

AZƏRBAYCAN

9'2020

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Vüsal NURU

REDAKSİYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Elçin, Musa Yaqub, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Əli Əmirli, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Yaşar, Asim Yadigar, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Əjdər Ol, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-2834
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

01.09.2020

Sifariş 1871

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

13 çap vərəqi

18,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
sudabe334@mail.ru

Qiyəti

1 manat 50 qəpik

Bakı şəhəri,

“Azərbaycan”

nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

**Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:

POEZİYA

KƏRAMƏT ŞÜKÜROV – Şeirlər.....	3
AĞACƏFƏR HƏSƏNLİ – Şeirlər.....	22
MƏHƏMMƏD TURAN – Şeirlər.....	33
İSLAM SADIQ – Şeirlər.....	67
VALEH BAHADUROĞLU – Şeirlər.....	74
QİSMƏT MƏSİM – Şeirlər.....	92
HİKMƏT MƏLİKZADƏ – Şeirlər.....	97
ELNUR ABDİYEV – Şeirlər.....	114
HEYDƏR ƏLƏDDİNOĞLU – Şeirlər.....	117

HEKAYƏ

VÜSAL NURU – Qadın qoxulu tüstü	11
ŞAHANƏ MÜŞFİQ – İntihar, Peşmanlıq.....	17
XANIM AYDIN – Can borcu.....	37
ALPAY AZƏR – Tanyanın Vanyası, Vanyanın Tanyası.....	48
FİRUZ MUSTAFA – Qısa hekayələr.....	79

NƏSR

ELÇİN VƏLƏDOĞLU – Ruh müsafiri (povest).....	121
--	-----

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

SAİT FAİK ƏBASİYANIQ – Hekayələr - çevirəni: Əjdər Ol.....	101
--	-----

Ə.B.HAQVERDİYEV – 150

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ – Əbədiyyət yolçusu.....	143
--	-----

DOST TƏBRİKİ

ALEKSANDR QRİÇ – 77-ci paralel.....	153
-------------------------------------	-----

ƏDƏBİ PROSES

VAQİF YUSİFLİ – Son illərin dramaturgiyası.....	157
---	-----

AXTARIŞLAR, TAPINTILAR

PAŞA ƏLİOĞLU – “Gər qəbul etsə bizi...”	175
---	-----

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

AYSEL TALİBOVA – Markesin tanıtdığı Kolumbiya.....	182
NAİLƏ MUSTAFAYEVA – Özbək şairinin Hadi qəzəlinə təxmişi.....	186

ƏDƏBİ KALEYDOSKOP.....190

KİTAB RƏFİ192

♦ P o e z i y a

Kəramət ŞÜKÜROV

QAPAĞINA KİLİD VURULAN TABUT

Ya Rusiyadan gələr, ya Türkiyədən
İçində bir az sən var, bir az mən
Gedəndə kilid vurmuşdu evinin qapısına
Açarını əmanət etmişdi qonşusuna.

Qürbət tabutlarında qayıdar
Qapısı kilidli evlərinə
Hamısının da adı QƏRİB.

SƏNİ SEVMƏK

QADAĞA ZONASINA girmək
"Tövbə" demədən
Allahın üzünü görmək
əllərini...
hə, hə, əllərini müqəddəs kitablar kimi
ələ almaqdı.
Sonra nədir? Bilirsənmi? -
uyurkən, soyuq olmasın deyər
üstünü ehmalca örtməkdə
qarşına çıxanları bağrına basıb öpməkdə
Səni sevmək.

Bu mənasız "Həyat"a
məna qatmaqdı.

ONSUZ da

unudulan bir yerdi YER kürəsi
bir qucaq çiçəyə bənzər
ya da ki, üstünə
"Bura zibil atmayın" yazılan
imiri zibil qabına
Heç nədən qorxmayan Allahsızın biriyəm
səndən qorxuram
SƏN MƏNƏ HƏR ŞEYİ UNUTDURURSAN
- Onsuz da unudulacaq hər şey, - deyirsən
Ürpəndiyim və bildiyimdi,
üzünə telefon qapanmış kimi yəm:
-du...du...du...(sonsuz qədər)
gömlümüş səslər də cücərməyəcək
hamı hamını unudacaq, onsuz da
dünən yazı taxtasını silən silgi də
bu gün internet camına "sil" əmrini verən də
unudulacaq, unudulacaq, unudulacaq
Yaddaşına bir virus yoluxacaq
ruhun da inciməyəcək
sən mənə hər şeyi unutdurursan
yavaş-yavaş
özünü mənə yoluxdurursan
qulağıma layla
- onsuz da unudulacaq hər şey, - deyirsən
kəsilir YERlə rabitə əlaqəsi
əzabkeş yaddaşdan azad oluram
sönür qulaqlarımda duaya bənzəyən layla
- onsuz da, onsuz da

YOLA QAPI QOYMAZLAR

Namazı gurultuyla qılmazlar
Duanı qışqırmazlar
Mahnını anqırmazlar
Sevgini car eləməzlər
Yola qapı qoymazlar
aldanmağa hazır kütləni dübarə aldatmazlar
Millətə müğənni, şair olmazlar
Özünü yorma, qanmazlar onsuz da qanmazlar

“GÖZƏLİ” GÖZƏLLƏMƏSİ

Xəfif külək
Yağır yağış
Nazlana-nazlana
arxanca düşüb gəlir
baxışlar islana-islana.
rəqs eləyirəm
səmavi bir EŞQ-lə.

Deyəməyəm... canım fəda
bu nə yerləş, bu nə əda
Qeybdən gəlir bir səda
- Heç tapmasın qəm gözəli.

RUHSAN, ruhlar gözə gəlməz,
yağış yuyar, izin qalmaz
Əlinə su tökə bilməz
Ərəb, Firəng, Çin gözəli.

Yeriyən balıq kimisən
Yoxsan ki... varlıq kimisən
Heç bilmədim nəsen, kimsən
Gözəllərin ən gözəli.

* * *

Pıçıltı damcılar dodaqlarından:
- O ağ yelkənli qayıq oldu
Yelkən acdı okeana
(Amma... lakin qayıqla
okeana çıxmazlar)
Səslər damcılacaq
Yağışdan sonra:
- Gözlərim şahiddi ki,
Ağ paltarda dayanmışdı sahildə
Birdən qağayı oldu
Və... Getdi
Qağayı çığırtısıyla
Mahnı oxumağa.
(Misralar altda
Pozulub, yazılan adım da

Ancaq yazılıb:
-6:30-da quşlar
Başladı oxumağa .

GÜL, GÜL...

Sözüm harda qaldı... yadıma sal bir,
Bələkmi, kəfənmi geyənə kimi.
Yüz tale yaşayıb dönüb gəlmişəm
"Mən səni sevirəm" deyənə kimi.

Atılıb getməkdən kimsə ölmədi,
Gedəcək yerim yox getmək yerinə
İlahi söz gəzdim, tapa bilmədim
"Mən səni sevirəm" demək yerinə.

Dünya kompüterin camı boydadı
İnternet yaddaşa köçür yuxunu.
Ağlamaq-sızlamaq bizdə qaydadı.
Gülüşə döndərrəm sənə ahını.

Bu həllsiz misalda özünü yorma,
Atılmaq, həsrət də səadətdi, bil.
Bir yerdə güləkmi başdaşınıza
Bir qəbrə qoyulub öləkmi, gül... gül.

* * *

Hərə bir yerdən bilir
baharın gəldiyini
Əkinçi əlini
ehmalca torpağın sinəsinə qoyur
görür ki, döyünür torpaq.
Təyyarəçi gözündə səma ağ zanbaq.
Qızların mini donlarından
oğlanların qabaran sinəsindən
şərqi oxuya-oxuya keçir bahar
Taqqataqla yaz daşıyır
kəndlərdən şəhərə qatar.
Rəqs eləyir səmada quşlar
Dar gəlir su dərisi
özünü havaya tullayır balıqlar.
Sizi unutmaqmi olar
Yaz Məcnunu durnalar?

Hərə bir yerdə bilir
baharın gəldiyini.
Təqvimdə bahar
ürəyimdə saralan yarpaqlar
neçə ildi
yamyaşıl ot üzünə
həsrət qalan torpaqlar
Sən də mi
bahar gedəndə bildin
Baharın gəldiyini

EVDƏ QALMA

- hayqıracam bir gün
QALMA evdə, - pıçıldayacam
ƏZANDAN öncə
sübh quşlarıyla cəh-cəh vurub
-Evdə qalma..., - şərqişini oxuyacam
Körpə qoxulu insanları
bağrıma basıb qoxlayacam
"Oxqay!" deyəcəm
yollara tökülsün ayaqlar
ot basıb aramızdakı yolları
əllər yüyürsün əllərdən əllərə
şərqilər yayılsın
əllərdən əllərə
-Sevdam, gəl
-gəlsənə, Həsrətim
-qucuma gəl, nəvəm

qucağım mamır gətirib.
Əzandan öncə
sübh quşlarıyla cəh-cəh vurub
-Evdə qalma! - şərqişi oxuyacam

ÖZÜ QƏRİB, QƏBRİ QƏRİB

(Vidadi Məmmədovun xatirəsinə)

"volçiy vorot" məzarlığı
kasıb bir qəbir
qəbir üstə gül əvəzi
3 badə var

qara çörək, acı bibər, bir tikə pendir
 Aralıda məzarçı
 elə şövqlə məzar qazır
 buğlanan torpağa baxıb
 adamın ölməyi gəlir
 3 badə var
 sağlıq deyir bir nəfər
 -Vəsiyyət eləmişdi
 qəbrimin üstündə yeyib-içərsiz
 bəlkə ruhum dincələ
 qaldı qəbir üstündə
 3 badə 3 gül kimi
 bomboş araq şüşəsi
 balaca başdaşıydı
 Gələndə 3 nəfərdilər
 gedəndə 4 oldular

KEÇMİŞDƏ BİR ADAM VARDI

-Alo, alo, cavab versənə
 -Mənəm e, mənəm
 40 ilin o tayından
 keçmişdən gələn adam.
 -Sən Kə-ra-mət-sən, KƏRAMƏT
 Səsinin nəfəsindən tanıram səni
 susmağından belə.
 Ömrümün elçi daşında oturub
 səni gözləyirəm
 harda qalmışdın, ay zalım
 --Gəldim, canım-gözüm, gəldim?

* * *

Çərxi-fələk,
 QORXUyla fırlanır fələyin çarxı
 məscidləri, cameləri, sinaqoqları, kilsələri
 Süpürgəçi - BÖYÜK QORXU
 SİLİB SÜPÜRDÜ Yer evindən
 son və bircə ibadət yeri açdı -
 get, BÖYÜK QORXUya biət et, - dedi
 siz də birləşin
 Allahsızlar, imansızlar və s. (sızlar)
 QORXUSUZLAR
 sevin, əlac-ilac budur, bu

SEVGİ yenir qorxuları.
baxışlarımın boyu km-lərcə uzandı
keçdi sərhədləri
qadağaya baxmadan
virusa-mirusa bulaşmadan
çatdı sonuncu dayanacağa,
YƏNİ SƏNƏ
yorğundu zatən
izn ver, başını dizinə qoyub dincəlsin
Upuzun yollar yolçusu, yorğunu
usanmaz bu İNADKAR
hələ zamanları, məkanları keçməK QORXUSU VAR

* * *

and yerləri küçələrdə xəzəldi
Mələklər də ayaqqabı yalayır
Hara qaçım? Yurd qaçılmaz gözəldi
Dul sevdalar qəbir boyu ulayır

Kamançalar mişarlarla çalınır
Tapdaladım pianonun dillərin
Ayaqlarım şəhidliyə yollanıb
Qürbətdədi şeir yazan əllərim

* * *

quşlara zəng edirəm
unutdum adam dilini
əllər unutdu əlimi
(məni tərcümə eləməyə
nə dil tapıldı, nə də söz)
4.12 vaxtıdı
sübh namazı... az qalıb, az
o dünyadan zəng gəldi
-yenə şeir yazırsan?
camaatın içində
özünümü gəzirsən
Nankor oğul kimiyəm
bir azca da qərarsız
Qovulduğum dünyaya
qayıtmışam mən arsız

* * *

Belə olur
Həmişə belə olur
bir doğru min oğru içində
üzündə çiçəklər solur
Dirilik suyu verdiyin adamlar ölür
Sənə də, sənə də
dizlərini qucaqlamaq qalır
qollarını açırsan
bir də görürsən ki qolların yoxdu
əllərini uzatmısan xəzəl üçün
bir də görürsən ki, əllərin saralıb tökülüb
üzünə tutmağa əllərin yoxdu
Belə olur
həmişə belə olur
sən ki bilirsən
min dəfə yaşamısan
eyni həyatı
"ACI OLUR XƏZƏLLƏRİN TÜSTÜSÜ"
Belə yazmışdım

TUK-TAK, TAK-TUK AYAQYALIN DA GƏLƏ BİLƏRDİN

amma sən
ömrümün nisgilli-çiskinli küçəsində
dikdaban ayaqqabınla gəzirsən
məqam tapınca
xaraba qəlbimə girirsən
oturmağa nədi
özünü asmağa kətil də yox
kəndir çox
özümüzü biri-birimizdən asaqmı.
onsuz da qapım yoxdu
ayaqların döyür qapımı
tuk-tak, tak-tuk
gedəndə
dikdaban ayaqqabın
pambığa dönür

◆ H e k a y ə

Vüsal NURU

Qadın qoxulu tüstü

O boyda Xanlar müəllimi bel sapıyla döydülər. Döydülər deyəndə, kişinin mitilini atdılar, özü də kəndin uşaq-muşağı. Elə döydülər ki, özləri yoruldular, əl çəkдилər. Dedilər, bu dəfə kişi öldü, ta bundan sonra əlini qoyar dinməz yerinə. Bu dərsdən sonra ağlını başına yığar, – dedilər. Axırınıcı təpiyi vuran uzundraz oğlan Xanlar müəllimin qulağına əyilib onu da dedi ki, səni bir də buralarda görsem, küçük kimi qulağını kəsib, yerinə duz basmasam, itin oğluyam.

Xanlar müəllim kəndin başına gələnə qədər girmədiyi kol dibi qalmadı, özü də qupquru, yolun tozlu-tozanaqlı böyürtkən koluna. Bir dəfə də arxa düşdü; əyilib əl-üzünə su vuranda. Qənşərinə çıxanın biri demədi ki, ay Xanlar müəllim, niyə bu gündəsən? Demədi ona görə ki, bu kənddəkilərin heç biri Xanlar müəllimi yaxşı tanımırdı. Bilmirdilər öz el-obasında, kəndində, rayonunda xətri-hörməti lap yuxarılara gedib çatmış Xanlar müəllim necə kişi olub. Bilmirdilər ki, dünyanın düz vaxtı Xanlar müəllim qara panamada, qara kostyumda, kağız şaxlığında köynəkdə, əlində də portfel, məktəbin alaqağısından girəndə sinifdə müəllimələr əteklərini dartışdırıb dizlərini örtərdilər. Müəllimlər otağının pəncərəsindən onu görəndə hamı siniflərə dağılışırdı. Qapıçı Məsmə arvad belinə bağladığı yun şalı hamarlayıb dururdu qapının ağzında, özü də gülümsünə-gülümsünə deyirdi, bəlkə kişinin qaşının qırışığı açıla. Uşaqlar kölgəsindən qaçırdı Xanlar müəllimin, kimin hünəri nə idi dərs vaxtı dəhlizdə veyillənə, bufetdə kojik ala?! Baxmağı bəs idi. Bir baxışı var idi... Tərs-tərs. Deyirdin, bir şillə vursa, bundan yaxşıdı. Di gəl, Xanlar müəllim bir uşağın başına çırtma vurmamışdı. Çağırıb dərs soruşmağı bəs idi. O, dərs soruşanda adamın adı da yadından çıxardı. O da hafizəli, oxuyan uşaqları sevirdi. Sevirdi yox, onlar gözünün işığıydı. Xanlar müəllimin gözünün işığı olmaq da hər uşağın işi deyildi. Həmişə deyirdi: “Bizə xiyar şitili yox, ağı

başında adam lazımdı. Savadlı, ixtisasını bilən, mütəxəssis... Deyirdi, biz əgər gələcəyin həkimini, mühəndisini, kosmonavtını, politoloqunu, tarixçisini hazırlaya bilməsək, bizdən millət olmayacaq. Nə qədər ki, bu camaat sürü olacaq, ordan-burdan gələnlər otaracaq onu. Bunu istəyənlər də çoxdu". Eşidəndə ki, kimsə gedib aqronom olmağa, kişi əsəbiləşib özündən çıxardı, onun atasının qarasına deyirərdi. Deyinəndə də ürəyi boşalmazdı, bir də görərdin girəvələyib kəndin başındakı çayxanada oturardı oğluylla qürurlanan kişinin qarşısında. Ona elə sözlər deyərdi, kişinin qulaqları qızardı. Deyərdi: "Nədi ə, pinəçi Avanesin oğlu Moskvada fizika universitetində aspirant ola bilir, sənin oğlun Bakıda mühəndis ola bilmir? Xiyar şitili yetişdirən nəyimizə lazımdı? Bu kənddə kim bilmir üzümə qora vaxtı dərmanı vururlar? Kim bilmir, ə, pambığı necə becərmək lazımdı? Kənddə hamı aqronomdu də. Başın ağrıyanda qaçırsan Əsgəranda Zaxaryanın yanına. Niyə sənin oğlun Medinistutu bitirib həkim olmur, gedib baytar olub, üstümə gəlir? Eşşək doğuzdurmağa..."

Xanlar müəllimin sözü çox şagirdi ayıltmışdı. Bəziləri də Kənd təsərrüfatını beş-on qoyuna bitirəndən sonra qonşu kəndə getmişdi, işləməyə. Eşitmişdilər ki, o adamların Xanlar müəllimin yanında suçu, pambıqçı qədər hörmətləri yoxdu. Bu Xanlar müəllim həmə o bazburutlu kişiydi. İndi hanı o Xanlar müəllim? Qalıb uşaq-muşağın ayağının altında. Döyülməkdən sir-sifətində yer qalmayıb, dodağının yarası sağalmır, başının yarığı bitişmir. Vaxt var idi, bu kişinin şalvarında ikinci ütü xətti görün olmazdı, köynəyinə qırıq düşməzdi. İndi əynindəki cırıq-cındırı çıxartmır, saçı saqqalına dolaşib. Əsl Xanlar müəllim o dağların başındakı kənddə qaldı. Bu qaçqın, köçkün Xanlardı, oğru Xanlardı. Burda hamı onu elə belə tanıyır. Kim səhər duranda görsəydi traktorunun yanacaq çəni boşdu, maşını işə düşmür, əlinə keçən payanı götürüb gedirdi Xanlar müəllimin canına. Bir də görürdü "ZİL"-in, "KAMAZ"-ın sürücüsü səhər tezdən gəlib qaçqınların yığışdığı köhnə məktəbin həyətinə, söyə-söyə Xanlar müəllimi çağırır. Otağına da girib axtarırdılar, di gəl, bir litr də olsa yanacaq evdən çıxmırdı. Hamı bilirdi Xanlar müəllim solyarka¹ oğrusudu. Benzine əlini də vurmaz. Bu aclığın, bu qıtlığın vaxtında kimi gedib uzaq kəndlərdən qoyun-quzu çırpışdırıb, ailəsinə ət gətirirdi, buğda daşıyırdı, Xanlar müəllim də solyarka. Hamı bilirdi ki, onun ailəsi yoxdur, itkin düşüb, öldürüblər, hər nə idisə, gəlib çıxmamışdı. Deyirdilər, kişi havalanıb. Çoxunun da yazığı gəlirdi: "Əliniz qurusun, beş-on litr solyarkaya görə də bu ürəyi parçalanmış, sinəsi dağlı, bədbəxti bu günə salmazlar axı. Onsuz da onun dərdi özünə bəsdir".

Bir də görürdün Xanlar müəllim bir ay itdi, yoxdu ortalıqda. Deyirdilər: "Di hı, dincəlin, kişini hardasa maşın vurdu, leşini də atdılar kanala". Səhərin bir aləmində otaq qonşusu eşidərdi ki, hıçqırıq səsi gəlir, gedib görərdi Xanlar müəllim qayıdıb, oturub pəncərənin qabağında, ağlayır. O ağlayanda adamın ürəyinin başına od düşürdü. Deyirdin, qonum-qonşuda kimin solyarkası var, gətirsin versin Xanlar müəllimə, təki belə ağlamasın. Onun ağlamağı ayrı cürə ağlamaq idi; o boyda kişi kaman kimi inləyirdi. Elə inləyirdi, elə inləyirdi, deyirdin bəs, kamanın sarı simi səndədi. İtib-tapılıandan üç gün, beş gün sonra Xanlar müəllim yenə dönüb olurdu yarasa, balaca otağından nə vaxt çıxırdı, gecənin bir aləmində taxta döşəməli dəhlizi cırıldatmadan nə təhər gedirdisə, oyaq adamın da xəbəri olmurdu. Gedib düşürdü böyük maşınların

¹ – Dizel

canına. Di gəl kişinin üstündən, əlindən solyarka iyi gəlmirdi. Gəlmirdi ki, adam inansın Xanlar müəllimin solyarka oğrusu olduğuna. İy gəlməsə də adı üstündəydi: “Solyarka Xanlar”. İyirmi beş litrlik alüminium su bidonunu onun əlində tutmuşdular. Elə həmin vaxt bilinmişdi ki, Xanlar müəllimin, sən demə, solyarkaya allergiyası var. Qapağı açanda kişini asqırıq, boğulmaq tutmuşdu. Dirənmişdilər ki, içsin, gözü doysun. Soruşdular: “Ay başına daş düşmüş, buna allergiyan var, niyə oğrulaırsan?” Böyürdən də biri ağıllı çıxıb nə desə yaxşıdı? Belə tip cinayətkarları Rusiyada çox görmüşəm, solyarkadan allergiyası olan adamdan kim şübhələnər, kim deyər ki, oğru budu? Ömründə siqaret çəkməyən adam narkotika satır. Kim şübhələnər? Bir dəli quyuya daş atdı, durdu qırağda. Xanlar müəllim solyarka oğurladığını danmadı, dana da bilməzdi. Soruşdular ki, ay nankor adam, sənə kəndimizdə yer vermişik, hayan olmuşuq, dərdin-azarın nədi ki, sən yaşda ahıl bir kişi, özü də ali savadlı adam, gecələr solyarka oğurlayırsan? Maşının da yoxdu, yeməli deyil, içməli deyil. Satırsanmı? Xanlar müəllim: “Satıram” – dedi. Bəlkə də, ömründə ilk dəfə idi belə qızara-qızara, bu qədər adamın gözünün içinə yalan dedi. Yalanı da elə dedi ki, hamının gözlədiyi cavab oldu. Kişini döyməkdən yorulmuşdular, deyirdilər indi də bunun məqsədini, dərdini bilək.

Xanlar müəllim buna da razı olmuşdu, deyirdi bircə işin əslini gizlədim, bəsimdi. Bilən olsa, onu traktora bağlayıb hər tikəsi bir doqqazın ağzında qalana qədər sürüyər.

Yaxşı ki, həmin gün yalana inanmayan da çıxmışdı; Sərdar, – sinif qonşusuydu. On səkkiz, on doqquz yaşı ola-olmaya, bilirdi ki, onun çörək almağa pulu olmur. Gündüb-gündüb, nə görse yaxşıdı? Xanlar müəllim elə-belə oğru deyil, daşı qaldırır, altındakı əqrəbin xəbəri olmaz. Kəndin lap qırağında qazma bir yer var, gedib orda qara önlüyünü, rezin əlcəyini, maskasını geyinir, kanalın içinə kəndirlə salladığı boş bidonlardan birini götürür, gündüz qaraladığı maşının yanacağını gecə daşıyır. Sonra da qayıdıb hər şeyi yerinə qaytarır, dolu bidonu da sallayır kanala. Arxda çimir, yuyunur, qayıdır.

Sərdar nə bidonlara deydi, nə gördüyünü bir adama danışdı. Güddü, güddü, gördü Xanlar müəllim bir gecə at arabasıyla gəldi, bidonları yığı arabaya, getdi. Düşdü onun dalınca, ta ora qədər ki, gördü Xanlar müəllim bidonları bir əsgərə verir, əsgər də daşıyıb yığır PDM² -ə. Nə əvəzində pul alır, nə də çox sağ ol. Elə bil aparıb borcunu verib, qayıdır.

Xanlar müəllim günorta məktəbin həyətinə çıxanda matı-qutu qurumuşdu. Sərdar gedib harda, kimlərə nə demişdi, nə danışmışdısa, hərə əlində on, iyirmi litrlik plastik, dəmir kansterləri gətirib düzmüşdü pilləkənin qabağına.

Demişdilər, ay kişi, sən ki, müharibənin bu ağır vaxtında belə xeyirxah əməllə məşğul olursan, niyə gizlədirsən? Niyə demirsən ki, aparıb oğluna verirsən, o da PDM-ə töküüb düşmənin üstünə gedir. Təkcə sən yox, axı, indi cəbhəyə kömək etmək hamının borcudu. Hamı bilir ki, orda silah çatışmır, yemək yoxdu, geyim verilmir, yanacaq da sudan çox lazımdı.

Həmin gün Xanlar müəllim pilləkəndə oturub xeyli fikirləşdi. Sonra gedib bir maşın tutdu, kanistrələri apardı. PDM sürən oğlan məktəbdə gözünün işığı olan uşaqlardan biri idi. Ara qarışıb, məhsəb itən vaxtda PDM-i Haçalı dağın arasına sürdü. Bir-iki saat gözlədilər, üstünə ağ boyayla xaç çəkilməmiş UAZ qarşı tərəfdən tozanaqlaya-tozanaqlaya gəldi. Bir cavan zabıt düşdü, Xanlar müəllimin əlini ikiəlli sıxdı, hal-əhval tutdu, elə şagird kimi də əli arxasında

¹ – Piyadaların döyüş maşını

dayandı. Onun sürücüsü bidonları UAZ-a daşıdı. Xanlar müəllim də UAZ-a oturub getdi.

Xanlar müəllim bir həftə bundan əvvəl qayıtmışdı. İki gün idi evdən çölə çıxmırdı, qonşular deyirdilər qapını bağlayıb, içəridən hıçqırığı gəlir. Elə bu gün kəndə çıxmışdı, qonşu kənddən gələn o üç oğlan kişini qanına qəltan elədi, əsasən də uzundraz.

Xanlar müəllim bu dəfə otağına qayıtmadı, gəldi kəndin çayxanasına. Yayın istisi, hərənin qarşısında solyarka rəngində səpsərin pivə bakalı, noxud dolu nəlbəki, yanında da duz. Oturub müharibədən danışirlar. Hərə düşməni geri tuturmuşun bir strateji yolunu tapmışdı. Elə deyirdi ki, adam istəyirdi durub düşsün bunun dalınca, müharibəni bu torpaqlardan ömür-billah qurtarsın, əsirlikdə olanların da qapısı açılsın. Camaat çadırlardan, siniflərdən, kolxoz binalarından, onun-bunun daxmasından, pəyəsindən, vaqonlardan yığışib gülü-gülə naz eləyən kəndinə qayıtsın. Di gəl, heç kimin pivəsi bitmirdi, boş bakalın yerinə dolusu bir fitə gəlirdi.

Xanlar müəllimin döyüldüyünü görəndə bildilər ki, ona əl bulayan bu kəndin adamı deyil. Əvvəla indi hamı; işğal olunmuş torpaqları pivə bakalıyla, duzlu noxudla azad eləyənlər də yanacaq çənlərinin qapağına darvaza qıfılı asmışdılar. Dəb düşmüşdü. İşlərini ehtiyatlı tutmuşdular ki, qonşularını oğru bilməsinlər. Bilmirdilər də, Xanlar müəllim onların qıfılını açmırdı. Dadanmışdı qonşu kəndlərə.

- Ayə, bu köpəy uşağı nə qədər şərəfsizdi, ə. Orda müharibə gedir, texnika yeriyr, ölərsən yanacağından beş-on litr versən? Camaat canından, balasından keçir, bunlar solyarkasından keçmir. Bu kişi solyarkanı içmir, satıb pul qazanmır, aparıb verir əsgərlərə. Verir ki, onlar da düşmənin anasını ağlatsınlar, qovub çıxartsınlar bizim torpaqlardan. Millət qayıtsın evinə-eşiyinə. Bu kişi də ölüb-itənlərinin qisasını belə alır də. Niyə ölürsüz, ay it uşağı? Belə bir adama əl qaldırmaq olar? – Stolun başında ayaq üstə durub boğazını cıra-cıra danışın briqadir oturub bakalı başına çəkdi, üstündən noxudu xışmalayıb ağzına atdı. Gözlədi ki, görsün Xanlar müəllim nə deyəcək.

- Mənə solyarka lazımdı. – Gəlib durdu lap ortada. Kime baxdı, o, gözün qaçırtıdı.

- Yaman gündəsən, bəlkə həkimə gedəsən, Ay Xanlar? Pulun yoxdu, verim.

- A kişi, get evində yat, dincəl... Gör, bir kişini nə günə qoyublar.

- Bu hökumətin solyarkası da var, texnikası da... Şillə-təpikdən ölənə şəhid adı vermirlər.

- Beş yüz litr.

- Beş yüz?

- Bu nə danışır?

- Axmaq adam, yeri get də... Qoy dərdimizi çəkək.

- Bu gecə aparmasam, hamısını öldürəcəklər. – Xanlar müəllim bu dəfə illər əvvəlki hökmüylə dedi. Di gəl qarşısındakılar illər əvvəlki adamlar deyildi.

Xanlar müəllim çox gözləmədi, gördü ki, səs-soraq çıxmır, getdi. Yolda Sərdar elə bil göydən düşdü qarşısına. Bilmədi Xanlar müəllimin yaralarına necə məlhəm olsun.

Sərdar Xanlar müəllimi arxayın saldı: "Dostlarım var, – dedi, – bu saat alıram yanıma, düşürük kəndlərin canına. Axşam kanalın yanındaıq".

Sərdar fitilləyib getdi. Bir də qayıtdı. Özü kimi on uşaq da yanında, əlləri dolu. Xanlar müəllim qoşqulu traktorla gəlmişdi, özü də sürüb getdi.

Bu dəfə gözünün işığı gəlməmişdi, bu dəfə Haçalı dağın arasına özü gəldi. Yola-rizə bələd idi. Doğulan kimi məktəbin direktoru olmamışdı; uşaqlığı bu dağlarda, dərələrdə keçmişdi. Qoltuğunda dəftəri-kitabı, qarşısında sürüsü, ağlında da bir hədəfi: "Oxuyub, Bakıya gedəcəm. Müəllim olacam, Surxay müəllim kimi". İndi dolama yollardan ona uşaqlığı boylanırdı. Anasının dağ göylərindən sacın yarısı boyda bişirdiyi kətenin dadını damağında hiss edirdi. Səngiməyən mərmə gurultularının, barıt qoxularının arxasından bu doğan günəş kimi uşaqlığı boylanırdı, o uşaqlığındakı anası gəlib durmuşdu gözünün qabağında. Cavanca gəlin; iri, qara gözlərində bütün dünyanın işığı, taleyinin sərt şilləsindən allanmış yanaqları, şirin dilindən bal çəkmiş dodaqları, bütün yaralara məlhəm əlləri... Cavanca gəlin; nə ata var arxasında, nə qardaş, nə də yanındaəri. Nə başında çalması var idi başqaları kimi, nə də ətəyi düşərdi ayağının altına. At da minərdi, əlində qamçısı, ağacın dibinə çöməlib mis ləyəndə paltar da yuyardı. Odun da doğrayardı sobaya, kündə də yapardı təndirə. Hələ ağ xələtini geyinib resept də yazardı. Kənddə nə qədər gəlin onun əlinə doğmuşdu.

UAZ bu dəfə Haça dağın arasına beş-altı ölü kəndi də keçib, çala-çuxurda oynaya-oynaya gəldi. Gecədən bəri kəndlərin tüstüsü təpəsindəydi. Səhər açılar-açılmaz görüşdülər. Bu dəfə UAZ-da adam çox idi. Üç zabıt gəlmişdi; biri yenə Xanlar müəllimin əlini ikiəlli sıxdı. Elə görüşdü, görsən deyərdin nə buralarda müharibə var, nə də bu zabıt düşməndi. O, yenə Xanlar müəllimin gözünün işığıdı. Əlində rus silahı, üstündə qumbara, üzündə saç qədər saqqalı olan kişi də atası idi. İndi əyni-başı, əməli, əqidəsi dəyişsə də, Xanlar müəllim onu lap yaxşı tanıyırdı, oğlunu ona çox tərifləmişdi, o da hər görüşəndə Xanlar müəllimin qarşısında az qala ikiqat durardı. Deyərdi: "Canım sənə qurban, ay Xanlar uçitel, bu Arsenin əti sənin, sümüyü mənim, oxusun adam olsun". İndi bu kişi Xanlar müəllimə rus avtomatının nişangahından baxırdı. O da, yanındakı komandiri də. Komandirdən elə öz dillərində icazə aldılar ki, görüşə icazə verəkmi? O da gəlib qoşqudakı bidonlara baxıb, başını tərpətdi. Arsen UAZ-ın arxa qapısını sevincək açdı. Nənənin əlindən tutub ehtiyatla düşürdü, onun dalınca Xanların arvadıyla iki qızı da maşından endilər. Xanlar anasını uşaq vaxtı necə qucaqlayırdısa, elə qucaqladı, anası da onu. Anası ağlamırdı, elə toxtaq dayanmışdı, düşməni bağı çatladırı. Xanlar müəllimin arvadı ağladı, özü də hönkürə-hönkürə. Qızları da qucaqlaşdı ağlaşdı. Xanlar müəllim də ağladı. Elə ağladı, elə ağladı, Arsen də özünü saxlaya bilmədi. Anası soruşurdu ki, niyə bu gündəsən? Səni bu ciyəri yanımlarmı bu hala salıb, ay Xan balam? Arvadı deyirdi bizi burda qoyma. Ölüm ayaqlarının altı, ay Xanlar, neynirsən elə, bizi də apar. Qızları and-aman edirdi ki, Avos qoymur bizə bir adam yaxın düşsün. Öz evimizdə qalırıq. Sən bizə görə özünü həlak eləmə. Bizə görə də solyarka gətirmə bunlara.

Arsenin atası Xanlar müəllimi yerdən çəkməsinin ucuyla dümsükləyib qaldırırdı. Xanlar durub gəldi traktorun yanına, Komandirin hüzuruna.

- Komandir deyir, ya arvadın, ya da qızların, götürüb gedə bilər. Bu qədər solyarkaya hələlik bu düşür.

- Axı, belə danışmamışdıq. – Xanlar müəllim Arsenin üzündə özünə həmdəm axtardı. Boşa çıxdı. – Söz vermişdin. Demişdin axı, beş yüzə

dördünü də buraxaram. Bu qədər torpağımızı, ev-eşiyimizi, mal-mülkümüzü əlimizdən aldız, bari qadınları buraxın. Bir az kişiliyiniz olsun! Biz güllə atan deyilik axı. Əsir lazımdısa, qadınları burax, məni apar.

Xanlar müəllim nə illah elədisə, komandır sözündən dönmədi. Dedi, neynirəm səni, bir kanistr solyarka səndən qiymətlidir. Fikrimi dəyişməmiş get burdan, yoxsa beşinizi də elə burda gəbərdərəm. Xanlar müəllim illərdi bu adamlara bələd olmuşdu, bilirdi ki, stolun arxasında dedikləri sözü, qapının çölündə dəyişirlər. Dedi, anamı seçirəm, anamı verin gedim. İkisi də güldü Xanlar müəllimə, özü də ələ salıb güldülər. Dedilər: "Ay axmaq türk, ayaqları gorda olan qoca arvad nəyinə lazımdı, nə qədər ki, sənə fürsət verilib, götür ya arvadını, ya da qızlarını, çıx get". Xanlar müəllim gəlib qızlarını bağrına basdı, saçlarından, yanaqlarından öpdü. Arvadını da qucaqladı. Boynu-boğazı islandı.

- Bir az da dözü. – Dedi. – Evimizi naməhrəmdən qoruyun, gələcəm.

Xanlar müəllim anasının əlindən tutub gedəndə qəhər onu düşmən əli kimi boğurdu. Anası nə qədər desə də ki, məni burax, qızlarını apar, bala, onları düşmən əlində qoyma, Xanlar müəllim eşitmədi. Bircə Arsenin üzünə baxıb nəsə dedi, o nəsəni də Arsen anladı. Lap əvvəldən tapşırırmışdı ona, demişdi, üstündə zərrə qədər haqqım varsa, qızlarımı, arvadımı sarsaqlara yedirmə, qoruya bilməsən, öldür, evi də yandır. Mən bir də oralara qayıdan deyiləm. Arsen ona söz vermişdi.

Beş-altı əsgəri getirən yük maşını dayananda, UAZ o yana getdi, Traktor bu yana qayıtdı. Anası Xanlar müəllimin yanında oturmuşdu, ayaqları birbirinə dəyirdi – əsirdi. Nəfəsini hiss edirdi, – sinəsi xışıldayırdı. Anasını birdən-birə illərin hönkürtüsü tutdu.

- Ağlama, ana. Sən atan, qardaşın, ərin öləndə heç belə ağlamamısan.

Xanlar müəllim anasıyla qayıdanda traktorun sahibi ona söz tapmadı desin. Üstəlik, özünü onun yerinə qoydu, ürəyi yandı.

Xanlar müəllimin evinə qonşuların ayağı açıldı. Səhəri gün nənəni qızdırma qovurdu. Kimin imkanı nəyə çatdı, əsirgəmədi. Bilirdilər Xanlar müəllimin qəpiyi də yoxdu; işləmir, qazanmır. Həkim də çağırıdılar, davadərman da aldılar, yemək də bişirib gətirdilər. Di gəl, nənənin qızdırması düşmədi ki, düşmədi. Hal apardı, əsdi-əsdı, sayaqladı... Həkim dirəndi ki, istəyirsən anan yaşasın, elə indi bizim təcili yardım maşınına qoyaq, aparaq Bakıya.

Xanlar müəllim qonşu kişinin şalvarını, pencəyini geyinib təcili yardımla Bakıya gəldi. Gəldi qaldı xəstəxananın yadüzlü dəhlizlərində.

Reanimasiyadan həkim çıxanda Xanlar müəllimə dedi ki, bu tüstü hər bacadan çıxır. Başın sağ olsun!

Həmən gün Xanlar müəllimin evinin üstündən qalxan qapqara qadın qoxulu tüstü göyün doqquzuncu qatına burula-burula qalxsada, gəlib Bakıya çatmadı.

Şahanə MÜŞFİQ

İntihar

Son qərarını vermişdi: bu gün onunçün axırıncı gün olmalıydı. On yeddi yaşında ata-anasını altı ayın içindəcə itirmiş, həyatla mübarizəyə tək - tənha atılmalı olmuşdu. İşsizlik və borclar həyatı daha da dözülməz vəziyyətə gətirdiyi anda kirayə yaşadığı evdən də çıxarılmışdı. Kimsəsiz qaldığı bu dünyada indi sığınmağa bir evi, ocağı da yoxdu. Boş yerə yaşamağın nə mənası vardı ki?! İnsan sayını artırmaqdan başqa nə işə yarayırdı dünyada?!

Bu düşüncələrlə özünü atmaq üçün seçdiyi çoxmərtəbəli binaya sarı addımlayırdı. Qərarında nə qədər qəti olsa da, ayaqları hər an sözündən çıxmağa hazırmış kimi, ağır-ağır sürünürdü asfaltın üzərində. Binaya çatmağa az qalmış, ayaq saxladı. Başını qaldırıb yuxarı baxdı. Hündür, yaraşıqlı bina göz oxşayırdı. Bir anlıq o binada yaşayan insanları düşündü. Şəhərdə evlərin nə qədər baha olduğunu yaxşı bilirdi, xüsusən, bu cür yeni binalarda mənzillərin qiyməti od tutub yanırdı. Belə binadan nəinki ev almaq, heç burda kirayə qalmaq da mümkün deyildi. Onun kimilərçün bu cür binalar yalnız ölüm dənizinə baş vurmaq anında trampolin ola bilərdi...

Nəzərlərini üstündə dayandığı asfalta yönəltdi. Birdən-birə tozlu-torpaqlı asfalt gözündə dəyişdi, gözəlləşdi, par-par yanmağa başladı. Elə bil, bu asfalt səki bir az sonra onun cansız bədənini əjdaha kimi udmağa hazırlaşırırdı...

...Binanın damından uşaqlığı keçirtirdiyi şəhərə baxırdı... Sonra asta-asta damın kənarına - ölümə arasındakı sonuncu sərhədə yaxınlaşdı. Özünü toplayıb qıyılan gözlərini aşağı zillədi.

Uşaq vaxtı rəhmətlik nənəsindən eşitmişdi ki, Allah göydədir. Onu göydən görən olmasa da, həmişə dua edəndə əllərini göyə açardı. Bunu da nənəsindən öyrənmişdi. Allahın varlığına və onun elə göydə də olduğuna o qədər inanmışdı ki, heç vaxt bu fikrə şübhəylə yanaşmağı ağılına da gətirməmişdi. Ancaq, məhz indi, bu dəqiqə ürəyində üsyan baş qaldırırdı. Heç olmasa, ömrünün son dəqiqəsində, dünyaya göz açandan ona əzab-əziyyətdən başqa heç nə yazmayan Allahu tapmaq ümidilə göyə boylandı. Güneşin iti şüaları gözlərini qamaşırdı, əlləri ilə üzünü örtüdü.

-Son ümidimi də günəş yandırır... - deyə pıçıldadı.

Köksünü ötürdü, əllərini üzündən çəkib sonuncu addımı atmaqçün sağ ayağını qaldırdı...

* * *

- Əmi...

Səs yaxınlıqdan gəlsə də, çox zəif eşidilirdi. Diksindi. Özünü damında - ölümün sərhədində hiss etdiyi bina qarşısındaydı. Ayaqları asfaltın üzərindəydi. Təəccüblə gah binaya, gah da ayaqlarının mıxlandığı asfalta baxırdı. Sağ olduğuna inanmırmış kimi, əliylə üst-başını da yoxladı...

-Ölümüm də xəyalıymış... - dedi və dərinlən bir "ah" çəkdi. Amma, anışdırammadı ki, ölmədiyinə sevinir, yoxsa təəssüflənir...

-Əmiiii...

Bu dəfə səs daha ucadan eşidilirdi. Elə bil, kimsə bütün gücünü səsinə ötürmüşdü.

Ətrafına baxdı, heç kimi görmədi. Bir də aşağı baxıb boyu dizinə güclə çatan yeddi-səkkiz yaşlarındakı arıq, cılız oğlan uşağını gördü. Uşaq əlindəki kağız dəsmal qutusunu ürkək-ürkek ona sarı uzatmışdı:

- Əmi, nolar, bir dənəsini al da...

Oğlana diqqətlə nəzər saldı. Görkəmindən çox utancaq uşağa oxşayırdı. Gündə dəfələrlə metroda, yolda qarşısına çıxan qaraçı uşaqlarından olmadığı üz-gözündən görünürdü.

- Neçəyə satırsan?

Ümitsizcə kağız dəsmal təklif etdiyi adamın onunla maraqlanması uşağın solğun çöhrəsini işıqlandırdı sanki. Gözlərində qığılcımlar oynamağa başladı. Tələsik cavab verdi:

- İyirmi qəpiyədir.

- Sənin atan, anan yoxdur? Niyə sən dəsmal satırsan?

Uşağın gözlərindəki qığılcımlar bir anın içindəcə söndü. Görünür, söhbəti başqa yerə çəkən adamın dəsmal almayacağını zənn etmişdi. İndi onun baxışları dibi görünməyən qara, sisli bir quyunu xatırladırdı. Dodaqlarını bir-birinə kip sıxdı, elə bil, özünü toplamağa çalışırdı. Handan-hana zəif səsiylə dedi:

- Atam yoxdu, ölüb. Anam da xəstədi, yeriye bilmir. Mənə bir dostum kömək eləyir, dəsmal alıb satıram.

Uşağın danışdıqca nə qədər utandığını, əziyyət çəkdiyini görüb söhbəti uzatmaq istəmədi. Əlini cibinə atıb iyirmi qəpik çıxartdı:

- Yaxşı, birini ver görüm.

Uşaq sevincək əlindəki dəsmal qutusunu təkrar ona uzatdı.

- Çox sağ ol, əmi, Allah əvəzini versin.

Bu dəfə uşağın səsində sevinc notları cingildədi. O isə dəsmal dəstini cibinə dürtüşdürə-dürtüşdürə binaya tərəf tələsdi. Əvvəlcə binanın damına qalxmaqçün pillələri tək-tək çıxmağı düşünmüşdü. "O dünyaya bir dəst dəsmalla gedirəm..." - deyə gülümsünəndə liftin dayandığını hiss elədi. Anladı ki, başı qarışıb, pillələr yaddan çıxıb. Heyifsilənmədi, pillələri çıxmaqla ömrünü bir neçə dəqiqə uzatmağın nə mənası vardı ki?!

Binanın damını sürətlə bir dəfə bu başdan - o başa, bir dəfə də o başdan-bu başa addımladı. Yox, addımlamadı, yüyürdü... Ölümünə tələsirmiş kimi, ölümündən qaçırmış kimi yüyürdü... Bu təzadın ruhunu mənəgənə kimi sıxdığını hiss etdikcə gözləri yaşardı. Əlini cibinə atıb bayaq uşağdan aldığı dəsmal dəstini çıxardı. Əli gəlmədi salafanın ağzını açmağa... Yenə əlini cibinə saldı; bu dəfə 2 manat pul çıxartdı. Dodaqlarına acı təbəssüm qondu:

- Varım-varıdatım... - deyə pıçıldadı.

Damın lap kənarına gəldi, bir də baxdı şəhərinə... Qucağında doğulduğu, amma, elə qucağında da həyat eşqini dəfn elədiyi şəhərinə... "Daha neçə uşağın həyat eşqini öldürəcəksən, şəhərim?!" - deyə fikirləşdi. Bayaqqı uşağı xatırladı. Sürətlə pillələrə cumdu...

Az sonra çoxmərtəbəli binanın həyətidə öz dünəniylə - dəsmal satan uşaqla üzbəüz dayanmışdı. Ürəyində əmində ki, məhz o, bu uşağın sabahıdır. Və həmin sabah mütləq işıqlı olmalıydı. Mütləq!

Cibindəki 2 manatı çıxarıb uşağa uzatdı:

- Nə qədər dəsmal düşür, ver...

Uşaq əlini dəsmal dəstləri ilə dolu sellofan torbaya sala-sala mülayimliklə dedi:

- Beş dənə verim, əmi. 1 manat da yolpulun qalsın.

Uşağın başını sıgallamaq keçdi ürəyindən, əlini qaldıra bilmədi. Bayaqdan gözlərində gilələnən yaşlar yanaqları boyunca üzəuşağı axırdı. Udqundu, gözlərini uzaqlara zilləyib titrək səsə soruşdu:

- Gedək... 1 manatı da yolpulu edib gedək...

...Binanın kölgəsi kiçildikcə onların - əl-ələ tutub deyə-gülə avtobus dayanacağına addımlayan "əmi-bala"nın kölgələri böyüyürdü.

PEŞMANLIQ

- Ay gədə, get mənə həmişəki siqaretdən al gətir. Nisyə yazdır, denən maaşı alanda verəcəyik.

- Evin yıxılsın, ciyərlərin çürüyüb gedib, dərmanlarına pul çatdırı bilmirik, hələ də əl çəkmirsən bu zibildən.

- Səsini kəs, aaz, özüm bilərəm! Ay gədə, tez gəl!

- Öl, canın çıxsın!

- Özün...

Sözünü sona çatdırı bilmədi. Yenə də dəhşətli öskürək başladı. Arvadının sözlərindən yaman əsəbiləşmişdi, ürəyindən onu yaxşıca kötəkləmək keçirdi. Ancaq, zəhrimar öskürək aman vermədi. Hər dəfə öskürək tutanda ciyərləri yerindən çıxacaq kimi olurdu. Bir ay öncə həkim yoxlanışından keçmişdi. Ağ ciyər xərçəngi olduğunu öyrənmişdi. Həkim siqareti və spirtli içkini qəti qadağa etmişdisə də, onun vecinə olmamışdı. On altı yaşından siqaretə başlamışdı, on səkkiz yaşından da spirtli içki içirdi. Xəstə olduğunu öyrənəndən sonra içkini bir az azaltmışdı, ancaq siqareti nəinki azaltmaq, "xəstəyəm, dərd çəkirəm" - deyib daha da çoxaltmışdı.

Həkim əməliyyat məsləhət görsə də, o, buna razı olmamış, qəti etiraz etmişdi. Həm maddi imkanları əməliyyat üçün yetərli deyildi, həm də ümumiyyətlə, sağalmağa marağı yoxdu. Həyatdan, insanlardan küsmüş kimiydi. Beləcə, saatlarını, günlərini saya-saya ölümünü gözləyirdi.

Son vaxtlar vəziyyəti daha da pisləşmişdi deyə işə çıxı bilmirdi. Bircə mağazada satıcı işləyən arvadının maaşı gəlirdi evə; o da iynə-dərmanına ancaq yetirdi.

Siqaretin ona xəstəlik gətirdiyini, ölümünü tezləşdirdiyini yaxşı bilirdi. Ancaq, arvadının, dost-tanışının, qohumlarının təkidinə, yalvarışına, iradəsinə

baxmadan yenə də çəkməyə davam edirdi. Hələ daha da çoxaltmışdı; günə iki, bəzən hətta üç qutu. Səhər yuxudan duran kimi birinci işi siqaret yandırmaq, gecə yatmamışdan əvvəl isə son işi siqaretini söndürmək olurdu.

Evdə həm arvadına, həm də on iki yaşlı oğluna “göz verib işıq vermirdi”. Halı yaxşı olanda hərəsini bir-iki əl kötəkləyər, halı pis olanda da ağızaalınmaz söyüşlərlə təhqir edərdi. Ərinin xəstəliyini eşidəndə ağlamaqdan özünü həlak edən arvad gün keçdikcə onun ölümünü arzulayır, hər döyüləndə min cür qarğışlar yağdırırdı. Elə bil, özü həyatdan bezdiyi kimi, o fağırın da axırına çıxmağa çalışırdı. Çox zaman məqsədinə çatmaqda elə də çətinlik çəkmirdi...

Oğlunu gözləməyə səbri çatmadı. Arxasınca deyindən arvadına məhəl qoymadan gödəkçəsini geyinib evdən çıxmaq istəyirdi ki, taqquiltı səsinə ayaq saxladı. Gödəkçəsinin cibindən düşən alışqan ayaqqabı şkafinin altında parıldayırdı:

- Səni sovxaya qal elə...

Deyinə-deyinə min bir zülümlə alışqanı şkafin altından çıxartdı. Ayağa qalxanda yenə boğazının qıcıqlandığını hiss etdi, bəxtindən öskürək tutmadı. Alışqanı ovcunun içinə alıb gözlərinə yaxınlaşdırdı, iki dəfə yandırmğa cəhd elədi. Deyəsən, alışqanın qazı qurtarmışdı, tənbel-tənbel fısıldayıb susdu. Burnuna gələn xəfif qaz iyi yenə boğazını qıcıqlandırdı. Bir-iki ağzı öskürüb dayandı. Yenə bəxtindən uzun, yorucu öskürək tutmadı. Üzünü geri tutub səsi yetdikcə bağırdı:

- Aaaazzz!

Cavab gəlmədi, amma, əmində ki, arvadı onu eşidir. Alışqanı gün işığına tutub yenə baxdı, deyilməyə başladı:

- Andıra qalmış, qurtarmağa vaxt tapdın?! – Çiyini üstündən qanrılıb bir də səsinin yoğun yerinə saldı:

- Aaaazzz! Sənnənəm, aaazzz! Evdə kibrit var?

- Sənin əlindən ömrüm kibritə döndü, yanıb-yanıb qaraldı, bir üfürsən, toz olacaq...

- Mırıldama orda, sözümə cavab ver!

- Yoxdu, yoxdu... Yemisən hamısını, zəhərin olsun!

- Heyvan özünsən, itin qarnından çıxan! Gəlsəm, dəli inək balasını çığnayan kimi salaram ayağımın altına ha! Bir də... - Yenə öskürək tutdu.

Qapını açıb eşiyə çıxdı, gözücu blokun pəncərəsindən eşiyə baxdı. Neçə ildə tikilən göydələnin boyu gündən-günə ucalırdı, ürəyində düşündü ki, belə getsə, gələn ilə yaşadıkları beşmərtəbəli bina gün üzünə də həsrət qalacaq...

- Ona kimi də ya xan ölər, ya eşşək... - deyib pillələrə sarı getdi. - İndi bu beş mərtəbəni en də ləhləyə-ləhləyə...

- Hayana gedirsən bu halla? - Arvadı başını qapının arasından çıxarıb soruşdu.

- Maymağının dalıyca... Siqaret alacaq, yandıran almağa huşu yetməyəcək... Dayılarına oxşamışın başına vur, əppəyini əlindən al...

- Get, get, bu gedişlə bir gün əlində siqaret, ölüb elə o marketin tinində qalacaqsan...

Boğazını arıtlayıb yenə nəsə demək istədi, amma, zərblə çırpılan qapının taqquiltısı sözünü ağzında qoydu. Başını bulayıb aram-aram pillələri enməyə başladı. Canı qalmamışdı, hər dəfə pillələrarası dönəckdə bir az dayanır,

təngnəfəsliyinin azalmasını gözləyirdi. Bir tərəfdən də, öskürək kələyini kəsirdi, başladı, qurtarmağı bir yana, bütün gücünü alırdı. O günü yenə öskürəyi bərk tutanda ağına dəli bir fikir gəlmişdi; görəsən, əlini salıb ciyərini söküb atsa, canı dincələrdimi? Sonra da öz-özünə acı-acı gülmüşdü...

Həyətə çıxanda özünü növbəti döyüşü qələbə ilə başa vuran döyüşçü kimi hiss elədi. Xəfif meh əsirdi, hava da təmiz idi. Açıq hava bir az ciyərlərini genişlətdi, nəfəs almağını asanlaşdırdı. Binanın ətrafında sakinlər üçün tikilən avtomobil qarajları vardı. Mağaza bu qarajların o başındaydı. Ərinmədi, qarajları saymağa başladı, düz 22 dənəydi. Düşündü ki, niyə indiyədək bunları saymayıb heç?

- Nəyimə lazımıydı axı?! –Yenə başladı öz-özünə danışmağa, - Maymağım da gözə dəymir. İndi bu yarımcan halımla sürünəm gerek mağazaya qədər...

Bir-iki də yağlı söyüş göndərdi oğlunun ünvanına... Asta-asta yeriməyə başladı. İrəlilədikcə qarajları sayırdı, sanki, hər azalan sayda bir az yüngülləşirdi:

- İyirmi iki, iyirmi bir, iyirmi... Öhö-öhö... On səkkiz, on yeddi...

Bu minvalla on üçüncü qarajın yanına çatdı. Burda iki qarajın arasında əvvəllər bir küknar vardı, sonra kimsə onu kəsdi, kimsə bu balaca yeri köhnə avtomobil qapıları və çarpayı başları ilə öz aləmində hasarlayıb toyuq saxlamaq istədi. Bir gecə də haray düşdü ki, toyuqlar oğurlanıb. Elə odu-budu, "küknarın yeri" manşırlama kimi qalıb bina sakinlərinin dilində... Sanki, "küknarın yeri" beşmərtəbəli binanın sakinlərinin bu dünyada ən inandığı, ən güvəndiyi məsafə ölçüsüydü...

O da elə burda - qarajların arasında sınıq-salxaq avtomobil qapılarının, çarpayı başlarının pinti görüntüsü önündə nəfəsini dərmək üçün dayandı. Qeyri-ixtiyari olaraq qulağına dəyən hənirtiyə tərəf çevrildi. Üç uşaq "küknarın yeri"ndə baş-başa verib siqaret çəkirdi. Nisbətən böyük olanı xısın-xısın danışır, iki balacalar da astadan hırıldaırdılar. Bu hırıltıdan biri qulağından keçib düşüncəsini həzincə qıdıqladı. Bir neçə addım yaxına gəlib əyilmiş avtomobil qapısının arxasına daha diqqətlə baxdı. Barmaqlarının arasındakı siqareti dodaqlarından ayırıb külünü yerə cırpan balacalardan biri onun on iki yaşlı oğluydu...

Udqundu... Ha elədi, dilindən birçə kəlmə söz çıxara bilmədi... İşə bax, o zəhrimar öskürək də etibarsızlıq edirdi... Bu dəqiqə tək istədiyi ağzını açma bilmək, bir-birinə sıxılan dodaqlarını azca aralayıb bir nəfəs çəkmək idi... Di gəl, bacarmırdı...

On altı yaşından bəri onu cənginə almış və indi də ölümə üz-üzə qoymuş siqaretin acığına ölümə tələsirdi. Sən demə, siqaretin "zəhərli ağuşu" onsuz da boş qalmayacaqdı; artıq oğlu bu boşluğu doldurmağa başlamışdı...

Dəhşət görmüş kimi, geri-geri addımladı, əlini cibinə saldı, qazı bitmiş alışqanını ovcunda bərk-bərk sıxdı. Sanki, bu an dünyada gücünün çatdığı yeganə şey elə bu idi - alışqanı sıxmaq... İçindəki anlaşılmaz hisslərin ölçü-nizamı yox idi. İndiyədək bu hissləri tanımamışdı, amma, deyəsən, yavaş-yavaş dərk edirdi içindəki bulanıqlığın qaynağını... Yaş gilələnən gözlərini göyə zilləyib pıçıldadı:

- Yaman peşmanam, İlahi!

- Peşmanam, İlahi, keç günahımdan!

♦ Poeziya

Ağacəfər HƏSƏNLİ

SÜNBÜL SAÇLARIN NAĞILI

İri gözlərinin rəngi qapqara,
sarışın sifəti hər vaxt gülürdü.
Quzu otararkən, düşəndə dara,
bir tük yandırardım, peyda olurdu.

Tutqun baxışımı yana çəkərkən,
uzun kirpiyində şəh arayırdı.
Mən qıvrım saçıma şana çəkərkən,
onun tellərini meh darayırdı.

Rəhm nə gəzirdi zalım qızında,
örtürdü başını səliqəsizcə.
Tamaşa gözlərim birdən azanda,
qarşımda qeyb olub, itirdi tezcə.

Günəşin bilmirəm nə imiş suçu,
ona doğulandan bərk od vurmuşdu.
Sünbülün sarısı zəmidən köçüb,
nəmli kəkilinə tam oturmuşdu.

Kimsə zarafatla pıqqıldayırdı:
“uzun çəkmələri–dipcəkləridi”.
Zəfəran axtaran pıçıldayırdı–
saç deyil, zəfəran çiçəkləridi.

Hər gün dolanıram çölü, bayırı,
məcburən həsrətə, dərdə dözüürəm.
Sünbül saçlarından üç tel ayırıb,
bağrıma basmağa məqam gəzirəm.

KÖTÜK YERİ

Sən çəkdiyin dərdi-səri-
ək başında tük yerində.
Dünyanın böhtanı, şəri
ürəyimin yük yerində.

Ağıl olmur hər yetəndə,
cahil yorğalıq edəndə.
Qarğa darğalıq edəndə,
əl-ayağın bük, yerində.

Qurtar mövsümlə savaşı,
yarpaq payızın şabaşı.
Görməsin özünü naşı-
başbilən, böyük yerində.

Bəsdir mənə tutduğun toy,
kəsilmir indi soyhasoy...
Zindanla nə işin, bir qoy
canını - körük yerində.

Gözü kor olmuş ağaclar,
qanı sorulmuş ağaclar...
Boynu vurulmuş ağaclar
əyləşib kötük yerində.

YETİM LAL ƏHMƏD

Batıb boğazında dili-dilçəyi,
mərhum anasının bətnində qalıb.
Yoxsa fikri-zikri, arzu-diləyi,
nağıl edəcəyi mətnində qalıb?

Hirsdən, həyəcandan pörtüb sifəti-
onu düşündürən hansı mövzudu?
Üzünün-gözünün bir hərəkəti-
qanadlı kəlməsi, diri sözüdü.

Eyhamı ürəkdən, rəftarı ərkdən
oyanar sübh erkən - xoruz banında.

Qalsın bir tərəfə - ucadan, bərkdən,
astadan danışmır böyük yanında.

Könlünə dəymədən, bir dəfə saysan,
əbədi qulundu - oduna yanar.
Dilinin üstünə yalan söz qoysan,
qızarar - danışan əli utanar.

Ən şirin meyvənin qabığını soy,
gözünün ucuyla heç salmaz tamah.
Ha dadlı təamı qabağına qoy-
sözün ləzzətini unudub tamam.

Deməzsən lallıqdan, kallıqdan cayır,
nakam anasına oxunur rəhmət.
Yəqin ot dilini yadırğamayıb,
oddan od dilini öyrənib Əhməd.

LAMPA

*Bu qədim məişət əşyasını gəlin köçən
qızlara cəhiz verərdilər.*

Ömrün hər naxışı rəngli ilmədən,
həyətdə-bacada həna qurardıq.
Gecə tay-tuşumla dinclik bilmədən,
lampa ətrafında dövrə vurardıq.
Ələk-vələk edib küncü-bucağı,
Elə özümüzü hərifləyərdik.
Çırağı daha gur gələn ocağı,
ağsaqqal-ağbirçək tərəfləyərdi.
Ən xoş söz qismətmiş fərqli azlara,
hər kəs kirpiyiylə od götürərdi.
Lampa yad ocağa köçən qızlara,
mülayim-mülayim od ötürərdi...
Nurlu xatirələr üz agardardı,
başlardı lampanın firavanlığı.
Piltəsi quruyub dil uzadardı,
qara nöyüt idi hər yavanlığı.
Lilpar hamamları eşik başında,
dalğın baxışları çimizdirərdi.
Lampa yanan zaman beşik başında,
ana körpəsini əmizdirərdi.
“Andıra qalmışı” qandırmayanda,
göz önünə gətir, bir anlıq evi...
Nənəm iftaracan yandırmayanda-
işə müşkül idi qaranlıq evin.

Axı, nə gəzirdi əlvan çil-çıraq,
ümid şöləsiydi lampa, kişinin.
Arxayın salırdı sadə təmtəraq,
bərq vuran lalada hampa kişini...

AĞZINDAN BAL TÖKÜR

Əfv eləmək torpaqdandı,
dəni türmədən qurtarır.
Qızıl sünbül qurşaqdandı,
gümüş bürmədən qurtarır...

Cığır düşüb soy ardınca,
çəhlim unudur adını.
Buğda-buğda boy artdıqca,
gördüm boynumun ardını.

Küsdürmədim hamar sözü,
qan damarıma güc verib.
Ürəyimə daman sözün
kökü torpaqdan cücərib.

Bu zəndi-zəhləmi tökən
hər anım-günüm müjdədi.
Tirtap uzanan vaxt - zökəm,
mənim sonum pəjmürdədi.

Güllər boşanıb ərindən,
çər dəymiş fəslim nal tökür.
Öcəşir çiçək dilində,
arım - ağzından bal tökür.

* * *

Ağcabədidən işğal altındakı ərazilərimizə boylanarkən.

Məmləkətin tərlə üzünü,
qüssəli, kədərli, dərddə üzünü
necə ağ yaylığımla silim,
özümü kişi bilim!
Ağ dəsmal ləkə-ləkə
qan qoxuyar.
Cıdır düzündə yağmur
xarıbülbul toxuyar-
düşmənin gözündən iraq.
Yabançı qılığına

öyrəşməyən ağac-uğac
 gedib o dünyanı görüb qayıdır.
 Torpaq bilir, nə çəkir,
 üstündə kim gəzir...
 Ağacı bir boy da uzanacaqdı,
 elə bir o qədər torpağa batır.
 Özü bərabəri göyə ucalan
 şəhid övladları torpaqda yatır.
 Niyə özümüzü qara yer udmur,
 şumlanmış torpaqda kotan izləri.
 Bulağın başında kabab çəkilib-
 bu ocaq görk yeri, əzab şəkili...
 Adam dogulmaqdan utanır adam,
 oranın tərtəmiz havası məlhəm-
 burda boğulmaqdan utanır adam.
 Torpaq acından köpük qusur,
 başını aşağı əyib və susur,
 yağlı başa düşür susmaq qızıldı.

KÖMÜR CANIM

Tüstü verə-verə söndü kösövüm,
 isti verə-verə döydüm dəmiri.
 Yerbəyer eləmir adı söz-sovu,
 ürəyin başıma qaxınc təmiri.

Dayandı umudla qanaq-qanada,
 duz səpdi köksümün yarasına söz.
 “Əlvida,, deyərkən onda həyata-
 girmişdi qanımın arasına söz.

Canı dərisinə sığan şairin
 qanı duellərdə axıb həmişə.
 Çörəyi qələmdən çıxan şairin
 gözündə ildırım çaxıb həmişə.

Duzun qarasınca deyilir əyri,
 dələduzdan tutmuş qansıza kimi.
 Açılıb hər zaman ölümün eyni,
 şairin beyninə qan sızan kimi.

Qaradan tünd rəngi sifətinə yax,
 aradan cırmaqla nə var ölməyə.
 Məni yüngülsaqqal eyləmədi vaxt,
 mən ağır oturdum, batman gəlməyə.

Üfürə-üfürə içdiyim suyun,
lal təbəssümüdü kəsib yanımlı.
Qoydum atəşində qulac hörüyün,
tüstü verə-verə kömür canımı.

DİLİMİN UCUNDA İMİŞ

Dili topuq çalır, çaşqın gözlərin,
bezdin həyatımın umu-küsündən.
Sən mənə bir dəfə xoş üz göstərüb,
keçirt məhəbbətin Qıl körpüsündən.

Qoy bu mərhəmətə canım alışsın,
yel olub yanımdan ötməsin qüssə.
Min dəfə bəs etməz pünhan alqışın,
bir dəfə qayıdıb üzümə gülsən...

Soğan yeməmişdim içim göynədi,
yaxşı şeirimi şəninə qoşdum.
Mən sənə gözündən düşdüyüm gündən
elə bil quyunun dibinə düşdüm.

Gözlərin aldanmır vədələrimə,
əllərin eşitməz daha sözünü.
Mən "ucuz tutmuşam eşqimi" - demə,
hələ heç o yerə qoyma özünü.

Hanı mənə tərəf atdığıın əlcək-
heç demə, bir kirtək gücündə imiş.
Mən kin saxlamıram başqalarıək
Nə varsa, dilimin ucunda imiş.

MƏKTUB

Kəndimizdən axan dağ çayına

Bəbir dərisindən pal-paltarın xəz,
xınalı qayadır, dağdır öpdüyün.
Çeşmədən, bulaqdan suyun görünməz,
birbaşa buluddur qazan örtüyün.

Bir vaxt kənarında həsir sərmışəm,
səldən saxlayardım məsafə, ara...
Xəzərdə çiməndə dərhal görmüşəm,
heç suyun qarışmır başqa sulara.

Yarıb baş vurmusan dərin süxura,
parıltın bənzədir səni şüşəyə...
O qədər gözlərin düşüb çuxura,
dağları bölmüsən iki guşəyə.

Sənə xasiyyətdə çəkməmişəm mən,
sirrini-sovunu Xəzər söyləyir.
Elə qulağına batıb ki, nəğmən,
dalga bədahətən əzbər söyləyir.

Haçan kütə gedib yaptığın kündə,
təndir külfəsindən hava dar gəlib.
Aranda çayları görüb böyründə,
deyiblər, yanında havadar gəlib.

Bəxtəvər balıqlar üzür yuxarı,
suyun şiti-şoru dolub bəndimə.
Ləpirindən tutub üzüyuxarı,
dənizin havası gedib kəndimə.

Pıçıltın, iniltin getmir qamışdan,
dərə-kürəyində dönüb yamağa.
Sənin sözlərini oğurlamışam,
başlamışam xalqa təkrarlamağa.

BİRİNCİ İLMƏ

Qələmin gözləri tökülür hər gün:
küncdə hörümçəktək tor toxuyuram.
Masamda dan yeri sökülür hər gün-
qaratoyuqlarla xor oxuyuram.

Mən şeir yazmıram, günüm qaradı,
gecənin işığı hopur sözümə.
Vurduğum naxışlar ara-sıradı,
dodaq büzməsinlər çopur sözümə.

Ədası Tanrıdan gəlir qələmin-
sözə nə verirlər, tənədən başqa?
Heç kəsin şairə yox imiş rəhmi,
şair qanı soran gənədən başqa.

Ürəklə canını tutub dişinə,
sap toxumaq üçün başını qatır.
Qarışmır heç zaman özgə işinə-
şeir dəftərinin üstündə yatır.

Gözə kül üfürən qalıb heyrətdə,
şair nəsə ummur boynuyogundan.
O qədər düşüb ki, daha qiymətdən,
bazarda aşağı gedir soğandan.

Kimdir quzu kəsən üzülən səbrə,
istedada məxsus idrak fərqlidir.
Şeir toxumaqçün düşərkən tərə-
birinci ilməni qələm bərkidir.

MƏRSİYƏ

“Şuşanın dağları” mahnısını eşidərkən...

Dağlarda şıdırğı yağış yağacaq-
qurutmaq istəmir göylər nəmini.
Gözümüz önündə cənnət Qarabağ,
yaşayır Şuşada cəhənnəmini.

Ovçular dadandı maral ətinə,
hər tala düşündə çatdı od-ocaq.
Kim satdı dağları su qiymətinə,
o dağlar heç kəsi satmadı ancaq.

Deyirəm, ay bulud, düş, mən tərəfə
burum-burum qalxan tüstü acıdı.
Ormanlar keçməyib düşməni tərəfə,
ağaclar - hamısı kəşfiyyatçıdı.

Bu şimşəkli zirvə, o güllü məskən-
yadında saxlayıb Pənah xanı da.
Parçalanmış qaya - könüllü əsgər,
Azərbaycan üçün keçib canından.

Büllur şələlələr boğub səsinə,
yalandan düşmənin ağzını əyir.
Oxumur “Qarabağ şikəstəsi”ni,
Şuşanın dağları mərsiyə deyir.

ƏVVƏL VƏ SON

Yuxusuna haram qata-qata,
ufuldaya-ufuldaya qalxırdı ot.
Sünbül-sünbül uğunurdu tarla:
buğda, arpa, vələmir-

başları bədənlərinə ağırlıq edirdi.
 Ancaq biçinə qalırdı-
 zəminin “başsız atlıya” dönəcəyinə.
 Ağaclar dolurdu barla.
 Yarpağının çilləri gedirdi
 dovşan dadmamış palazqulaq kələmin.
 Bostanda “qan-qan” deyirdi.
 Xeyli vaxt vardı-
 buludların xoruzlanmağına.
 Yayın yenicə cırhacırı başlanırdı,
 pöhrələrin boğazı yaşlanırdı.
 Zoğlar arıq canlarıyla əlləşirdi.
 Öz dərdi özünə bəs idi kirpinin,
 turacın, şanapipiyin, kəkliyin.
 Tısbağa qaçmaq istəyirdi yeyin-yeyin-
 qaz yerışı aman vermirdi.
 Sərnişin avtobusuna oxşayırdı arı pətəyi.
 Cevizin çiçəklərini yel vurmuşdu:
 “aldım qoz, satdım qoz” idi.
 Torpağı isti döydükcə,
 yerin təkindən qalxırdı qara əjdaha:
 hər şeyin qəniminə çevriləcək qarışqa.

QOHUM FƏSİLLƏR

Səhər alatoranında
 qaranlığın can verdiyi,
 günəşin torpağa qan verdiyi,
 özgə tamaşa-buranıdı.

Arı vızıltısı,
 sərçə civiltisi,
 əmlək quzu mələrtisi-
 başqa aləmdi,
 ayrı büsatdı.

Gün-hamamdan çıxıb:
 “həmişə təmizlikdə”.
 Gül - obaşdan yığıb,
 yelbeyin gərmicin əlindən.
 Səhər alatoranında-
 yazın bu anında,
 nələr var, canında?
 Bahar dik-dik gəzir,
 qohum fəsillərin yanında.

QARI

Bu ipək qarıdan
yüz ilin qoxusu
dəydi burnuma...

Yaşmağından,
köhnə başmağından,
kirkirəsindən,
cəhrəsindən...
Sağ əlinin baş barmağından,
nənəmə oxşayırdı-
Allah saxlamış...

Şəkiddə gördüm,
Bəxtiyar Vahabzadə küçəsində-
filan əski məkanda...
Şəki də getmədi,
sorgu-sualımın adı nədir.
Çağırılmamış qonaq
nə itirib, nə axtarır-
bu vaxtları...

İçin-için ağlayırdı.
Məhrəmanə baxışları
şalındakı ipək tellərilə
adamı həyata bağlayırdı.

QARANLIĞIN CAZİBƏ QANUNU

Qaranlıq çəkilib qara pərdətək-
göydən işıq düşür Yer pəncərəyə.
Yuxu bişirir ot, ağac, kəpənək,
bu dünya oxşayır “bir pəncərəyə”.

Gündüzün haqq nuru büsbütün solub,
gözləri qızarıb bağın narıyla.
Nəinki cığırılar tamam kor olub,
bütün yollar gəzir əl fanarıyla.

Ölüb ayaqüstə - Ayı izləsən,
əvvəldən oxuyub “əşədin” göydə.
Payızda cücəni saymaq istəsən,
günəş - böyüdücü şüşədi göydə.

Hara gedəcək bəd xasiyyətiylə-
köhnə bayatını çağırır üfûq.
Lalalı lampanı xas niyyətinlə
hər gün axşam yandır,
sübh erkən üfür.

Qalsın geniş dünya ağ yalanında,
düşsün qarı kimi birçəyinə dən.
Hanı Eynşteyn, çıxartsın sonda,
zülmət qaranlığı cazibəsindən?...

BƏLƏDÇİ

İstidən, tüstüdən, qoxudan qaçıb,
üzümü aldadıb bir şirin dillə-
güzgüdən, mürgüdən, yuxudan qaçıb,
bu yaşda görəsən, ağlımmı çaşıb,
yedim öz-özümdən bir yağlı şillə.

Gördüm qövsi-qüzeh naxışın tökür,
dağdan ağır canım qarğışın tökür:
“Əgər gözün ağı qaradan seçsə,
yəqin söykənməyə kürəyin olar.
Dağlarda yaşamaq könlündən keçsə,
gərək dağlar boyda ürəyin ola”.

Sərçə ürəyimin baxtı kürt yatıb,
vaxtın yumurtası altında faldı...
Billah, göz dəyməsin, palçıq barlıdı.
Şəhərdə təkərlər yeyir asfaltı,
ayaq altda torpaq etibarlıdı.

Ömür oxun atıb, yayın gizlədib,
indi qənşərində tərki-silaham.
Tüstü borusudu çəkmələrim də,
çəkmir nəfəsini durna boğazım.
Muradımın ağzı isti yerdədi,
hava bürosudu, zurna boğazım.
Səsimi soyuğa verdim üçün,
hamı gözgörəsi, soyuq davranır.
Əski əlifbadı dəmirağacım,
yarpaq surəsini zehnim qavramır.

İlxımı gümanlar salıb kəməndə,
kür nəvəm oturub dizim üstündə.
Bələdçi tapmıram görünən kəndə,
nanə yarpağıtək əsim üstündə.

Məhəmməd TURAN

* * *

Bütün sevdalar öldü,
Hamı getdi bircə-bircə.
Dən gəzə-gəzə can verir,
Qar üstündə qalan sərçə.

Hayana qaçasan indi,
Axı kimə sığınasan?!
Bilmirsən ürəyin, yoxsa,
Ömrün halına yanasan.

Hər şeydən bezib gəlmişəm,
Yorulub gəlmişəm, Allah.
Gələnlər bulanıq gəlir,
Durulub gəlmişəm, Allah.

Qovur məni bu dünyadan,
Külək qovur, yağış qovur...
Nə durmusan bu göylərdə? -
Durma, gəl, mənə yiyə dur!

* * *

Dünyanın boz üzündəyəm,
Hardan tapacaqsan məni?..
Hardan ki kəsübdü Allah,
Ordan tapacaqsan məni...

Tənhalıq əzizdi mənə,
Anamdan belə əzizdi...
Bir həsrətə qoşulmuşam
Sonamdan belə əzizdi...

Özümə özümə yanan,
Unutmuşam onu, bunu...
Özüm ovula-ovula
Ovutmuşam onu, bunu...

Bəlkə dirilib qayıdam,
Sən bircə yol boğsan məni...
Ana, əgər yarıtmasam,
Bir də doğacaqsan məni?

* * *

Bilirsənmi, ayrılığın
Dahası, sonrası olmur...
Beş günlük acısı olur,
Bir ömürlük yası olmur...

ən müqəddəs sevdalar da
Unudulur xəyal kimi...
...ən zümlü ayrılıqlar
Bəzən çəkir xoşbəxtliyə
Bir iz kimi... bir yol kimi...

saçlarında bir vaxt itən
Əllərimtək itirmişəm...
İtirmişəm səni, qadın,
Külək-külək itirmişəm...

Unutdum səni...
Bağışla....
İçimdəki dəli atəş
külə döndü
Bircə anlıq yağışla...

* * *

Addımlar asta-asta
Gəzər gecəni gəzər...
Xəyalım ayaq açar,
Sizin küçəni gəzər...

Ulduz qonar çiynimə,
Təbəssümə bataram...
Bir rəya uyduraram,
Dizlərində yataram...

Gözlərimdə bitərsən...
Üstünə yüyürərəm...
Xəyalına sarılıb
Yoxluğunu görərəm...

Gecələri sayıram,
Hər nəfəs dilək olur...
Kölgəmlə oynayıram -
Darıxmaq belə olur...

* * *

Bilmədim düz elədim
Ya səhv elədim, qadın...
Saçlarından tökülən
Günahı qucaqladım...

Ağıl yeri qoymadı
Başımda gül nəfəsin...
Bir öpüşdə qırıldı,
Qırıldı tutqun səsin...

Ya göylərin işiydi,
Ya da şəhvət kələyi -
Ehtirasa qovuşub
Əsdi eşqin küləyi...

...Çiynimdə telin yanır,
Qovruluram oduna...
Tüstüm çıxır, ha çıxır
Göyün yeddi qatına...

Belində toxtaqlaşar
Əllərimin ac gözü...
Sinəmdə saçın qalıb,
Sinəmdə öpüş izi...

Ulduzları saxlayaq,
Bu gecə Ay getməsin...
Bir az yuban, əzizim,
Qoy bu gecə bitməsin....

* * *

Burda qoluma girmişdin,
Burda üzündən öpmüşdüm.
Gedəndə burayla getdin -
Gedən izindən öpmüşdüm.

Burda birgə gülümsədik,
Bax, elə burda ağladığ.
Ən sonuncu göz yaşını
Biz görən harda saxladığ?!

Burda günəşdən saxladı
Bizi çinarın kölgəsi.
Xan bağında bir səs yatır -
Eşq qoxuyan gülüş səsi.

Sükut çöküb Xan bağına...
Yer də laldı,
Göy də laldı.
Nə sevgimiz var idisə,
Hamısı Gəncədə qaldı.

DÜNYANIN...

Taleh Mansura

İçəndə də sağlığına içirik
Ölümünə içiləsi dünyanın...
Qardaş, elə biz dalınca qaçırıq
Yaxasından qaçıləsi dünyanın...

Dərd bir deyil, iki deyil, üç deyil
Bəlkə düşdü... Bəlkə elə düş deyil...
Ölüm belə bu dünyadan köç deyil...
Əsiriyyik köçüləsi dünyanın...

Hər həvəsi fikir etdik, dərd etdik...
Dar qapıda göydəkini yad etdik...
Körpüsündə yuva qurduq, yurd etdik
Körpüsündən keçiləsi dünyanın...

Minsk, Belarus

◆ H e k a y ə

Xanım AYDIN

CAN BORCU

İNDİ, KLİNİKA...

Anar maşını saxlayar-saxlamaz, qapını açıb, özümü klinikanın vestibülünə atıram. Bircə arxamca qırıq-qırıq uzanan səsinə eşidirəm. Deyəsən, deyindir ki, niyə maşından özümü belə atmışam mən. Heç yeridir, mən nə hayda... Onun sözləri, düzü, bu qulağımdan girib, o biri qulağımdan buxarlanır. Əslində, o, qəti deyingən adam deyil. İndiyə kimi də heç vaxt nə xətrimə deyib, nə ürəyimi qırıb. Nəysə, maşının qapısı çırpılır, Anar maşında, mənə artıq klinikadayam. Qardaşım Elçin, yoldaşı Reyhan, bir də kürəkənləri Orxan dəhlizdə dayanıblar. Görəsən, Orxanın ana-atası hanı? Niyə gözə dəymirlər? Əşi, onlar elə əvvəldən Fidanı istəmirdilər də. Nə qədər dedim e Reyhana ki, vermə onlara qızı, adam deyillər. Bu fikirlər hardan doldu başıma bu vurhavurda?! Tələsik onlara sarı gedirəm; cəmi beş-altı addım məsafədir. Yerə açıq mavi rəngdə metlax döşənib. Nənəm buna havarəngi deyirdi. Nəysə ki, ekvator uzunluğunda bu on-on beş addımda içimdə utanc hissiylə qəzəb hissi bir-birinə qarışıb. Qanım elə qaynayır, dedim bu dəqiqə ağzımdan, burnumdan, gözlərimdən fışqıracaq. Bu havarəngi metlax da al qırmızı olacaq. Axı niyə Reyhan burda məndən əvvəl durmalıydı? Niyə də, niyə? Fidan mənim qızımdı. İlk doğuşunda yanında mən olmalıydım. Mən! Reyhan yox!

Reyhan həmişəki fağırılığıyla gözlərimə baxır, həyəcan içində səsi gəlir.
– Həkim dedi, gözləyin.

Sonra da üzünü yana tutub ağlayır. Dərhal hirsimi tökməyə bəhanə tapıram. Qəzəblə qışqırıram:

– Niyə ağlayırsan? Noolub ki?

O, cavab vermir, əlini ağzına sıxıb ağlayır. Hirsim bir az da coşur. Elə yaxasından tutub nə baş verdiyini soruşmaq istəyirəm ki, Anar özünü təngnəfəs bizə çatdırır və qolumdan tutur. Bilirəm ki, "sakit ol!" işarəsidir bu. Elçin də bir tərəfdən dillənir. Səsi kobud və qalın olsa da, dediklərini güclə eşidirəm, elə bil quyunun dibindən gəlir:

– Bacı... Sən Allah, səs-küy salma.

Qardaşıma bax da. Elə bil onu başqa, məni başqa ana doğub! Necə səbrlidir?! Hikkəylə gözlərimi süzüb Reyhana baxıram. Reyhan cavab gözlədiyimi başa düşür, axır ki dillənir.

– Uşaq tərsinə gəlir...

Sonra bir az da asta səsle əlavə edir ki, Fidanın da vəziyyəti yaxşı deyil.

Özümdən çıxıram, amma nə yalan deyim, uşaqdan çox, Fidana görə boğuluram:

– Nə? İndiyə kimi niyə demirdilər? Mən deyirəm də! Həkim yoxdur!!! Bir dənə də olsun savadlı həkim yoxdur! İndi bu klinikanın altını üstünə çevirəcəm, ağılları başlarına gələcək. Allah bilir nə qədər pul töküb diplom alırlar, bir qəpiklik ağılları, savadları olmur, gəlib camaatın balasını bədbəxt eləyirlər!

Anar qolumu sıxır. Həlim səsle deyir:

– Sakit ol, əzizim. Ayıbdır. Hər şey yaxşı olacaq. Darıxdırma özünü.

Həmişə məni hirsli görəndə sakitləşdirmək üçün "əzizim" deyir. Amma mən hövsələmi basa bilməyib yenə də qışqırıram:

– Hanı bu xarabanın baş həkimi? Harda oturur? Hansı cəhənnəmdədi axı? Əgər başınız çıxmırsa, uşağımızı verin aparaq başqa klinikaya! Klinikadan çox klinika var!

Reyhan yalvarır:

– Leyla, qurban olum, sakit ol. Görək başımıza nə gəlir.

Qoyma kirpikli, qoyma dırnaqlı qeydiyyatçı qız dillənir:

– Xanım, sakit olun da... a! Bura sizinçün bazar deyil axı, klinikadır.

– Hanı? Hanı klinika? Klinikada həkim olar! Hanı həkimləriniz?

– Həkimlər xəstənin yanındadırlar. Siz də sakit olsaz, yaxşı olar. Burda sizdən başqa da adamlar var.

Elə istəyirəm ki, cumum indi də onun üstünə, qalan hirsimi də ona töküm. Anar qolumdan yapışır və bir qədər hökmlü səsle deyir:

– Leyla!!!

Elçin də bu yandan nəsə deyir, heç nə başa düşmürəm. İndi fikrim Orxana yayınır. Ona fikir verirəm; heç dinib-danışmır, heç nə eləmir. Özünə qapanıb. Yetim uşaqlar kimi bir küncdə dayanıb. Ona baxanda gözümə üstündə "Doğum şöbəsi" yazılmış qapı sataşır. Bayaqdan necə olub ki, fikir verməmişəm?! Anarın qolundan çıxıb ora hücum çəkirəm. Şüşə qapını yumruqlarımla döyəcəyəm. O birilər də arxamca gəlir. Lap elə bil xalqı arxasınca aparan sərkərdəyəm. Həmin bu şüşəli qapını bir xanım açır; ağ və çox səliqəli xalatda, elə bil indicə ütüləyib əyninə keçirib. Orta yaşlarında olsa da, yaşından, azı, bir on il gənc görünən və ya görünməyə çalışan bir qadındır. Yüz faiz üzünə-gözüne əl gəzdirib. Yoxsa belə görsənməzdi. Və bu qadın, ən əsası, elə bil tamamilə mənim əksimdi. İlahi, necə səbrli, necə təmkinli bənizi var. Bu məni onun görünüşündən daha çox qıcıqlandırır. O isə sakit səsle, heç nə olmamış kimi, soruşur:

– Nə olub, ay xanım? Qapını niyə dağıdırırsız?

– Orda mənim...

Sanki sözümü dilimin ucundan geri çevirir, dişlərimin ardına gizlədirəm:

– Bizim uşaq azad olmalıydı.

– Adı nədir?

– Fidan!

– Səbrli olun. Qismət Allahdan. İnşaallah bir peşmanlıq olmaz. Hər şey Allahın əlindədir.

– Bəs onda sizin həkimlər nəyə lazımdır?

Qadın narazı tərzdə:

– Ay xanım...

O nəse demək istəyir, mən sözünü ağzında kəsirəm:

– Mən başa düşə bilmirəm! Sizin həkimlər niyə belə başısoyuqdurlar?

Niyə ona baxmırlar? Niyə əvvəldən heç nə deməyiblər? Düz doqquz ay sizin həkimin nəzarəti altında olub burda. Biz də savadsız deyilik! Əvvəldən bilsəydik adi doğuşa yox, qeysəriyyəyə verərdik də uşağı! Baxmır sizin həkimlər! Baxmır!

Yenə də təmkinlə:

– Onu kim dedi? Narahat olmayın. Bütün həkimlər ordadı. Allahdan əl üzülməz. Hələ bir özünüz sakitləşin. Sizə nə olub? Qızın anası-atası qalıb bir tərəfdə, siz səsinizi atmırsız başınıza.

Duruxdum. Qadın da bunu hiss elədi. Qapını örtə-örtə sakitcə dedi:

– Sakit olun... əlimizdən gələni edirik.

Mən hikkəylə:

– Əlinizdən gəlməyəni də eliyin!

– Yaxşı. Onu da edərik.

Və mən bir əlimlə qapını tutub özümü içəri atmaq istəyirəm.

– Özüm keçəcəm e içəri! Görüm nə məsələdir!

– Sizə ora olmaz.

O sakit və həm də məsum görünən qadın məni pəhləvan gücüylə geri itələyib qapını örtür. Qalıram elə bil dünyanın tən ortasında tək. Reyhan bir qıraqda sakitcə ağlayır. Elçin həyəcandan rəngi ağappaq olan Orxanın qolundan tutub bayıra çıxarır. Anar da üzümə baxır. İndi hamıdan çox bu fağır, ömründə mənə bir kəlmə acı söz deməyən, xətrimə dəyməyən insana yazığım gəlir.

– Get sən də siqaret çek.

Halbuki, həmişə siqaret çəkməyi üstündə onu danlayırdım, deyirdim, ona olmazın sözünü deyirdim. Gah deyirdim ki, ağzından iy gəlir, gah deyirdim dişlərin, bıqların saralıb, gah deyirdim səndən çox mən boğuluram. Amma o da bilirdi ki, bunları onu çox istədiyimdən deyirəm. Nəysə, o çıxdı. Qaldıq Reyhanla ikimiz. O mənə baxır, mən də ona. Gözlərində dərədə yeddi yetimlə qalmış qadının ağrıları var. Mənim ona yazığım gəlir, istəyirəm ki, qucaqlayım, deyim ki, qorxma, Reyhan, hər şey yaxşı olacaq, düzələcək. Balamıza heç nə olmayacaq. Allah özü qoruyacaq onu da, balasını da! Amma bunların heç biri dilimə gəlmir. Dilimin altı da, üstü də elə bil zəhər doludur. İstəmədən yenə də gözümü yumub, açdım ağzımı.

– Bu uşağa bir şey olsa, özünü ölmüş bil!..

İndi gözləri bir az da bərəldi. Elə bərəlib böyüdü ki, elə bil mən boyda adam diri - bütöv yerləşərdi gözünün içinə. Amma mən onu acılamaq istəmirdim. Niyə onu hədələdiyimi də anlamırdım. Di gəl özümü saxlaya da bilmirdim. Sonra ondan aralandım. Ortalıqda dəli kimi o baş-bu baş var-gəl etməyə başladım. Onun da gözləri arxamda o baş-bu baş gedirdi. Və qəfil "Doğum şöbəsi" yazılan yerin qapısı açıldı. İkimiz də dik atılıb cumduq ora. Mən yenə də hikkəmi saxlamadan "hə, necə oldu, nəvəm, qızım?" soruşmaq istəyəndə qadının üz-gözündəki pərtlik məni duruxdurur. Diqqətlə baxıb onun niyə belə olduğunu başa düşməyə çalışıram. Qadın bir mənə baxır, bir Reyhana. Yanaqları qulaqlarına qədər qızarıb. Həyəcandan barmaqlarını şaqıldadır. Az qalıram deyəm ki, az, bəsdir də, barmaqların əsəcək sonra. Biz ikimiz də susuruq amma. Sanki nəysə soruşmaqdan çəkinir, eşitmək istəmədiyimiz bir cavabı almaqdan qorxuruq. Nə Reyhan dillənir, nə mən. O isə sakit səsle dillənir:

– Başınız sağ olsun... – deyir. – Biz əlimizdən gələni elədik...

9 AY ƏVVƏL, REYHANGİLİN EVİ...

– Mən bunu eliyə bilmərəm!.. Heç cür...

– Bəs neyləyək, hə? Mənə də asan olmayıb. İt kimi əzab çəkmişəm. Amma susmuşam. Ölmüşəm, hər gün, ölmüşəm!

Səhv eləmişdim. Bunu heç 1 saat keçməmiş başa düşdüm, peşman oldum! Amma dözdüm. Sənə yox, qardaşıma qıymadım. Anama da dedim ki, peşman olmuşam. O da "olmaz, daha geri götürə bilməzsən" dedi.

Dizlərinə dirsəklənib əllərini üzünə tutur, ağlayır. Onun da əzab çəkdiyini bilirəm. Nə deyəcəyimi düşünürəm. Geri çəkilməyimdən qorxub özümü soyuqqanlı tuturam. Hisslərə qapılısam, özüm də ona qoşulub hönkür-hönkür ağlayacam. İstəmirəm!

– Ağlamaq lazım deyil, Reyhan. Məni də başa düş. Görürsən ki, uşağımın ailəsi dağılır. Yerimdə sən olsaydın, nə edərdin? Hə?!

Sualımı qətiyyətlə versəm də, içim titrəyir. Başını qaldırmadan dərinədən ah çəkir. Oturduğu divandan yavaşca qalxıb pəncərəyə tərəf addımlayır. Pərdəni barmaqlarının ucuyla astaca yana çəkir. Çölə boylanır. Artıq şər qarışıb. Şər qarışıb deyəndə ki... Xeyirlik bir şey qalmayıb onsuz da. Elə doğrudan da, şər qarışıb. Ay da canını götürüb qaçırmış kimi, buludların arxasında gözdən itir: "Görməmişəm, eşitməmişəm, xəbərim yoxdur" prinsipinə uyğun söhbətimizə şahidlik etməkdən xal-xal boynunu qaçırır. Öz bətninə yığılarmış kimi, yumrulanır, balacalaşır, yoxa çıxır... Reyhan da söhbətdən uzaqlaşır Ayın bətninə gizlənir.

Divanın ucunda narahat oturmuşam. Yaylığımı həyəcandan barmaqlarımın arasında özüm də hiss etmədən bürmələyirəm, açıram, bürmələyirəm, açıram. Gözlərimi Reyhana dikmişəm. Çevrilib nə cavab verəcəyini gözləyirəm. Hiss edirəm ki, yaylığı bürmələyən barmaqlarım da əsir. Və ən çətini, buna haqqım çatmadığını gözəl bilirəm. Bu hiss, bu fikir məni ət maşınından keçirir. Daha gözləməyə səbrim çatmır, cəld ayağa qalxır, barmaqlarımın ucunda pəncərənin qarşısında hərəkətsiz dayanan Reyhana yaxınlaşıram. Əlimi çiyninə uzadanda Reyhanın əynindəki məxməri paltara gözüm sataşır. Heç bayaqdan fikir vermirdim. Diqqətimi

ona kəsirəm. Qəribə hiss alır canımı. Əlimi ona toxundurmadan geri çəkirəm. Reyhansa elə bayaqkı kimi hərəkətsiz dayanıb pəncərədən buludlara baxır, heç arxasında dayandığını hiss etmir. Ümumiyyətlə, elə bil burda deyil. İkimiz də duruxub qalmışıq. Nə o nəyəsə reaksiya verir, nə mən tərpənirəm. Hər şey, içi biz daxil olmaqla, sükutdadı, divardakı saatın əqrəbləri də hərəkətsizdir. Bu sükutun arasında burnuma ətri gəlir. Dejavu? Yoxsa dəli oluram? Çaşqınlıq içindəyəm. Tərpənmədən, ancaq gözlərimin hərəkəti ilə Reyhanın məxməri xalatına nəzər salıram. Ətrin o olub-olmadığını yəqinləşdirmək üçün gözlərimi sıx-sıx yumur, burnumun pərlərini geniş açaraq yenidən qoxlayıram, lap ətriyyətçilər kimi...

20 İL ƏVVƏL, LEYLAGİLİN EVİ...

– Leyla, qurban olum, razılaş. Səndə, Allaha şükür, ikisi var. Onsuz da bunu istəmirsən.

– Nə deyirsən, özüm istəmirəm deyə, götürüm sənə verim?

– Axı, onsuz da, istəmirsən də! Abort edib atacaqsan...

Duruxuram. Gözlərimi qıyıb bir anın içində onun hardan bildiyini düşünürəm. Axı, bu barədə ona bir kəlmə də deməmişdim. Bircə bacım bilir, vəssalam. Acıqla soruşuram:

– Ağzına gələni danışma! Dayan görüm e. Sən hardan bilirsən?

Reyhan susur, pərt olmuş kimi üzümə baxır. Baxışlarını aşağı salır. Həyəcanını gizlətmək üçün məxməri paltarının yaxasını düzəldir. İçimdə bir hirs var, dağıdır-tökür məni.

– Telefon danışqlarıma qulaq asmısan, hə? Utanmırsan?

Reyhan həyəcan içində məni inandırmağa çalışır.

– Yox... Yox, vallah, mən qəsdən dinləməmişəm. Qapının ağzından keçirdim... İııı... Sən də bir az ucadan danışdırdın. Onda eşitdim. Vallah...

Bilirəm ki, yalan deyir. Bilirəm ki, qəsdən qulaq asıb. Ürəyimin hansısa nöqtəsində ona yazığım da gəlir. Bunu niyə etdiyini də başa düşürəm. Qadındır da, ana olmaq istəyir, ola bilmir, bacarmır. Di gəl, içimdəki hikkə mərhəmət hissimi basıb keçir, üstələyir...

– Yalan deyirsən, qəsdən dinləmişən!

– Yox! Elçinin canına and içirəm ki, qəsdən olmadı. Təsadüfən oldu. Mən niyə sənə qulaq asım ki? Vallah, təsadüfən oldu.

– Qardaşımın canına yalandan and içmə!

Əsəbiyəm. İstəsəm də özümü cilovlaya bilmirəm. Onu bir az da incitməmək üçün susmağa üstünlük verirəm. Başımı qaldırır, gözlərimi yumub işarə barmaqlarımı gicgahlarıma qoyur, dairəvi fırlayıram. O qədər gərginəm ki, barmaqlarımın ucunda elə bil beynim guruldayır. Fikirlərimi də bir yere heç cür cəmləyə bilmirəm. Gözlərimi açan kimi Reyhanın ağlaya-ağlaya düz üzümə baxdığını görürəm. İlahi, üz-gözündən yazıqlıq yağır. Bayaqdan min dil tökən ağzı indi susub, baxışları yalvarır mənə. Neyniyim, bilmirəm... Tərəddüd içində otaqda var-gəl etməyə başlayıram. Mən sağa-sola addımladıqca Reyhanın da baxışları arxamca sürünür. Bu məni dəli edir: "Mənlik nə var axı?! Əlimdən bir şey gəlmir. Duadı – ən azı onun qədər eləmişəm, pir-ocaqdı – onunla birgə nəzir-niyaz eləmişəm, həkimlərdi – qabağına düşüb ən yaxşılarına aparmışam. Daha neyləyim?

Allah deyiləm ki, əstəğfürullah, buna bir uşaq verim!" Mən ürəyimdəkiləri ona döşədikcə, o da üzümə dünyanın ən ağır, ən çarəsiz adamı kimi baxır. Elə bir tərəddüdü, elə bir narahatlığın içindəyəm ki, bilmirəm nə edim. Axırı üzümü ona tərəf tutmadan - çünki baxışlarına daha tab gətirə bilmirəm - soyuq səsle deyirəm:

– Anarla danışaram...

Sözümü deyirəm, tələsik qapıya tərəf addımlayıram. Tez çıxmaq istəyirəm ki, nə onu incidim, nə də özümü. Əlimi qapının dəstəyinə atanda elə bil məni kimsə saxlayır. Dayanıb geri çevrilirəm. Reyhanın gənc simasına elə bil min ilin yorğunluğu çöküb. Gözlərinin altı da bir az qaralılıb, bir az da torbalaşılıb. Burnuyla yanaqları arasına şırım kimi arakəsmə də düşüb. Sonra baxışlarımı alına qaldırıram. Alında da paralel xətlər gözümə dəyir. Kimdənsə eşitmişdim ki, alında hər xətt yaşda bir onilliyi göstərir. Reyhanın alında düz beş xətt görünürdü. Reyhanın axı cəmi-cümü otuzca yaşı var. Və dərhal da niyə əlli yaşlı kimi görünməsi sualı məni narahat edir. Bir tərəfdən də, vurduğu ətir məni gicəlləndirir. Heç sevmirəm bu ətiri. Qardaşımın nə qadın zövqü var, nə də ətir! Ümumiyyətlə, özlüyümdə belə yəqin etməmişəm ki, kişinin qadın zövqü olmayanda, yaxşı ətir də seçə bilmir. Həmin bu düşüncələr elə də uzun çəkmir. Hardasa iki-üç saniyə civarında uçub gedir uzaqlara. Bu müddətdə Reyhan da gözlərini mənə zilləyib, heç çəkmir. Nə düşündüyümdən nigaran qalıb udqunur. Bilirəm ki, indi ürəyində Allaha yalvarır ki, bircə "yox" deməyim. Nə qədər hirsənsəm də, ona o qədər canım yanır ki, az qala, mənə heç bir dəxli olmayan bir şeydə özümü günahkar hiss edirəm. Və bunun içində dərinləşdiyini görüb tələsik otağımdan çıxıram. Qoy qalsın, bir az özünə gəlsin, özgə adam deyil ki. Qapı da, tərslikdən, möhkəm çırpılır. Əslində, qəsdən çırpıram, həyəcədən əlimdən çıxır. Özüm də buna pis oluram. İndi elə biləcək ki, bilə-bilə çırpmışam... Nəysə. Amma neyləsəm də qapının o biri üzündə təkçə olan Reyhanın yanında qalır fikrim. Dayanmışam. Reyhanın hönkürtüsü dəhlizə çıxır. Az qalıram qulaqlarımı yumub qaçam. Amma onu da bacarmıram. Hara qaçım ki öz evimdən? Lənət olsun mənə! İçimdəki səsi boğub bir-iki addım aralanan kimi ürəyim dözmür. Qayıdıb yavaşca qapını aralayıram. Gözlərimdən ürəyimə, beynimə, vücuda elə bir ağır dolur ki...

Reyhan diz üstə çöküb hönkürür. Ağladıqca əllərini yumruqlayıb döşəməyə vurur. Bilmirəm hardan gəldi ağlıma, amma yumruğunun başını ilbizin dairəvi çanağına bənzətdim birdən-birə. Heç yeridi?! Ağladıqca yumruğunu döşəməyə döyəcəyir, dırnaqlarının necə ətinə sancıldığını, necə ovcunu qanatdığını hiss eləmir yazıq. Vurduqca elə bil daxilindəki hirs-hikkəsini, çarəsizliyini döyür. Gücü həyata çatmayan Reyhanın gücü ancaq döşəməyə çatır. Onu indiyə kimi hələ heç vaxt bu qədər ümitsiz, bu qədər bitkin, bu qədər... eh, nə bilim e... Nəysə, belə görməmişdim onu heç...

9 AY ƏVVƏL, REYHANGİLİN EVİ...

– Reyhan, mən gedirəm.

Reyhan düşüncələrindən, buludların arxasında gizlənən Aydan ayrılıb yerə, evinin qonaq otağına, pəncərədən içəri, pərdədən bu yana, düz

mənim yanıma qayıdır. Bir anlıq baxışlarından diksinirəm. Hətta bir az da xoflanaraq içimi çəkirəm.

Kədərmi, gərginlikmi, həyəcanmı – adını dəqiq bilmədiyim bütün bu hisslərin qarışığı içimi didir-dağıdır. Susmuşam. Düzü, nə deyəcəyimi bilmirəm. O da məndən beşbetər gündədi. Amma onu bu şokdan ayılmaq üçün adını çəkirəm.

– Reyhan?!.

Bu bir kəlmə söz səs tellərimin arasında titrəyərək elə qərribə tonda çıxır ki, heç özüm də öz səsimi tanımıram. O da cavabında ruhsuz, dilinin ucunda və sanki dodaqlarını heç təpətmədən cavab verir.

– Hə, nədi, Leyla...

– Sən... Mənə sözün, cavabın nə olacaq?

Reyhan soyuq səslə və qətiyyətlə deyir:

– Elçinlə danışaram...

İstəyirəm qışqırıb deyim ki, Elçin nə deyəcək ki? Qardaşımdıye Elçin! Mənə "yox" deyəcək? Üstəgəl, uşaq da mənimdi, nəvə də! Amma dilimdən sakitcə bircə bu söz çıxır:

– Axı...

Yenə də susuram. Elə bil kitabın vərəqləri sondan lap əvvələ vərəqlənməyə başlayır indi. Bütün hadisələr geriye qayıdır. Hər şey! Hadisə də, xahiş də, yalvarış da, kədər də, hətta məxməri paltar və ətir də eynidi. İyirmi il öncəki kimi. Reyhan heç vaxt zamanla ayaqlaşmadı, evimizə necə gəlin gəldi, bu iyirmi ildə elə də qaldı. Nə geyim tərz, nə saç düzümü, nə də zövqü dəyişdi. Hə, bu iyirmi ildə heç nə dəyişmədi. Bircə indi yerlər dəyişib. Yerlərimiz... Özümü birtəhər ələ alıram. Amma içimdəki həyəcanın vurhavorundan özüm öz səsimi eşitmirəm.

– Danış... Səndən cavab gözləyirəm.

Sözümü deyirəm, bilmirəm də dəqiq məni eşidir, yoxsa yox. Həyəcandan mənim səsim də çıxmaya bilər, onun qulaqları da tutula bilər. Elə şübhə və narahatlıq içində duruxub qalıram. Nəysə ki özümü ələ almağa çalışıram və elə bu gün də iyirmi il əvvəlki kimi qapıya doğru addımlayıram. Fikrimlə qalıb Reyhanın yanında. Əlimi dəstəyə uzadanda dayanıb geri çevrilir, qəddarcasına deyirəm:

– Unutma ki, sənə mənə can borcun var...

Bu dəfə sözümü çox sərt deyirəm. Elə deyirəm ki, səsimi nəinki eşidir, hətta səsimdən özüm də lərzəyə gəlirəm. Bilirəm ki, daha qətiyyətli, daha kinayəli və bir az da qınaqlı səslənir sözlərim. Hirsə, daha doğrusu, Reyhana hirs tövrü göstərərək otaqdan çıxıram. Çıxan kimi də qapının bu üzündə yenidən hirsim kədərə bulanır. Əllərimi arxamda çarpazlayıb qapıya söykənirəm. Başımı da geri çəkib qapıya yapışdırıram. İstərik halda, amma səsimi, qışqırığımı udlağımdan aşağıda kilidləyib özümü kiridərək ağlayıram. Elə kədərimi də qucaqlayıb ordan aralanmaq istəyirəm ki, məni sanki nəsə saxlayır. Geri çevrilib astaca qapını aralayıram. Dünən əlli yaşını qeyd edən Reyhan, otuz yaşındakı kimi dizlərinin üstünə çırpılıb, yumruqlarını yerə vura-vura ağlayır. Hiçqırtısının içində güclə bircə bunları anlaya bilərəm:

– Fidan mənim qızımdı, mənim! Mənim! Mənim qızımdı! Bəsdirin, çıxın gedin ömrümüzdən! Çıxın gedin! Buraxın bizi rahat yaşayaq! Dağıtmayın

ailəmizi! Mən ona nə deyim? Necə deyim axı, səni bibin doğub? Ərinə nə deyim? Qayınanasına nə deyim? Nə?!

Reyhan yerdə süst düşüb qalıb, çeçələ barmaqları döşəməyə endirdiyi zərbələrdən qızarmış, dırnaqları ətinə kəsib qanadıb. Diqqətlə ona baxıram, məni görmür. Ürəyimin içində nəyinsə qırıldığını hiss edirəm. Yenə səsi gəlir.

– Ay Allah, niyə məni bir parça ətlə sınağa çəkdi? Niyə mənə öz bətnimdən çıxan bir övlad vermədin axı?.. Lap şikəst olaydı, amma özümün olaydı! Özümün!

Ona yaxınlaşıb yerdən qaldırmaq, qucaqlayıb bir yerdə ağlaşmaq keçir içimdən. Amma bu hissin məni otağa girib Reyhanı yerdən qaldırmağını gözləmədən qaçıram. Daha görmək, eşitmək istəmirəm onu... istəmirəm... Özümü mətbəxə güclə yetirirəm. Əlimi atıb stəkan götürürəm, qrafindən su süzə-süzə həyətdə maşına söykənən Anara baxıram. Yazıq siqareti siqaretə calayır. Allah bilir neçəncidi damağındakı... Əlləri əsə-əsə sümürür o zəhrimarı. Ona tamaşa edə-edə bir də baxıram ki, stəkan dolub, su stola, ordan da yerə axıb gedir. Əlhavasına stolu silməyə dəsmal axtarıram. Amma gözümlə Anardadı. Dayanıb yetim kimi qapıya baxır. Mənim nə vaxt çıxacağımı gözləyir. Həyəcandan boğulmuş rəngi göy köynəyinin rəngiylə qarışıb. İndi ona elə yazığımı gəlir. Hətta özümdən də çox ona yazığımı gəlir. Stolun üstünü silirəm, bir anlıq fikrim qarışır, bir də baxıram ki, telefonuna zəng gəlir. Anar zəngə necə diksinirsə, siqareti ağzından sürüşüb əlinin üstünə düşür. Mən də onu incidir deyə burda içimi "hiii" deyib çəkirəm. Anar tez o biri əliylə siqareti yerə itələyir, ayağıyla siqareti tapdalayır, sonra da dairəvi hərəkətlərlə siqareti söndürməyə çalışır. Bir tərəfdən də telefonun çağırışı susmur. Tez telefonunu sağ cibindən çıxarıb qulağına tutur. Danışiq tərzindən, mimikalarından bilirəm ki, qızımız Jaləylə danışır. Yazıq Jaləm. Allah ona bir övlad vermir ki, ayağı xəstəxanalardan yığışa, başı sərkidən ayıla. Sonra Anarın kövrəldiyini görürəm. Bilirəm, özünü güclə ələ alır, evdə tək olsaydı, ya da heç kim olmayan yerdə, ən azından məndən uzaqda olsaydı, ağlayardı. Amma bilir ki, elə indilərdə çıxacağam çölə. Ağlamaz, mənə görə ağlamaz. Anasının dediyinə görə, o, uşaqlıqdan belə kövrək, belə həssas olub. İndi də yaşının bu vaxtına çatmasına baxmayaraq, həmin ki kimidi, heç dəyişməyib. Buna görə həmişə onu danlayıram. Hamıya, hər şeyə bu cür ürək yanğısıyla yanaşdığına görə deyirəm. O da yanımda olanda heç vaxt ağlamır. Bilir ki, gözümlə yumub, ağzımı açacam buna görə. Eh... hardan düşür indi bunlar yadıma, heç bilmirəm. Ağlımdan keçən bircə budur ki, görəsən, Reyhan otaqda neynir. Birdən ağlımdan keçən fikir məni qorxudur. Ürəyimin əsdiyini hiss edirəm. Təcili "intihar" fikrini özümdən uzaqlaşdırıram. Dodağımın altında pıçıltıyla deyirəm:

– Eləməz. Gücü çatmaz buna.

Elə fikrimdə cümləmə nöqtə qoymamış mətbəxdən çıxıb, özümü həyətə atıram.

Anar məni görəndə kimi telefonda danışdığı adamla sağollaşır. Üzgözümdən qızımızla danışdığına əmin oluram. Nə cavabla gəldiyimi bilmədiyinə görə, tezbazar söhbəti kəsir. İllərimi onunla keçirmişəm, hər şeyini bilirəm. Qorxur ki, birdən mənfi cavabla çıxmış olaram. Qızımız eşidib

indidən pis olmasın. Deyirəm də, çox həssasdır, çox. Mən bunları ağılımda fırlayıb keçirincə, o da telefonunu cibinə qoyur və mənə tərəf addımlayır. Həyəcandan ürəyinin necə bərk döyündüyünü hiss edirəm. Mənim də qanımın qara olmağını Anar dərhal hiss edir. O da məni tanıyır. Biz yaşadığımız bu illər ərzində bir-birimizdən heç nə gizləməmişik. Hər halda, mən belə düşünürəm. Nə olsa, nə baş versə, danışmışıq bir-birimizə, bölüşmüşük, həll yolunu, çıxış yolunu birlikdə tapmışıq. Anar gözlərimin içinə baxır, indi yaxşı cavab olmadığını lap dəqiqləşdirdiyinə görə mənə heç bir sual vermir. Eləcə qoluma girərək böyük təmkin və sakit səsle deyir:

– Gəl, Leyla. Gəl, gedək evə.

Donub ona baxıram. Yenə də onun belə həssaslığına, anlayış göstərməsinə heyran qalıram. Dərindən ah çəkirəm. Qolumdan astaca dər-taraq yenə də bayaqkı təmkini və sakit səsiylə deyir:

– Ahın dağlara, gəl... Darıxma... Hər şey düzələcək.

Elə burda hönkürtü çəkib ağlamaq istəyirəm. Özümü güclə saxlayıram. Dodaqlarımın əsməyini bildirməmək üçün bir-birinə möhkəm sıxıram. Udqunuram. Gözucu Anara baxıram. Mənə tərəf baxmır, amma hiss edir; bilirəm. Maşına çatanda deyir:

– Gəl, otur.

Mən həmişə qabaqda otururam. Daha doğrusu, o məni belə öyrədib, belə alısdırıb. Cavanlığımızda bir dəfə soruşdum ki, niyə həmişə yanında otuzdurursan məni? Cavabında gözlərimə baxıb gülümsəmişdi, əlini sürət qutusunun üstündən götürüb əlimin üstünə qoymuşdu. Demişdi ki, səni həmişə yanımda görmək istəyirəm.

– Leyla, otur da... nə fikirləşirsən? Otur.

Otururam. Gözlərim önə dikilir. Ön şüşədən Anarı görürəm. O, maşına oturmamış, imkan tapıb tez gözlərimin yaşını silirəm. Anar maşına oturur. Mən də bir az toxtamağa çalışıram.

– Nə oldu? Nə dedi? Danışacaq qızla?

Danışmaq istəyirəm, səsim xırıldayır. Elə bil səsim hardasa boğazımın aşağısında ilişib qalır. Yüngülvari öskürüb səsimi açmağa çalışıram. Bu arada elə də qürurla oturmuşam ki, elə bil dağ aşırıb gəlmişəm. Anarın gözucu mənə baxdığını da bilirəm. Mənə hiss etdirməsin deyə, tez də gözlərini çəkir. Daha çox ürəyini çəkməməkçün mən də sakit, amma qətiyyətli tərzdə deyirəm:

– Elçinlə danışacaq...

Anar təəccübünü gizlədə bilmir.

– Elçinlə niyə?

Baxışlarımı yoldan çəkmədən soyuq səsle cavab verirəm:

– Əvvəl gərək Elçinlə danışa da. Fidan da axı, heç nə bilmir.

– Leyla, nə deyirsən, de, sən bu fikrin, bu planın mənim ağılıma batmır.

Bəlkə, nə qədər gec deyil...

Sözünü ağzında yarımçıq kəsirəm:

– Anar... Belə lazımdır. Jaləyə görə...

Anar heç nə demir. Fikirli olduğundan, işıqforun qırmızı işığında keçir yolu. Yolayrıcında sağdan gələn maşının signalına diksinib ayılır. Sürücü əlini maşının pəncərəsindən çıxarıb deyir, daha doğrusu, söyür. Anar onun təhqirlərinə heç bir əhəmiyyət vermədən maşını yolun qırağına çəkir,

ayağını əyləcə sıxır, saxlayır. İndi yolun qırağında ər-arvad bir-birimizə baxırıq. Eyni anda ikimiz də kövrəlirik. Anar, bayaqdan özümü tox tutsam da, əziyyət çəkdiyimi görür. Həyəcandan dizlərimin üstündəki dəri çantamın qulplarından bərk-bərk yapışmışam. Elə bil içində qır-qızıl, milyonlarım var, əlimi çəksəm, oğurlayacaqlar. Birdən əlini əlimin üstündə görürəm. Həyəcandan ovcu su içindəydi. Elə bil əlini bir vedrə suya salıb sonra əlimin üstünə qoymuşdu.

– Yaxşı olacaq. Fikir eləmə...

Bilmirəm nə deyim. Üzümü yana tutub pəncərədən çölə baxıram... və indi Reyhanın nə etdiyini, necə olduğunu fikirləşirəm. Artıq bir saata yaxın vaxt keçib. Otaqda özü-özünə danışa-danışa dəli kimi var-gəl edir, düşünüb-düşünüb bir yerə çıxıb bilmir heç cür; bilirəm... Necə fikrə dalmışamsa, Anarın maşını necə işə saldığını hiss etməmişəm. Gözümü dikib fikrə daldığım ağacdən baxışlarım adlayıb o biri ağaclara keçəndə getdiyimizin fərqi varıram.

Evə çatanda ağılımdakı ancaq bu idi ki, görəsən, indi Reyhan neynir. Anar da narahatlığımı duyurdu. Mətbəxdə, pəncərənin dibində oturub yenə də fikirli-fikirli siqaret çəkirdi.

– Zəng eliyim, görüm necədir?

– Kim? Jalə?

– Yox... Reyhan.

Anarın necə diksinib üzümə baxdığını heç vaxt unutmaram, yəqin.

– Reyhana niyə zəng vurursan ki? İndicə onlardan gəlmirsən?

Deməyə söz tapmıram. Astaca mətbəxdən çıxıram. Dəhlizdə dərin bir nəfəs alıram. Anarın səsinə eşidirəm.

– Bu qız neylədiyini bilmir... heç nə...

Heç nə demədən yataq otağına keçirəm. Çarpayının bir küncündə otururam. Tez də ayağa qalxıb narahat-narahat örtüyə baxıram ki, görüm əzildi, ya yox. Sonra sanki hər şeydən bezmiş kimi, təzədən otururam. Qapı döyülür, Lalə boylanır:

– Ana, yaxşısan?

– Yaxşıyam, qızım. Narahat olma. Bacınla danışmışan?

– Yox. Bu gün heç danışmamışam. Dərindən gec gəldim, bir də baxdım ki gecədir.

– Yaxşı. Get dincəl, balam.

Lalə otaqdan çıxır. Yazıq uşaq. Üz-gözündən yorğunluq tökülür. Dedim də ona ki, neynirsən magistr da oxuyub. Əl çəkmədi.

Evin bayır qapısının səsi eşidilir. Deməli, Anar həyətə çıxdı. Tez qalxıb çantamdan telefonumu çıxarıram. Tələsik Reyhanın nömrəsini yığmağa başlayıram. Elə bir zəng gedən kimi də ağılım başıma gəlir, dərhal zəngi dayandırırıram. Telefonu çarpayının üstünə atıram. Bir əlim alnımda, bir əlim də böyrümdə otağın ortasında heykəl kimi dayanıb fikirləşirəm. Elə bu vaxt da telefonuma zəng gəlir. “Reyhan olacaq da”, – sakitcə deyirəm. Elə bil telefonun zəng səsi də onun əzabları kimi uzun-uzadıdır. Amma mən də ondan az əzab çəkmirəm indi. Elə əvvəl də! Telefon zəng çala-çala əsəblərimi bir az da gərginləşdirir. Və susur. Və yenidən zəng çalmağa başlayır. Əlimi atıb zəngə cavab verirəm.

– Reyhan!!! Nooldu???

– Ana...

Qızımın səsiylə bir andaca bədənimin tən ortasında ildırımlar çaxır elə bil. Özüm-özümə deyirəm: “Axmaq başım! Niyə baxmadım axı?..”

– Ana.... Reyhan xala nə dedi? Razılaşdı? Nə oldu? Necə oldu?

Mən heykələ dönmüşəm yenə də. Heç nə deyə bilmirəm. Qızımın səsini eşidirəm.

– Ana... noolar axı... bir söz de də...

Jalənin səsini eşitdikcə məni gic ağlamaq tutur. Özümü saxlaya bilmirəm. Və indi də orda onun necə gərgin olduğunu, məndən də beşbetər necə sancı çəkdiyini hiss edirəm. Çətinliklə də olsa, deyirəm:

– Jalə, narahat olma, balam. Hər şey yaxşı olacaq...

İNDİdən 3 GÜN SONRA, KLİNİKA...

“Doğum şöbəsi” yazılan yerin qarşısında Reyhanla dayanmışam. Fidanın üçünü verib gəlmişik. Nə dilimiz söz tutur, nə də ayağımız yer. Yenə o lənətgəlmiş qapı açılır. Elə həmin o qadın, qucağında ilk nəvəmiz, çıxır. İkimizə də sual dolu baxışlarla baxır.

– Körpəni kimə verim?

Yenə hikkəylə əlimi sinəmə vurub “mənə” demək istəyirəm. Amma bu dəfə Reyhana həmişəkindən daha çox yazığım gəlir. Heç nə demirəm. Heç körpənin də üzünə baxmıram. Sakitcə çıxışa doğru addımlayıram. Arxaya çevrilmədən, onlara baxmadan çıxıram klinikadan. Bayırda Anarla Elçin dayanıblar. İkisində də indi diqqət yetirirəm. Elə bil bu üç gündə azı otuz il qocalıblar. Saç-saqqal içində... Nə bilim... indi daha da pis oluram... Allah bizi görən niyə belə ağır sınağa çəkdi? Jalə də maşına söykərib ağlayır. Lalə ona təsəlli verməyə çalışır. Fidanın ölümü bizi məhv elədi. Özümüzü özümüzədən aldı. Heç vaxt! İndiyə kimi heç vaxt belə sarsılmamışdıq. Heç nə deyə bilmirəm, heç nə edə bilmirəm. Ağlayan qızlarıma baxıram elə. Lalə bir az səbrlidir, atasına oxşayıb. Jalənin hönkürtüsü ətimi şişə çəkir. Qolundan yavaşca tutub deyirəm:

– Yaxşı, balam. Qurban olum, ağlama.

Jalə başını çiynimə qoyur, ağlayır. Və qəfil Jalənin səsi kəsilir. Başını çiynimdən qaldırır. Jalə titrəyişli səsle:

– Reyhan xala...

Və körpə səsi... Bu, məni də çaşdırır. Reyhan, qucağında balaca Fidan, yaxınlaşır. Jalənin üzündə təəccüb və həyəcan böyüyür. Reyhan uşağı ona uzadır. Jalə sanki xaosdadır. Nə edəcəyini, nə deyəcəyini bilmir.

– Analı, atalı böyüsün.

Jalə uşağı qucağına alır. Bayaqdan bəri maşında oturan kürəkənim də çaşqınlıq içində çıxıb bizə baxır.

Reyhansa, Elçinə yaxınlaşır, qoluna girir. Ər-arvad asta-asta klinikanın həyatını tərk edirlər. Balaca Fidan “vənq-vünq” səslər çıxarmağa başlayır. Hamımızın başı ona qarışır...

YENİ BAŞLANGIC...

Alpay AZƏR

“Hisslər və macəralar” silsiləsindən

Tanyanın Vanyası, Vanyanın Tanyası

Vanya (İvan) topdansatış şirkətlərindən alıb gətirdiyimiz unitaz, duş, əlüzüyyan, başqa santexnika mallarını bir-bir yoxlayırdı görsün, qüsuru-filan yoxdu. Çox razıydım işindən, nə tapşıırırdımsa, hamısını öz vaxtında, canla-başla yerinə yetirirdi.

Mən, adətən, səhər saat onda ofisə gəlirdim, o isə doqquzda olurdu bazada, malların yük maşınlarından boşaldılıb anbara yığılmasına qədər işlərə nəzarət edirdi. On-on beş dəqiqəlik ilk tanışlıq söhbətimizdə xoşa gəlməyən nəsə hiss etməmişdim, ən əsası, işini bacaran adam kimi dəymişdi gözümə.

Bir müddət sonra fəhlələrdən biri mənə çatdırdı ki, Vanya yükləri boşaldan qırğız Aybeki gözümçixdiyə salır, hər dəfə malları maşından götürüb bazaya aparanda söz atır, “Çurka”, “Qıyıqgöz” deyir ona. Kefim pozuldu. Hardasa ay yarım Vanyanın kaprizlərinə göz yumdum. Biləndə ki, artıq Aybeki boğaza yığıb, yanıma çağırıb yüngülvari danladım, dedim, düz eləmirsən, Aybek də sənə kimi adamdı, iki uşaq atasıdı, o da sənə kimi zəhmət çəkir, pul qazanıb ailəsini saxlayır, üstəlik, iyirmi yaş səndən böyükdür, niyə bu adamın həyatını zəhərləyirsən, olmaz axı belə. Mızıldanıb dedi ki, verdiyim tapşırıqları vaxtında yerinə yetirmir.

- Vaxtında yerinə yetirmir, mənə xəbər elə, ya özün danla, amma bu şirkətdə kiminsə kimisə təhqir eləməyə ixtiyarı yoxdu, başa düşdün?

İki dəfə başını tərpətdi, elə bildim, öz səhvini başa düşdü. Eşitmişdim, Vanya bazar günləri kilsəyə gedir, pasxalarda oruc tutur, üstəlik, üç uşaq atası olan bu adam indiyə qədər bir dəfə də olsun arvadına xəyanət etməyib. Otağımdan çıxana yaxın dedim ki, Vanya, necə olur, sən özünü xristian sayasaya başqa millətdən olanlara üstədən aşağı baxırsan, təhqir edirsən onları? Cavab verə bilmədi, susdu.

Artıq on ilə yaxınıydı Rusiyada yaşayıb işləyirdim, rusların psixologiyasına az-çox bələdiydim, dəfələrlə görmüşdüm, söyləməkləri bir yana, lap döyüləndə

belə, burunlarından qan axa-axa, elədikləri səhvi boyunlarına alıb "İzvini, brat, ya bil neprav" (Bağışla, qardaş, mən səhv idim) deməyi bacarırlar.

İki gün qulağıma pis xəbər dəymədi, sevindim Vanyanın sözümlü yerə salmadığına. Hardasa bir həftə heç kimdən heç nə soruşmadım, bir gün masamın üstündəki izləmə kamerasından bunlara baxmaq qərarına gəldim: Vanyayla Aybek malları anbara yığdı, amma sifətlərindəki ifadələrdən, əl-qol hərəkətlərindən göürdüm ki, vəziyyət o qədər də yaxşı deyil. Ertəsi gün səhər kamerada eyni şeyi görəndə, otağımdan çıxıb katibəm Larisaya dedim ki, banka gedirəm, yarım saata qayıdacam.

Həyəətə çıxıb ora-bura boylandım, ətrafda heç kim yoxuydu, tez anbara girib dar dəhliz boyu ayaqlarımı asta-asta yerə basaraq, yarıörtülü qapıya yaxınlaşdım.

- Ora qoy kafelləri, çurka, - Vanya göstəriş verirdi. - Ora yox, ay mən deyən! Sən axırda məni infarkt edəcəksən.

- Eee, gah ora deyirsən, gah da bura, - qırğız Aybekin həyəcanlı - yazıq səsi gəldi.

- Bax, ora, çurka! Sən korsan - nəsen?!

"Ay alçaq, o gün sənə o qədər söz dedim axı," - içəri girib bu sözləri Vanyaya deməkdən güclə özümü saxladım. Deyəsən, Aybek axırda kafelləri lazım olan yerə qoydu.

- Aybek, - Vanya sakit, istehzalı tona keçdi. - sən öz aulunda qalıb keçə otarmalıydın, bura gəlməməliydin, başa düşürsən?

- Yenə başladın da. Mən aulda yaşamamışam, paytaxtda, Bişkekdə yaşamışam.

- Bişkek yox, Frunze! (*Qırğızıstanda Sovet hökuməti qurulana qədər şəhər Pişpek, 1926-cı ildə inqilabçı M.Frunzenin şərəfinə Frunze, Qırğızıstan 1991-ci ildə müstəqilliyini qazanandan sonra Bişkek adlandırıldı.*) Bişkek aul olub əvvəllər, Sovet hökuməti oranı şəhərə çevirib.

- Vanya, elə danışırısan, elə bil alimsən. Bişkek hal-hazırda şəhərdir. Bir də, axı bizim naçalnik demişdi sənə...

- Naçalnik yox, müdir! - Vanya Aybekin sözünü kəsdi. - Şəhərdə yaşayan adam belə deməz...

Başə düşdüm ki, Vanyanın o gün qabağımda başını iki dəfə tərpətməsi gözədən pərdə asmağıymış: dediklərimi bir qulağından alıb, o birindən çölə vermişdi. Ayaqlarımın ucunda anbardan çıxdım.

Düzü, Vyanı təzədən danlamaq fikrim yoxuydu, çağırısaydım, bu dəfə dişimin dibindən çıxanı deyəcəkdim, istəmərdim aramızdakı pərdə götürülsün. Həm də, keçəlbaş faşistlərin şəhərdə həftədə bir dəfə qafqazlı, orta asiyalı öldürdüyü, şikəst etdikləri, az maaş alan milisinsə onların vəhşiliklərinə göz yumduğu vaxtlarıydı. Qorxurdum, bunu çox sıxma-boğmaya salsam, gedib faşistlərə ofisimizin yerini deyər, gəlib özümüzü də döyərlər, mallarımızı da vurub sındırırlar. O biri tərəfdən də, dediyim kimi, çox yaxşı işçiydi Vanya, biznesimin yaxşı getdiyi vaxtda onu işdən çıxartmaq, yenisini tapana qədər vaxt itirmək mənə heç sərf etmirdi.

Bir həftə sonra qərara gəldim, guya heç nədən xəbərim yoxmuş kimi, Aybeki yanıma çağırıb öyrənəm görəəm, vəziyyət necədi.

- ...Aybek əkə, düzünü de, Vanya səni incitmir?

- Hi-hi-hi, - yaltaq gülüşüylə söhbətə şirinlik qatmaq istədi, - Necə deyim sizə? Hərəkən sataşır, dolayır məni, elə bilir, heç nə başə düşmürəm.

- Konkret nə deyir?

- Gözüqıyır, hələ ondan da pis.
- Ondan da pis nə?! - gözlərinin içinə baxdım.
- Yox, onu deyə bilməyəcəm, - sərt baxışlarımdan yayınmaqçün gözlərini yerə dikdi, bir az da özünü ağır göstərdi ki, yazığım gəlsin buna, sualı təkrar verməyim.
- Deməlisən, Aybek. Başını qaldır, gözümün içinə bax, - əmrə keçdim.
- Sussa da, yazıq-yalvarışlı baxışları "Olar həmin sualı mənə verməyəsiz?" deyirdi.
- Yaxşı, gedə bilərsən.
- Vüsal İbrahimoviç, narahat olmayın, dalaşsaq da, axırda barışıq, - sevincək dilləndi. - Hətta elə olur, işdən sonra əlli-əlli vururuq, tost deyirik bir-birimizin sağlığına.
- Mırıq dişlərini görəndə lap əsəbiləşdim:
- Yaxşı, Aybek, uzatma söhbəti. Gedə bilərsən.
- Tez ciddi sifət alıb ayağa durdu. Otağımdan çıxan kimi, dəstəyi götürüb Larisanı yığdım:
- Lara, təcili Vanyanı tap, yanıma göndər...
- Vanya, sən niyə yenə Aybeki incidirsən? - içəri girən kimi birbaşa əsas məsələyə keçdim.
- Əslində, buna "Vanya, sən anadan belə əclaf doğulmusan, yoxsa həyat səni əclaf edib?" demək keçirdi ürəyimdən.
- Mən? Nə olub ki? Aybek sizə nəşə deyib ki?
- Hə, çox şey deyib. Nədi sənin xoşuna gəlməyən? Mənə de görüm, indiyə qədər bir dəfə də olsun, Aybek səni söyübmü, ya sənə əl qaldırıbmı? Niyə onu incidirsən? Mən axı keçən dəfə sənə...
- Yox, siz...
- Sözümlə kəsmə! Səndə ümumiyyətlə vicdan deyilən şey var? Sən başa düşürsən ki, adamı gözlərinin qıyır olduğuna görə təhqir etməzlər? Mənə açıq de görüm, sən irqçisən, yoxsa skinhedsən? - tez də başa düşdüm ki, axmaq sual verdim: azərbaycanlının şirkətində işləyən, lap skinhedlərə gizli rəğbəti olan birisi çətin bunu etiraf edərdi.
- Heç birindən deyiləm.
- Yalan danışırısan, sənə əlində imkan olsa, öldürərsən Aybeki. Hələ bəlkə mənə də...
- Düz demirsən, heç vaxt elə şey etmərəm, - başını aşağı salıb mızıldandı.
- Mənə bax... Biz azərbaycanlılar ruslara sarıqulaq deyirik. Xoşuna gələr, mən sənə...
- Necə deyirsiniz?
- Sarıqulaq.
- Qəşş edib güldü, mənim də dodaqlarım qaçdı, hər ikimizə o dəqiqə aydın oldu ki, sarıqulaq (joltouxiye) rus dilindəki çyornomazıy (qarapıspısa) kimi təhqir deyil. Yadıma düşdü ki, buna qulaqbürməsi verməkçün yanıma çağırıbmışam, tez ciddi sifət aldım:
- Vanya, düzünü de, nə problemlərin var?
- Problemlər? - hansısa sirrindən xəbərim varmı kimi, diqqətlə mənə baxdı.
- Yox, yox, Vüsal İbrahimoviç, narahat olmayın, hər şey qaydasındadır.
- Bax, sənə axırıncı dəfə deyirəm, bir də eşitsəm ki, Aybeki incidirsən, sənənlə başqa cür danışacam. Başa düşdün?
- Könülsüz başını tərpətdi.
- Yox, bu, cavab deyil.

- Başa düşdüm sizi, - dilləndi. - Hər şey siz deyən kimi olacaq.

Vanyanın iki qızı, bir oğlu varıydı: böyük qızı on bir, oğlu yeddi, kiçik qızı beş yaşın içindəydi. Arvadı Tanyanın əsas işi evdarlıq, uşaqları böyütmək, bir də, qalan məsələləriydi.

İlk dəfə arvadını sevməyini mənə deməyi, tezəcə də dəri pulqabısını açıb ön cibinə qoyduğu, Tanyasının 3x4 sm ölçülü balaca şəklini göstərməyi mənə birtəhər gəlmişdi. Perm şəhərində əsgərlikdə olanda tanış olmuşdular, diskotekada rəqs edə-edə vurulmuşdu qıza, götürüb gəlmişdi Moskvaya, toy edib evlənmişdilər. Bunları Vanya özü danışmışdı mənə.

Hə, onu deyim ki, üç il əvvəl ərindən boşanmış Larisa Vanyadan yaman kəsirdi. Gizlincə fikir verirdim, katibəm bunun qabağında əzilib-büzülürdü, səsinə dəyişirdi.

Bir dəfə günorta yaxınlıqdakı banka dəyməkçün ofisdən çıxmışdım. Yolun yarısında qəfil yadıma düşmüşdü ki, bəzi sənədləri götürməmişəm. Tələsik geri qayıdanda Vanyanın güclə Larisanın qollarının arasından çıxdığını görmüşdüm. Katibəm koftasının əleyini aşağı çəkə-çəkə heç nə olmayıbmiş kimi, demişdi ki, Vüsal İbrahimoviç, siz çıxandan sonra Oneksimbankdan zəng edib dedilər ki, sizi gözləyirlər. Mən də heç nə görmədim tonunda: "Bilirəm, elə bəzi sənədlərə görə qayıtdım," - demişdim. Utandığından qızaran Vanya isə günahkarcasına başını bulayıb otaqdan çıxmışdı.

Vanyanın yaşıl gözlü Larisanın işvələrinə tab gətirməsinə heyrət edirdim. On ildən çox Rusiyada yaşasam da, ilk dəfəydi həyatımda arvadına bu cür sadıq xristian rusa rast gəlmişdim. Hərdən az qalırdım deyəm, dini at qırağa, arada kef elə. Ürəyimdə buna sual vermişdim ki, görən, arvadın da sənə sədaqətliyi? Qaldı katibəmə "padxod" eləmək məsələsinə, ordan-burdan eşitmişdim, saytlarda da oxumuşdum ki, çox vaxt belə şeylərin axırı yaxşı qurtarmır, ona görə aramızda məsafə saxlayırdım. Artıq yaşım qırxı keçmişdi, biznesmen dostlarımla bir yerdə sauna əyləncələrimlə vidalaşmışdım, turist şirkətində menecer işləyən iyirmi beş yaşlı bir qızla görüşürdüm və hələ ki, dayım nəvəsi olan arvadım "leviy" işlərimdən xəbərsiziydi.

Son söhbətdən sonra Vanya bic taktikaya əl atmışdı: gözümdən düşməsin deyə, tez-tez arvadını, uşaqlarını tərifləyirdi mənə. Ümumiyyətlə, arvadını tərifləməkdən xüsusi həzz alırdı: dadlı yeməklər bişirməyindən, təmizkarlığından ağızdolusu danışanda, gözləri parıldayırdı.

Tailanddan, yay istirahətindən təzəlikcə qayıtmışdılar. Mənə arvadının tailandlılar kimi oranın yeməklərini dadlı bişirməyindən həvəslə danışdı: "İnanmazsız bəlkə də, düz bir aya yaxındır Tanya evdə ancaq tay yeməkləri bişirir. Hələ də iştahla yeyirik, bezməmişik". Telefonunda Tailandın şəhərlərindən tutmuş cəngəlliklərinə qədər gəzdikləri ekzotik yerlər, yedikləri meyvələr olan şəkilləri göstərib, fəxrlə böyük qızı İrinanın ingilis dilini bildiyinə görə, onları oteldə, restoranda çətin vəziyyətlərdən necə lazımdı çıxardığını danışmışdı. İki-üç cümlədən bir fasilə verib mənə diqqətlə baxırdı görsün, danışdıqları mənə maraqlıdır. Buna xoş gəlməkçün hər cümlənin sonunda "Əla", "Super" demişdim.

- Vanya, yenə bazar günləri kilsəyə gedirsən? - bir dəfə soruşdum.

- Əlbəttə, Vüsal İbrahimoviç. Kilsəyə getmək məndə artıq vardı.

- Yoldaşın da sənənlə ora gedir?

- Elədi ki var, - Tanyasından söz salan kimi, üzünə xoşbəxtlik təbəssümü qondu. - Uşaqları da götürüb hər bazar Vasili Blajennı kilsəsinə gedib şam qoyuruq, dualar oxuyuruq.

Nəhayət, bir gün nahara yaxın otağımdan çıxanda, bunun sevimli arvadıyla, özüyə, yanlarındakı balaca qızlarıyla rastlaşdım. Otuz-otuz beş yaş arasında olan Tanya şəkildə gördüyümdən də pisiydi. Balaca gözləri, arıq, əndamsız bədənə olan bu qadında cazibədarlıq deyilən şeydən əsər-əlamət yox idi. Başa düşə bilmirdim, Moskvada saysız-hesabsız gözəl, fiquralı qızlar ola-ola, yaraşıqlı Vanya Permin diskotekasında necə olmuşdu bu qıza vurulmuşdu.

- Bu, mənim Tanyamdır, - Vanya həvəslə bizi tanış etmişdi.

“Şadam,” - deyib Tanyanın balaca, sümüklü soyuq əlini yüngülcə sıxmışdım. “Skelet əlidi elə bil”.

- Bu isə Nadyuşadır, bizim kiçik qızımız.

“Böyüyəndə anasına oxşayacaq” - anı fikirləşib qızın alnından öpmüşdüm. Sonra Tanya məndən Vanyasının necə işçi olduğunu soruşmuşdu. Baş barmağımı qaldırıb “Əla” demişdim. Gülüb ərkyana zarafatla demişdi ki, sözünüze qulaq asmasa, mənə deyən, evdə necə lazımdı, dərslərini verim. Nə səsi mənə cazibədar gəlmişdi, nə də gülüşü.

Bir müddət sonra yenə Aybeki yanıma çağırıb sorğu-suala tutdum, görüm Vanyayla necə yola gedirlər. Suallarımdan qaçdı: gah mızıldanıb çiyinlərini çəkdi, gah da yerə baxdı. Axırda hirs vurdu başıma, masaya bir zərbə vurub qışqırdım:

- Özünü arvad kimi aparma! Mənə də görüm, o, yenə səni incidir, ya yox?! Konkret cavab ver! Yoxsa bu dəyqə, - əlimi telefonun dəstəyinə tərəf aparanda tez dilləndi:

- Yox, yox, Vüsal İbrahimoviç, zəng etməyin.

- Sən niyə axı ondan qorxursan?!

- Yox, qorxmaq nədi? Axı mən demədim ki, o... necə deyim sizə?... - dili topuq çalmağa başladı. - Məni saymır.... Tutaq ki, iş tapşırır mənə, üzümə baxmır, göyə baxır.

- Cəhənnəmə hara baxır. O vaxtkı söhbətdən sonra səni bir dəfə də olsun söylə, ya yox?!

- Söyməyib.

- Yaxşı, gedə bilərsən...

Bu aralar Larisa daha Vanyanın qabağında əzilib-büzülmürdü, Tailanddan qayıdandan sonra heç üzünə də baxmırdı. Vanyaya bu, sərf edirdi, hər halda, istəməzdi, ikinci dəfə onu katibəmin caynaqlarının arasından çıxmaq istədiyini, qızarıb-bozardığını görədim...

- Arvadım mənə xəyanət edib.

Səhər saat ondan bir az keçmiş, elə təzəcə kresloma oturub kompüterin düyməsini basmışdım ki, hövlnak içəri girən Vanyadan ilk eşitdiyim bu sözlər oldu. Dalınca təlaşla otağıma daxil olan Larisa mənə günahkar baxışlarıyla “Bağışlayın, sizə zəng etməyə imkan tapmadım, icazəsiz qapını açıb girdi sizin yanınıza” demək istədi. Başımınla işarə etdim ki, anladım səni, çıxıb bilərsən.

Səhər-səhər qəfil Vanyadan belə şeyi eşitməyi heç gözləməirdim, çaşan kimi oldum.

- Otur, - kreslonu göstərdim.

Oturan kimi ayaqlarını bir-birinə söykəyib, əllərini dizlərinin üstünə qoyub əsəbi-əsəbi ovuşdurmağa başladı, sanki xeyli qarlı yol gedəndən sonra bir ocaq tapmışdı, istisinə qızınırdı indi. Dəstəyi götürüb Larisanı yığdım:

- Lara, bizə təcili iki stəkan yaşıl çay dəmlə.

- Mən istəmirəm, Vüsal İbrahimoviç, - Vanya dilləndi. - Ona deyin, mənə çay gətirməsin.

- Sən sakitləş.

- Yox, yox, siz nə danışırırsınız? Mənə indi qətiyyənlə sakitləşmək olmaz. Əksinə, mən nəyə etməliyəm, - dizinə bir yumruq vurdu. - Başa düşürsünüz, mən nəyə etməliyəm.

Ağılıma gəldi ki, yəqin, arvadını evdə aşnasıyla bir yerdə tutub, ya da kimsə buna arvadının "gəzməyini" çatdırıb, indi də təhqir olunmuş adam kimi qisas almaq istəyir, beynində cürbəcür planlar qurur və son nəticəyə gələ bilmir deyər, beləcə vurnuxur qabağımda. Eyni zamanda mənə elə gəlirdi ki, məsləhət umur məndən. "Sakitləş" desəm də, bilmirdim necə ovudum, təskinlik verim buna.

Az sonra Larisa qapını açıb sinidəki çaylarla içəri girdi.

- Axı sizdən xahiş elədim, deyəsiz mənə çay gətirməsin, - Vanya mənə baxıb dedi.

Bu sözlərdən sonra mənə təəccüblə baxan katibəmə başımla işarə etdim ki, çayı aparıb qoysun qabağına. Larisa Vanyanın qabağına çay qoyanda üstədən aşağı məzəmmətli "Ömrün boyu arvadına sədaqətindən danışdın mənə, bu da sənə onun cavabı. Əcəb oldu sənə" baxışlarıyla süzdü onu. Vanya fincanı qabağından götürüb siniyə qoydu:

- Apar bunu, Lara. Karsan sən? Dedim axı, mən çay istəmirəm.

Larisa istehza qarışıq təəccüblə ona baxdı.

- Nə gözlərini zilləmişən? Məndən çaya görə təşəkkür gözləmə, - Vanya ona dedi.

- Heç gözləmirəm də, - katibəm dəstək gözləyirmiş kimi, çönüb mənə baxdı. İşarə etdim ki, mübahisə eləmə, götür, apar çayı.

Larisa çayı götürüb otaqdan çıxan kimi Vanya yarımçıqlılıqla, eyni zamanda, gözünü qapıdan çəkmədən, - sanki katibəm qayıda bilərdi, - danışmağa başladı:

- Bu qancığa da hər şeyi danışmışam.

- Bu nə danışdı, Vanya?! Kim sənə ixtiyar verib...

- Üzr istəyirəm, əsəbiyəm bir az. Məni başa düşün. Hə, nəyi deyirdim? Laraya da hər şeyi danışmışam. Bilirəm, üzə vurmasa da, sevinir düşdüyüm vəziyyətə. O, bilməliydə başıma gələni. Tək o yox, ofisdə hamı bilməli idi, - dizinə zərbə vurdu. - Bilməlidilər və məndən hərəkət gözləməlidilər.

"Kimə qarşı? Arvadına, yoxsa arvadının oynasına qarşı?" Dəhşətli dərəcədə bu sualı vermək keçirdi ürəyimdən, amma yazığım gəlirdi Vanyaya, həm də görürdüm, özü ad çəkmək istəmir. Başa düşürdüm ki, bu adamdakı nifrət artıq özünə əziyyət verməyə çevrilib, daha doğrusu, özünə əziyyət verməklə qəzəbini soyutmaq istəyir.

- Vanya, səni gözəl başa düşürəm, amma neynəmək olar? Gərək hazır olasan belə şeylərə.

O dəqiqə hiss etdim ki, məktəb müəllimi kimi dediyim bu sözlər çox yersiz alındı. Həmin an özümü onun yerinə qoydum, ətim çimçəşdi.

- Elə rahat deyirsiniz. Bax, məsəlçün, sizin həyat yoldaşınız ...

Gözlərimi ağardıb yumruğumu masaya çırpıdım. (Düzü, bu cür sualı heç gözləməirdim ondan.)

- Üzr istəyirəm, sizi başa düşdüm, - ayağa durub qapıya tərəf getmək istəyəndə dedim:

- Dayan, söhbətimiz hələ qurtarmayıb.

Əlini yelləyib otağımdan çıxdı. Az sonra Larisa dikdabanlarını taqqıldada-taqqıldada, özündən razı halda otağıma daxil oldu. Qırımından hiss etdim ki, ürəyi doludu.

- Nə məsələdi, Lara?

- Bilmirsiz bəyəm? Arvadı buna buynuz qoyub, (*ruslarda buynuz qoymaq («смазать рога») evlilikdə xəyanət mənasını verir*) - sevincək cavab verdi.

- Onu bildim. Başqa şeyi də mənə. Bu, necə bilib arvadının xəyanət elədiyini?

- Çox sadə. Tanya evdə kağız yazıb qoyub ki, mən daha səni sevmirəm, sevdiyim başqa adam var, səhər tezdən bu axmaq yuxuda olanda, arvadı paltarlarını, öz sənədlərini çemodana yığıb evdən gedib.

- Bəs uşaqlar?

- Uşaqları bunun yanında qoyub.

- İndi nədi Vanyanın fikri?

- Allah bilir, - çiyinlərini çəkdi. - Yəqin heyif çıxmaq istəyir arvadından.

"Qəhbəliyin dərəcəsinə bax e. Sənin kimi meymunu Tailanddan belə gəzdirələr, axırda da sən belə eliyəsən". Həmin gün Vanya ofisə qayıdıb arvadını öldürdüyünü desəydi, tərəddüdsüz-filan ona haqq qazandırardım, sakitcə deyərdim ki, get milisə təslim ol, çalışırıq sənə kömək edək, vəkil tapaq, çox iş verməsinlər sənə, hərçənd, dediyim kimi, o cəsarəti bu adamda görmürdüm.

Suallarına katibəm elə forsla, ədayla cavab verirdi, sanki Vanya arvadını atıb bunu almalıymış. Deyə də bilmirdim ki, ay abırsız, sən ona ərə getsəydin, durub onun uşaqlarına baxacaqdın.

- Gedə bilərəm? - Larisanın gözlərində bunlar yazılmışdı: "Bəlkə Vanyayla, arvadıyla bağlı başqa suallarınız var? Cavab verməyə hazıram".

- Hə.

Başa düşdüm ki, Vanyanın görməli günləri hələ qabaqdadır. Arada ofisdəki ovqat da elə bil, Tanyanın evdən qaçmasından xəbər verirdi. Düzdü, həmişəki kimi hərə öz işiylə məşğuluydu: Aybek gələn malları anbara yığırdı, Vanya keyfiyyətini yoxlayırdı, Larisa gələn zəngləri mənə calaşdırırdı, məktub yazırdı, Lena mühasibat işlərini görürdü, köməkçim, həm də əmim nəvəsi Arif başqa şirkətlərə mal dalınca gedirdi. Amma, tutaq ki, mən Lenayla oturub şirkətin gəlir-çıxarlarını hesablayan vaxt Vanya təcili işlə bağlı otağıma gələndə, o dəqiqə Lenanın sifətinə qəribə bir narahatlıq, yanımcıllıq ifadəsi çökürdü. Aybeksə Vanyanın dərini eşitməyə həmişə hazır idi və gəlib arada mənə Vanyayla elədiyi söhbətləri həvəslə danışdı.

- Vüsal İbrahimoviç, mənə deyir ki, başa düşə bilmirəm, axı niyə Tanya məni qoyub Andreyin yanına qaçsın? O, Andreydə nə tapıb axı? Soruşuram, Andrey varlıdı, deyir, yox, nə varlıdır, nə də yaraşıqlı.

- Belə çıxır ki, Andreylə əvvəlcədən tanış olublar?

- Tailandda restoranda tanış olublar. Yana-yana deyir ki, hələ də başa düşə bilmirəm, necə olub məndən xəbərsiz arvadım bununla isti münasibətlər qurub. Deyir, Tailandda keçirdiyimiz günləri saatbasaat yadıma salmağa çalışıram, Tanya da, uşaqlar da həmişə yanımda olublar, yəni bunlar gecə məndən xəbərsiz necə, harda görüşə biliblər. Gündə iki qutu siqaret çəkir, deyirəm, ziyandı, Vanya, o qədər çəkmə, axırda xərcəng tapacaqsan, yenə yaxşı bir qız tapıb evlənərsən. Mənə sual verir ki, arvadın səni qoyub başqa kişiylə qaçsa, neyniyərdin.

- Sən nə dedin ona?

- Əsəbiləşdim, üstünə qışqırdım ki, danışığına fikir ver...

Vanya "Tanya axı niyə məni atıb getsin?" sualını Larisaya da vermişdi. "Deyirəm, Vanya, mən hardan bilim? Tanya sənın arvadındı, sən onunla on ilə yaxındı yaşamısan. Bunu deyəndə, küsdü məndən".

Arada kameradan Vanyanı izləyib görürdüm, anbarda tək oturub stulda, bir nöqtəyə baxır, sonra başlayır öz-özünə hirsli-hirsli danışmağa, qəfil ayağa durub havaya bir-iki yumruq zərbəsi atır, - yəqin ki, ya arvadına, ya da Andreyə atırdı bu xəyali zərbələri, - sonra oturub susurdu, qəfil də başlayırdı gülməyə. Güldürdü, güldürdü, sonra təzədən ciddi sifət alırdı, dalınca göz yaşları axırdı yanaqlarına. "Bu, axırda yüz faiz dəli olacaq".

Onun bu vəziyyəti mənə necə pis təsir eləmişdisə, az qalmışdım, Larisadan xahiş edəm, yenə bunu yoldan çıxarmağa cəhd etsin, bir az sevişsin, rahatlasın bunu.

- Lara, bura gəl, - zəng edib otağıma çağırıdım... - Otur.

Sifətində təlaş, gözlərini məndən çəkmədən, kresloda oturdu.

- Bilmirsən, Vanyanın arvadı evə qayıdıb?

- Oxx, - dərinədən köks ötürdü, - qorxutduz lap məni, Vüsal İbrahimoviç. Dedim görən nə olub. Yox, hələ qayıtmayıb.

- Vanya özü sənə nəsə deyir?

- Deyir, gedib Andreyi öldürəcəm.

- Öldürməyəcək.

- Bilirəm.

- Lara, sən çalış, bu günlər onu sakitləşdir. Görək necə kömək edə bilərik bu yazığa.

- Oldu, Vüsal İbrahimoviç, - niyyətimi tutmadı deyəsən.

* * *

- Vanya burdadı.

Katibəm telefonda bunu elə vahiməylə dedi, bir anlıq ağılımdan keçdi ki, Vanya bu dəqiqə əlində vinçester tüfəngiylə içəri girib məni güllələyəcək.

- Lara, nə olub? Niyə belə həyəcanlısan?

- Dayan! - katibəmin səsi gəldi, bildim ki, ona deyir.

Qeyri-iradi masamın ikinci siyirməsini tez açıb, "Makarov" (qanuni icazəylə almışdım) tapançasını götürüb dizimin üstünə qoydum. Vanya qapını açıb hikkəylə, iri addımlarla mənə tərəf gəldi. Barmağımı tətiyə keçirib həyəcanla, gözümü qırpmadan ona baxdım. Əlində ağ kağıza bükülü nəsə vardı, ani olaraq fikirləşdim ki, yox, bu, əl qumbarasına oxşamır, amma hər ehtimala qarşı, barmağımı tətikdə saxladım.

- Nə olub sənə, Vanya?! - qışqırdım. - Niyə icazəsiz içəri?!...

Sualımı bitirməmiş, ağ kağıza büküldüyü şeyi hikkəylə masamın üstünə qoyub geri çəkildi. Açılmış kağızın içində pul dəstini görən kimi, rahat nəfəs aldım, tapançanı ehmalca yerinə qoyub, barmağımla qabağa itələdim siyirməni. Dünən bununçün yazdığım mükafatı (on min rublu) mənə qaytarırdı.

- Vüsal İbrahimoviç, heç sizdən gözləməzdim bunu.

- Nəyi gözləməzdin? Başın xarab olub? İçəri elə girdin, dedim yəqin məni öldürməyə gəlmişən. Bu mükafat son bir ayda gördüyün iş...

- Yox, yox, Vüsal İbrahimoviç, məni aldada bilməzsiz. Son bir ayda mən qeyri-adi heç bir iş görməmişəm. Ona görə çox xahiş edirəm...

- Götür pulları, Vanya, axmaqlıq eləmə. Sən bu pullara layiqsən.

- Yox, yox, bu haqda söhbət ola bilməz. Mən nəinki bu pullara, heç yaşamağa layiq deyiləm.

- Eee.

- Xahiş edirəm, mənə yazığınız gəlməsin. Əksinə, bu pulu götürməyi özümə təhqir hesab edirəm. Siz axı qafqazlısınız, ən azından, qürur hissinin nə olduğunu gözəl bilirsiniz.

- Götür deyirəm sənə, mənə qürurun nə demək olduğunu izah etməyə ehtiyac...

- Yox, yox, - deyib qapıya tərəf getdi.

- Vanya!

Qulaqlarını tutub otaqdan çıxdı.

- Lara! - qışqırdım.

Larisa içəri girdi və biz bir-birimizə baxdıq.

- Səndən xahiş eləmişdim bunu sakitləşdirəsən, bir şey edə bildin? - düzü, belə bir sual vermək fikrində deyildim. Bir tərəfdən, Vanyanın pulu qaytarması pis təsir eləmişdi, o biri tərəfdən də "yaşamağa layiq deyiləm" məsələsi məni qorxuya salmışdı deyə, hirsimi, həyəcanımı bir növ, tezbazar kiminsə üstünə tökmək istəyirdim: ən yaxında olan da katibəmiydi.

- Mən neyniyə bilərəm ki? - Larisa təəccüblə mənə baxdı.

- Sən çox şey edə bilərsən. Vanya deyəsən, özünü öldürmək istəyir.

- Ciddisiz? - Larisa qorxa-qorxa açıq qapıya baxdı.

- Hə, hə, Lara, çox xahiş edirəm, tez get onu sakitləşdir.

Katibəm tələsik addımlarla otağımdan çıxdı.

İki gün sonra Vanyayla otağımda çay içə-içə söhbət edirdik, əvvəlki günlərə nisbətən sakit, - hər şeylə barışmış kimi görünürdü gözümə. Yeri gəlmişkən, millətçiliyindən əsər-əlamət qalmamışdı, başını aşağı salıb öz işiylə məşğul olurdu. Hətta Aybeklə az qala dostlaşmışdılar, kameradan baxıb görürdüm, anbarda oturub şirin-şirin söhbət edirlər. Səslərini eşitməsəm də, jestlərindən təxmin edirdim ki, nə barədəsə həvəslə danışırlar. Bir də görürdün, Vanya oturduğu yerdən qəfil qalxdı, əl-qolunu ölçə-ölçə cumdu Aybekin üstünə, deyirdim, bu dəqiqə tutaşacaqlar. Aybek gülə-gülə geri addımlayanda aydın olurdu ki, zarafatlaşırlar. Həmin gün qırğızı yanıma çağırıb soruşmuşdum, Vanya sənün üstünə niyə elə cumurdu. Cavab vermişdi ki, bu adam hər gün öz arvadını söyür mənim yanımda, fahişə deyir, axırda bir gün mən ona sual verəndə ki, arvadına bu qədər nifrət eliyirsənsə, niyə tapıb döymürsən onu, üstümə cumdu, məni də gülmək tutdu.

Vanya arada mənimlə söhbətlərində arvadının adını çəkmədən sevgidən, hisslərdən danışdı, həm qıcıqlanırdım, həm də fikirləşirdim, bəlkə, başqa bir qıza aşiq olub, Tanyasını yavaş-yavaş unudur, hələ təzə sevdinin adını çəkmək, şəklini göstərmək istəmir. Az qalmışdım, özündən soruşam: təsadüfən vurulmamısan? Söhbətlərimizin birində deyəndə ki, hələ də Tanyanı sevir, cin vurdu təpəmə:

- Vanya! Sən fikirləşirsən nə danışırısan?!

- Sizə nə oldu, Vüsal İbrahimoviç? - çaşqın halda üzümə baxdı.

- Elə şeylər var ki, sən özün başa düşməlisən, - başımı yellədim.

"Əslində, deməliyəm ki, arvadın səni kişi yerinə qoymuyub, sənsə hələ də onu gic-gic sevməyindən danışırısan... Axx, elə demək istəyirdim bunları".

- Bilirəm, ürəyinizdə söyürsüz məni. Bəlkə də siz öz məntiqinizə görə haqlısınız. Amma mənim də öz məntiqim var.

"Sənin məntiqinə"

- ...Mən Tanyayla on il yaşamışam, bu hadisəyə qədər aramızda ciddi konfliktlər olmayıb, nəhayət, üç uşağımız var.

- Bir dəyqə. Sənə bir sual verəcəm, amma söz ver ki, mənə düzgün cavab verəcəksən.

- Əlbəttə, - şübhəylə mənə baxdı.

- Mən də sənə söz verirəm ki, bu, ikimizin arasında qalacaq, okey?

- Okey, - gözlərindəki şübhə qorxuya keçdi.

- Sən Tanyayla evli olanda, bir dəfə də olsun, başqa qadınlarla gəzməmişən, düzdü?

- Düzdü, - sifətindəki qorxu yox oldu, elə bildi, bunun xeyrinə nəse deyəcəm.

Bütün bu həngamədən sonra arvadına xəyanət etməməsi cəhənnəm, söhbətlərimizdə mənə ən çox yandıran bunun bir dəfə də olsun arvadını günahlandırmamasıydı, elə bil, Tanya yaxşı edib oynaşının yanına qaçmışdı. Halbuki, Aybekə demişdi, gedib arvadımı öldürəcəm, öldürən zibil olmasa da. Amma mənle bu mövzudan söhbət salanda, niyə arvadını qınamırdı, heç cürə çatmırdı mənə. Axırı, Andreydən söz salası oldum. (Hə, onu deyim, məqsədim həm də xəyanət işində daha çox Tanyanın, yoxsa oynaşının günah payını öyrənmək idi.)

- Andreylə Tailandda tanış olmusuz? - əsas məsələyə körpü salmaqçün bildiyim sualı verdim.

Diksinən kimi oldu, şübhəli-şübhəli mənə baxıb fikirləşdi görən, bunu kim çatdırıb.

- Hə, elədi, - qısaca cavab verdi sualıma:

- Nədi onun sənəti?

- Ayti mühəndisidi, informasiya texnologiyaları sahəsində iki ixtirası var. Birini əqli mülkiyyət agentliyində patentləşdirib, birini də səhv etmərsə, artıq agentliyə təqdim edib. Əslində, Andrey elə də pis insan deyil...

"Bunları mənə niyə deyirsən, ay oğraş?" Artıq necə əsəbiləşmişdimsə, bunun gic-gic danışmağını eşitmiyəm deyə, təzədən şovinist olmağını istədim.

- ...Bir yerdə nahar edəndə mənə və Tanyaya danışdı ki, Rusiyada ilk antivirüs proqramını yaradanlardan biri olub...

"Antivirüsü sənə kimilərə yükləmək lazımdı".

- Bir dəyqə, - artıq səbrimi basammadım, - mənə de görüm, o, sənə uşaqlarına, ya arvadına dondurma almışdı Tailandda?

- Nə? Başa düşmədim, - buna sataşmağımı tutmadı.

- Hə, eşitdiyin sual. Dondurma. Olsun pirojna. Ya tort, ekzotik meyvələr, - sifətimə adamı aşağılayan iyrənc bir təbəssüm verdim. - Yəqin başa düşürsən də, kişilər bəzən öz məqsədlərinə çatmaqçün belə şeylərdən istifadə edirlər.

Bu yerdə anladım ki, artıq ağ eləyirəm, dayanmaq lazımdır. Axırı, nə demək istədiyimi başa düşmüşdü, ayağa durub heyrlə üzümlə baxdı, elə yazıq sifət aldı, dərin quyunun dibindən gələn səslə "Siz nə danışsınız?" sözlərini elə yanıqlı dedi ki, üzr istəməkçün ayağa durası oldum. Heç nə demədən, sanki ayaqlarından asılmış ağır daşlarla bir yerdə qapıya tərəf addımladı. Tez ona tərəf gedib qolundan tutub qapının ağzında saxladım:

- Dayan, Vanya. Mən əslində elə demək istəmirdim. Bu qədər də olmaz axı. Elə bil başqa planetdən gəlmişən. Qulaq as, sən bəlkə Larayla bu aralar vaxt keçirəsən, yəni problemlərdən uzaq olasan deyə...

Key-key sifətimə baxdı, yenə "Siz nə danışsınız?" - deyib otaqdan çıxdı. Az sonra bağkırdım:

- Lara!... Bura gəl.

- Eşidirəm sizi, Vüsal İbrahimoviç, - qaçaraq içəri daxil oldu.

- Sən Vanyayla necə yola gedirsən? - əsəbi-əsəbi barmaqlarımı masaya döyəcləməyə başladım.

- Belə də. Nə olub ki?

Bu dəfə, deyəsən, niyyətimi anlamışdı, baxışlarıyla sanki deyirdi: məni Vanyanın məşuqəsi etmək lazım deyil, çox xahiş edirəm, əl çəkin bu fikrinizdən, qarışmayın bizim münasibətlərimizə, özümüz bilərik necə yola gedərik.

- Heç nə. Mənə çay gətir, - dedim.

Ofisdə məndən də çox Vanyaya əsəbiləşən, ondan "yanıqlı" olan köməkçim Arifiydi, elə bil, bunu arvadı atıb evdən qaçmışdı.

- Yanıb tökülürəm də, - otağında var-gəl edə-edə deyirdi. - Bu əllərimdən tutub boğmaq istiyirəm oğraş gədəni, - toppuş, balaca barmaqlarıyla boğmaq işarəsini göstərmişdi.

- Bəlkə gedib qarnına bıçax soxasan? - əsəbiləşmişdim onun dəxlisiz hirsənməyinə.

- Elə soxaram. Uf demədən soxaram.

- Qələt eliyərsən.

- A kişi, arvadı adama da oxşamır.

- Sənə nə? Öz arvadıdı, özü bilər. Burnunu başqalarının işinə az sox.

Bilirdim ki, Arif onu nə boğası, nə də bıçaqlayasdı, sözüydü deyirdi də. Amma Arifi, Aybeki, elə mənə də yandırır tökən Vanyanın indiyə qədər heç olmasa, arvadını bircə dəfə də tapıb döyməməsiydi.

- Ay Vüsal, demirəm e gedib öldürsün arvadını, heç olmasa, gedib tapaydı, salaydı təpiyinin altına.

- A kişi, bəlkə heç bilmir arvadının qaçdığı yeri? Tem bolee, arvadı bir yerdə işləmir ki, gedib iş yerində tapsın onu. Bir də, yenə deyirəm, sənə nə? Vanya sənə qardaşındı, əmin oğludu, yoxsa hansısa qohumundu? Ya Tanya sənə... Ağzımı açıdırma da...

Larisanın dediyinə görə, Vanya antidepressantlar içməyə başlamışdı. Üzünə baxanda, bilmək olmurdu, vəziyyəti yaxşılığa doğru gedir, yoxsa adamlara key-key baxsa da, içi içini yandırır. Daha əvvəlki kimi nə mənə, nə də Aybəkə öz dərdini danışdı, robota çevrilmişdi. Bu arada Larisanı tez-tez yanıma çağırır Vanyayla bağlı suallar verirdim.

- Bilmirsən, yenə antidepressantlar içir?

- Hə, içir, özünüz də görürsünüz, bir az sakitləşib.

- Lara, indi onun ən yaxşı, həm də təbii antidepressantı sən ola bilərdin, - nəhayət, neçə müddətdi içimdə gəzdirdiyimi açıqca dedim.

- Neynəməliyəm mən, o, mənə antidepressant kimi görmək istəmirsə? - güldü.

- Deməli, çox çalışmaq lazımdı, - sevindim katibəmin bu şıltaqlığına.

- Yetərinə çalışmışam. Ha-ha-ha. Mən gedə bilərəm, Vüsal İbrahimoviç?

- Yaxşı, get.

Larisa ilə olan söhbətin üstündən bir həftə keçməmiş, Vanya işə içkili gəldi və bu, bir müddət belə davam etdi. Düzü, yeni il bayramlarında, ad günlərində Vanyanın içib açarını itirdiyini görməmişdim, mənə elə gəlirdi, araqdan uzaq olmağı da dinlə bağlıdır. Kameradan baxıb görürdüm ki, işlərini qurtarandan sonra pencəyinin döş cibindən konyak şüşəsini çıxarıb çəkdi başına, sonra otura-otura gözünü bir nöqtəyə zilləyib qəhqəhəylə güldü. Bir müddət sonra

yenə şovinistliyi tutdu, başladı Aybekin zəhləsini tökməyə. Çağırdım bunu otağıma, içməyinə görə, Aybeki incitdiyinə görə ağzıma gələnə dedim. Başını aşağı salıb susdu. Susmağıyla lap məni əsəbiləşdirdi, üstünə təcindim ki, niyə susursan, cavab ver. Qayıtdı ki, narahat olmayın, bir həftəyə ərizə yazıb işdən çıxacam. "Boş-boş danışma, heç kim səni burdan qovmur. Özünü adam kimi aparmağını istəyirəm, başqa heç nə istəmirəm," - dedim. Eləcə başını tərpətdi.

Bu söhbətdən iki gün sonra Larisa, dalınca mən çığır-bağır səslərini, söyüşləri eşidib həyətə çıxdıq. Arif Vanyanı yumruq-təpiyinin altına salmışdı, həyəcdəndən rəngi ağarmış Aybeksə bunları heç cür aralaya bilmirdi.

- Rədd olun gedin bizim ölkədən!!! - Vanyanın boğazının damarı şişirdi hər cümlədən sonra.

Mən Arifi güc-bələyla ordan qovandan sonra da Vanya dayanmaq bilmirdi:

- Gəlib bizim ölkənin hesabına pul qazanırsız! Alçaqlar! Hamınızı burdan qovmaq lazımdı!!

- Bəsdi, Vanya! - Larisa üstünə təcindi.

- Səsini kəs, qancıq!! (suka!!) Sən satqınsan! Sən çoxdan bunlara...

Bu dəfə özümü saxlaya bilmədim, sinəsinə təcik vurmağımla yerə yığılmağı bir oldu. Ayağa durub mənə nifrətlə baxa-baxa "Nə olsun şefimsən? Sən mənimçün qarasan" deyəndə, düz ağzının üstünə güclü bir yumruq vurdum. Yenə yerə yığıldı və bu dəfə, deyəsən, qorxusundan ayağa durmağa cürət etmədi. Ağzına dolan qanı tüpürəndə, qabaq dişlərindən biri yerə düşdü. Həngamə başlayandan özünü itirən Larisa yerdəki qanı görəndə, əlləriylə üzünü tutub hönkürtüylə ağlamağa başladı.

- Sən get, Lara... Get deyirəm sənə! - üstünə təcindim.

- Söz verin ki, onu bir də vurmayacaqsız, - bunu deyib az qaldı diz çöksün qabağımda.

- Vurmayacam, Lara. Sən get.

- Yox, söz verin! Söz verin ki, o, sizi söysə də vurmayacaqsız.

- Söz verirəm, - birtəhər özümü məcbur edib dedim.

Axırı, katibəm ağlaya-ağlaya ordan uzaqlaşdı. Vanya isə oturaqlı vəziyyətdə öz-özünə donquldasa da, qayıdıb mənə nəse deməyə qorxurdu. Qoluyla ağzını siləndə, mavi köynəyinin dirsəkdən biləyə qədər olan hissəsi qana bulaşdı. Qəfil yazığım gəldi ona, qolundan tutub qaldırdım, bağrıma basıb qulağına pıçıldadım:

- Vanya, sən axı mənə söz vermişdin ki...

- Başa düşdüm sizi, Vüsal İbrahimoviç. Bütün günahlar məndədi. Narahat olmayın, sizdən milisə şikayət erməyəcəm.

- Yox, yox, məsələ milisdə deyil, - əslində, həmin anlarda elə milisi fikirləşirdim. - Mən başqa şeyi deyirəm. Sən axı deyirdin, özünü yaxşı apara-caqsan....

Qolundan tutub bunu ofisin hamamına apardım. Hamama çatana qədər bir neçə dəfə bir-birimizdən üzr istədik.

Səhəri Arifi yanıma çağırıb dünən nəyin üstündə dalaşdıqlarını soruşdum. Məlum oldu ki, səbəb yox, əslində, bəhanə imiş davanın səbəbi: Vanya bəlkə də ömründə ilk dəfə işə gec gəlmiş. Arif buna gecikməyini irad tutanda, Vanya hirsle cavab verir ki, bu ofisdə ancaq Vüsal İbrahimoviç məni danlaya bilər. Xülasə, bunların mübahisəsi axırda davayla bitir.

- Arif, bir də bu adamla işin olsa, day soruşmayacam, nəyin üstündə spor eləmisiz. Biletini alıb səni rədd eliyəcəm kəndə, başa düşdün?

- Vüsal, axı...

- Mən səni kənddən bura gətizdirməmişəm ki, problem yaradasan mənə... Başını aşağı sal, işinnən məşğul ol.... Uzatma söhbəti, çıx otağımdan.

Vanya davanın ertəsi günü işə gəlmədi. "Qoy dincəlsin". Həm də fikirləşdim, yəqin gedib həkimə sınan dişini düzəltməyə. Malların keyfiyyətindən az-çox başı çıxan Aybəkə tapşırıdım işləri.

Üçüncü gün Larisaya tapşırıdım ki, Vanyaya zəng edib kefini-halını soruşsun. "Dünəndən zəng edirəm, telefonu qapalıdır". - "Yenə zəng elə, cavab versə, səsindən hiss etsən ki, kefi yoxdu, deyərsən, şef üç gün də evdə qalıb dincəlməyinə icazə verir. Bir də, soruş, nəyə ehtiyacı varsa, çəkinməsin, zəng edib desin mənə," - tapşırıdım. Hərçənd, on min rublu qaytarandan sonra inanmırdım, mənə pul üçün ağız açsın. On dəqiqə sonra Larisa dedi ki, mobil telefonu yenə qapalıdır, ev telefonunu da götürən yoxdur.

- Bəs uşaqlar? Deyirdi axı uşaqlar onun yanındadı?

- İnanın mənə, heç nə bilmirəm, Vüsal İbrahimoviç.

Ertəsi gün Vanyanın ev ünvanını kağıza yazıb, Aybeki göndərdim ora. Bir saatdan sonra Aybək qayıdıb dedi ki, zəngi nə qədər bassa da, qapını açan olmadı.

Artıq yeni həftə başlamışdı, Larisa hər gün eşitdiyi "Vanyadan bir xəbər yoxdu?" sualımdan bezmişdi. Bir ara ağılıma gəldi, bəlkə, qorxusunu yenməkçün bir şüşə araq içib, gedib arvadını, ya arvadının məşuqunu, ya da hər ikisini öldürüb, qaçıb hardasa gizlənir. (Belə hadisələrin rus ailələrində baş verməsi normal idi.) Amma tez də başa düşdüm ki, elə şey olsa, müstəntiq, qoltuğunda qovluq çoxdan ofisimizə gəlib hamımızdan bir-bir izahat almışdı.

Vanyanın qeyb olmasına işdə hərə bir cür reaksiya verirdi. Arif Vanyaya həmin davada bir-iki dəfə ilişdirib nifrətini-qəzəbini soyutmuşdu deyə, daha arxasınca danışmırdı, söymürdü onu. Amma o biri tərəfdən, hərisliklə Tanyanın, ya Andreyin qətl xəbərini gözləyirdi. Arada ərlərin namus üstündə arvadlarını qəddarlıqla öldürməyindən bəhs edən xəbərləri saytlardan oxuyub mənə elə həvəslə, təfəsilatıyla danışır, görürdüm ki, bu cür xəbərlərə susayıb, saytı açan kimi onları ana səhifədə lap başda görüb tez tıklamak istəyir.

Vanya yoxa çıxandan bir müddət sonra mühasibim Lenanı yenidən kəşf etməyim özümə sürpriz oldu. Əvvəllər onu qaradınmaz adam kimi tanıyırdım, tanıyırdım deyəndə, ofisdə tək mənə yox, o birilərə də bir o qədər qaynayıb-qarışmırdı.

Hesab-vergiylə bağlı işlərimizi görəndən sonra heç özüm də bilmədim, necə oldusa dedim, Lena, az-çox dünyagörmüş adamsan, sənə, Tanya niyə bizim Vanyanın başına o oyunları açdı. Elə bil, bu sualı günlərdi məndən eşitmək həsrətindəymiş, açıldı, nə açıldı:

- Vüsal İbrahimoviç, söz tapa bilmirəm. Siz bilirsiniz yəqin, Vanya öz arvadına, uşaqlarına necə diqqətli olub. Hər yay Misir, Tailand...

- Lena, onları bilirəm. Mən başqa şeyi bilmək istəyirəm. Sənə, Vanya hara gedə bilər?

- Düzü, ağılıma bir şey gəlmir. Bir şey soruşum, sizdə, azərbaycanlılarda belə şeyə görə ər öz arvadına nə edərdi?

- Döyə də bilərdi, öldürə də bilərdi, evdən qova bilərdi. Bu, asılıdı ərin xasiyyətindən.

- Yaxşı, öldürməyi qoyaq qırağa. Hər halda, üç uşaqları var, onlar bu yaşlarında travma almamalıdırlar, yəni, qətl məsələsini mən heç ağılıma gətirmirəm. İstənilən halda, bu qadın cəzasını almalıydı. Mən sizə öz həyatımdan danışsam, dəhşətə gələrsiz. İyirmi ildə evliyəm. Kolyam on ildən

çoxdur işləmir, işi-gücü ancaq araq içib futbola baxmaqdı. Mən qazanıram, o isə ancaq yeyir, araq içir, hələ bir üstümə də qışqırır. "Spartak" uduzanda acığını məndən çıxır.

- Nədi sənəti?

- Elektrikdi. Əslində, iş tapmaq problem deyil. Sadəcə, supertənbəldi ərim.

- Yenə yaxşı ki, sənə əl qaldırmır, - "Döymür səni?" sualına başqa cür verdim.

- Ehh, o da olub. Düzdü, travma-filan olmayıb, amma vuranda, ağrı hiss etmişəm. Demişəm yaqın sizə, oğlum Saşa Plexanovda oxuyur, iki ildi onun təhsil haqqını mən verirəm. İldə üç min dollar.

- Siz dalaşanda oğlun səni müdafiə eliyir?

- Müdafiə eliyir də sözdü?! Elə olub, az qala, davaya çıxıblar, yaxşı ki, mən evdə olmuşam, araya girmişəm, yoxsa, Allah bilir, nə olardı.

- Lena, inanırsan, bayaqdan danışırısan, heç inanmağım gəlmir dediklərinə. Bax, biz azərbaycanlılarda belə bir fikir var, rus qadınları ciddi səbəb olmadan ərlərindən boşanırlar. Lap açıq deyəcəm sənə, bizdə deyirlər ki, rus arvadlarını ona görə almaq olmaz ki, ərləri qocalanda, onları adam yerinə qoymurlar. Deyirsən, Kolyan on ildən çoxdu işləmir, içir, üstünə qışqırır. Mən artıq on ildən çoxdu Rusiyadayam, ilk dəfədi sənin kimi rus qadınına rast gəlirəm. Başa düşə bilmirəm, illərdi sən bu şeylərə necə dözsən?

- Oxx, - Lena dərindən köks ötürdü. - Bildim ki, bu sualı mənə verəcəksiz. Birincisi, ona görə ki, Kolyanı sevib ərə getmişəm, o da məni sevib alıb. İkincisi, istəmirəm, ailəm dağılsın, pis-yaxşı, istəyirəm, yanımda ərim olsun. Yaxşı, lap açıq deyim sizə, qoy məni tanıyanlar bilsinlər ki, ərim var.

- Şokdayam.

- Və nəhayət, Kolya uşaqlarımın atasıdı, qızım dəlicəsinə onu sevir. Elə bu şeylərə görə boşanmaq fikrini yaxınıma buraxmıram hələ ki. Bunları sizə niyə danışırım? Təsəvvür edin, Vanya evə pul gətirirdi, arvadını, uşaqlarını cürbəcür ölkələrə aparırdı. Əvəzində arvadı neylədi? Sizcə beləsini... Tfuu! - hirsle başını yellədi.

- Bax, deyirsən, ərinin kobudluğuna, içməyinə dözsən. Məsəlçün, xəbər tutsaydın ki, ərinin məşuqəsi var, boşanardın?

- Ha-ha-ha, - isterik səslə gülməyindən bildim ki, sualım ona toxundu. - Onun pulu var məşuqə saxlamağa? Bəs bayaqdan deyirəm axı, ailəni tək mən saxlayıram.

- Yaxşı, fərz edək, ərin alfonsdu, məşuqəsi onu saxlayır.

- Ha-ha-ha, alfons heç vaxt kobud ola bilməz, çünki məşuqəsindən asılıdı. Belə də ki, alfons, ya qeyri-alfons, boşanaram, üstəlik, qovaram evdən... Ya da qovmaram, evi sataram, bir otaq alaram ona, gedib qalar orda, uşaqlar istədiyi vaxt gedib görüşərlər atalarıyla. Hər halda, istəməərəm Kolya qırx iki yaşında bomja dönsün.

Ofisdə, dediyim kimi, indi ən rahat Aybekiydi, qulağı danlaqlardan, söyüşlərdən uzağıydı, bəlkə də Vanyanın ölüm, ya həbs xəbərini gözləyirdi, bu xəbəri eşitsə, xəfficə sevinərdi də... İki qızı, bir oğlu varıydı Aybekin, uşaqlar analarıyla Bişkekdə yaşayırdılar. Aybek avtoqəzada ölmüş qardaşının ailəsinə də əl tuturdu, arada pul yollayırdı, ildə bir dəfə ora gedəndə onlara da paltar, konfet alıb aparırdı. Moskvaya təzə gələndə, süpürgəçi işlədiyi vaxtlar keçəlbaş millətçilər səhər-səhər döyüb xəstəxanalıq etmişdilər Aybeki. Mənə danışdı ki, on beş-on yeddi yaşlı rus faşistləri onu yerə yıxıb ağır sapoqlarıyla qarnına, sifətinə vuranda, yalvarıb deyirmiş ki, mən iki ailəyə baxıram,

öldürməyin məni. Görəndə ki, bunların vecinə deyil, daha da azğınlaşırlar, Aybek gözlərini bərəldib yalandan başlayır xırıldamağa. Keçəlbaşlar bunu görüb qaçirlar...

Artıq ikinci ay idi Vanyadan xəbər yox idi və özüm daxil, ofisdəkilər onun sirli yoxluğuna yavaş-yavaş öyrəşmisdik. Təzə işçi götürmüşdüm onun yerinə. Hətta Larisa da nakam məhəbbətini unutmuşdu, qulağıma çatmışdı ki, özünə alman sevgili tapıb. Yeri gəlmişkən, mən milisdəki tanış polkovnik vasitəsilə Vyanı axtarmışdım, o da məsələni araşdırıb mənə demişdi ki, son bir ayda nə ölənlər, nə yaralananlar, nə də ölkədən çıxanlar arasında İvan Sergeyeviç Yevsyukov adlı adam var.

Arifi ata-anası kəndə çağırır xalası qızına nişanlamışdılar, bir aydan sonra toyları olacaqdı. Son söhbətdən sonra mənimlə bir az açılışan Lena arada ərinin kobudluğundan gileylənirdi. Daha "Ona necə dözürsən?" sualını vermirdim, görürdüm ki, boşanan deyil.

Saytlara girib Rusiyada, dünyada baş verən xəbərləri oxuyurdum ki, Larisadan zəng gəldi:

- Vüsal İbrahimoviç, - həyəcandan titrəyən səslə dilləndi. - Vanya burdadı.
- Nə danışırısan?... Hə, hə, əlbəttə, qoy gəlsinlər.

Qapı açıldı, uşaqlarıyla bir yerdə içəri daxil olan Vanyayla Tyanı görəndə kimi ayağa durub onlara tərəf getdim, hamısı ilə bir-bir salamlaşdım, yer göstərdim, oturdular. Hamısının sifəti bərq vururdu xoşbəxtlikdən. Elə bil, ərinə, uşaqlarını atıb evdən qaçan Tanya və buna görə ofisdəkiləri bir-birinə qatan Vanya deyildi.

- Biz barışdıq! - cingiltili səsiylə arvadı dilləndi.
- Yaxşı elədik, - qeyri-ixtiyari bu sözlər ağzımdan çıxdı.
- Deyəsən, mənim Vanyuşam sizi çox incidib.
- Boş şeylərdir, - dedim. - Bir dəyqə, - ayağa durub Larisa olan otağa keçdim.

Katibəmə iki yüz rubl verib işçilərdən birini yaxınlıqdakı qastronomdan "Quş südü" almağa göndərməyi, tort gələndə hamıya çay gətirməyi tapşırdım.

Otağıma qayıdanda kimi Vanyadan soruşdum ki, haralarda itmişdin. Əlini yelləyib "Yoqayla məşğul idim," - dedi. O barədə danışmağa həvəsli deyildi. Başladı oğlu Saşanın məktəblərarası şahmat yarışında çempion olmağından, qızı Nadyanın bədii gimnastika üzrə şəhər çempionatında üçüncü yer tutmağından danışmağa. Uşaqları təbrik etdim, yeni uğurlar-filan arzulamaq da öz yerində. Saşayla Nadyanın sevincdən par-par parlayan gözlərinə baxanda, necə təsirləndimsə, az qaldım, ata-anasına deyəm ki, düz edib barışmışsınız, bunlara görə barışmağa dəyərdi.

Sonra Larisa çaylarla, "Quş südü" tortuyla, dikdabanlarını taqqıldada-taqqıldada içəri girdi, Vanyaya və Tyanaya gözücu tərs-tərs baxdı, ürəyimdə dedim ki, Lara, Vanyadan birdəfəlik əlini üz, tay o, sənlik deyil. Sonra nədənsə Arif yadıma düşdü. "Görən, artıq-əskik hərəkət eləməz ki? Qələt eliyər. Qulağını buraram".

Cütlüyün xoşbəxt baxışları məni necə ovsunlamışdısa, Tyanın xəyanətini sanki şüuraltı, özümdən asılı olmayaraq, bağışlamışdım, məsələyə az qala, "Əşi, olan şeydi" məntiqiylə yanaşırdım.

Çaylara görə təşəkkür edib ayağa duran Vanya əlimi bərk-bərk sıxıb o günlər etdiyi hərəkətlərə (bezobraziye) görə üzr istədi. "Boş şeylərdir, unut getsin," - dedim. Arvadı da üzr istədi, "Eybi yoxdu" - deyib onun da üzrünü qəbul elədim. Nəhayət, bunları yola saldım, getdilər.

Ertəsi gün Vanya işə çıxdı, yerinə götürdüyüm Mişa isə başqa şirkətə keçdi... Vanyanın ailəsiylə ofisə gəldiyi günün axşamı Arif hövlnak otağıma girəndə, qırımından bildim nə deyəcək, ağzını açmağa imkan vermədim:

- Sən ölennərinin goru, mənə nə Vanyadan, nə də Tanyadan heç nə demə. Gələn həftə səni İspaniyaya kafel gətirməyə göndərəcəm. Bir pasportuna bax gör, vizanın vaxtı bitməyib?

Elə həmin gün işlə bağlı yanıma gələn Aybek otağımdan çıxhaçıxda ağzını açıb deyəndə ki, Vanya necə mənliliyə sığışdırıb arvadını bağışlaya bildi, sözünü kəsdim: "Aybek, get öz işinlə məşğul ol".

Sonralar Larisa Tanyanın peşman olub ərinin yanına qayıtmağının səbəbini mənə danışdı. Evdən qaçan Tanya bir müddət sonra uşaqlarından ötrü darıxır, onları öz yanına gətirməkçün başlayır oynasını dilə tutmağa. Andreyse razı olmur, deyir, mən nəinki sənin üç uşağına atalıq etməyə, nəinki yaxın, heç uzaq gələcəkdə də öz uşağımızın doğulmağına hazıram. Aralarında söz-söhbət yaranır, sevgidən, seksdən doyan cütlük sonda mədəni şəkildə ayrılmağa qərar verir. Tanya rəsmən boşanmadığı Vanyasının yanına, Andreyse subay həyatına qayıdır.

Hər şey yavaş-yavaş öz axarına düşürdü, elə bil, Tanyayla evlənən Vanyanın təzəcə toyu olmuşdu, bal ayını Antalyada keçirmişdilər, ordan qayıdıb təzə enerjiylə işə başlamışdı. Deyəsən, şovinistliyinə də birdəfəlik son qoymuşdu, Aybeklə deyib-gülürdülər, zarafatlaşırdılar. Arıfsə Vanyaya qarşı nifrətini sanki dondurmuşdu, salam, sağ ol, bir də, gündəlik işlərlə bağlı söhbətlər.

Bir müddət sonra Vanya yenə kefsiz göründü gözümə. Bir həftə buna sual-zad vermədim, dedim, yəqin, söz-söhbət olub evlərində, keçib gedər. O biri tərəfdənsə hiss edirdim ki, yenə ürəyini mənə açmaq istəyir. Guya təzə aldığımız mallarla bağlı yanıma çağırıb söhbət edəndən sonra soruşdum ki, son günlər nəse gözümə kefsiz görünürsən, nə problemin var. Narazı-narazı əlini yellədi, səmimi gəlmədi mənə bu hərəkəti, hərçənd, fikirləşdim ki, sualıma könülsüz reaksiya verməsində qürur da öz sözünü deyə bilərdi: yəni, hər sualına cavab verməyə borclu deyiləm və istəmirəm, səni daima öz problemlərimlə yükləyim. Baxışlarımla ona çatdırdım: çəkinmə, bilirəm, fikirləşirsən ki, deyim, ya deməyim, amma görürəm axı, ürəyin doludu, qürur yeri deyil, de görək nə olub, onsuz da əvvəl-axır yenə ürəyini açacaqsan mənə.

- Tanyayla nəysə son vaxtlar alınmır, - axırı dilləndi.

- Nə alınmır?

- Ailəmiz az qalır dağılsın, - sifətinə əzablı kədər çökdü.

- Nə baş verib ki?

- Bir həftədir baş-beynimi aparır, deyir, sənə elədiyim xəyanətə görə əzab çəkirəm. Üzr istəyirəm sizdən, mənə deyir ki, səninlə sevişəndə, xəyanət elədiyim günlər yadıma düşür, əzab çəkirəm buna görə. Deyir, yanıma uzanan kimi özümdən asılı olmayaraq Andrey gəlir durur gözümün qabağında, çalışıram onu qovam xəyallarımdan, alınmır, bu da onu əsəbiləşdirir. Hətta deyir, əlimdə tapança olsa və həmin an Andrey yanımda olsa, tərəddüd etmədən ona güllə ataram ki, birdəfəlik yaddaşımdan silinsin.

"Uşaqlarına atalıq eləmədi, ay tupoy, ona görə arvadın ona nifrət eliyir," - ani ağılımdan keçdi.

- Vanya, necə deyim ki, məni düz başa düşəsən, - nəse deməliydim, gözlerini mənə zilləyib məsləhət gözləyirdi. - Əslində, bu yaxşıdı. Yəni, əgər dediyin kimi, Tanya vicdan əzabı çəkirse...

Sonralar bu sözlərimi xatırlayanda, həm öz ikiüzlülüyümə görə ətim tökülürdü, həm də adət-ənənəyə az-çox bağlı olan azərbaycanlı kimi başa düşürdüm ki, bizdə ümumiyyətlə, qadının bu cür şeyi ərinə etiraf etməsi mümkün deyil. Yəni, belə etirafa görə ər öz arvadına bir sille çəkərdi, ya da yeddi arxa döənənini elə söyərdi ki, qonşular eşidərdi. Mənsə Vanyanı sakitləşdirməkçün əttökənlik, ikiüzlülük etmişdim “vicdan əzabı” məsələsində.

- Mənə lazım deyil onun vicdan əzabı. - Vanya dilləndi. - Mənə uşaqlarımıza baxan, normal psixikası olan həyat yoldaşı lazımdı, başa düşürsüz?

- Başa düşürəm, amma...

Yeri gəlmişkən, sonralar Vanyanın bu qədər etiraf etməyə meyilli olduğunu fikirləşəndə, bir şeyi özümə yəqin etmişdim: mənə özünə həmdərdi bilməyi öz yerində, lap əvvəldən arvadıyla yaşadığı problemləri açıb demişdi deyə, elə bilirdi, bu ənənəsinə axıra qədər sadıq qalmalıdı. Həm də görürdüm ki, ürəyini mənə açandan sonra bir az yüngülləşirdi. O biri tərəfdənsə mənə elə gəlirdi, Tanya xəyanətə görə əzab çəkmək məsələsində biclik edir, Andreylə təzədən görüşmək istəyir deyə, ərindən boşanmaqçün bəhanə axtarır və o cür düşük etirafı etməklə ərini o həddə gətirmək istəyir ki, axırda Vanya bezib özü boşanmağa razılıq versin.

- Sən bayaq elə bil dedin, Tanya səndən boşanmaq istəyir, düz başa düşdüm səni?

- Yox, yox, nə danışırırsız? Siz yəqin elə bilirsiniz, o, yenə Andreyin yanına qaçmaq istəyir. Dedim axı, əksinə, o, bu dəqiqə Andreyə nifrət edir.

“Axı bir az qabaq dedin ailəniz dağılır”.

- Bəs uşaqlar? Arvadın uşaqları fikirləşmir? - soruşdum.

- Yox, yox, şükür Allaha, uşaqlarla bağlı heç bir problem yoxdu. Tanya uşaqlardan imtina etmir ki. Bayaq da dedim, mənə normal psixikası olan arvad lazımdı. Başqa heç nə istəmirən ondan.

- Yaxşı, sən indi neynəmək fikrindəsən?

- Hələ heç nə bilmirəm, - gözlərini döşəməyə dikdi.

- Yenə gedirsən kilsəyə?

- Ehh, Vüsal İbrahimoviç, Allah da məndən öz döndərib, - deyib pəncərəyə baxdı.

Ətim ürpəşən kimi oldu, Vanyanı fanatik kimi tanımasam, bəlkə də təəccüblənməzdim. Artıq bilmirdim, nə məsləhət verim. “Sizi də bezdirmişəm,” - deyib otağımdan çıxdı.

Günlər keçdikcə, cürbəcür hallara düşürdü Vanya. Görəndə ki, Aybəklə zarafatlaşır, bir yerdə qəşş edib gülürlər, elə bilirdim, arvadıyla arası düzəlib və yəqin Tanya keçmiş oynasını xəyallarından qovub uzaqlaşdırıb. Ertəsi gün Vanya ofisdə mısmırığını sallaya-sallaya işiylə məşğul olanda, o dəqiqə ürəyimdə söyürdüm Tanyanı: “Qancıx! Yenə qaşınman tutub!” Əlacım olsaydı, evlərinə zəng edib deyərdim, niyə ərinə bu qədər zülm eliyirsən? Axı nə məcburdu fantaziyalarını bir-bir onun ovcuna tökəsən? Demə də hər şeyi ərinə, fantaziyalarında nə p... yeyirsən ye, amma mumla, danışma da bunları. O biri tərəfdən də Vanyanın əfəlliyinə, acizliyinə o qədər əsəbiydim ki, ərizə yazıb işdən çıxsaydı, elə də etiraz etməzdim. Bircə içməyini heç istəmərdim, elə bilirdim, arağa başlasa, yenə ofisdə bir hoqqa çıxardacaq.

Artıq işçilərdən heç kimi Vanyanın kefsiz olub-olmamağı maraqlandırmırdı. Keçən dəfəki kimi, başqalarına ürəyini açıb olanları danışsaydı, çox güman, ya bunu axmaq hesab edəcəkdilər, ya da candərdi qulaq asacaqdılar. Sonrakı

günlər bu adamın sifətində əzaba öyrəncəklik dəyirdi gözümə, sanki barışmışdı əzablı həyatıyla, artıq bilmək də olmurdu, ürəyi doludu, dərini demək istəyir, ya yox.

Amma yeni həftənin əvvəlindən başlayaraq, Vanyanın uzun müddətə qeyb olması məni təşvişə saldı. Bir həftə bir ay oldu, yenə telefon zənglərinə cavab verən olmadı və axırda yenə hamı onun yoxluğuna öyrəşdi.

Hardasa iki ay sonra ev telefonuna "Bilmirsiz onlar hara köçüb?" sualına bir kişi soyuq tonda xırıltılı səsiylə "Yox, bilmirəm" cavabını verib dərhal dəstəyi yerə qoyanda, qəfil bir şey yadıma düşdü: hələ arvadı oynasının yanına qaçmamışdan əvvəl Vanya mənə danışmışdı ki, Tanya elə hey ona "Kanadaya köçək" deyir. O vaxt millətçiliyinin fontan vuran vaxtıydı deyə, arvadının dediklərini qulaqardına vururdu. Bunları xatırlayanda ehtimal elədim ki, Tanya yenə Kanada eşqinə düşübmüş, "Səninlə sevişəndə Andrey yadıma düşür" deməklə ərini yola getirmək istəyirmiş, çox güman, deyirmiş, köçək Kanadaya, o ağır günlər hər ikimizin yaddaşından birdəfəlik silinsin və axırda ərini bu cür bicliklə yoldan çıxarda bilmişdi.

Ayları illər əvəz elədi, Larisa alman sevgilisinə ərə getdi, bir qızı oldu, ailəlikcə köçdülər Frankfurta. Arada zəng edib hal-əhval tuturdu, hər dəfə də Vanyanı soruşurdu. Üçüncü dəfə yeni il qabağı zəng edəndə, yaqin fikirləşdi ki, məni bezdirə bilər, sualı başqa cür verdi: "Ofisdə nə yenilik var?" - "Elə bir yenilik yoxdu," - cavab verdim. Səs tonumdakı soyuqluğu hiss etdi, nədisə, sonrakı zənglərində Vanyadan söz salmadı. Arif mənə işləyə-ışləyə gizləncə konfet biznesinə girişmişdi, elə bilirdi, xəbərim yoxdu. Şirkətimdə tapşırıdığım işləri vaxtı-vaxtında yerinə yetirirdi deyə, konfet məsələsinin üstünü açıb-ağartmırdım. Lena isə hələ də kobud, sərxoş ərinə dözürdü, anasına uşaqlığından bu yana boşanmağı məsləhət görən böyük oğlu köməkliyimlə Oneksimbankda işə düzəlmişdi, qızı isə məktəbi bitirirdi artıq.

İyun günlərindən birində, axşamüstü ofisdə kresloya yayxanıb əllərimi yanıma sallamışdım: elə haldaydım ki, evə getməyə ərinirdim. Üstəlik, ORT kanalında Tverin bir kəndi haqda darıxdırıcı veriliş gedirdi: ayağa durub yazı masasının üstündəki pultu götürüb kanalı çevirməyə belə həvəsim yoxuydu. Vanyanı ekranda görəndə, tez ayağa qalxıb televizorun səsini artırmaqçün pulta sarı qaçdım...

Doxsanların əvvəlləri kasıbçılıqdan, işsizlikdən adamların tərək etdiyi kəndi alan bir rus milyonçusu təsərrüfat yaradıb zəhmətsevər xristianları ora yığmışdı. İndi o kənddə kimi kartof, taxıl, yulaf əkib-becərirdi, kimi də maldarlıqla məşğuluydu. Yulaf əkib satmaqla ailəsini dolandıranlardan biri də saqqalını sinəsinə qədər uzadıb rus milli geyimində intervü verən Vanya idi. Vaxtilə Moskvada bir şirkətdə çalışdığını ("Alçaq, şirkətin adını da de də" - deyindim), günlərin bir günü şəhər həyatından bezib, evlərini satıb, ailəsiylə bir yerdə bura köçdüyünü həvəslə danışdı.

"...Əsl rus ruhu burdadı. Rus (*Orijinalda: Рубль*) öz qüdrətini belə torpaqlardan alır. Bir sözlə, kim özünü əsil rus sayırsa, bura gəlsin. Gəlib ölkəmizin yenidən derjava (qüdrətli dövlət) olması üçün öz töhfəsini versin," - deyirdi jurnalistə. O, danışa-danışa operator artıq yeniyetməlik vaxtına çatmış, görən kimi tanıdığım İrinanın, Nadyanın, Oleqin, kəndə köçəndən sonra doğulmuş daha üç uşağın, - iki oğlan, bir qızın üzlərini göstərirdi. Böyük uşaqlar ciddi-ciddi kameraya baxırdı, balacalarsa (onlar da milli geyimdəydi) gah gülür, gah da əzilib-büzülürdülər, lap balaca olan tumançağı bir müddət kameranın qarşısında dayansa da, gülərək qəfil yerindən götürülüb harasa getdi. Gözüm

Tanyanı axtarırdı. "Bu, harda qaldı?" Qəfil Larisa yadıma düşdü, tez mobil telefonumdan ona "Təcili ORT-yə bax" sms-i göndərdim.

Sonra Vanya ailəlikcə internetdən, ayfondan, televizordan uzaq durduqlarını həvəslə dedi, Yeltsin vaxtından qalma balaca, qara Nokia telefonunu göstərib "Bir-birimizi axtaranda, ya təcili yardım çağırmaq lazım olanda, ancaq bundan istifadə edirik," - dedi. "Bəs şənbə, bazar günləri neyniyirsiniz?" sualına "Şənbə günü meşədə gəzirik, göldə balıq tuturuq, kitabxanaya gedirik. Bazar günləri kilsəyə gedib dualar oxuyuruq," - cavab verdi. "Tanya, harda cəhənnəm olub qalmısan?!" - ekrana qışqırdım. Sonra ağılıma gəldi ki, arvadı bunu ikinci dəfə atdığına görə Vanya kənd həyatını seçib və balaca uşaqları da təzə arvadındandı. Tanya isə, çox güman, Andreylə bir yerdə Kanadaya köçmüşdü. Bu vaxt "Təcili ORT-yə bax" sms-imə "Ok baxıram" cavabı gəldi Larisadan. Qapını taqquldatdılar, yadıma düşdü ki, Arif hələ ofisdən çıxmayıb, "Gəəl!" qışqırdım. O, içəri girən kimi barmağımı ekrana tuşladım:

- Ora bax, Vanyadı.

- Aa... Bura haradı ki?

- Suss, - barmağımı dodağıma tərəf apardım. - Sonra deyərəm.

- Lap vəhəbilər kimi saqqal saxlayır... Yaxşı, bunun qəhbə arvadı hardadı?

- Mumla! - deyib tərs-tərs sifətinə baxdım.

Bunu deməyimdən heç bir dəqiqə keçməmişdi, başına yaylıq taxmış, uzun don geymiş Tanya ekranda göründü. "Gəl çıx da, ay qancıx," - əsəbi-əsəbi dedim, Arif "Bəs özün niyə söylərsən?" mənasını verən təəccüblü baxışla mənə zillədi gözlərini. Artıq yaşa dolduğu görünən, cod dərili əllərindən torpaqla əlləşdiyi bilinən Tanya məsum, itaətkar ev arvadları kimi ərinə qulaq asa-asa, arada balacaların başını sıgallayırdı, Vanya danışdıqca başını tərpədir, üç-beş cümlədən bir "Verno" (Düzdü) deyirdi. Jurnalistin sonda "Bəlkə siz də nəse demək istəyirsiniz?" sualına utana-utana cavab verdi: "Vanyuşam hər şeyi dedi".

Arifin sifətində donuq heyret yaranmışdı, mənə elə gəlirdi ki, o da artıq Vanyanı anlayıb və bundan sonra ondan, arvadından söhbət düşsə, söymək bir yana, heç onları qınamayacaqdı.

- Həə, bu, lap kino oldu, - reportaj bitəndə dərindən nəfəs alan Arif mənə baxıb soruşdu: - Gərək sabah qəzet alım görüm, bu verilişin təkrarını nə vaxt verəcəklər. Nə idi verilişin adı?

- Bilmirəm, özün qəzetdə axtarıb taparsan.

Televizoru keçirəndə Larisadan sms gəldi. "Mən bu verilişin təkrarına baxacam. Düzünü deyin, siz Vanyanın səmimiyyətinə inandınız?" - "Hə, inandım" cavabını yazıb, hirsle "Otpraviti" ("Göndər") basdım.

7 sentyabr 2018, - 16 dekabr 2019
Bakı-Trabzon-Ankara-Bakı

♦ P o e z i y a

İslam SADIQ

SƏRÇƏ DƏRSİ

Tək sərçələr çəkir qışın nazını,
Sərçələr hər yerdə Vətən qoxuyur.
Gözlərinə tutub payın azını,
Cikhacik, cikhacik nələr oxuyur.

Ona daş atanın öpür daşını,
Qapıdan qovurlar, bacadan gəlir.
Sərçəcə olmayan dargöz naşının
Bəs səsi nə yaman ucadan gəlir.

Yazda solar qışda puçurlayanlar,
Bizdə tərsinədi, çox şey tərsinə.
Vətəni sevməyi bacarmayanlar,
Nolar, gecikməyin sərçə dərsinə.

SEVİNDİRSİN BU DAĞLARI

“Kəndimizin qış lövhələri” silsiləsindən

Qışın ən sərt günləridir,
Nə anırı, nə bəridir.
Su tapmayıb qar ərdir
Dovşanların dodaqları.

Qar kürkünü geyib sınır,
Mən sınmaram deyib sınır.
Burnu yerə dəyib sınır
Ağacların budaqları.

Susub çoban bayatısı,
Bir də haçan boy atası.
Qoç bordayır bəy atası,
Sevindirsən bu dağları.

ODUN YIĞIB BİR UŞAQ

Odun yığıb bir uşaq
Meşədə qucaq-qucaq.
İfçin-ifçin bu qoçaq
Xizəyinə yükləyir.

Bir azca eşib qarı,
Yol açır ayaqları.
Sonra silviyə sarı
Xizəyi yedəkləyir.

Buz bağlayıb qurşağı,
Soyuq kəsir uşağı.
Özünü yal aşığı
Sürüşməyə kökləyir.

Qalayır ocağını,
Bilir nağıl çağını.
Oturub qulağını
Anasına şəkləyir.

BƏZƏYƏRDİ

Taxçasına gül ələyib,
Künc-bucağı tələləyib.
Çuvalları silələyib,
Nənəm bir-bir közəyərdi.

Qar yağardı bürəm-bürəm,
Qismət ola bir də görəm.
Onda mənim Xınna dərəm
Süd gölünə bənzəyərdi.

Susar kəndin hodaqları,
Donar çayın dodaqları.
Buz salxımlar budaqları
Sırğa-sırğa bəzəyərdi.

GÖZƏLLİKDƏN DOYMUR GÖZÜM

Səhər mehi yorğalanır,
Güllər nazla yırgalanır.
Otlar şəhdən sırğalanır,
Gözəllikdən doymur gözüüm.

Cilvələnib göydə ay da,
Güzgülənir yenə çayda,
Dünya güldü özü boyda,
Gözəllikdən doymur gözüüm.

Topa bulud təpələnir,
Göydən yağış səpələnir.
Çöllər gül-gül ləpələnir,
Gözəllikdən doymur gözüüm.

Qaşlarını çatıb göylər,
Xumar-xumar yatıb göylər.
Qurşağını atıb göylər,
Gözəllikdən doymur gözüüm.

ÜRƏKLƏRİN GÜL AÇAN VAXTI

Qaraldı dağların ağ saçları da,
Yaz gəldi, çöllərə yaraşıq gəldi.
Canına su qaçan ağacların da
Puçur gözlərinə bir işıq gəldi.

Şimşəklər alagöz inəyin səsi,
Bir əl buludları şırhaşır sağır.
Yağışın dilində sevgi nəğməsi,
Göylərin gözündən gözəllik yağır.

Elə bil gözəllər xalça toxuyur,
Çəmən ilmə-ilmə güllənir yenə.
Budaqlara qonub quşlar oxuyur,
Arılar gül görüb şəllənir yenə.

Üzünə, gözüünə min sığal verir,
Dünya qadın kimi bəzənir indi.

Hər qız yuxusuna bir oğlan girir,
Hər yolda bir oğlan gizlənir indi.

Belə gözəl olur de görüm haçan,
Dünya bir gözəllik taxtıdı, taxtı.
İndi ürəklərin gül-çiçək açan,
Güllərin bar tutan vaxtıdı, vaxtı.

DOVĞA ÜSTDƏ QOVĞA

Kəndimiz yadıma düşdü

Cincilimin kətəsi,
Bir də kəkotu çayı.
Mısmırığı sallanıb,
Az olub bəlkə payı.

Yağlı camış qatığı,
Unnucanın dovğası.
Başlayıb dovğa üstdə
Qasıqların qovğası.

Kürə yanır, indidən
Çörəyin iyi gəlir.
Qəssabın çəngəlində
Keçinin piyi gəlir.

Nənəm kündədən kəsir.
Babam kündəni sayır.
Sacı ocağa qoyub,
Qızlar fəsəli yayır.

Acım vaxtı örüşdən
Gələrdi qoyun-quzu.
Onda, vallah, elə bil
Göydən yağırdı ruzu.

GÜL DALINDAN

Nə gözümə çimir gəlir,
Nə də bir səs, səmir gəlir.
Ocaq sönüb, hənir gəlir,
Bir köz baxır kül dalından.

Mən yarımı soran kimi,
Səcdəsinə duran kimi,

Gün buludu yaran kimi,
Bir qız baxır tül dalından.

Çıxıb baxın, lələ, burda,
Bir çəmənə, çölə burda.
Qarışıb gül gülə burda,
Bir göz baxır gül dalından.

BİR SALAM SÖYLƏ

*Dostum Sabir Tağısoy zəng vurdu ki,
səni Samanlıqdan salamlayıram.*

İslam de, diksinən olacaqmı gör,
Bir ana saçını yolacaqmı gör?!
Bir qızın gözləri dolacaqmı gör,
Dolmayan gözlərə bir salam söylə.

Yolumu gözləyən gədiyə, qaşa,
Yanağı xınalı qayaya, daşa,
Ocağa çatılmış quruya, yaşa,
Səngiyən közlərə bir salam söylə.

Ortalı tərədən boylansan həmə,ən,
Görərsən xaladı bu çöl, bu çəmən.
Günəşdən od içən, aydan nur əmə,ən
O güləş üzlərə bir salam söylə.

Başımız qarışır arada bizim,
Yerimiz boş qalır sırada bizim.
Bura da bizimdi, ora da bizim,
Bizlərdən bizlərə bir salam söylə.

ÇÖLDƏ QALIB

Çulu sıırıq-sırıq oğlan,
Dişi mırıq-mırıq oğlan.
Ay yaxası cırıq oğlan,
Yaxan neçə əldə qalıb.

Qürrəsindən enən oğlan,
İnadından dönən oğlan.
Şirin-şirin dinən oğlan,
Acı sözün dildə qalıb.

Onu-bunu yaxa-yaxa,
Özün oddan çıxax-çıxa,
Elinə xor baxa-baxa,
Yenə gözün eldə qalıb.

İçin süzük-süzük, taxdın,
Ağzın büzük-büzük, taxdın.
Yad barmağa üzük taxdın,
Darağın yad teldə qalıb.

Gah gül açdın sola-sola,
Gah boşaldın dola-dola.
Sən başını soxdun kola,
Quyruğun ki, çöldə qalıb.

QANA ÇALXAYIRLAR DÜNYANI

Təzənə qoz qırır simin başında,
Bir xata hərlənir bəmin başında.
Çanaq çatlayacaq kimin başında,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı.

Yəhərlər sökülüb palan olacaq,
Uzun-uzun yollar dalan olacaq.
Çox şeylər, şox şeylər yalan olacaq,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı.

Yağışlar yağacaq adam boyundan,
İçmək olmayacaq duzlu suyundan.
Yas havası gəlir yoxsa toyundan,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı.

Enib qara bulud yerlə sürünür,
Öpüşüb Arazla, Kürlə sürünür.
Dolub özü boyda sirlə, sürünür,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı.

Əyilməz budağı əyəcək kimsə,
Öyünüb döşünə döyəcək kimsə.
Kiminsə başını yeyəcək kimsə,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı.

Qırılana baxın, qırana baxın,
Saç yolur, üz cırır bir ana, baxın.
Qarğalar sevinir, bir ona baxın,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı.

Qayalar çat-çatdı, para-paradı,
Torpaq yanıq-yanıq, yara-yaradı.
Gördüyüm yuxular qara-quradı,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı.

Göyü tutan tüstü bir qara tülkü,
Qovrulan sünbüllər sütül-sütüldü.
Quşların qanadı yaman ütüldü,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı.

Biri çoxdan girib qoruğa, yatıb,
Biri bərə tutub, marığa yatıb.
Gülləni doldurub darağa, yatıb,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı

Birinin iştahı daş yarır indi,
O daş da qayıdıb baş yarır indi.
Günəşin gözləri yaşarır indi,
Qana çalxayırlar yenə dünyanı.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!
2020-ci İL ÜÇÜN

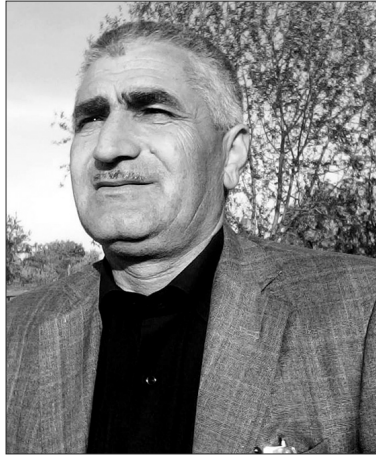
“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

**jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

İNDEKS: 76300

Valeh BAHADUROĞLU

ÖMRÜ

Bu da bir qismətdi, deyib yaşadım
Tanrıdan alınma yazılan ömrü.
Yaşadım yüz illər, min illər kimi
Bir çiçək ömründən az olan ömrü.

Yaşadım, gözümdə ilk bahar olan,
Qəmi sevincindən bəxtiyar olan,
Hər günü-saatı “intihar” olan
Haqqın dərgahından asılan ömrü.

Neçə hava çaldı zaman, qorxmadım,
Mənə həyan oldu şərəfim, adım.
Nələrin yolunda girov qoymadım
Payız günləritək qısalan ömrü.

GEDƏSƏN

Səni qınayan olmaya,
O başdan durub gedəsən.
Rastına çıxan sədləri
Aşırıb, yarıb gedəsən.

Dönməyəsən bir də geri,
Unudasən dərdi-səri.
Səni sevən könülləri
Sındırıb, qırıb gedəsən.

Guya gedirəm desən ki,
Qarşını kimdi kəsən ki.
O qədər yol gedəsən ki
Yolları yorub gedəsən.

Gedəsən yollar uzununu,
Gedəsən illər uzununu.
Tanrı yazdığı yazını
Üzünə vurub gedəsən.

O qədər yol gedəsən ki...

60-dan O YANA

Qarşıda bilmirəm neçə bahar var,
Mən altmış bahara əlvida dedim.
Torpaq sevgisinə, yurd nisgilinə
Mən öz ürəyimi ünvan elədim.

60 il söz dedim, nəğmə oxudum,
Çayların səsinə qarışdı səsim.
Quruyan budağa, sönən ocağa
Su kimi, od kimi hopdu nəfəsim.

Əlimi qaldırdım, dikəldim bir az,
Sözümü göylərin quşuna dedim.
Əyildim önündə naxışlarının
Dərdimi çayların daşına dedim.

Getdim arxasınca arzularımın,
Gah uzağa düşdüm, gah yaxın oldum.
Dağlar sıralandı köksümün altda
Gah Kəlbəcər oldum, gah Laçın oldum.

Mənə ümid verdi açılan çiçək,
Mənə qanad verdi uçan böcəklər.
Yaşamaq eşqilə döyündü ürək
Yazmasan, pozmasan nə deyəcəklər.

...Harda şimşək çaxsa, göy guruldasa.
O mənim harayım, mənim səsimdi.
60-dan o yana ömür qazandı,
Ən yaxşı şerimi yazsam, bəsimdi.

OLMUR

Ruhumuzda talan var,
Gecəni yatmaq olmur.
Tanrıya asi düşüb
Günaha batmaq olmur.

Dağdı qar alıb gedir,
Bağdı saralıb gedir.
Ocaq qaralıb gedir,
Bir dam qaraltmaq olmur.

Adamlar için çəkir,
İçində biçin çəkir.
Hərə öz köçün çəkir,
Məqsədə çatmaq olmur.

Yaş ötür, qara telə
Qar yağır gilə-gilə.
Bu boyda dünya ilə
Bir başı qatmaq olmur.

Ömrə bələdçin olar
Dilindəki dualar.
Bircə halal yolun var,
Getdin, qayıtmaq olmur.

PAYIZ HAVASI

Yenə soyuyur günəşin üzü,
Yenə günəş qaçır adamlardan.
Qurumur otların köynəyi
Səhərdən axşamacan.

Sığınıb qarışqalar
Torpaq yuvalarına.
Xəzəl yarpaqlar oynar
Payız havalarına.

Qış da kəsib qapını,
Bir az çətin qızır can.
İşi qalıb Allaha
Təbiətin yazacan.

NECƏSİNİZ

Salam qarlı dağlar, xoş gördük sizi,
Ay dərin dərələr, siz necəsiniz?
Uçub könlüm quşu cövlan eləyən,
Çöllər, necəsiniz, düz, necəsiniz?

Salam a yurd yeri, dörd yanı göyçək,
Mənə həmdəm olan a gül, a çiçək.
Yaşıl yamaclardan boyunbağıtək
Asılan a cığır, iz, necəsiniz?

Hərdən dumanına düşüb azdığım
Mənim “Qara dağ”ım, mənim “Boz dağ”ım.
Bir qızın eşqilə daşa yazdığım
Misra, necəsiniz, söz, necəsiniz?

Üstündə bıçağı daşa çəkdiyim,
Dostu, tanışları başa çəkdiyim,
Mən öz ürəyimi şişə çəkdiyim
Ocaq, necəsiniz, göz, necəsiniz?

PAYIZ NƏĞMƏSİ

Yenə payız küləyi
qovur səki boyunca
saralan yarpaqları.
Küçənin kənarında
dəcəl qardaşlar kimi
döyür bir-birini tənha palma budaqları.
Yenə bir payız axşamına
başını söykəyib uyuyur şəhər.

SARI-SARI

Suyu soğuldu arxların
xaliq ümidinə qaldı balıqlar,
sarı-sarı.
Bir büküm xatirəyə sığındı,
neçə uzun-uzun ayrılıqlar,
sarı-sarı.

Boğazına bıçaq çəkдилər
bir qumral quzunun.
Ot payı mələdi sarı-sarı.

Budağından ayrı düşən yarpaq
özünə ölüm dilədi, sarı-sarı.

Bahara yazdığı məktublarıdı payızın
Göy üzünə düzülən durnalar, sarı-sarı.
Bir qürub çağından düşüb qalıb
Oktyabr ayında çiçəkləyən gilənar ağacı,
sarı-sarı.

BİR DƏSTƏ ÇİÇƏK KİMİDİ

Bir dəstə çiçək kimidi,
Saçını qom bağlamısan.
Gözlərin bir dan yeridir,
Yoxsa yenə ağlamısan.

Kirpiyini qaldır bir az,
Özümü görüb gedirəm.
Ürəyimi yeridiyin
Küçəyə sərib gedirəm.

Deyəcəyin varsa denən,
Məni bir xiffət gözləyir.
Bəlkə də hər birimizi
Hardasa qismət gözləyir.

Ya gecikmək, ya tələsmək
Mənim bəxtimə yazılıb.
Bu günün tale yazısı
Sənin dilindən asılıb.

◆ H e k a y ə

Firuz MUSTAFA

“Qısa hekayələr” silsiləsindən

KÜRK

Əri tez ölmüşdü. Dörd uşaqla bir damın altında qalmışdı. Uşaqlardan üçü qız, biri, ən kiçiyi isə oğlandı. Dolanışıqları çətin idi. Xanım özünü daim zorla çəkib aparmaq istədiyi ağır yükün altında hiss edirdi.

Qış gəlmişdi. Qar qapının ağzını almışdı.

Uşaq bir gün soyuqdan əsə-əsə Xanıma dedi:

-Ana, mən soyuqdan donuram. Bax, indi uşaqlarla oynamağa gedirəm. O qapının ağzından asdığı kürkü verərsənmi geyim?

Qapının ağzındakı kürk uşağın atasının idi.

Xanım ərindən qalma qalın kürkü göz qabağından asmışdı. Ona nədənsə elə gəlirdi ki, əri günlərin bir günü qayıdıb gələcək, kürkünü geyib yenə öz iş-gücünün arxasınca gedəcək, onu çəkib aparmaq istədiyi ağır yükün altından xilas edəcəkdi...

Uşaq da yaxşı bilirdi ki, bu, onun atasının kürküdür. Amma o, anasından fərqli olaraq çox dəqiq bilirdi ki, atası heç zaman gəlməyəcək. Yaşlı adamlardan eşitmişdi ki, o dünyaya gedənlərdən heç kəs indiyə qədər geri dönməyib.

Xanım uşağa təsəlli verirmiş kimi, dedi:

-Bu kürk sənə böyükdür, böyüyəndə geyərsən, mənim balam.

Uşaq dedi:

-Geyinib baxmışam, əynimə yaxşı oturur.

Xanım susdu. Bilirdi ki, kürk uşağın əyninə böyükdür.

Bir azdan uşaq öz dostları ilə oynamağa getdi.

Qadın kürkü qapının ağzından götürüb taxtın üstündə qalaqlanmış palazın arxasında gizlətdi.

Həmin qış uşaq soyuqlayıb sətəlcəm oldu. “Göy öskürək” onu boğurdu. Havaların sınması da heç nəyi dəyişmədi. Əksinə, uşaq get-gedə şam kimi əridi və ılıq,günəşli bir qış günü gözlərini bu dünyaya yumdu. Uşağı atasının yanında dəfn etdilər. İki gün sonra yenə qar yağdı. Xanım kürkü aparıb qoşa qəbrin üstünə sərdi. Ta nə uşaq üşüyəcəkdi, nə də onun atası.

ADAM YEDİYİNİN PULUNU ÖDƏYƏR

Rayon polis idarəsinin rəisini qəsəbənin sahə müvəkkili, yəni “uçastkovı” Məmiş Qubuşov müşayiət edirdi. Rəis qəsəbədəki yeni tikili, “uçastkovıy punkt” ilə tanış olandan sonra xidməti maşınına əyləşib getmək istəyəndə, Məmiş Qubuşov tez əl-ayaşa düşdü:

-Cənab rəis, siz bizim qəsəbəyə ilk dəfədir gəlirsiniz. Xahiş edirəm, qızıldan qiymətli vaxtınızdan beş-on dəqiqə ayırasız.

Rəis soruşdu:

-Nə olub ki?

Məmiş Qubuşov dedi:

-Nahar vaxtıdır. Orada, çayın kənarında sizin adınıza layiq bir xudmani yeməxana var. Gedək bir tikə çörək kəsək.

Rəis işi olduğunu desə də Məmiş Qubuşov əl çəkmədi.

Xülasə, getdilər həmin tərifi yeməxanaya.

Yedilər, içdilər. Ayağa durdular. Sonra rəis bayaqdan bəri onlara qulluq edən kök kişini çağırdı. Kök kişi az qala qaça-qaça yemək yeyənlərə yaxınlaşdı. Rəis əlini cibinə salıb yeməyin pulunu çıxardıb vermək istəyəndə, əvvəlcə kök kişi sual dolu baxışlarla sahə müvəkkilinin, sonrasa sahə müvəkkili mənalı baxışlarla kök kişinin üzünə baxdı. Kök kişi əlini sinəsinə qoydu, bir-iki addım geri çəkildi. O, sanki bununla demək istəyirdi ki, bəyəm elə şey olar, mən belə hörmətli qonaqdan heç pul alaram? Rəisi maşınacan ötürdülər. Sonra hərə getdi öz işinin dalısınca.

Bir müddət sonra kök kişi sahə müvəkkili Məmiş Qubuşovun yenicə istifadəyə verilmiş “punktuna” yaxınlaşdı. Təzədən xoş-beş etdilər. Kök kişi bayaq yediklərinin pulunu istədi.

Sahə müvəkkilini sanki ilan vurdu:

-Bayaq rəis pul verəndə alaydın də. Sən nə abırsız adamsanmış... Mən də elə bilirəm sən buraya təzə tikilmiş “punkta” şirinlik vermək üçün gəlmisən. Nə pul, nə yemək?

Kök kişi dedi:

-Onsuz da mən hər ay sənin haqqını verirəm də...

Sahə müvəkkili:

-Onun buna nə dəxli? İlk dəfədir ki, polisdən pul istəyən adam görürəm. Get ağına dua yazdır.

-Demək, yediyinizin pulunu vermirsən.

-Hünərin var, get rəisdən al.

-Yaxşı, onda rayona yolum düşəndə rəisdən alaram özüm...

Məmiş Qubuşov hirsli-hirsli dedi:

-Bəli, görsən, alarsan. Lap elə də ki, ay rəis, yekə kişisən, adam yediyi zadın pulunu verər.

...Polis rəisi kök kişini tanıyıb onu mehribanlıqla qarşıladı.

Kök kişi mətləb üstünə gəlib dedi:

-Bilirsiz mən buraya nə üçün gəlmişəm? Gəlmişəm onu deyəm ki, ay rəis, yekə kişisən, adam yediyi zadın pulunu varər.

Rəis matdım-matdım kök kişinin üzünə baxdı; təəccübdən, heyrətdən onun ağzı açıla qalmışdı. Bu hal bir neçə dəqiqə çəkdi.

Qərribə bir hala düşmüş rəisə yazığı gələn kök kişi sakitcə irəli yeridi, iri - ətli əllərini irəli uzadıb onun alt və üst çənələrini basıb bir-birinə yaxınlaşdırdı. Rəisin ağzı yumuldu və o, əlini cibinə atdı...

“ÖMÜR ÜÇBUCAĞI”

Özəl firmalardan birində hesabdar işləyən Əsədulla qəzetdə verilən elan vasitəsi ilə tapıb aldığı kompüteri evdə bir daha yoxladı, onun disket sandıqçasını, yaddaşını, ekranını, işarə və yazı xəzinəsini gözdən keçirdi. Hə, Əsədulla bu işlənmiş kompüteri əldən almışdı. Onu satan adam yaşlı bir xanım idi. Özünün dediyinə görə, vaxtilə orta məktəbdə müəllim işləmiş, indi təqaüdə çıxmışdı. Qarının oğlu jurnalistmi, yazıçımı, reportajçımı, hər nəşə buna bənzər bir peşə sahibi imiş və hansısa radioda çalışmış. Bir neçə il əvvəl xəstələnib vəfat edib. “Pulsuzluqdan öldü mənim oğlum, dava-dərman ala bilmədik”. Bu sözləri deyərkən yaşlı xanımın gözləri yaşarmış, səsi qəhərlənmişdi.

Kompüterin yaddaşındakı bir yazı Əsədullanın marağına səbəb oldu. Bu yazı elə ilk sətrindən ən laqeyd adamın belə diqqətini çəkə bilərdi: “Əcəl onu baharın ilk günü öz evlərinin qarşısındakı kiçik bağçada haqladı...” Bu, nəşə böyük bir yazı idi. Çox güman ki, bədii əsərdir. Deyəsən roman, ya da povest idi.

“Ömür üçbucağı”. Hə, əsərin adı belə idi.

Hələ ilk gəncliyindən mütaliə etməyi xoşlayan Əsədulla həmin yazını bir günə oxuyub başa çatdırdı. Deməli, orada bütün ömrü boyu tək-tənha yaşayan bir adamın həyatının sön günündən, onun bir neçə saat ərzində keçirdiyi iztirablardan, bu tənha qocanın ilk sevgisindən, taleyin ona vurduğu amansız zərbələrdən bəhs edirdi. Yazının qəhrəmanı tək-cə insan deyil, həm də zaman idi: dünən, bu gün, sabah. Yəqin ki, müəllif elə bu “üçbucağı” nəzərdə tuturdu. Əhvalat onu yaman tutmuşdu.

Yazının janrını müəyyən edə bilməyən və bu barədə oxuduğu materialda heç bir məlumata rast gəlməyən Əsədulla həmin günün səhəri mobil telefonunun yaddaşında qalmış nömrəyə zəng etdi. Artıq bir neçə dəfə danışib söhbət etdiyi, kompüteri alıb pulu ödəyən zamansa əyani tanış olduğu yaşlı xanımın dəstəkdə tanış səsi eşidildi.

-Salam. Buyurun, eşidirəm.

-Salam, xala. Mən sizdən kompüter alan adamam. Bilirsiz nəyə görə zəng etdim? Məsələ burasındadır ki, yaddaşda bir yazıya rast gəldim... Deyirəm, bəlkə...

Qadın dəstəkdə hiçqırdı.

Onlar səhərisi gün yaşlı qadının evində görüşdülər. Sən demə, həmin əsərin kağız variantı qarının stolunun üstündə imiş. Bu, bir növ sənədli bir roman idi. Əsərin müəllifi qadının oğlu, baş qəhrəmanı isə xanımın dost-doğmaca qardaşı imiş.

Qadın öz-özünə danışmış kimi, asta səsle gileyləndirdi:

-Qardaşımın ölümü məndən çox, oğluma təsir etmişdi. Mənim təsəllimin bir xeyri olmadı. Oğlum dayısı haqda bu əsəri yazsa da, onun çapını görə bilmədi. Əcəl buna imkan vermədi. Bir yandan da pulsuzluq... Mənim az-çox savadım var, müəllimə işləmişəm. Bilirəm roman nədir, povest nədir. Bu əsərin janrı yəqin ki, roman-elegiyadır, oğlum. Mən hər gün içimi yeyə-yeyə yazı stolunun üstündə saralan bu vərəqlərə baxıram...

Aradan çox keçməmiş dünyadan nakam köçmüş yazıçının roman-elegiyası kitab şəklində çap olundu.

“Ömür üçbucağı” çox qısa bir zamanda satıldı.

KÖPƏYİN QOCALIĞI

Bu, heç görünməmiş iş idi. Sədi səhər tezdən tövlədəki heyvanları yemləyəndən sonra, itin yalını vermək üçün hinə yaxınlaşdı, çuqun qazanda hazırladığı yalı köpəyin burnunun ucuna qoydu. İt uzun dilini çıxarıb hortahortla, iştahlı adamlar kimi yalı içməyə başladı. Yalın içində bir-iki tikə iri sümüklü ət parçası da vardı.

Sədi günortaüstü hinin qarşısından keçəndə boşalmış çuqun qabı itin qabağından götürmək istədi. Qabı götürəndən sonra, tox adamlar kimi məmnuniyyətlə, sakit-sakit üzünə baxan itin başına bir sığal da çəkdi. Bu əsnada Sədinin gözüne kənara atılmış iri sümüklü ət parçası dəydi. Yəqin ki, bu sümük köpəyin ağzından qopub və ya sürüşüb kənara sıçramışdı. Paslı zəncirlə bağlanmış itin ağzı bu sümüyə çata bilməzdi. Ona görə də Sədi sümüklü əti götürüb itin ağzına yaxınlaşdırdı. Bax, görünməmiş hadisə də həmin an baş verdi. İt iri sümüyü, daha doğrusu, sümüklü əti yox, başını irəli uzadıb Sədinin əlini qapdı...

Anası onun barmağını tənziqlə sarıyıb ürək-dirək verdi. Sonra qonşuluqda yaşayan qoca feldşerin evinə getdilər. Kəndin çoxbilmiş müdrik loğmanı Sədinin yanına bir iynə vurub, “ta qorxusu yoxdur” - deyə, əminliklə bildirdi.

Sədi iti azdırmaq istəsə də, anası razı olmadı, “bu, yaxşı bir döldən törəyən heyvandır” - dedi. Sədi seçimində ısrarlı olsa da, anası başqa əsaslı faktlar da gətirməli oldu: “A bala, bu it bu kənddəki adamların çoxundan ağıllıdır. Bəlkə elə o sümüyü yeməkdə haqlı imiş. Bəlkə o ət parçası zəhərli imiş. İtlər çox ayıq-sayıq heyvanlardır. Adamların bilmədiyi çox şeyi onlar bilir. Evi qorumağa qaravulçu tutası deyilik ki. Pulsuz-parasız qapımızı qoruyur, a bala”.

Sədi iti azdırmaq fikrindən vaz keçdi. Elə iti yemləməkdən də... Ta səhər-axşam itin yalını anası verirdi.

Bir-iki gündən sonra Sədinin məzuniyyəti bitdi və o, şəhərə çıxıb getdi. Bu yandan da uşaqlarının yeni dərs ili başlamışdı.

Üç ildən sonra Sədi uşaqlarını da götürüb kəndə gəldi. Ana öz nəvələrini sevinclə qarşıladı. Arada Sədi uşaqlara dedi ki, bağdakı köpəyə yaxınlaşmasınlar.

Səhərisi gün Sədi it hininin yanından keçəndə qorxu və həyəcədən az qaldı qışqırsın. Məsələ burasında idi ki, hinin qarşısındakı iri çay daşının üstündə əyləmiş kiçik qızının əli, az qala dirsəyinəcən itin ağzında idi. Sədi özünü qışqırmaqdan zorla saxladı. Ehtiyatlı addımlarla irəli yeridi. Bir anlığa başına belə bir fikir gəldi ki, birdən ehtiyatsızlıq edib qışqırsa və ya itə zərbə vursa, bu əclaf heyvan əsəbiləşib daha böyük bir faciə törədə bilər. İndi ən mühüm məsələ uşağın əlini itin ağzından çıxarmaq idi.

Yaxşı, bəs görəsən, uşaq niyə səsini çıxarmır?

Boynunun ardındakı həniri duyan uşaq başını döndərüb atasının üzünə baxdı. Qərribə idi, qızın üzündə qorxudan əsər-əlamət yox idi. Əksinə, uşaq gülümsəyirdi.

Qız birdən qolunu itin ağzından çıxarıb gülə-gülə atasının həyəcan, əsəb və qəzəbdən səyriyən sifətinə baxıb dedi:

-Ata, görürsən, bu it mənim xətrimi necə istəyir? O, məni dişləmir, mənimlə oynayır. İndi bacımı da gətirəcəm. Qoy o da bu ağıllı, mehriban itlə oynasın.

İt ağzını açıb matdım-matdım gah uşağın, gah da Sədinin üzünə baxırdı. İndi köpəyin ağzında bir dənə də diş yox idi.

AĞASIF KİŞİNİN SİYASİ YUXULARI

Ağasif kişi möhkəm Stalinpərəst idi. Ölümündən illər keçən “ellər atasını” tərifləməkdən yorulmur, tez-tez onun həyat və fəaliyyətindən iqtibaslar gətirir, toyda mollaının, yasda tamadanın sözünü kəsir, rəhbərə olan məhəbbətini gizlətmirdi. Sözünün əvvəli o “kişi” ilə başlayır, elə sözünün axırı da o “kişi” ilə qurtarırdı. Qonum-qonşular öz aralarında Ağasif kişiye, necə deyərlər, müvafiq vəziyyətə uyğun olan ad da tapmışdılar: “Ağasif Vissarionoviç”.

Stalin dövründə repressiyaya düşər olmuş ailələrin bəzi üzvləri hələ sağ-salamat idi və onların çoxu o “kişi”nin adını eşidəndə ən yaxşı halda üz-gözlərini turşudurdular. “Ellər atasını” söylənlərə də rast gəlmək olurdu.

Arvadı hərdən zarafatla ona deyirdi ki, a kişi, əgər Stalin bilsəydi ki, onu bu qədər sevirsən, vaxtında sənə bir vəzifə-zad verərdi. Adətən, Ağasif kişi arvadının bu atmacasına məmnun bir halda gülümsəməklə cavab verərdi.

Soruşa bilərdilər ki, Ağasif kişini Stalində cəlb edən hansı keyfiyyətlər idi? Bu barədə ən dəqiq məlumatı məhz Ağasif kişinin dilindən eşitmək olardı: “İnsanlıq, insanpərvərlik”. Vəssalam.

Son vaxtlar Stalin bir neçə dəfə onun yuxusuna da gəlmişdi. Ağasif kişi İosif Vissarionoviç yuxuda müxtəlif vəziyyətlərdə, müxtəlif yerlərdə görürdü. Ən maraqlısı və bəlkə də ən maraqsızı bu idi ki, Ağasif kişi ilk vaxtlar öz idealını yuxuda görsə də, o “kişi” sanki Ağasif kişinin mövcudluğunu hiss etmir, ona heç gözünün ucu ilə də baxmırdı.

Axır ki, günlərin bir günü Stalin yoldaş Ağasif kişini şəxsən özü “gördü”. Hə də, yuxuda.

“Ellər atası” uca, hündür bir tribunanın arxasında dayanıb alovlu çıxış edirdi. Yalandan deyirmişlər ki, Stalinin boyu qısa olub. Xeyr, o “kişi” sən demə, nəhəng, ucaboy, əzəmətli bir adam imiş. Çıxış başa çatandan sonra İosif Vissarionoviç əlinin işarəsi ilə Ağasif kişini yanına dəvət etdi. Onlar çoxdanın tanışsı kimi əl tutub görüşdülər. Düzdür, həmin anlarda Ağasif kişinin ürəyindən keçdi ki, rəhbərlə qucaqlaşb öpüşsün, onun lopa bığının təması ilə öz üzündə hiss etsin, amma nə edəsən ki, tanışlıq anları əlvermə ritualı ilə başa çatdı.

Stalin onun əlini buraxmadı. Sən demə, o da yalan imiş ki, rəhbərin sol əli şikəstdir. Çünki “ellər atası” sağ əli ilə Ağasif kişinin əlindən bərk-bərk yapışsa da, sol əli ilə fasiləsiz olaraq bığınını eşirdi. Sonra Stalin dedi ki, gedək Kremlə. Demə, Kreml lap yaxında, rəhbərin burnunun, daha doğrusu, şeşə bığının ucunda imiş.

Stalin tribunadan düşüb Kremlə sarı addımlamağa başladı. Onlar elə əl-ələ gedirdilər. Sevincdən Ağasif kişinin ürəyi köksünə sığmırdı. O, min faiz əmin idi ki, tezliklə hansısa yüksək vəzifəyə təyin olunması barədə əmr veriləcək. Bir vaxt dünyaya qələbə müjdəsini radiodan elan edən İosif Vissarionoviç çox güman ki, bugünkü çox mühüm xəbəri də radio ilə elan edəcəkdə.

Maraqlı burası idi ki, Kremlin həyəti betonla yox, şpallarla döşənmişdi. Bir azdan Ağasif kişi ayağının altındakı şpalların tərpəndiyini, titrədiyini hiss etdi. Allah bilir, bəlkə də Stalinin ayağının dəydiyi hər yerin lərzəyə gəlməsi adi bir şey idi.

Onlar Kremlə çathaçatda Ağasif kişinin ayağı sürüşüb şpalların arasında qaldı. O, ayağını yerdən üzmək üçün dartındı. Sanki kimsə onun ayağından bərk-bərk yapışb buraxmaq istəmirdi. Stalin yoldaş bunu duyub Ağasif kişinin əlini özünə tərəf dartdı. Sanki titrəyən yer, daha doğrusu, tərpənən şpallar onların hər ikisini dərinliyə çəkib aparırdı.

Ağasif kişi əyilib yerə baxanda dəhşətə gəldi. Sən demə, Kremlin həyətinə döşənmiş “şpallar” heç də adi şpallar deyilmiş, bu, yan-yana düzülmüş adamlar imiş. Hə də, adamları şpal kimi yan-yana düzmüşdülər. Bu “şpal-adamların” bir çoxu meyit olsa da, aralarında yaralılar da varmış ki, həmin o yaralılar da Ağasif kişi ilə yanaşı İosif Vissarionoviçin də ayağından yapışıblarmış.

Ağasif kişi qışqırıb əlini Stalinin əlindən xilas etmək istədi. Deyəsən, “ellər atasının” onun əlini buraxmaq fikri yox idi. Yerə döşənmiş “şpallar” get-gedə sanki çiyin-çiyinə verib vahiməli şəkildə “dalğalanmağa” başladılar. İlahi, sən demə bu “şpal-adamlar” qıpqırmızı qan gölündə üzürmüşlər...

-Bismillah, bismillah...

Ağasif kişi qan-tər içində gözünü açdı. Kimsə bərk-bərk onun əlindən yapışmışdı. Yox, bu, Stalin deyildi, onun arvadı idi. Arvad ərinin əlini buraxıb onun alnında puçurlanmış təri silərək dodaqaltı pıçıldadı:

- Bismillah, bismillah... Allah, bizim bu kişiye kömək ol.

Ta ondan sonra İosif Vissarionoviç heç vaxt Ağasif kişinin yuxusuna gəlmədi.

ŞƏRİKLİ UŞAQ

Bu dünyada ən axmaq şey şərikli bir iş görməkmiş. Mən bunu təzəcə dərk etmişəm. Məsələ burasındadır ki, bizim yeni uşağımız dünyaya gəlib.

Yox ey, söhbət uşağın adqoyma mərasimindən-zaddan getmir.

Sözümün canı var... Sən demə, bu uşağın - mənim övladımın dünyaya gəlməsində təkcə mən rol oynamamışam; mənim şərikim, daha dağrusu, şəriklərim də varmış.

Yox, canım, məsələ heç də siz düşünən kimi hansısa gizli bir mətləblə bağlı deyil.

Əlbəttə, hər bir uşaq bu dünyaya müştərək əməyin məhsulu kimi gəlir. Uşağı dünyaya ata, hə, bir də ki, ana gətirir. Hər bir normal adam bunu anlayır. Amma nə yazıqlar ki, bir çoxları, hətta, ilin-günün bu çağında - bizim demokratiyaya doğru addım-addım getdiyimiz bir vaxtda, bunu dərk etmir və ya bilərəkdən dərk etmək istəmir.

Gün o gün olsun ki, sizə də qismət ... ol-l-sssun... Hə, olsun... Bax, indi bilərsiniz bu sözləri deyərək mən dilimi niyə sürüdüm... Bəli, mən artıq övlad atasıyam. Biri tayfa atası olur, biri el atası, bir başqası isə, ümumiyyətlə - ellər atası. Mənəşə təkcə öz övladımın atası olmaq kifayətdir. Yəqin ki, elə övladım üçün də cəmi-cümlətani bir atanın olması bəs edər...

Xahiş edirəm, siz artıq-əskik suallarla mənim başımı qatmayın. Söhbət ayrı şeydən gedir və mənim də sözümün canı var.

Mən ata olduğum həmin o xoşbəxt anlarda boynumu doğum evinin qapısı ağzında büküb öz arvadım və təzəcə dünyaya gələn azad ölkə vətəndaşı barədə təzə bir xəbər öyrənmək istəyirdim. Əynində ağ xalat olsa da, özü iri-qara kötüyə bənzəyən, təhər-töhründən olduqca milli təsir bağışlayan bir kişi uzaqdan üstümə yüyürüb məni əziz, doğma bir insan kimi qucaqlayaraq qışqıra-qışqıra dedi: "Muştuluğumuzu verin, uşağınızı dünyaya gətirdik!" Matım-qutum qurudu. Necə yəni uşağınızı dünyaya gətirdik? Bəyəm uşağı dünyaya gətirən bunlardır? Bağışlayın, bəs onda mən kiməm?

Əşi, bir qulaq asın, hələ bu harasıdır!

Kişi səsinin yoğun yerinə salıb eyni temple sözünə davam etdi: «Tez olun, nəmər verin! Özü də nəzərə alın ki, uşaq əməliyyat yolu ilə dünyaya gəlib!» Necə yəni, "əməliyyat yolu ilə"? Mən yenə heç nə anlamadım. Uşaq dünyaya indicə gəlib, amma bunlar onu artıq əməliyyat ediblər? Mən sual dolu baxışlarla ağxalatlı kişiye, yəni qara kötüyə baxdım. Deyəsən, o, mənim bir şey anlamadığımı başa düşüb məsələyə aydınlıq gətirdi: "Uşaq yan tərəfdən dünyaya gətirilib". Yenə heç nə anlamadım: necə yəni "yan tərəfdən"? Axı, uşaq adətən bircə tərəfdən dünyaya gələ bilər... Kişi isə elə bir yandan fasiləsiz üyüdü-b-tökürdü: "Biz onu yan tərəfdən çıxartdıq... Bunu hər adam bacarmır... Tez olun, nəmər verin!"

Alçaqlar, hələ uşağı dünyaya gizli - xəlvəti, daha doğrusu, qeyri-konstitution yolla gətirdikləri bəs deyil, məndən rüşvət də tələb edirlər. Həmişə hər şeyi dünya praktikasının əksinə etmək bizimkilərin köhnə şəkəridir. Axtarıb kabinetlərdə - palatalarda elə ideyalar tapırlar ki, bu ideyalar heç hamamda böyük kəşflər etmiş Arximedənin də ağına gəlməz.

Üz-gözünüzü niyə turşudursunuz, bəlkə yalan deyirəm və yaxud milli maraqlara zidd mülahizələr yürüdüürəm? Elə isə sakit olun.

Hə, əlacım nə idi? Əlimi istər-istəməz cibimə atıb pul çıxartdım. Kötük hirsli-hirsli dilləndi: "Bu, nədir belə?" Dedim ki, necə yeni nədir, sən istəyən seydin-yeni "nəmərdir". Kişi dedi: "Yaxşı, tutaq ki, bunu qapıçıya verdim... Bəs sonra?" "Canım, nə qapıçı, bəyəm qapıçı mənimlə şərikdir?" Mən bunu ucadan dedim. Kişi isə elə öz haray-həşirində idi: "Biz səni övlad atası etmişik, sən isə..."

Mənə inanmırsınız? Həkimlərin əvəzinə müqəddəs Hippokratın goruna and içə bilərəm ki, o qara kötük bax elə bu cür dedi.

Məni tər basdı. Yenə əlimi cibimə atdım. Pul çıxartdım. Kişi həyasız-həyasız üzümə baxıb dilləndi: "Bu, nədir? Nə?.. Pul? Yaxşı, bu da olsun sanitarın pulu... Bəs sonra?..." "Mən ailəmizin aylıq xərcləri üçün nəzərdə tutulmuş pulun bir qismindən də keçəsi oldum. Kişi yenə nərildədi: "Bu, nədir? Hə, pul? Yaxşı, tutaq ki, bunu da laboranta verdim. Bəs sonra?" Nə laborant? Nə "sonra", canım? Kişi zəhmli səslə dilləndi: "Bəs ginekoloqun pulu?" Mən yenə əlimi cibimə salası oldum. Kişi lap qeyzləndi: "Bəs baş həkimin pulu?" Mən matdım-matdım onun üzünə baxıb ələcsiz halda maaşımın qalan hissəsini də bu əcaib məxluqun ovcuna basdım. Kişi kükrədi: "Bəs səhiyyə şöbəsinin pulu?" Mən cibimdəki sonuncu qəpik-quruşları da onun ovcuna basdım... Fikirləşdim ki, ta kimin pulu qaldı görəsən? "Bəs nazirimizin?..." Kişi yenə nəse demək, kiminsə «nəmərinə» tələb etmək istəyirdi. Ciblərim tamam boşalmışdı; ta dözə bilməyib özümü palataya saldım. Yeni dünyaya gəlmiş körpəmi çarpayından qapıb sinəmə sıxdım. Arvadım heyrətlə üzümə baxırdı...

Mən uşaq qucağımda qapıya sarı yönəldim. Kişi özünü mənə çatdırıb biləyimdən yapışaraq ucadan qışqırmağa başladı: "Uşağı hara aparırsan? Bunu dünyaya biz gətirmişik!" Bircə anın içində qapıda ağxalatlılardan ibarət bir ordu yarandı. Mən çaşıb döyükcə-döyükcə qaldım. Arvadım hıqqana-hıqqana çarpayından dikəlib asta səslə dilləndi: "Hamının hörmətini elədin? O uşağı bunlar..." Paho! Arvadın da sözündən belə çıxırdı ki, bu uşaq şərikli - kollektiv əməyin məhsuludur.

Mən öz "şərikli uşağımı" qoltuğuma vurub ağxalatlı ordu dəstəsinin başı üstündən akrobat kimi atılaraq palatadan güllə kimi çıxdım. Nəhəng kötük kimi arxamca diyirlənə-diyirlənə gələn kişi haray-həşir qoparmışdı: "Bəs qalan pulu kim ödəyəcək?..." Arvadım da qoltuğunda bir yığın çirkli uşaq əskisi təngnəfəs halda mənimlə dabanbasaraq qaçaraq qışqırırdı: "Ay kişi, camaatın pulunu verməmiş hara qaçırsan? Axı, bu uşağı onlar dünyaya gətirib..."

Mənə inanın, bu həngamədən sonra hər cür şərikli işdən kənar qaçmağa çalışıram; lap elə dünyaya uşaq gətirməkdən belə çəkinirəm. Çünki bu zamanədə sənin təkcə özünə aid elədiyən hər bir işə böyükdən şərik çıxanlar tapılır.

VIRTUAL ARVAD

Hərəməzə bir kompüter veriblər. İş yerində işsizlikdən darıxanda keçirik monitorun arxasına. Başlayırıq özümüz üçün müxtəlif «oyunlar» oynamağa. Mənim kompüterim internetə qoşulub. Boş vaxtım olan kimi kompüterə «girib» azarımı «öldürürəm».

Əgər xəbəriniz varsa, kompüterdə, yəni internetdə, «tanışlıq» xidməti fəaliyyət göstərir. Mən həmin xidmət növünü xoşlayıram. Daha doğrusu, əvvəllər xoşlayırdım. Nə üçün məhz «əvvəllər» - bir azdan bu suala müfəssəl cavab ala biləcəksiniz...

Bəli, mən çox adamlarla tanış olmuşam. Hətta, onlardan birisi ilə əlaqələrim son günlərə kimi davam edirdi. Əlaqə deyəndə ki... Yox ey, ürəyinizə ayrı şey gəlməsin... Mən uzun müddət internet vasitəsi ilə gözəl, gənc, cazibədar bir xanımla yazışmışam. Əvvəllər bir-birimizə sevgi məktubları yazırdıq, amma indi...

Qoy söhbətə lap əvvəldən başlayım. İlk dəfə şəklini ekranda gördüyüm qıza məktub yazanda ağıma gəlməzdi ki, məsələnin sonu bu cür başa çatacaq. Nə cür? Bir sonacan qulaq asın... Hə, deməli, belə: mənim elektron poçtuma tezliklə cavab məktubu gəldi. Kompüterdə internet vasitəsi ilə tapdığım xanımın intellekti məni valeh etmişdi. Biz artıq hər gün yazışırdıq. Biz hər gün «öpüşürdük» - əlbəttə, bu, virtual öpüş idi. Biz onunla qol-qola, əl-ələ tutub görüşə çıxırdıq. Əlbəttə, virtual qaydada. Biz günlərin bir günü elə virtual qaydada nişanlandıq. Az sonra toy edib evləndik. Toyumuz hansı restoranda oldu? Müğənni kim idi? Canım, nə restoran, nə müğənni? Bütün bunlar internet vasitəsi ilə baş verirdi. Mən öz yeni sevgilimlə, daha doğrusu, gözəl arvadımla hər gün sevişir, əylənir, öz xoşbəxt günlərimi yaşayırdım.

Bütün müqəddəslərə and içə bilərəm ki, bizim bütün əlaqələrimiz yalnız virtual müstəvidə mövcud olmuşdur!

Növbəti yazışmalarımızın birində qəribə bir mesaj aldım: «Əzizim, mən hamiləyəm...» Virtual arvadımdan aldığım mesajın onun şəklində də əlavə olunmuşdu: o, həqiqətən hamilə idi. Hər halda, mən hamilə olan qadınla ... hamilə olmayanı ayırd edə bilərəm; amma öz-özümə fikirləşdim ki, yəqin bu, virtual hamiləlikdir. «Arvadıma» cavab mesajı göndərdim. «Əzizim, səni təbrik edirəm!» Aradan bir müddət keçdi. Elektron poçtumu yoxlayarkən monitorda qarışın bir uşaq şəklində gördüm; bu dəfə şəklə daha maraqlı bir mesaj əlavə olunmuşdu: «Əzizim, səni təbrik edirəm, oğlun olub». Yəqin ki, bu, bir zarafat idi; ən azı ona görə ki, mən özüm sarışınam, özünün mənə göndərdiyi şəklə inansa, elə virtual arvadım da ağbənizdir. Amma uşaq qarışındır. Bu uşağın mənə aidiyyəti olmasa da, hər halda, onunla virtual qohumluğum çatdığı üçün, arayış üçün xatırladım ki, bizim əsil-nəcabətimizdə də zəncilərlə qohum olan yoxdur. Mən əlüstü virtual arvadıma mesaj göndərdim: «Hər ikinizi öpürəm!» Az sonra başqa bir mesaj gəldi: «İcazə versəydin, oğluma sənənin adını verərdim». Cavab mesajı yazdım: «Əzizim, mən sənənin bu nəcib təklifindən çox məmnun oldum. Əlbəttə, oğlum mənim adıma daşısa, özümü xoşbəxt hesab edərdəm». «Arvadımın» növbəti mesajından sonra razılıq verdim ki, virtual oğlum mənim soyadıma daşınsın; axı, hər necə olsa da o, virtual olaraq mənim belimdən gəlmişdi! Və günlərin

birində monitorda yeni bir mesaj peyda oldu: “Əzizim, deyəsən sən bizi unutmusan. Nə üçün öz uşağına pul göndərmirsən?” Nə pul? Mən bu virtual istəyi, təbii ki, zarafat hesab etdim. Amma...

Bir dəfə iş yerimə bir nəfər ucaboy, şeşəbiğ gənc gəldi. Özünü təqdim etdi: “Ədliyyə polisindənəm”. Dedim ki, buyurun, eşidirəm. Dedi ki, nə üçün alimentdən yayınırsan? Təəccübləndim. Dedim ki, cavan oğlan, yaqın siz ünvanı səhv salmışınız. Oğlan ad-soyadımı mənim özümə xatırladıb hirsli-hikkəli şəkildə soruşdu: “Hə, indi gördün ki, mən lazımı ünvana gəlmişəm?” Mən hiss etdim ki, oğlanın qəzəbi, hirsli-hikkəsi qətiyyəən virtual səciyyəə daşımır. And-aman etdim ki, mən siz deyən arvadın üzünü belə görməmişəm. Bayaqdan çox güman ki, mənim müqəddəs qanunlarımıza bunca sayğısızlığımdan qəzəblənən ədliyyə polisi bir qədər yumşalıb, humanizm nümayiş etdirərək təəccüblə soruşdu: “Bəs o uşaq kimdəndir?” Mən dedim ki, bilmirəm. Oğlan başını bulayaraq diqqət və təəccüblə məni süzdü. Sonra mənə hansısa bir kağızı təqdim edib, oraya qol çəkirdi və çıxıb getdi. Amma işin zırlıtısı dalda imiş. Bizim bu virtual evlənməyimizə məhkəmədə baxası oldular...

Yox, virtual nədir, bu əsl məhkəmə idi. Mən məhkəmədə əhvalatı olduğu kimi cənab hakimə danışdım. O, göstəriş verdi ki, tərəflərin qan qrupu yoxlanılsın. Təcrübəli mütəxəssislərdən təşkil edilmiş ekspertlər virtual arvadımla mənim, habelə virtual oğlumun, bi sözlə, bütün virtual ailəmizin, qan qrupunu yoxlayıb yekun aktı tərtib etdilər; virtual oğlumla mənim qan qrupumun tərkibi... eyni çıxdı. Amma... Amma ən dəhşətli hadisə bu deyilmiş. Həkimlər “o tərəfdən” belə bir məlumat verdilər ki, mənim “arvadımın” qanında virus tapılıb: SPID virusu! Fikirləşdim ki, ta canım bu qalmaqallı işdən qurtaracaq; amma virtual arvadım yeni iddia ilə çıxış etdi: ərim kompüter, yəni internet vasitəsi ilə mənim qanıma viruslar ötürmüşdür. Həkimlərin rəyindən məlum oldu ki, mənim qanımda virusdan heç bir əsər-əlamət yoxdur, o ki ola SPID! Kompüterimdə isə oxşar viruslar ...üzə çıxdı.

Di gəl ki, bütün bu həngamədən sonra bizim möhtərəm hakim əks iddiaçının xeyrinə qərar çıxartdı; bir təsəvvür edin, mən hansısa virtual arvada alimet verməliyəm - mənə qətiyyəən dəxli olmayan hansısa virtual övlad üçün.

Mən artıq bir neçə instansiyaya müraciət etmişəm. Hələlik mənə dəstək verən rəsmi qurum tapılmır. Hər yerdə məni müqəssir hesab edirlər. Şikayətimin mövcud qanunvericiliyə zidd olduğunu iddia edirlər. İndi yeni sənədlər toplamaqla məşğulam; bu günlərdə Avropa məhkəməsinə müraciət edəcəyəm. Deyirlər, belə bir qurum var. Özümə savadlı bir vəkil də tutmuşam. Kaş mənim şikayətimə virtual şəkildə baxmasınlar.

... Son vaxtlar xakerlər mənim kompüterimə təhlükəli viruslar salıblar. Mən əminəm ki, mənə bu cür həmlə edənlərin arxasında virtual arvadım dayanıb.

AĞI

Hələ keçinməyib, deyəsən. Nəfəsi gəlib-gedir...

Bacıları indidən ağlaşma qurublar: “Beş bacının tək qardaşı vay...” Ağrım ürəklərinə olsun sənə o ağı deməyə hazırlaşmış bacılarının. Neçə ilin

xəstəsisən, bu vaxtacan heç birinin yadına düşməmişən. İndi eşidiblər ki, son nəfəsidir, it sürüsü kimi tökülüşüb gəliblər üstünə. Yəqin ki, başqa istəkləri də var bu gülməşəkərlərin. Nə bilmək olar, bir də görəcəksən ki, ata mülkü-zad haqqında iddia qaldırdılar. Nə desən gözləmək olar sənin bu çəphəyə bacılarından. Mən öz baldızlarımin qırımına yaxşı bələdəm.

Bunlar haradan bilir ki, mən sənin əlindən nələr çəkmişəm? Yox, deyəmmərəm ki, davakar, kür adam olubsan, məni döyüb incitmişən. Belə şeylər olmayıb. Heç mən özüm də belə şeylərə imkan verməzdim. Gərək kişinin qantarğasından möhkəm yapışasan, yoxsa qadının başı həmişə qeyli-qalda olar. Bəs sənin nəyindən, hansı işindən narazı olmuşam? Heç razı qaldığım işin olub ki, bəyəm?..

Gözünü açandan idarə başçısı olubsan. Qıraqdən baxan da fikirleşib ki, yəqin bu zalım oğlu qaz vurub qazan doldurur. Altında maşını, qabağında katibəsi, əlinin altında sürücüsü. Amma nə olsun ki?.. Bütün bunlardan kimə nə fayda? Nə özünə bir gün ağlamısan, nə də bizə... Biz deyəndə ki, oğlumla özümü deyirəm... Hərdən bir, əvvəllər, sən sağ-salamat olanda, mən “oğlum” deyəndə, qaş-qabağını tökərdin. Başa düşürdüm səni, həтта, danışmasan da ürəyindən keçənləri yaxşı duyurdum. Demək istəyirdin ki, necə yəni “oğlum”, bəyəm o, təkcə sənin oğlundur? Hə, elədir, bilmək istəsən, o, təkcə mənim oğlumdur, onu mən təkbəşinə özüm əkib becərmişəm. Heç sənə dəxli var bu necə olub?.. Onun atası da mən özüməm, anası da...

Səndən olsaydı, mən evdar qadın kimi qarıyıb qocalmalı idim. Yaxşı ki, vaxtında başım işlədi, sənin saqqızını oğurlaya bildim. Heç olmazsa sənin rektor tanışının hesabına qiyabi də olsa ali təhsil aldım, özüm öz gücümə instituta laborant düzəldim. Hələ üstəlik, müdafiə də elədim...

Həmişə ağız büzmüsən mənim uğurlarıma: bunlar sənin nəyinə lazımdır, nəyin çatışmır? – demisən. Amma ömrünün axır vaxtlarında yorğan-döşəyə düşəndən sonra, deyəsən, bir balaca ağillanıb anlamağa başladın ki, bütün bunların hamısı lazım imiş: ad-san da, var-dövlət də, ev-eşik də, lap elə övlad da... Nə bilim, bəlkə heç onda da anlamadın...

Məncə, kafedra müdiri ilə aramızdakı münasibət haqqında da nəşə eşitmişdin... Bəlkə də kənardan heç nə eşitməmişdin, elə-belə duyuyq düşmüşdün; axı, haqq üçünə, səndə bəzi şeyləri əvvəlcədən hiss etmək qabiliyyəti vardı. Hər nə isə, həmişə evdə o kişinin – müdirimizi deyirəm, adını eşidəndə elə bil başından qaynar qazan endirirdilər. Bəs mən nə etməliydim? Nə səndən bir düz-əməlli ərlək görürdüm, nə qohum-əqrəbandan bir xoş münasibət... O kişi, əsl kişi kimi, mənim çox işimə yarayıb: dissertasiyamın yazılmasında, tələbə qəbulunda, hələ başqa işləri demirəm. Nə olsun ki, indi qocalıb. Elə mən də qocalıram... Sən o vaxtlar mənim pulumla evə alınan mebelləri, özümə, oğluma tikilən pal-paltarı görəndə daş atıb başını tuturdun. “Haradandı bu pullar?” – deyə, bar-bar bağırırdın. “Sənə nə var haradandır? Belə lap oğurluq, pozğunluq edib qazanıram, sonra?...” Görürdüm xətrinə deyir, hərdən yalan danışmalı olurdum, «lotereya oynayırıq» – deyirdim. Neyləyim axı, hər halda, necə olsa da, neçə il bir yastığa baş qoymuşuq. Sənə “təmiz” adam deyirdilər, elə buna görə də arabir zarafatla sataşardım: “Təmiz adam hər gün hamama gedənə deyirlər”...

İndi bacıların ağı deməyə hazırlaşır, ta bilmirlər ki, mən nələr çəkmişəm sənin ucbatından. Həmişə tələb edərdin ki, mənim evimə haram tikə gəlməsin, mənim ocağımın başında yalan deyilməsin, mənim yanımda qeybət qırılmasın. İndi görürsənmi nə qədər avam olmusan? Heç olmazsa son nəfəsində dünyanı başa

düşüb dərk edə bilirsənmi? Çətin... Qozbeli qəbir düzəldər; elə onun da düzəldəcəyi sual altındadır... Həmişə deyərdim ki, ay rəhmətliyin oğlu, bu zamanada halal yaşayan, düz danışan adam tapmaq deryada balıq sövdasıdır. Nə düzlük, nə doğruluq? Kimin əlində imkan varsa, talayır, dağıdır, oğurlayır. Düz adam düzdə qalar... O ki qaldı yalana... İndi yalan danışmayan var ki? Odu ey, o televizorda o yaşda ağsaqqal kişi and-aman eləyib deyir ki, mən həmişə dindar olmuşam, Allaha inanmışam. Halbuki sən neçə illər onun əlinin altında işləmişən, hətta, yadımdadı ki, idarənizdə ateizm təbliğatını zəif apardığın üçün töhmətə layiq görülmüşdün... Danışdıqları başdan-ayağa yalandır. Ya elə onun yanındakı o ağbaş tosqun. Özünü elə dartır, düzlükdən-doğruluqdan elə danışır ki, tanımayan deyər, bəs, dünyanın ən təmiz adamlarından biridir... Mələkdir... Mənim müdirimlə instituta nə qədər uşaq düzəldiblər qəbul imtahanlarında... Nəsillikcə hamısı yırtıcıdır, talançıdır, amma nəsillikcə hamısı ağzını açanda düzlükdən-təmizlikdən danışır... Yoxsa ki, sən... Vəcdan elə gəldi, qeyrət belə getdi. Yaxşı ki, müdirimlə olan əlaqələrimizin kökünə vara bilmədin o vaxt. Bəlkə də xəta çıxardı əlindən. Yaxşı deyiblər ki, yerə baxan, sakit görünən adamdan nə desən gözləmək olar. Amma nədənsə heç vaxt dərk etmək istəməmişən ki, mən qadınam, sən kişisən, mənim öz istəyim, sən öz məqsədin olmalıdır.

Səninçün bu gen dünya – iş, hə, bir də ki iş yeri olub. Öz işçilərinin maaşından ötrü nazirinizlə qanlıbıçaq olmuşdun. Məni yandıran odur ki, bir qəpiklik xeyrin olmaya-olmaya, çoxları ilə üz-göz idin. Quru hörmət, ehtiram kimin nəyinə lazımdı ki? Özünün qurduğu o aləmində sən ideal cəmiyyət adamı, ya da ki, nə bilim, cəmiyyətin ideal adamı idin. Mən səni başa sala bilmirdim ki, bu zamanada ideal adam – dəlilərdir; amma ideal cəmiyyət elə hamının pullu-dövlətli olduğu cəmiyyətdir. Mızıldanıb deyirdin ki, yox, mən deyən cəmiyyət çox yaxındadır- lap burnumuzun ucundadır və o cəmiyyətdə mal-pul söhbəti olmaya-çaq, mənəvi dəyərlər hər şeydən üstün olacaq... Ha-ha-ha... Mən ürəyimdə gülürdüm sənin sərəməlmələrinə, sənin o “ideal cəmiyyət”inə.

Yeri gəlmişkən, mənim tələbəm vardı ey, sonra sən onu öz yanında işə götürdün, sürücün oldu. Söz düşəndə həmişə deyərdin ki, çox təmiz, namuslu oğlandır. İndi o “təmiz, namuslu” oğlan milyonlar fırladır, sağlığına qismət. Sonralar o keçmiş tələbəm məni öz oğlumla, hə, hə, öz oğlumla dağlara istirahətə apardı. Oğlum onda körpə idi, sənin də ki, həmişə olduğu kimi, işin başından aşıb tökülürdü. Çox fərasətli oğlanmış... Mənim tələbəm, sənin sürücün... Hə, onu deyirəm, o yay o dağlarda əsl istirahətin, əsl gəncliyin, sevincin, xoşbəxtliyin tamını, bəlkə də ömrümdə ilk dəfə daddım. Əgər sən onda ürəyimdən keçənləri hiss etsəydin, bilsəydin ki, mən o vaxt o dağlarda qalmaq və məmnuniyyətlə, o oğlanın kənizi, qulu, lap elə onun əbədi aşnası olmağı arzulayam, yəqin ki, sən ya ağlını itirib dəli olar, ya da ki, məni ət baltası ilə doğram-doğram edərdin – sənin kimi, yerəbaxan, kinli, sakit adamdan nə desən gözləmək olardı. İndi o, “oğlan” yenə bizə gəlib-dedir, amma aramızda o münasibətlər yoxdur və elə bil ki, heç vaxt da heç nə olmayıb... Amma o vaxt gözünün qabağındaca sənin əfəlliyindən, avamlığından barlanıb necə irəli getdi. İndi şəhərdə beş kişidən biridir. Yaxşı ki, öz oğlumu vaxtında qoşdum ona, əli çörəyə çatdı. Sənə qalsaydı, uşaq indi düzdə qalmışdı.

Ta olan olub, keçən keçib, qoy heç olmasa indi düzünü deyim - sən məni eşidə bilməsən də... Evdə mənim ürəyimi açan gülər üzünü, xoş rəftarını görmədim sənin. Hələ illər uzununu həsrətlə, sövq-təbii bir qadın istəyilə gözlədiyim və bircə dəfə də qismətim olmayan tumarını, sığalını qoyuram bir tərəfə... Sanki sən, hətta, biz ikilikdə olanda belə, mənim qadın olduğumu, sənin arvadın olduğumu büsbütün unudurdun. Hələ gündüzləri qoyuram bir yana, sanki hansı

realist rəssamınsa təkə tünd-boğuş rənglərlə sən sifətinə “çəkdiyi” o qaş-qabağın ucu, adətən, gecəyə - düz yatağa qədər uzanardı; elə bil ki, sən öz arvadınla yatmağa yox, hansısa çox məsul iclasa hazırlaşardın. Elə bil ki, mənim içimi təlatümə gətirən, hansısa gizli - mübhəm bir istəyin bədənimi sənə doğru çəkdiyi və təkə ikimizin - sən və mənim, birlikdə olduğumuz bu uzun, tənha gecələrdə belə, sən ya bilərəkdən öz hərəkətlərinə nəzarət edir, ya da özlüyündə başqa, yad bir adamın sənə, bəlkə də elə hər ikimizə, gizlicə göz qoyduğunu zənn edərək mənim üzə çıxan çılğınlığımı qarşısında öz soyuq rəftarınla bənd-bərələr qurmağa çalışırdın. Mən onda sübhə qədər yataqda qovrula-qovrula qalırdım - əlbəttə, qəzəbdən, hikkədən... Yataqdakı yumşaq – pərqu yorğan-döşək ağır sal daşlara çevrilib məni sıxar, əzər, xıncalayardı. Belə anlarda mən çox vaxt nədənsə “öz” keçmiş kafedra müdirimi və “öz” keçmiş tələbəmi xatırlayırdım. Sənin mənimlə - öz arvadınla bu cür ciddi, az qala rəsmi rəftarına ürəyimdə acı-acı gülürdüm: yataqda bircə boğazının qalstuku çatışmırdı... Başa düşmək istəmərdin ki, hər bir kişinin təkə iş başında deyil, elə özəcə ocağının başında, lap elə öz arvadı qarşısında da bir “vəzifə borcu” olur...

Neçə ildir xəstəsən, iflic olmusan... Bəs indi hanı əl tutduğun o təmiz, namuslu, ideal adamlar, həmişə təriflədiyən dostlar? Gördünmü ki, bu zamanə əjdaha kimi ağzını açıb ov gözləyir – zəifləri hopp edib udur, güclüləri həzm edə bilmir... Deyirdin ki, ağıl – insanın sönməyən çırağıdır, o, adamın yoluna da işıq salır, qəlbinə də. Mən də bilirəm ki, ağıl insana çox gərəkdir, amma onun şöləsi əvvəlcə adamın öz içində közərməlidir, adamın öz yolunu işıqlandırmaqlıdır, sonra başqasının...

Gör bir neçə ildir qulluq edirəm sənə, üstəlik xidmətçi də tutmuşam, elədən-elə sürüyürük sənin heydən düşmüş bədənini, belədən-belə... Bunların hamısı xərc deyil, pul deyil bəyəm? Uşaq kimi çölə çıxarıyıq, əskini yuyuruq, olmayan nazınla oynayırıq sənin. Bəlkə də vaxtında pul qazansaydın, müalicəni bir az da yüksək səviyyədə aparmaq olardı – lap elə xarici ölkələrin birinə göndərərdim. Nə bilmək olar, bəlkə də sağalıb ayağa da durardın... İndi nə faydası? Özündən sonra bizə nə yığmısan, nə qoymusan? Xalq belə getdi, dövlət elə getdi... Amma, düzü, bir yandan da fikirləşirəm ki, bəlkə də elə belə yaxşıdır, bir növ sən dünyanın xoşbəxt adamısan; çünki indi son nəfəsində gözün qalmayırsan bu dünyanın malında, pulunda, varında... Bu dünyaya necə gəlmişdinsə, eləcə də çıxıb gedirsən – tərtəmiz, sakit... Bir az da avam, sadələvh...

Qaranca nə qədər deyinsən də, açığı, sən nurlu adamsan. Görürsənmi, neçə gündən bəri tüğyan edən boran necə dincəlib, hava necə açılıb... Elə bil yaz havasıdır. Bayaq eyvana çıxmışdım, məni qərribə bir ətir vurdu – havadan bənövşə ətri, nərgiz ətri gəlirdi. Özüm də mat-məəttəl qaldım. İlin-günün bu vaxtında - qışın tən ortasında bu nə ətirdi belə? Bəlkə də sənin üzünə görə, ürəyinə görə aləm cənnət ətrinə bələnilib? Nə bilim, vallah?... Bəlkə də Tanrı öz sadıq bəndələrini axirətəcən öz nəzərində saxlayır? Mən şəkk etmərəm...

Yaxşı ki, vaxtında hazırlığımı, yəni sənin «hazırlığını» görmüşəm. Kəfən, mağar, qəbir yeri... Hamısı hazırdır. Elə bacıların da başının üstünü kəsdirib səhərdən. Neçə illərdi görünmürdülər, indi son nəfəsdə olduğunu eşidib gəliblər. Bilirəm, məndən incikdilər, guya səninlə onların arasında həmişə qaratikan olmuşam. Eybi yoxdur... Mən hamını bağışlayıram. Yəqin ki, sən də bağışlayırsan məni, bizi, lap elə özünü...

Hə, bu nədir, nəfəsin gəlmir... Yoxsa... Deyəsən, keçindin...

♦ P o e z i y a

Qismət MƏSİM

Sən elə bilmə ki, Tanrı rahatdı,
Gecikən tövbəyə diksindir o da.
Bir sevgi duası atıb çiyinə
Bu soyuq dünyada isinir o da.

Elə düşünmə ki, səsin duyulmur,
Hər gün neçə qəlbin çağırışı var.
Amin eşitməkdən tutulub göylər,
Qarışqa duası, fil qarğıışı var...

Hardasa bir günah bəzənir indi,
Güzgü qarşısında, əlində daraq.
Kimisə şeytanla tanış etməyə
Cəhənnəm rəngində bəzənir dodaq...

Bu ürək, bu yoxuş, bu ömür yükü,
Oğulsan arzundan o yana boylan.
Bir də görəcəksən anan deyilmiş
O qızın evində xonçayla duran...

Göylərdə fırlanır yenə də bir daş
Kiminə bəxtinə çırpacaq özün.
Bəlkə günahını siləcək tanrı
Qonşu çəpərindən baxan yalqızın.

Bütün səhərlərin gecəsi eyni,
Ya şərab qoxusu, ya köpək səsi...

Can verən əyyaşın ciyərlərinə
Bircə nəfəs qalıb övlad nəfəsi...

Bax, qadın şəri var, qadın hikkəsi
Yürüyür Allaha hey dəstə-dəstə...
İstədim qadınsız bir şeir yazam,
Qızım çay dağıtdı vərəqin üstə.

DƏLİXANADAN MƏKTUB...

Salam, mənim sevgilim,
İndi saat gecədir.
Bilirsən, mən dəliyəm,
Sənin halın necədir?
Bilirsənmi, vurulmaq
burda gunah sayılmır.
Dəlilərin çiyində
Günahları yazılmır.
Bircə səni görməkdi
İndi ən böyük dərdim.
Elə darıxmışam ki..
Gəlsən, səni öpərdim..
Burda hər yer zəncirdi,
Bağla, yatsın həsrətin.
Gəl birlikdə çıxardaq
Dəliliyin ləzzətin.
Bir az da dəli olsam,
İşim rahatdı, gülüm...
Tək otaq verəcəklər
Səni tənha düşünüm...
Elə rahat gəzirəm,
Saçlarım darmadağın.
Siqaret tüstüsündən
Sapsarıdı barmaqım.
Səhv danışsam, bağışla,
Ağlamağa hazıram.
Axı dəli olmuşam,
Bilmirəm nə yazıram...
Salam, mənim əzizim.
İndi saat gecədir..
Bilirsən, mən dəliyəm,
Sənin halın necədir..?
Gəl...göylərə baxıram,
Yanıram ölmək üçün...
Bir az ağıl saxladım,
Səni gözləmək üçün.

AYRILIQLAR ÜRƏKLİ ADAMLARIN DƏRDİDİR, YAVRUM

Bir getmələr yatır ki içimdə,
bir getmələr...!
heykəl-heykəl şairləri donan bu şəhərdə
sevgi-sevgi yağışlar yağan küçələrdə
bir getmələr var ki içimdə...

Sevgilər qadınlardan çox,
qadınlar xəyanət qədər...
heyfim gəlir payızın etibarına,
qışın qarına...
ayrılıqlar it qədər...
bir getmələr var ki içimdə, bir getmələr..!

Qəşəng evim yoxdu
ağ divarım var...
mənim nə getməli arzularım var...
yalan danışdıqca insan azalır...
and içdikcə Allah azalır...
hardadı and içilməmiş Allah olan yerlər...
bir getmələr var ki içimdə, bir getmələr!!

Ayrılıqlar ürəkli insanların dərddi,
vicdanlı insanların dərddi, yavrum!!
ayrılıq qədrini
unudulanlar bilər...
bir getmələr qalxır ki içimdən...
Bir Getmələr!

* * *

A çay, məni özünə qat,
qumun olum, daşın olum.
İtib-batım bu səsində,
bir azca yoldaşın olum.

kimisə tox eləyəcək
ac balıqla gecələyim.
bir balıqçı tilovunu
ümid olub silkələyim.

A çay, məni özünə qat,
Bir az ömrü azım gəlim.

Sənə söylənən yuxunu
Yaxşılığa yozum gəlim.

bir küləkli yağış gəlsin,
paltarımı yel aparsın.
dünyaya yenidən gəlim,
yaddaşımı sel aparsın...

A çay, məni özünə qat,
bir az su ömrü yaşayım.
axa-axa təmizlənim,
sonra bu ömrü yaşayım....

* * *

Hanı getdiyin yol, gəldiyin cığır,
İzini haradan tapım bəs indi...
Sən elə maraqlı çıxıb getmisən,
Harda dayanıram, ayaq səsindi.

Yaxşı tanıyıram dünyanın rəngin,
Elə get, gözlərin yaşa çatmasın...
Çoxdan unutmuşdum xatirələri,
Sənin baxışının başı batmasın...

Hərdən yadına bax, bəlkə düşmüşəm,
Gözündən düşənlər yadına düşmür?
Bu qədər xatirə yatır sinəndə,
Bircəsi də mənim adıma düşmür?

Sən böyük kainat, mən sə səyyaham,
Gəzmişəm qəlbinin bütün bölgəsin.
Vüsalın yolunu gizlətmə məndən,
Mən əzbər bilirəm eşq xəritəsin.

Neyniyim, alınmır özümə qəsdim,
Bəlkə gedişinə çoxdan hazırsan.
Mənim çiynimdəki mələk kimisən,
Alnıma baxmadan günah yazırsan.

Baxıram, əvvəldən mənə uzaqsan,
Özgəsən, günahsan, yadsan, yasaqsan.
Sən mənim evimdən xoşu gəlməyib
Gəlib ürəyimdə qalan qonaqsan.

Gedirsən, barı bir yarpağı tərət,
Ayrılıq acısı getmir adamdan.
Nə qədər günaha batır bəndəsi,
Allah da bu boyda getmir adamdan.

* * *

Səni harda sevim mən?
bu dünyanın hər yeri
sevmək üçün balaca.
agacları balaca,
çiçəkləri balaca...
yalanları dağ boyda,
gerçəkləri balaca...
dodaqlarında bir az
Tanrısız yerlər qalıb.
səni harda öpüm mən
o yerlər də çevrilib
haqqa dua eləsin.
daha əlim çatan yer,
arzuma dar gələcək.
sənin o qış saçına, sanma, bahar gələcək.
gedim harda unudum, harda boğum bu eşqi?
keçməsin mələklərin,
şeytanların əlinə.
düşməsin qarılının, gəlinlərin dilinə...
gedim harda ölüm mən
çıxmasın ahım mənim.
harda ölüm, İlahi?
gəlməsin qəbrim üstə
bircə günahım mənim!

Qabala

Hikmət MƏLİKZADƏ**XƏBƏRİN OLSUN**

Duman enib çölümə,
Sona düşüb gölümə.
Ölümə hansı yolla
Gedim, xəbərin olsun?!

Ruhun safdı; kənd kimi,
Xəyallar var; bənd kimi...
Mən bu dərdi qənd kimi
Yedim, xəbərin olsun.

Kirpiyini nəm elə,
Nə arzun var, cəm elə.
Demədim ki, qəm elə,
Dedim, xəbərin olsun...

* * *

...Öldüyü gündü bəlkə
Atamın ən dar günü...
Təqvimdə ağ rəngdədi
Ömrümün bazar günü.

Əcəl dil tapır tez-tez
Dost ilə, sirdaş ilə...
Ürəyin şüşə imiş,
Sındırdım bir daş ilə.

Şeytanı uşaq kimi
Gəzdirirəm dalımda.
İki xətt üst-üstədir
Tərcümeyi-halımda.

Tanrıya ərk elədin,
Ona sal meyli, quzum.
...Nə məndən Məcnun çıxar,
Nə səndən Leyli, quzum.

* * *

Kiminsə kölgəsi yanıb,
Hər yerə külü çırtdayır...
Adamlar tabut aparır,
Torpağın gülü çırtdayır...

...Bu boyda göyün altında
Bir dam yox, başımı soxum.
Qəbrimdən bir az aralı
Yer qoyun, daşımı soxum...

Zatından qopuram, Tanrı,
Mən insan deyiləm, yəni?
Ya Allahlıq elə, ya da
Burax öz başıma məni...

Mən ta son duamı etdim,
Sonuncu tikə yeyildi...
Ölsəm, başdaşıma yazın:
«Kasıbdı, adam deyildi...»

* * *

O, ölüb-qalıb, nə dərdi...
Hərə bir ruha qədərdi.
Qəmin bir adı kədərdi,
Bir adı acıdı, bəlkə?

Onun payını böl, gələr...
Yuxuma qara çöl gələr...
Yanımdan ötən kölgələr
Qardaşdı, bacıdı, bəlkə?

Dərd məni qurudar, közlər,
Sonra da əzrayıl gözlər...

Qələm vurmadığım sözlər
Xoşbəxtlik tacıdı, bəlkə?

* * *

Qulaq bir tonda tutmur
Daha səs ilə küyü...
Mən dar ağacı əkim,
Yoxsa edam kötüyü?

Əcəl də çaşbaş qalıb
Qəmin çaldığı sura.
Mən hardan hara gəldim,
Kim atdı məni bura?

Hicranın damcıları
Nazlanır kəkilimdə.
Dünənki deyiləm ta,
Dəyişib şəkilim də.

Mən haqqa yeridikcə,
Arzularım can verir.
Xoşbəxtlik axtarıram,
Hərə bir ünvan verir.

* * *

...Əvvəl adamın özü,
Sonra da canı gəlir...
Günahlar çoxaldıqca
Ayrılıq anı gəlir...

Hər anın öz anı var,
Kimin dərdi, səri yox?!
Son mənzilə çatırıq...
Haqq-hesab dəftəri yox...

Ruhun da, axşam-səhər
Yaxaları ağ olur.
Ruhdan gen düşən adam
Əcələ dustaq olur.

* * *

Umduğum bir ovuc eşqdi,
Hay da bezdirir adamı.

Gah işıq verir, gah vermir,
Ay da bezdirir adamı.

Tez-tez etdiyim günahlar
Günaha çəkir məni, get.
O yolda duran qızdan qorx,
Toruna salar səni, get.

Mey süzmür, ağrı süzür o,
O qızın qapısını açma.
Ay yoxdu, qaranlıq qatı,
Arxanca it hürür, qaçma,

* * *

Hər daş öz bətnində bir dən böyüdü,
Mənim tale daşım düzümdə qalıb...
Yanağı üşüyən uşaq kimiyəm,
Əllərim nə vaxtdı üzümdə qalıb.

Mən nahaq üz verdim əcələ, nahaq...
Yaxşı ki, görmürəm boyunu hələ.
Əzrayıl mənimlə beşdaş oynayır,
Şükür, mən uduram oyunu hələ!

Daha sevda köçün geri qayıtmaz,
İndi uzaqlarda don məktub kimi.
Mən sənə bir ovuc dua yolladım,
Eh, o da çatmadı son məktub kimi.

Ruhu qapı kimi az açıb-bağla,
Yenə qəbrin üstə tük tökmək olmur.
Həyat elə bil ki, yüyənsiz atdı,
Eşqin limanına yük tökmək olmur.

Sən bu yaş yuxunu oxuma bir də,
Yetən gözlərimi qınağa çəkir.
Ya qəminlə islat, ya göz yaşınla,
Əcəl fürsət tapdı, sınağa çəkir...

◆ Yeni tərcümələr

Sait Faiq ƏBASIYANIQ

Sait Faiq Əbasıyanıq böyük türk yazıçısıdır. Türkiyədə məşhur hekayə ustası kimi tanınır, bu janrda ən çox yazan müəllif hesab olunur. Yazıçı Nurullah Ataç deyirdi ki, günümüzün şeirinin başında Orxan Vəli durduğu kimi, günümüzün hekayəsinin başında da Sait Faiq dayanır. 46 illik ömründən böyük ədəbi irs qalmışdır. Azərbaycanda əsərləri az tərcümə edilən və demək olar ki, tanınmayan türk yazıçılarından biridir. Solçu olmadığı üçün Sovetlər dönməmində ona az diqqət yetirilmişdir. Şeirlərindən, romanlarından, publisist, tənqidi

yazularından, fransızcadan tərcümələrindən başqa 11 hekayə kitabı nəşr etdirmişdir. Hekayələrinin qəhrəmanları adi insanlardır. Gəmiçi, balıqçı, pinəçi, bənnə, dülgər, papaqçı, həllac, bərbər və bu sıradan olan peşə sahibləri...

Əbasıyanığın fikrincə insana yüksək mənəvi keyfiyyətlər vətəndaşlıq qədər gərəkli. Yazıçının dili son dərəcə zəngindir, türkcənin ən dərin qatlarına qədər gedir.

Hazırda mən S.F.Əbasıyanığın hekayələr kitabını çapa hazırlayıram. Həmin kitabdən bir neçə nümunəni "Azərbaycan" jurnalının oxucularına təqdim edirəm.

Tərcüməçidən

Dülgər balığının ölümü

Hamısının gözləri gözəldir. Canlı ikən pulcuqları qadın libaslarına, qızgəlin qulaqlarına taxılmağa layiqdir... Nədir almazlar, yaqutlar, zümrüdlər onların yanında? Mümkün olsaydı, ballara canlı balıqların bərq vuran dərilərini geyinib gedərdi xanımlar. Balıqçılar milyonlar, balıqlar şan-şöhrət qazanardı. Hayıf ki, ölər-ölməz balıqların sürüşkən dərilərinin parıltısı sönər.

Mənim sizə ölümünü təsvir edəcəyim balığın elə də parlaqlığı, ışıltısı yoxdur. Pulcuqlardan da məhrumdur zavallı. Azacıq yaşıla çalan əsmər rəngdədir. Balıqların ən eybəcəridir. İri, dişsiz, şəffaf ağzı var. Sudan çıxarılan kimi bir qarış açılır. Açılan ağız bir daha qapanmaz. Bədəni kirlicə, yamyastıdır söyləmişdimmi? Tam ortasının sağlı, sollu hər iki tərəfində iki baş barmaq izi deyə biləcəyimiz tünd ləkələr sıralanır, biləsiniz. Yunan balıqçılarından Xrisopsaros (xristos balığı) dedikləri bu balıq vaxtilə qorxunc bir dəniz yırtıcısı imiş. İsa peyğəmbər doğulmazdan əvvəl Aralıq dənizində dəhşətlər törədirmiş. Bir finikiyalı dənizə düşdüyünü görərdi. Devirdiyi kartacalı təknələrinin, bəni-İsrail balıqçı qayıqlarının sayı-hesabı yoxmuş. Kəsər, biçər, doğrayar, döyəclər, yırtar, qoparar, atıb-tutub parçalamış. Aralıq dənizinin gözü insandan, heyvandan, fırtınadan, ildırımdan, yağışdan, bəladan, işgəncədən qorxmayan dəniz quldurları dülgər balığının adı gələndə tir-tir əsərmişlər. İsa peyğəmbər

bir gün sahilə gəzərkən qorxu içində qayıqlarını atıb qaçan balıqçıları görür. Niyə qaçdıqlarını soruşunca, balıqçılar "Aman! Ələman bu yırtıcıdan. Qayıqlarımızı sındırdı, yoldaşlarımızı parçaladı. Onun ucbatından balıq tuta bilmədik, acından öləcəyik!" demişlər.

İsa ayağı yalın, başı açıq yüzlərcə dülğər balığının qaynaşdığı dənizə doğru getmişdir. Dülğər balıqlarının ən böyüyünü uzun barmaqlı əlləri ilə tutub sudan çıxarmış, bərk-bərk tutaraq qulağına nələrsə pıçıldamışdır. O gündən bəri dülğər balığı görünüşcə qorxulu olsa da, üzüyola bir məxluqa çevrilib. Bir çox yerlərində mismara, kəlbətinə, baltaya, mişara bənzər çıxıntıları, sümüklə qılçıq arası tikanları var. Bunlara görə ona dülğər balığı adı verilmişdir yəqin. Bütün alətlərin dörd yanına şəffaf neylona oxşar işləməli zər sarılmışdır. Arxaya doğru bir incə zər azacıq qalınlaşır, rəngi tündləşir və balıq quyruğunun şəklini alır.

Qarmağa ilişdimi, dünyadan, sulardan küsər. Necə bir qorxu keçirər, kim bilir? Onun üçün dünya fəniləşər. Qarmaqdan qurtulsa da, faydası olmaz. Yamyastı suyun üzünə sərilər. İri gözlərlə insana yazıq-yazıq baxıb durar. Qayığa atılınca neçə dəqiqə onun səsinə eşidərsiniz. Hə, səsinə! Bir o, bir də qaranquşbalığı ölənə qədər fəryada, aha bənzər acı bir səs çıxarar. İncə zərli ağzi bircə dəfə tora toxunmasın, toxundumu, xasiyyətidir, küsəcək.

Bir gün balıqçı qəhvəxanasının qabağında yarısı qırmızı, yarısı ağ çiçəklər açan akasiyanın budağından asılmış bir dülğər balığı gördüm. Dənizdən çıxdığı əsmər rəngindəydi öncə. Bədənində, görünüşündə heç bir dəyişiklik yoxdu. Daş kimi cansızdı. Yalnız alətlərinin ətrafını bürüyən incə, ipəkdən belə yumşaq zərləri oynayırdı, narin-narin titrəşirdi. Belə bir oyun heç görməmişdim. Bəli, bu bir oyundu. İlk baxışda insana maraqlı, əyləncə kimi görünən bu titrəmə əslində, bir ölüm rəqsiydi. Sanki dülğər balığının ruhu asta-asta incə zərlərdən çıxıb gedirdi. Bəzi yaz günləri heç bir əsinti yoxkən dəniz üzərində bir parıltı oynayırsa ha, bax elə bir cazibəli titrəməydi bu. İnsanın içini həzin duyğularla doldururdu. Balığın ölməkdə olduğunu düşünəncə, məyus olursan. Ancaq insan yenə də dözüür. Bəlkə də bu xarəqədə, şirin bir ölümdü. Bəlkə də balıq hələ də suda, dərinliklərdə üzdüyünü sanırdı. Ona elə gəlirdi ki axşamdır. Qarnı tox, damağı çağıdır. Dəniz dibinin qumları onu qıdıqlayır. Altında kürüləri, yuxarıda toxumları uc-uca sallanıb. Vücudunu şəhvət anı sarmışdır.

Birdən-birə dəhşətli bir şey gördüm: balıq qəribə şəkildə yavaş-yavaş ağarmağa, bəmbəyaz olmağa başladı. Bəlkə mənə belə gəlirdi? Doğrudanmı, rəngi dəyişirdi? Deməyə, diqqətli baxmağa ehtiyac qalmadan yanılmadığımı anladım.

Ətrafını bəzəyən zərlərin oyunu yeyinləşir, balıq da saniyədən-saniyəyə ağarırdı. İçimdə dülğər balığının üreyinə dolan qorxunu duydu. Bu, hamımıza tanış ölüm qorxusu idi.

Artıq hər şeyi anlamışdı. Dəniz həyatı bitmişdi. Nə axınlara yastı vücudunu buraxacaq, nə qaranlıq sulara, nə də tünd yaşıl yosunlara baş vuracaqdı... Nə səhərlər birdən-birə yuxarıdan dərinə enən sərin aydınlıqda oynamaq, köpüklər sıçratmaq, üzə doğru üzmək, nə yosunlarda, canlı yosunlarda yatmaq, nə də sulara alətlərini mamırlardan asaraq yuyunmaq olacaqdı. Hər şey bitmişdi.

Dülğər balığının ölməyi uzun sürür. Sanki balıq bu hava dediyimiz şəffaf mayeyə alışmağa çalışır. Elə bil özünü sıxsaxsa, istəyi mümkün ola bilər. İki saat uzanan ölümünü dörd saata, dörd saati səkkiz saata, səkkiz saati iyirmi dördə çıxardaqmı?

Onu atmosferimizə alışırdığımız günü mütləq bayram edəcəyik. Əlimizə görünüşü dəhşətli, qorxunc, çirkin, amma əslində küsəyən, sakit, qorxaq, həssas, yumşaq ürəkli, ürkək baxışlı bir canlı keçirdiyimizdən qürrelənərək

onu əldən salmaq üçün bildiyimizi edəcəyik. Çəşəcaq, əvvəlcə hər əzaba qatılacaq. Balığı şəirə, küskünə, anlaşılmayan birsinə çevirəcəyik. Bir gün həssaslığını, bir gün sevgisini, üçüncü gün qorxaqlığını, dincliyini əlindən alacaq, canından bezdirəcəyik. İçində yaxşı nə varsa, hamısını bir-bir söküb atacaq. İsa peyğəmbərin tutduğu belinin ortasındakı barmaq izlərini kəlbətini, yeyəsi, mişarı və baltası ilə qazıyacaq. Qədimlərdəki yırtıcılığına qovuşacaq. Bircə kərə havamıza-suyumuza alıxsın. Onu yırtıcı eləmək bizdən.

Bənövşəli vadi

Dostum başını iri əlləri arasına alıb düşünürdü. Önündəki yarım litrlik şərab şüşəsinin yarısı boşaldılmışdı. Lobyalı salatla tək skumbriya balığı yeyilməmişdi, ortada qalmışdı. Günlərlə ac qalan birisi bəh-bəhlə süfrəyə oturduğu halda bir loxma aldıqdan sonra birdən-birə mədəsinə dolan sancıdan sonra boşqabdakı yeməklər canlı kimi üzgün-üzgün ona baxırdı sanki.

Belə ucuz meyxaşaya gələn insanların qabaqlarındakı yeməkləri silib-süpürməmələri biri-birinə yad olan kişi ilə qadının üzündəki dəfolunmaz sıxıntını açıb göstərir.

Dostum Bayram cəydaq bir adamdı. Arnavud şivəsilə danışdı. Bir zamanlar badam qovurub satardı. Sonra lotereya alverinə girişdi. Daha sonra arabaçılıq etdi. Sonra da varlandı deyə bilərik. Gündə qırx lirə qazanırdı. Onu həmin vaxtlarda tanıyırdım, köhnə vərdişlərini atmamışdı. Yenə tör-töküş geyinər, yenə həftəlik qazancını bir gündə xərclərdi. Ən hərəcayı meyxaşalarda ən gözəgəlimli qızları tanıyırdı. Onun tanışları içərisində bir Səhər vardı. Həqiqətən səhər kimi işıqlı bir qızıdı. Bayram Səhərlə oturub-durmağa başlamışdı. Onları Bayramın arabasında qoşa görürdüm.

–Hey, dostum, – deyirdi, – görürsən də, gündüz külahlı, gecə silahlı!

Atların belinə bir qamçı vurardı. Qayıqbalı atlar dar küçəni ildırım kimi keçib gedərdi. Səhərlə yaşayan Bayram onun ucbatından çox davalara düşdü. Neçəsinə bıçaq çəkdi. Nə qədər qaçıb qurtulsa da, bir gün yaxasını ələ verdi. Yeddi-səkkiz ay həbsdə yatdı. Bu zaman iş dolaşdı. Səhər bir uniformalının cəynağına keçdi, Asmalıməsciddəki meyxaşaya gəlib-gətmədi.

Bayramın əli işdən soyudu. Kürəyinin sümükləri xamutdan çıxmış araba oxları kimi donqarlaşdı. Səhərdən içərdi. Sevgilisini axtarmağa başlamışdı. Bir gün iri bıçağını qurşağından çıxarıb Səhərin böyrünə yortdu. Amma Səhər ölmədi. Onu kimin yaraladığını kimsəyə söyləmədi. Səhər xəstəxanadan çıxandan sonra meyxaşaya gəldi, ancaq Bayrama yaxın durmadı. Bayram pərt oldu. Səhərin mərdlik edib onu ələ verməməsi içini büsbütün əzirdi, əl-qolunu bağlayırdı. Zaman keçdi, Səhərlə barışdılar. Bayramın atları, arabaları satıldı. Pulları Səhər yedi. Başqasının arabasını on lirəyə kirayəyə götürüb işlədən Bayramı qatilliyə sürükləməkdən ötrü Səhərin qurmadığı qurğu qalmadı. Onun heysiyyətinə toxunanlarla gəzib-dolaşdı. Bayram arabaçılığı atdı. Yenə badam satmağa başladı.

Axşamlar meyxaşada bütün qazancını içkiyə verdiyi günlərin birində onunla rastlaşanda üzü müharibə vaxtı işıqları söndürülmüş Avropa şəhərlərinin görkəmini almışdı. Onun qəzəbli, sümüklü, duru, bəyaz üzündəki alovlu gözləri sönmüşdü. Quru öskürəyi də vardı. Yalnız içincə parlamağa başlayan gözləri Səhəri öldürməyə çıxdığı günlərin hirsini öldürürdü.

Həmin axşam onu pərişan görüncə dedim:

–Bayram, bu nə haldır? Dəlilik etmə!

–Otur, – dilləndi, sonra meyxanaçıya səsləndi – Barba, bir şüşə də şərab gətir!

Ağ çavuş şərabı gəldi. Möhkəm vurduq. Arada Bayram üzümə qəribə-qəribə baxdı. Nəsə demək istəsə də, sözünü uddu. Fikrini anlamadım.

–Mən səni qardaş kimi sevirəm, – dedi, – sən də mənim xətrimi çox istəyirsənmi?

–Şübhənmi var, Bayram? – soruşdum.

–Elədirsə, məni evimə apararsanmı?

–Sərxoşsan, lap yaxşı, gedək!

–Kirayə qaldığım yerə yox, evimə. Əsil evimə! Yeddi ildi getməmişəm.

–Yeddi ilmi?

Gülürdü.

–Yeddi il əvvəl bir səhər evdən çıxdım, – dedi, – tam iyirmi bir yaşındaydım. Fevral ayı idi. Amma bizim dərəçi bahar səhərini xatırladırdı. Bənövşələr ətir saçırdı. Mən qucağımda çiçəklər Bəyoğluna çıxdım. Gül bazarında çiçəkləri satdım. On doqquz lirə qazandım. Heç içki içməmişdim, içdim. Üç il qabaq evlənmişdim. Amma bəzəkli, ətirli qadın iyləməmişdim, iylədim. Daha evə qayıtmadım. Sağmı, ölümü evdəkilər, bilmirəm. Heç birinə heç yerdə rast gəlmədim. Qoca atam vardı. Bir anam, bir arvadım, iki uşağım. Uşağımın biri yaş yarımliq, o biri doqquz aylıqdı. Sonrasını bilirsən.

Yenə meyxanaçıya qışqırdı:

–Bir şüşə qırmızı şərab gətir, amma balaca şüşə olsun!

–Bayram, – meyxanaçı dedi, – sən həddi aşdın!

Yaşlı qarsondan neçənci şüşə olduğunu soruşdum.

–Başımı itirdim lap, sərsəm kimi oldum, səhv etmirəmsə, bu yeddinci şüşədir ayağına yazdım, – qarson cavab verdi.

Bayram yumşaqca dilləndi:

–Sən gətir! Mən içməyəcəyəm.

Amma o, yenə içdi. Bir şüşə də mən gətirdim. Küçəyə çıxdığımız zaman mənim də ayaq üstə durmağa halım yox idi, onun da. Asmalıməscidə baş vurduq, qarson Bəkirdən Səhəri soruşduq. Təpəyə gedib dedi. Atılıb avtomobilə mindik, Təpəyə yollandıq.

–Təpəsini əzəcəyəm onun! – deyib dururdu Bayram.

Şükür, Səhər Təpədə də tapılmadı. Ordan piyada düşdük. Külək soyuq və nəmli idi. Göydə parça-parça buludlar uçub gedirdi. Ara-sıra hər zamankı Ay olduğuna şübhə etdiyimiz göy cismi batıb-çıxırdı. Sinəmizə döyən külək indi də arxadan bizi itələməyə başladı.

Gəlib külək tutmayan yerdə durduq. Önümüzdəki qaranlıqda bir ev peyda oldu. Onun hasarının kənarından lahana tarlasına düşdük. O, qabaqda, mən arxada, yumşaq torpağın üstünə ayaq basa-basa qaranlığa doğru enməyə başladıq. Külək vıyıldayırdı. Bir azdan isti hava bizi vurdu. Su səsi eşidirdim. Qarşıdakı üç-dörd binadan zərif işıqlar süzülürdü. İtlər hürürdü. Bir qapını döydük. Qız uşağının səsi eşidildi:

–Ana, qapı döyülür.

Ana dedi:

–Qapı döyülürsə, açsana, babandır, qəhvəxanadan qayıdıb.

–Qorxuram!

–Qorxmalı nə var, ay qız?

–Qapıda iki yad adam var.

–Axmağa bax! Babanla Həsən əmi olacaq.

Qapı açıldı. Sarı saçlı bir qız uşağı mavi gözlərini key-key Bayramın üzünə dikdi. Sonra par-par parıldayan mavi gözlər məni başdan-ayağa süzdü. Qapı üzümüzə çırpıldı.

—Oğru gəlib, ana! Vallah, oğrudur, billah, oğrudur!

Yaylığı ilə yaşmanmış, iri alınlı, qara gözlü bir qadın heyratla bizə baxaraq qarşımızda durmuşdu. Bizi xeyli gözlətdi. Sonra yaylığını üzünə çəkdi. Geri-geri gedib dedi:

—Buyurun, əfəndim!

İçəri girdik. On pilləkən çıxdıq-çıxmadıq, bilmirəm, bir otağın qapısı önündə durduq. Sonra saclı, sobalı bir otaqdaydıq. İçəridə kəskin süd və ihlamur qoxusu vardı. Taxtda oturduq. Ortaya əldəüzəlmə taxta yemək süfrəsi gətirildi. Üstünə qırmızısı neçə yerdən parıldayan mis bir sini qoyuldu. Sinidə şoraba, pendir, mürəbbə, altı soyutma yumurta vardı. Əyləşib, səsimizi çıxartmadan yemək yeməyə başladıq. Balaca oğlan uşağı bir neçə dəfə qapını açıb bizə baxdı və qaçdı. Bacısı xidmətçimiz idi. Saçları arxadan yığılmış, indi alını da görünməyən gənc qadın yemək bitdikdən sonra səssizcə gəlib süfrəni yığışdırdı. Sonra yükü açıb yerə iki yataq sərdi. Çıxdı. Qəhvə gətirdilər. Yerimizə girib yatdıq. Sanki biri-birimizdən incimış kimi göz-gözə gəlmirdik, sifət eyləyirdik.

Səhər erkəndən yuxudan oyananda Bayramı pəncərənin önündə siqaret çəkən gördüm. Gəlib yanında oturdum. Çölə baxdım. Önümdə duman içində bir bağça uzanırdı. Kənarda yarısına şüşə salınmış, yarısına həsir örtülmüş istixana kimi bir şey vardı. Pəncərəni açdım. Gözəl bir bənövşə qoxusu burnuma doldu. Hava xoşdu. Sonra duman ağır-ağır çəkildi. Gözümüzün qabağında bostan mənzərəsi açıldı. Lahana, çiçəklər, cəfərilər, keşnişlər şahə qalxmışdı. Uzaqlarda başqa çiçəkli bağçalar, yumru-yumru evlər görünürdü. Hər tərəf yaşıllıq, mal-heyvan, eyni cür əyri-üyrü, bir-birindən aralı binalarla doluydu. Bənövşə, hər tərəf bənövşə ətri verirdi. Yolun tam ortasından dərə boyunca şırıl-şırıl su axırdı. Axşam evə gələrkən bu dərənin içindənmi keçmişdik? Ayaqlarımız heç islanmamışdı.

Bir qoca yanımıza gəldi. Bayram: “Atamdır!” – dedi.

Gecədən bəri ilk dəfə danışmağa başlamışdıq.

Qoca mənə üz tutdu:

– Xoş gəlmisən, oğlum!

Sonra bir qarı süd gətirdi. O, qocaya dedi:

–Bazara gedəcəksənmi? Arabanı qoşummu?

Qoca Bayrama baxdı. Bayram dilləndi:

–Bazara mən gedəcəyəm, ana!

Qarı qızarmış yanağına düşməyə hazırlaşan yaşı qolunun ətəyilə sildi. Evdə ondan başqa sanki heç kəs kövrəlməmişdi.

Arabaya lahana, şalgam, qırmızı turp, ispanaq yüklənmişdi. Mindik. Balaca qız mənə bir qom bənövşə gətirib verdi. Rəngi heyva kimi saralmış bir qadın qucağında kərövüzlə qaçıb gəldi. Əlindəkiləri arabaya atdı. Başını qaldırmadan altdan yuxarı Bayrama baxdı. Mənim də gözüüm Bayramda idi. Bayram özünü o yerə qoymadı. Araba aralığı dönmədən Bayram ayağa qalxdı. Arxaya dönüb dalınca boylan qadına baxa-baxa qırmancı havada oynadıb ağ atın belində şappıldatdı. Qadının yüyrek evə getdiyini axıra qədər görmədən tini burulub uzaqlaşdıq.

Hələ də ətraf bənövşə qoxuyurdu. Kərövüz ətri nə kəskin, nə gözəlmiş! Hara getdiyimizi bilmir, soruşmağa da dilim dönmürdü.

Bir bazar yerində arabadan endik. Bayramın ətrafını xırda alverçilər bürüdü.

–Əsgərlikdən döndünmü? Səni ölmüş bilirdik, Bayram! – söylədilər.

–Mən gedirəm, Bayram, – xəbərdarlıq etdim.

–Hərdən görün! – dedi.

Bir neçə yerlərdən keçdim. Yoxuş qalxdım, eniş endim, özümü Ortaköydə gördüm.

Bənövşəli vadiyə bir ilə yaxın gedə bilmədim. Macal tapmadım. Keçən dəfə soyuq fevral günündə bir neçə yoldaşım ilə Məsidiyyəköyü tərəflərdə bir lahana tarlasına düşdük. Qarşıda mənzərəsi, dərinliyi, qəribliyi bizi özünə çəkən bir vadi açılırdı. Yumşaq torpağa ayaq basınca, harda olduğumu anladım. Qaç-qaç aşağı endik. Vadi elə rahat idi ki... Burum-burum bənövşə qoxusu gəlirdi. Dərənin kənarından keçdik. Bayram bağçada bellə göyərtilərin böyür-başını aradırdı. Arvadı əyilib əmək köməkçi yığırdı. Durub bizə baxdılar. Bayram məni tanıya bilmədi. Mən də tanışlıq vermədim.

Bağcanın yanından keçərək yuxarıya, Arnavutköyü təpələrinə tərəf gedərkən burnumuza hələ də bənövşə iyi gəlirdi. Arxamızda bir may gününü qoyaraq fevral ayını yuxarıda əlində qamçı bizi gözləyən gördük.

Hovuz başı

Bəyazid hovuzunun kənarındakı oturacaqlardan birində əyləşib sizi gözləyirəm. Yaşa dolmuş bir adamın iyirmi yaşındakı iztirablarını, sevinclərini yaşaması nə deməkdir? – deyə düşünürəm... Bəlkə bu, yatıb yuxuya qalmaqdır? Bəlkə həzləri, kədərləri, şıltaqlıqları uzatmağa cəhddir? Amma uzanan yay qışın gəlməyəcəyinin əlaməti deyil. Qış sərt olacaq, qar yolları basacaq, bəmbəyaz düzənliklər ölü kimi uzanıb qalacaq.

Sizi gözləyirəm. Sizi görəcəyəm, içim təzələnəcək. Siz məni görmədən keçib gedəcəksiniz. Kədər və sevinclə baş-başa qalacağam. Yenidən dünyanı kədərə qərq edəcəyəm. Sonra qələbəliklərdə, insan səsləri arasında hər şeyi sizinlə qurduğum bir şəhərdə gəlib dolaşacağam.

Çoxları gəlib keçdi, siz gözə dəymədiniz. Üzünüzü görmədim. Bayramını, uşaqlar bayramını yelləncəksiz keçirtmiş uşaq kimi gözlərim yaşardı.

Soyuqdanmı titrəyirdim, yoxsa həyəcəndənmə, üzüntüdənmə, bilmədim. Hovuzun suyu bulanıqdı. Qapının saatları on ikini keçmişdi. Oturacaqlarda kimsə yoxdu. Tramvay nə əcaib qıcırta səsi çıxartdı? Tramvaydakı tək adam tanış idimi? Niyə elə dönüb baxdı? Yoxsa kimsənin əyləşmədiyi oturacaqlarda bu saatda yalnız başıboşlarmı oturur? Aşıqlar yoxdurmu bu şəhərdə? Kimlərsə bir dəqiqəlik kimlərinse üzünü görmək üçün bir meydanın oturacaqlarında gözləməyəcəkmi?

Onlar yanımdakı oturacaqda əyləşdilər. Biri qadın, o biri kişi idi. Kişi mənə baxıb gülümsədi. Gülməyə halım yoxdu, yoxsa xoş təbəssümünə qarşılıq verilməyəcək adam deyildi. Bu salamı əvəz edən təbəssümə niyə cavab vermədim?

Sizi gözləyirdim. Yenə intizarınızdayam. Bəlkə də bu gün, bu saat burdan keçməyəcəksiniz.

Arada bir başqasının saçlarını, yerişini sizinkinə oxşadıb yanıldığımı görəncə, üzülmüş, sonra mənim burda oturduğumu təxmin edib ayrı qapıdan çıxıb getdiyinizdən şübhələnmişdim. Şübhəm tez dağıldı. O qədər əhəmiyyət verilməməyə layiqdimmi?

Xəstə yatırırsınızmı?

Sanki xəstəyiniz. Gəlib yatağınızın başucunda oturmuşdum. Gözlərinizi açdınız. Alnınız tərlidi. İki sarışın tel alnınızın üstünə yapışmışdı. “Qızdırmam düşmür” demişdiniz. Şəhərə qaçmışdım. Qarabazardan dərmanlar alıb gətirmişdim.

Yaxşılaşdınız. Sahil boyunca yerimişdik. Rənginiz üstünüze gəlmişdi. Gülmürdünüz. Zarafat edirdiniz. Qaçırdınız, tuta bilmirdim. Allah kömək olsun! Xəstə olmayın!

Dörd-beş saniyə bunları düşündüyümdən, qarşımdakı adamın salamını almamışdım. Dörd-beş saniyəlik gecikmədən sonra mən də gülümsədim. Adam yerindən qalxıb yanıma gəldi:

–Bu camenin adı nədir?

Bir an xatırlaya bilmədim camenin adını. Desəm, inanarsınız mı? Hələ də fikrim sizin yanınızdaydı. Xeyr, xəstə-filan deyilsiniz, çox şükür! Məni görməmək üçün arxa yollardan getdiyinizi görən kimi oldum. İçimə müdhiş bir sıxıntı çökdü. Sizə qızıram. Yox, yox! Adından başqa hər şeyə bənzəyən min doqquz yüz qırx altıncı ilin mayına qızıram. Dəli-dəli gülən qızlara qızıram. Arxa küçələrdən məni görməmək üçün qaçıbsa, bilə-bilə belə edibdir deyirəm.

Xatırladım camenin adını:

–Bəyazid comesi, canım! – dedim.

Qadın da yerindən qalxdı. Ərinin mühüm bir sual soruşduğunu, cavabımın bütün dolaşq məsələlərin həll edəcəyini apaydın göstərən üzlə yanıma gəldi. Ərinin yanında oturdu və soruşdu:

–Aya Sofya hansıdır?

–Bu tərəfdə...

Sol tərəfimi göstərdim. Aya Sofyanın hayanda olduğunu başa düşmədilər. Əlimin uzandığı tərəfə çaş-baş baxdılar. Göstərdiyim yerdə hündür binalar, bir-birini kəsən, biçən yollar, dükanlar vardı. Orda Aya Sofyanı necə tapacaqdılar? Amma bir söz demədilər, “Hər halda oralardadır” mənasında üzümə baxdılar.

–Yəqin uzaqdadır?– soruşdular.

–Yox, uzaqda deyil, –cavabını verdim.

Kişi əllini aşmışdı. Torpaq rəngli üzündə alışa bilmədiyim cizgilər vardı.

Çarşablı qadını göstərib “Bunu köydən gətirdim” dedi.

Südaşı kimi qaymaq bağlamış, balaca gözləri və yanaqlarının almacıq sümkükləri par-par parıldayırdı, dişləri ağappaqdı, üzünə baxınca süd qoxusu duyan kimi oldum. Bu pambıq üzün iç damarlarından Allah bilir, necə təmiz qan axırdı.

– Heç İstanbulu görmədi bu, – dedi, – baxıb xoşlanır, gülə-gülə durur. Biz Lüləburğazlıyıq. Mən bir neçə dəfə İstanbulla gəlmişəm. Bu, gəlməmişdi. Cameləri gəzdirirəm.

–Taksimə də gedin, – dedim.

–Gedəcəyik. Bəyoğlunu da görəcəyik də? O, Taksimə çatmamış deyilmi?

– Bəli!

–Tramvaylamı gedək?

–Tramvayla gedin, hə!

–Amma biz metro ilə getmək istəyirik.

–Metro işləmir, bağlıdır.

Metronun işləməsinə bərabər üzülürük. Qadın əlindəki kağıza bükülmüş şeyi mənə göstərir:

–Mis ucuzlaşıb, ucuz aldıq.

–Neçəyə aldınız?

–Kilosuna... Nə verdik? Dörd yüz əlli quruşdan verdilər. Bax buna üç yüz on quruş verdik. Yeddi yüz qram gəldi.

–Sən beş lirə verdin. Misgər sənə nə qaytardı? – soruşdu kişi.

Hesablamağa başladılar. Öncə dolaşdılar, sonra anlaşıdılar. Üç yüz on quruşa almışdılar qazanı.

Mən sizin gələcəyinizi etimal etdiyim yola gözümü dikmişdim. Onlar hesablarını bitirib hovuzə baxdılar. Artıq sizdən ümidimi kəsmişəm. Sizi harda tapıb

“Mənə baxın! Məni dinləyin, nolar?” “Gəlin bu gün səmimi olaq! Söyləyəcəklərimi söylətmirsiniz. Dinləyəcəklərimi dinlətmirsiniz. Gəlin dil tapaq...” demək istəyirdim.

–Hovuz dibindən qaynayır?

–Yox, canım! Bu, bulaqmı? Su boru ilə gəlir.

Kişi arvadına sarı dönür:

–Borularla doldururlarmış. Dibinə boru döşəmişlər, sən belə şeyləri anlamazsan.

Sonra məndən soruşur:

–Bəs hanı? Fontanları fısırdardı...

–Bayramlarda, isti havalarda... Hava soyuqdur, ona görə fısırtmır...

Kişi qadına izah edir:

–Hava soyuqdur, ona görə su fısırtmır, anladınmı? İsti havalarda suyu fısırdıb adamları sərinlədirlər.

Yenə mənə üz tutur:

–Yaxşı... üstünə top atsan, sular rezin topu fırladıb oynadırmı?

Əlli yaşında kişi, əllisinə yaxın qadın su fısırtısı, top haqqında düşünər? Onlar məndən də uşaqdır. Sənin həsrətinin sıxıntısı dağılır, yüngülləşirəm. Qadın əyilib məni dinləyir. Taksimdən, camelərdən, meydanlardan, Boğaziçidən, Qız qülləsindən söz açıyıq. Axırda söz-söhbətimiz bitir. Danışmırıq bir müddət. Mən sizə bir misra tapıb söyləmək istəyirəm. Yağışlı havalar, dağ yolları, qatırlar, zıncırovlar haqqında misralar azdırmı? Mən düşündükcə kişi arvadına Qız qülləsindən, Heydərpaşadan, Səlimiyyə qışlasından danışır...

Bir ara üçümüz də susuruq. Guya fikrimiz məşğuldur. Hələ mən nələr düşünürəm: qapıda görünürsünüz, qaça-qaça yanıma gəlirsiniz. Hətta qolunuza girirəm. Bu anda kişi sual verir:

–Qışda hovuzun suyu donurmu?

Nə deyim mən indi? Üzüntüm yenə dağılır.

–Donur, – deyirəm, – donur, uşaqlar üstündə sürüşürlər.

Kişi qadına dediklərimi təkrar edir:

–Donurmuş, uşaqlar da üstündə sürüşürlərmiş.

Nə deyirsən, sevgilim. Bəyazid hovuzu qışda donarmı? Mustafa çavuşla arvadı Həcər anaya mən “donur” dedim.

Gülsərən xanım

Gülsərən xanımın saçlarına tumar verməməsi nə tənbəlliyindən, nə də pıntıliyindən. Ona yaraşırdı belə pırtlaşıq saçlar. Amma hər halda bal-lara, ad günlərinə gedəndə saçlarına düzən verməyi vardı. Rəfiqələri “Belə də gözəlsən, belə də gözəlsən!” deyirdilər. Onlar işin əslini bilmirdilər. Gülsərən otuzu keçdiyini söyləməyə qədər dedi-qodunu uzadırdılar. Əlbəttə, Gülsərən xanım otuzu geridə qoymuşdu, amma qulluq edilən saçların ona yaraşib-yaraşmayacağını bilmir, bəlkə onu əlli yaşında göstərəcəyini, vaxtından əvvəl ağaracağını, ona intellektual bir qadın görkəmi verəcəyini düşünürdü.

İndiyə qədər bir məhəllə qızının cazibəsini özündə gizlədən bu saçları düzəltməməsinin səbəbini heç kim bilmir demək xəttadır. Qadınların təkcə özlərinin bildiyi sirr yoxdur.

Bu gün bizə hekayə mövzusu verəcək qədər olmuş hadisədir. Halbuki, dünən axşam mətbuat günü münasibətilə təşkil edilmiş bala gedənə qədər kimsənin bu işdən xəbəri yoxdu.

“Gözəl bərbər”, yaxud “bərbərlər gözəli” kəlmələri türklərdə gülüşə, laqırtıya səbəb olduğu üçün kübar bir xanımın ağzından çıxması ayıbdır. Bərbərlər gözəli bir nağıl qəhrəmanına oxşayır, məhəllə qızlarının, əsnaf qadınlarının gözlərini qamaşdırır. Gülsərəninin atası bu günəcən də, bu gün də bölgənin sayılıb-seçilən tacirlərindəndir. Apartmanlarının mərtəbəsindən çox vaxt piano səsi gəlir. Telefonları var. Gündə telefon ən azı dörd-beş dəfə elə təkcə Gülsərən üçün çalır. Belə bir evin qızının “bərbərlər gözəli” dedi-qodusundan diksinmək mümkün bir şeydir.

Onun üçün fransızca “le beau cafleur” ifadəsinə tərcümə edilməyən bir mənə kimi baxmalıyıq. Bu “gözəl bərbər” anlamını tam vermir. “Le beau caifleur”-un əsil adı Rza’dır. Qadın bərbərləri arasında onu “Qız Rza”, “Bal Rza” kimi ləqəblərlə tanıyırlar. Amma xanımların yanında “le beau caufleur”-dur. Bir ara bu ad böyük səs-küyə səbəb olmuş, İstanbulun bir çox incə-mincə xanımlarını şəkəkə salmışdı.

Fransızca ayamanın uzunluğu, çox tez yayılması Rzanın yaxınları tərəfindən adının dəyişdirilməsinə səbəb oldu. Xanımlardan biri onu “Jül” deyə çağırdı. Rzanın müsəlman olduğu unuduldu. İndi sağa-sola Jüldür ki, Jüldür.

Gülsərən xanım axşam bala gedəcəkdi. Telefonla Jüllə vədələşdi. Düz saat üçdə bərbərxanaya gəldi. Güzgünün önündə oturdu. İndiyə qədər Jülə heç müştəri gözü ilə baxmamışdı. Baxdı və fikrə getdi.

Bəli! Heç fəna deyil. Çox ürəyəyatandır. Ancaq bu nə bığdır? Qırılmalıdır! Yaxud da belə nazik, qaş kimi bığ iri, haləli mavi gözlərinin duruluğunu bir az pozur. Dodaqlarının ucunda xəfif təbəssümdən yaranan cizgilər mənasız olsa da, ona yaraşır. Düşüncələrə dalınca və yaxud birinə aşıq olunca nəsə ifadə edə bilər. Yox, yox, düz demədim, bu bığ çox eybəcərdir, qadına oxşadır onu. Təəssüf, bığ kişilərə məxsus bir şey olduğu halda, Jüldə niyə insana bir təsiri yoxdur. Bığını tam buraxmalıdır. Tükləri sıxlaşsın, ağzına, burnuna girsin. Qaşlarını da alıb. Onu da qalınlaşdırmalıdır. Qalınqaşlıya bənzəyir. Bir neçə gün qərribə baxarlar, amma sonra öyrəşərlər...

Doğrudur, əsas məsələ əllərdədir, nə bacarıqlı əlləri var. Adamın saçlarını necə oxşayır. Heyran olursan. Necla deyərdi, gülərdim. Bu nə hisslərdir? İndi mənə sarılıb öpsə... Yumruğu yapışdırardım. Amma bığını buraxsın, qaşlarını almasın hələ...

Güzgüdə göz-gözə gəldilər. Gülsərən xanım düşünməkdə davam edirdi.

“Ah...!” arsız-arsız gülür, bir saatdır ona baxdığını görüb. Ona sataşmaq istəyir:

–Bir az əlli tərpinin!

Necə qıpqırmızı qızardı zavallı adam. O biri salondan səslər gəlir. Abırsız söz-söhbətlərdir. Könlünü almaq istəyir.

–Bu nədir? Hər gün burda belə söhbətlər edilir? Xəcalətdir.

Arsızca gülür:

–Neynəməli, xanıməfəndi? Bura sevib-sevilənlər gəlir. “Mənimki mənə bəyənmir, öpərkən bukleni qoparacağam!” deyən qız manikürçünün rəfiqəsidir. Pis qız deyil. Sevirsə, etiraz etməməlidir. Sevgi hər şeyi mümkün bilir.

–Belə ədəbsiz söhbətlərə sevgi bəraət vermir.

–Haqlısınız, xanım!

Deyəsən, bir az sərt danışdı. Bir az ciddiləşdi. Dözə bilməyəcək. Saçlarını düzəldən əllər necə ustadır. Elə bil səni həzin-həzin qıdıqlayır. Qərribə bir duyğu yaradır. Sanki əllər danışır, xahiş edir, dəvət edir... Bir fikri min cür bildirir. Belə aşkar eşq elanını hər qadın dərhal rədd etməlidir.

–Saçlarımın başına oyun açırsınız?

–Saçlarınızın sarısına qələm boyda qumral rəng sürəcəyəm. Açıq sarı ilə kontrast çox yaraşacaq sizə. Gizlədə də bilərsiniz. Baldan sonra istədiyiniz zaman saçlarınız pozulmadan boyanı fırça ilə yuyarsınız.

Doğrudan gözəl oldu. Saçlarının orasını Günəş saraltmışdı. İki açıq sarının tən ortasında tünd qumral rəng yaxşı görünürdü.

–Rza bəy, niyə sizə Jül deyirlər?

–Özüm də bilmirəm. Müştərilərin şıltaqlığıdır, xanıməfəndim!

Yenə güzgüdə göz-gözə gəldilər.

İndi neyləməli? Mən də gülməliyəm. Görək işini necə tamamlayacaq avara?

Qəribədir. Saçlarıma baxaraq nə qədər xoş gülümsəyir. Gördüyü işdən həzz alır, afərin! Ona bir az üz verə bilərəm.

–Rza bəy, sənətinizdə tayınız-bərabəriniz yoxdur.

–Təşəkkür edirəm!

–Evlərə də gedirsinizmi?

–Əmr etsəniz...

Güzgüdə ədəbsizcəsinə baxdı. Yaramaz!

–Çox uzatdınız! Xahiş edirəm, bir az tələsin! Getməliyəm. Həm də nədir bu özbaşınalıq? Mən sizə “Bukle edin”mi dedim saçımı?

–Saçlarınız vız qalırdı, xanım.

– Siz qadınların saçlarında bəzi tüklərin vız qaldığını bilirsiniz müsyə Jül, amma o vız tüklərin bəzilərinə necə yaraşdığını anlamayacaq qədər də qadınlara baxmağı bacarmırsınız.

Anladımı, anlamadımı? Amma qıpqırmızı qızardı.

Fırçanı son dəfə saçıma toxundurub dedi:

–Bitdi, əfəndim!

Gözləmədiyi paranı məğrur bir əda ilə ona uzatdı. Deyirlər müştərilər pulu onun cibinə qoymayanda özündən çıxır. Qoy özündən çıxsın!

Arxaya çevrilib boyalı əlini yuyurdu.

–Jül əfəndi! – dilləndim.

Dönüb heyrətlə baxdı. Saraldı. Bəlkə məni özünə vurulmuş hesab edir? Başı xarabdır, nədir? İşi xoşuna gəlməyəndə ay dəliyə dönərmiş ha. Bayaقدan dediklərimin mənasını indi anlayırmış kimi, üzümə baxa bilmirdi.

Pulu ovcuna basdım. Əlində əzdi. Uzun, gözəl barmaqlarına baxa bilmirdi. Pulu yerə atmaq istəyirmiş kimi, bir hərəkət etdi. Qaşlarımı çatdım. Pulu yerə atsaydı, görərdi, onu bərbərxanadan qovdurardım.

Sadəlvəhcəsinə deməzmi:

–Mil mersi!

Qəhqəhə içində pilləkənləri enməyə başladım. Dönüb üzünə baxdım. Doğrudan yaraşqlı adamdı. “Sənə göstərəm – ürəyimdə dedim, – o bıqı uzatdırmaq mənə borc olsun! Saçlarına da yağ sürtməyəcək, qıraqlarını da biribirinə yapışdırmayacaqsan!”

Gülsərən xanım balda əsəbi idi. Heç bir yazıb-oxuyanın gözləri Rzanın mənalı, dərin mavi gözlərinə bənzəmirdi. Heç bir şairin əli onun bərbər əlinin mərhəmətini göstərə bilməzdi. Demək olar ki, heç bir qələm qayçı qədər gözəllik verə bilməzdi bir ələ. Bütün yazı-pozu əhlinin çirkinliyi qarşısında gözəl bərbəri həsrətlə xatırlayan Gülsərən xanım gecədən xeyli keçmiş evə dönuncə saçlarını

yaxşı-yaxşı yudu. Ertəsi gün səhər bərbər salonuna girərkən müsyo çaşqın-çaşqın güzgüyə baxan Jülə dedi:

–Görürsünüzmü, sizin ucbatınızdan saçlarım nə günə düşdü?

Divana əyləşib sözünə davam etdi:

–Sizi gələn həftə evimdə gözləyəcəyəm. Mənim üçün bu vaxta qədər etmədiyiniz saç düzümü yapacaqsınız.

–Baş üstə, xanıməfəndi!

Gülsərən xanım güzgüyə baxıb güldü. Düşündü. Sonra dedi:

–Əvvəla qaşlarınızı almayacaqsınız, bu bir, ikincisi, bığınızı gur buraxacaqsınız. Lopabıg olmağınızı istəyirəm. Sonra da saçlarınızı yağlayıb yapışdırmayacaqsınız, darayacaqsınız, vəssəlam!

Müsyo Jül bütün görkəmi ilə güzgüdən baxdı:

–Mənim də sizdən bir istəyim var.

–Buyurun!

–Bundan sonra siz də saçlarınıza düzən verdiməyəcəksiniz. İlk dəfə yanıma gəldiyiniz kimi yalnız darayacaqsınız. Yaxud da...

Gülsərən xanım onun sözünü kəsdi:

–O halda demək sizə ehtiyacım olmayacaq.

Müsyo Jülün güzgüdəki əksi cavab verdi:

–Yaxud da mənə saçlarınızı daramağa icazə verəcəksiniz.

Gülsərən xanım özünü əsəbiləşmiş kimi göstərdi və:

–Xahiş edirəm, Rza! – dedi.

Daşqın

Sakarya çayı, görəsən, hər keçdiyi yerdə belə dəlimi? Bizim yerlərdə yıxmadığı körpü, sürüyüb aparmadığı bir heyvan, boğub gəbərtmədiyi bir qaz qalmadı. Sizin qəsəbəyə yarım saat uzaqdan, bizdə isə bulanıq, qırmızı, dərin, geniş axıb gedər. Çay ətrafında suyun hamısının dənizə axdığından xəbərsiz, onun şıltaqlığına, yenilməzliyinə dözən köylər vardır. Adına “Sakari” deyirlər. “Sakarya” bizdə də “Sakari”dir.

Yayın ortasında qum adalarının böyür-başından durğun-durğun, sısqasısqa axan Sakarya payız gələndə özünü göstərər. Suyu atılmış dəyənəyi yüz dəfə atıb-tutub gözdən itirəndə ona qorxmadan, çəkinmədən baxa bilmirik. Çünki onun hər il aramızdan beş-on kişini qurbanlıq edəcəyini gözümüzün altına almışıq. Cahillər buna köyün kəfəreti deyir. Bununla belə, gecələr evlərdən onun şırıltısının səsinə dinləmək üçün pəncərələri açıq qoyuruq ki, yaxşı yuxu gətirsin.

Elə illər olur ki, dörd-beş qulaclıq yatağından heç çıxmadan, yalnız kənardan əyilib əlini-üzünü yumağa imkan verən əlverişli halda keçib gedər, onda hamının üzü gülər. Heç kəsin “Dəli Sakari”, “Azgın Sakari”, “Xain Sakari” demədiyi belə illər onun bir bəla törətmədiyi hesab edilən xoşbəxt illərdir. Bəzən payızda şıdırgı yağın yağışlardan sonra ilan kimi sürünə-sürünə gəlib bəndləri, çəpərləri yıxar, zirzəmilərə, damlara, hirlərə dolar.

Bu payız gələn sel çox ziyan vermədi. Çünki indi Sakari qəribə bir haldadır. Çəkingən, ürək, hiyləgər görünür kafir. Ağır-ağır, qat-qat, qaymaq bağlayıb gəlir.

Bir səhər oyanırsınız ki, evin altını su basıb. Ağaclar, tarlalar gözün görə biləcəyi uzaqlıqlara qədər suyun altındadır. Su nə qədər qalxsada, axmır, vurub uçurtmur.

Ah, nə namərd sudur bu. Sanki ən böyük düşməni kasıb-küsubdur. Görərsən seçib-sonalayıb dul bir qadının evindəki dananı boğar. Sanki dünyada pis insan azmış kimi, gedib on üç yaşlı yetim Qara Rəcəbin qoyunlarına cumar, ağanın sürüsünə toxunmaz. Bu bir əcaib canlıdır, bir kor canavardır. Zalımdır, alçaqdır, amma səsi çıxmır. Onun üçün bu payız su basmasının zalımlığından narazı qalsaq da, o qədər qəzəbli deyilik. Bir-iki qaz boğulmuş, bir-iki dam çökmüş, beş-üç çəpər aşmış, atların, öküzlərin bir-iki boyunduruğu zay olmuşdur. Yazıq Qara Rəcəbin halına kim yanacaq?

Sonra da görərsən ki, sular xəbərsiz-ətərsiz çəkilib getmişdir. Həm də gediş nə gedişdir? Sanki bu, bir canlı məxluqun aradan çıxmasıdır. Məsələn, evinin önündə yağış sularından qalma gölməçələr yoxmu? Gölməçələr yenə yerində durur. Bu suları Sakarya götürüb aparmaz. Amma özünün gətirdiyi bir damcı suyu qoyub getməz. Sanki, oğrudur. Bir iz buraxmayan qatildir.

Gələk yaz daşqınlarına. Bu bir belədir, doğrudan da, bir fəlakətdir. Nə varlı, nə ortabab, nə də kasıb tanıyır. Hər şeyi qoparıb gedər. Su daha payızdakı kimi fitnəkar, qorxaq, məkrli görünməz. Namuslu, mərd düşməndir. Burun-buruna, üzbəüz döyüşmək istəyir. Nə anası ölmüş Qara Rəcəbə fərq qoyar, nə də dul qadının danasına... Nə Hüseyn ağanın axuru qalır, nə ferma sahibi Nemət bəyin damındakı damazlıq heyvanlar... Ağına-bozuna baxmadan çalib gedər.

Tarlada işləyərkən bir uğultu eşidərsən, elə bilərsən ayı böyürür. Səs gah artar, gah azalar. Burula-burula, bulana-bulana, yıxa-yıxa yaxınlaşar...

Oğul, belə bir yaz daşqınında bizim kərpic evimiz çökdü. Yataq xəstəsi olan nənəmə gücüm çatmırdı, su onu atıb-tuturdu. Hamımızdan yüngül bir yaşlı qızımı gözümün qabağındaca qoynuna aldı.

Neçə körpülər yıxmışdır, amma o gördüyün körpüyə gücü çatmaz. Keçən qış üstündən aşdı, ancaq ziyan vermədi. Uzaqdan Ramazan bəyin durbiniylə baxdıq. Bir pəhləvan kimi körpü ilə qurşaq tutmuşdu. Ürəyim sancdı. Amma hər həmlədən sonra onu yerində möhkəm dayanmış görüncə, köksüm qabardı. Görürsən, körpünü də unutmadım.

Sənə danışacağım hekayə bir yaz daşqınının hekayəsidir. Bu dağları görürsənmi? Bombozdur. O zaman bəmbəyazdı. Möhkəm qar yağmışdı. Dağın dibindən gələn köylülər "Qar iki adam boydadır" deyirdilər. Elə şey olarmı, bilmirəm. Uzaqdan da belə görünürdü. Dağı köçürəcək kimi onu büküb sarımışdı.

Bahar o il erkən gəlmiş, adamlar tarlalara tökülmüşdü. Ot dizdəndi. Yazda işləmək necə ləzzətlidir, oğul! Baharda tarlalarda işləmək bir, sevimək iki – ayrı aləmdir. Birincisini görməsən də, ikincisinin dadını mütləq biləcəksən.

O qış yalvar-yaxar uşaqlıqdan gözüm alan Əli ağanın qızına nişanlanmışdım.

Bizim köyde nişanla toy arası qəsəbədəki kimi uzun sürməz. Biz işi uzatmağı xeyrə yozmarıq. Əli Ağaya toya tələsmirdi. Zəngin ağa özünü çəkib dururdu. "Bəlkə bir yol tapıb qızı fikrindən döndərdik" deyirmiş öz-özünə.

Qızı əvvəllər hər gün görürdüm, ancaq nişanlandıqdan sonra onu gizlədirdilər. Bahar da gözəldimi, gözəldi. Türkünün mini bir quruşdu məndə. Hər tərəf par-par parıldayırdı. Qız yanağı kimi idi yoncaların çiçəyi, oğul! Mən də kasıbın biri. Tövbə! Bir anam var, bir küməmiz, səkkiz toyuğumuz, üç vər tarlamız... Bu qədər şey çox kasıblıq sayılmaz, amma kimə deyirsən. Hərifin yetmiş pay ərəzisi, iki minik atı, iki camışı balağı ilə, üç inəyi danası ilə, bir sürü qoyunu, bağı-bağçası, üçmərtəbəli evi... Kasıba beləsi qız verərmə?

Mən halıma şükür edirəm. Bir ana və bir oğula Sakaryanın ətrafında üç vərlik bir bağça ilə bir hinlik səkkiz toyuq çoxdur hələ. Belə söyləməsən, dünyanın dadı-duzu qaçır, onun üçün deyirəm. Sən hər dediyimə qulaq asma!

Eh, cavanlıq! İki gözüm tökülsün, əgər ağanın malında gözüm vardisa. Cavan adamın mal-pul yadına düşməz, oğul. Deyirlər, bir qıza görə İstanbulun göbəyində dəbdəbəli mülkə od vurub yandıranlar olub, haqlı imişlər.

Elə ağıl sahibləri var ki, qocalanda başqa cür düşünlər. Mənim də bir qızım var. Bir varlı oğluna verim deyə nə qədər xəyal qurdum. Ancaq mənim kimi lütün birinə qoşulub qaçdı. Doğrusu, sevindim də. Üç ay biçin vaxtı anası ilə küsülü gəzdik, ancaq kürəkənimi qəhvəxanada görəndə qucaqlayıb öpməyim gəlirdi. Məni görəncə, ayağa durub aradan çıxardı. Arxasınca gülərdim. Bunu ona xəbər vermişdilər. Bir gün gəlib əlimi öpdü.

O, başqa hekayədir.

Həmin gün tarlada çalışırdım. Bir həftə idi havalar qızmışdı. Elə bilirdin, yazdır. Bir ov itim vardı, vergiyiğan vermişdi. Çox ayıq itdi. Mən çalışdıqca, dağ tərəfə dönüb cənazə görmüş kimi ulayırdı.

–Nə ulayırsan, kafir tulası? – dedim və başımı qaldırıb dağ tərəfə baxdım. Qəribə idi, biçin vaxtındakı kimi bombozdu. Köyə doğru qaçdım. “Komanın tapanlarını yağlayaq” deyə anamı səsledim. Toyuqları hürküdüb ağaca qon-durdum. Qəsəbədəki Hacı bəyin südüne ortağ olduğum camışını Mehmedə tapşırdım, dağa sür dedim. Hələ köyün heç nədən xəbəri yoxdu. Əhali gec, iş işdən keçəndən sonra əl-ayağa düşdü.

Qaçdım Hacı Əlinin evinə. Köyün o biri başındadır onun evi. Bizdən ora on dəqiqəlik yoldur. Su əvvəl oranı basar. Hacinin axuru yıxılmışdı. Su qurşağa çıxmışdı. Evin damında qışqırırdılar. Qadın aşağıda qalmışdı. Qapı qırılmışdı. Üzən nərdivanın başını gördüm. Ev ləngər verib çartıldaydı. Fatiməni çiy-nimə aldım. Evin arxasında suyun yuduğu dərin yer vardı. Orda su dizimə çıxmışdı. Həmin yerdən qız çiynimdə necə qoz ağacına dırmaşdığını görəndə qızını mənə verdiyinə peşman olmazdı. Fatimə indiki kimi deyil, ətli-canlı bir qızdı. Tam dörd saat qoz ağacında soyuqdan titrədik. Onu pencəyimə bürü-müşdüm. Mən yalın köynəkdə qalmışdım. Qayıqla gəlib bizi tapmasaydılar, sətəlcəm olacaqdım. Hacinin nə buzovu, nə balağı, nə çəpəri, nə də evi qaldı. Bir oğlu suda batdı. O biri qızı sarılıq tutdu. Arvadı indi də nə etdiyini bilmir. Dəhşətli bir şeydi. Bir daha eləsini görmədik. Meşənin ağacları belə suda üzür-dü. (Sonradan Hacı Əli yetmiş pay ərazisinin yarısını satıb özünə ev tikə bildi).

Su dörd gün çəkilmədi. Beşinci gün toyu bizim evdə etdik. Bizim iki yarım otaqlı evimizdə bütün yayı birtəhər keçindik. Doqquz nəfərin – uşaqları say-mıram – hamısına mən baxdım. Bunlara görə Sakariyə həm qızaram, həm də onu sevərəm. Bəzən gözü kor, bəzən gözü açıqdır zalımın. Bivec övlad kimidir hərdən o.

Qoca:

–Fatimə! Fatimə! – deyə çağırırdı.

–Buyur, ağa! – qarı cavab verdi.

Qarı həyətdə durmuşdu. Əlində tutduğu tabağın içində toyuqlar üçün hazırladığı kəpək xamırı vardı. Qollarını dirsəyə kimi çirmalamışdı. Üzünə-gözünə kəpək bulaşmışdı.

Qoca dedi:

–Bizim Abasızın oğluna Sakari daşdığı zaman səni kürəyimdə necə daşdığını danışiram.

Qarı dilləndi:

–Sən də o hadisəni gələ-nə-gedənə danışırısan, danışırısan, yorulmursan.

**Çevirəni:
Əjdər OL**

♦ Poeziya

Elnur ABDIYEV

AY AĞA

Taleyin labirint döngələrində,
Baş başa söykənmir, ayaq ayağa.
Gələn gün ötənlə yaman öcəşir,
Verib xatirələr ayaq-ayağa.

Bu dünya çoxdankı qarıdı, qağa!
Dərdləri qoynunda qarıdı, qağa.
Ordakı həsrətin qarıdı, qağa.
Qalıb Qarabağa a yağa-yağa.

Vaxt ötür ocağın közü də keçir,
Elnur, tut niyyəti Laçından keçir,
Nə vaxtdır Şuşadan könlümüz keçir,
Yurddan keçə bilmir ayaq, ay Ağa!

NƏ FAYDA?

Ha Kəbəyə gedib daş at şeytana,
İçindəki şeytan sağsa, nə fayda?
Gecələri lal sükuta ha əyil,
Səhər günün günah doğsa, nə fayda?

Dərrakənin gözü korsa, ha boylan,
Nə görərsən bu buxunnan, bu boynan?

Qəlb deyilsə, gözündürsə tək aynan,
Görməyəcək hara baxsa, nə fayda?

İnam adlı ip özünsən özünə,
Səndən özgə kül üfürər gözüne.
Üzəmməsən öz içindən üzünə,
Səndən sənə özgə bağsa, nə fayda?

BİR QAPI AÇASAN

Bir qapı açasan, könlün açıla,
Əlinə də yata qapı dəstəyi.
Qapıda yanıqlı bir səs can deyə,
Görəsən bu imiş elə istəyin.

Qaçasan qulağa gələn səsəcən,
Neçə yol keçəsən səndən sənəcən.
Bir də dərk edəsən heç bu günəcən,
Sanki görməmişən tale dəstəyin.

Sevinədən quş kimi qanad açasan,
O səsin dibindən qalxıb uçasan.
Görəsən o səsə özün bacasan,
Tüstüsü sinəndə cıza göynəyin.

ŞƏHİD QƏBRİ

Harda şəhid qəbri varsa,
Vətən oradan başlanır.
Vətən hər sərhəddə bitir
Şəhid qəbrində canlanır.

Baxıram torpaq məzara,
Altı diri, üstü diri.
Bu məzar sabaha qapı,
Bu məzar xalqın and yeri.

Daşında zaman dayanıb,
Torpağında vaxt yeriyr.
Baxıram daşın üzündə
Bir ömür Vətən kiryir.

Bu şəhid qəbridir, dostum,
Eşqin qibləsi bu məzar.
Üzünə baxan biz - ölü,
Altında bir diri can var.

ABİDƏ

Xocalı - Şəhid şəhər,
Örtə bilirmi torpağının altındakını
Torpağın üstündəkilər.
Qoynunda bir cüt əsgər çəkməsi qaldı -
güllələnmişdi.
Bir cüt körpə əlcəkləri -
barmaqları tikələnmişdi.
Qar üstə bir gəlinin qırmızı yaylığı,
Vətən namusunun həyası idi qızarırdı.
Xocalı - Şəhid şəhər,
Səndən keçənlər
Özündən keçə bilməyənlərdi.
Səndə güllələnənlər
Əslində, ölümü güllələyənlərdi.
Bu gün su çərşənbəsidə,
Arzularımı axar suya danışdım səhər-səhər,
İlk və son arzumdu,
Od çərşənbəsinə qədər
Dərdlərimin üstündən atlanmaq istəyirəm,
Və
Bir də
Bu şəhid şəhərdə,
Qılçası şəhid olan bir əsgərin
O şəhid qılçasına Vətənin hər guşəsində
Abidə qoymaq istəyirəm şeirdən.

Neftçala

Heydər ƏLƏDDİNOĞLU

“YANIQ KƏRƏMİ”

“Yanıq Kərəmi”yə oynama, qardaş” deyənlərə

Ad qoymuş bir igid sınana bilməz,
Qanmayan nə duya, nə qana bilməz,
Dərddən oynayanlar qınana bilməz,
“Yanıq Kərəmi”yə dur oyna, qardaş.

Qarasına oyna, ağına oyna,
Dərdinin soluna, sağına oyna,
Dərəsinə oyna, dağına oyna,
“Yanıq Kərəmi”yə dur oyna, qardaş.

Bu ömrü, bu günü yaşa keçginən,
Yayın tükənəndə qısa keçginən,
Durgunan hamıdan başa keçginən
“Yanıq Kərəmi”yə dur oyna, qardaş.

Ocaqda alışan közə baxma sən,
Kədərdən ağlayan gözə baxma sən,
O deyən, bu deyən sözə baxma sən
“Yanıq Kərəmi”yə dur oyna, qardaş.

Kükürə, çax, dağların seli desinlər,
Qırılsın həsrətin beli desinlər,
Ağıllı olmadıq, dəli desinlər,
“Yanıq Kərəmi”yə dur oyna, qardaş.

Qışımız, yayımız bilinmir onsuz,
Verilən payımız bilinmir onsuz,
Yasımız, toyumuz bilinmir onsuz,
“Yanıq Kərəmi”yə dur oyna, qardaş.

Elin namərdinə, mərdinə oyna,
Həsrətin beşinə, dördünə oyna,
Kədərinə oyna, dərdinə oyna,
“Yanıq Kərəmi”yə dur oyna, qardaş.

Şumladıq, dən səpdik, biz dənsiz olduq,
Baş üstə dalaşdıq, bədənsiz olduq,
Ağlaya-ağlaya Vətənsiz olduq,
“Yanıq Kərəmi”yə dur oyna, qardaş.

O DAĞI BU DAĞA DƏYİŞMƏ, QARDAŞ

Laçından olan bir soydaşımız öz dostuna zəng edib xahiş edirdi ki, Şamaxıda dağətəyi yerlərdə satılan bir ev tap. Çoxdandır o dağlara həsrətlik. Bari gözü-müzün qurdunu öldürək...

O dağın buğdası, dənə ağlayır,
Zirvəsi yas tutur, çənə ağlayır,
Səni haraylayır, səni haylayır,
O dağı bu dağa dəyişmə, qardaş.

O dağda sönməmiş soban qalıbdır,
O dağda qutmanın, yaban qalıbdır,
O dağda əcdadın, baban qalıbdır,
O dağı bu dağa dəyişmə, qardaş.

Bir adi, bir ucuz ada qalmasın,
Dərd-bəla, qəm-qüssə, qada qalmasın,
Düşməne, yağıya, yada qalmasın,
O dağı bu dağa dəyişmə, qardaş.

Orda malın, mülkün, sərvətin yatır,
Aşığa, ozana hörmətin yatır.
Orda Vətən adlı qeyrətin yatır,
O dağı bu dağa dəyişmə, qardaş.

Köçkünçün ayranın, yağın nə fərqi,
Qaranın nə fərqi, ağın nə fərqi?..
Sən Allah, demə ki, dağın nə fərqi!..
O dağı bu dağa dəyişmə, qardaş.

Həsrətdən acıyan başına acı,
Yazına, yayına, qışına acı,
Qayasına acı, daşına acı,
O dağı bu dağa dəyişmə, qardaş.

Dərdi dərd üstündən çinləyir çoxdan,
Həsrət nəğməsini dinləyir çoxdan.
Qartalı qəfəsdə inləyir çoxdan,
O dağı bu dağa dəyişmə, qardaş.

Ocaqda alışan közü unutma,
Sevincdən yaşaran gözü unutma.
Qələbə müjdəli sözü unutma,
O dağı bu dağa dəyişmə, qardaş!..

YAPIŞDI

Var olsun həmişə vəfalı dostu,
Azca büdrəyəndə əldən yapışdı.
Ağız nə umar ki, gözdən, qulaqdan?
Haçan sıxışdısa, dildən yapışdı.

Məqsədə çatmaqçın yıxılıb-durar,
Təpəyə dırmaşar, dərəyə dolar -
Qayanı yarmaqçın lal axan sular
Çaylara qarışıb seldən yapışdı.

Səbrlə gözlədi çovğunu, qarı,
O hər gün yol gəldi eşqinə sarı -
Min gülü, tikanı qoxlayan arı
Sonunda "yar" deyib güldən yapışdı.

Can atdı içinə qarışmaq üçün,
Vəzifə oynunu yarışmaq üçün -
Tülkü aslan ilə barışmaq üçün
Çaqqalı saymadı, fildən yapışdı.

Həsrət nə etsə də, hədərdən-hədər,
Hicran çilikləndi, puç oldu kədər.
Çətinə düşəndə bu şair Heydər
Xalqına söykəndi, əldən yapışdı!

YAMANDIR

Quruyan budağın, köksüz ağacın
Nübar üçün bar deməyi yamandır.
Nanəcibin, müxənnətin, alçağın,
Namus, qeyrət, ar deməyi yamandır.

Çəkər əməlinə yüz cürə boya,
Nursuz sifətindən gen düşər həya -
Şərəfsizin xoş gəlməkçin qarğaya
Yaltaqlanıb sar deməyi yamandır.

Minnət ilə yeyər çörəyin, dənin,
Malda, mülkdə rahat edər bədənin -
Varlı qızın alıb arvad edənin
Pul xətrinə yar deməyi yamandır.

Heydər bəyənməyir indi öz adın,
Yağ nədir, bal nədir, bilməzdi dadın -
Dədə evi cin ürküdən arvadın
Ər evində var deməyi yamandır!

Şamaxı

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!
2020-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

**jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

İNDEKS: 76300

♦ N ə s r

Elçin VƏLƏDOĞLU

RUH MÜSAFİRİ

♦ Povest

Nəvəm Murad G.Cabbarlıya

Yaşadan da dərddir, öldürən də. Dərd bitəndə, ömür də bitir – Dədə Qorqud camalında bir qocanın qalın səsi lap uzaqlardan şığıyıb huşuna tıxlandı. Əllərini geniş açıb, ona yaxınlaşan nurlu müsafirin püskürtüsündən qorunmaq istədi. “Kimsən?” - soruşdu, cavab gəlmədi, müdrik çöhrə necə gəlmişdisə, eləcə də ildırım sürətilə gəldiyi səmtdə gerilədi, iynə ucu boyda qaraltıya çevrilib yox olanadək onu izlədi. Ehtiyatla gözlərini açdı. Uzaq bir yoldan qayıtmış kimi, özünü əzgin hiss etdi. Ağrıları ona ölmədiyini xatırlatdı. Anladı ki, ağrılardan ayılıb, qarabasmadan yox, gələn də dərd mələyi imiş, gəldi, dedi, getdi...

Az da olsa, yüngülləşmişdi. Böyrü üstə çönmək istədi, amma ağrıları daha da artdı. Bütün vücudu ilə fırlanmağa çalışdı, özünü incitsə də bunu eləyə bildi, ancaq ağrıları keçmədi. Belini düzəldib qıvrıldığı yerdə oturmağa çalışdı, dizlərini sinəsinə yığıb qucaqladı, ağrıları yenə azalmadı. Dabanlarını beton döşəməyə dirəyib özünü geriye – divara tərəf sürüdü, boz sement divara bitişəndə, ağrıları bir az keçdi, elə bildi onu əzən küt sızıltıdan qurtulmağın çəmini tapdı, di gəl, bu da yaramadı, sanki kürəyində iri bir dəlik açıb içinə dağların sazağını üfürürdülər, özünü divardan qopardı. Havalanmış kimi öz-özünə güldü. Yenidən belini düzəldib, oturduğu yerdə qıvrıldı. Köynəyini qaldırıb baxdı, hər iki böyrü gömgöy göyərmiş, qançır yerləri uclardan qaralmağa başlamışdı. Ehmalca əllərini böyründə sürüdü, qabırğalarında ağrı hiss etdi, ancaq batıq hiss eləmədi. İstədiyi də elə bu idi, tək qabırğaları sınıb içini zədələməsin, yoxsa qanaxmadan lap ağırlaşardı.

Əsir gətirildiyi üç gün idi, hər gün təpik dəyən böyür-başında salamat yer qalmamışdı. Başını dizlərinə dayayıb, “Ümid sonda ölür” deyərək özünə təskinlik verdi, ruh müsafirin nəsihəti də hələ huşunda idi. Bumbuz bədəninə sanki ilıq bir tel sızdırmağa çalışdı. Dünən gecə ağrılara dözməyib “Allahım, mənə ölüm ver, bu rəzalətdən qurtarım” - dediyinə peşman oldu. Yevlaxda bütün tanış-biliş, qohum-qardaş, məktəb, iş yoldaşları – bir yerə toplaşdı onun halına tamaşa edirdilər. O da erməni əsirliyində yarıdiri-yarıölü canının hayındadı, taleyi ilə ucuz ölüm-dirim alış-verişinə girişib. Utandı vəziyyətinə, ata-anasının kənardan məsum, kədərli, bir az da kinayəli, ağlamsınmış baxışları onu daha da üzdü. Xəcalətindən yerə girmək istədi. “Öğlum” fəryadı onu bu üzqaralığından ayırdı: “Hansı duruma düşürsən, düş, ümidini itirmə” –

atasının səsi idi, bir addımlığında guruldayan kimi gəldi, onu Qarabağa yola salanda, xeyir-dua əvəzi demişdi. Özünə qapıldı, toz-torpaqlı toxunma papağını qulağının dibinə kimi çəkdi, başını dizinə dirəyib fikrə daldı: “Nə qədər ki, nəfəsin gedib-gəlir, deməli, ələcsiz deyilsən, indi sən ələcsizliyə əsir düşmüşsən, erməni əsirliyi bəhanədi”. İçində: “Şükürlər olsun, dərd mələyi də xəyal imiş”, - dedi. Ancaq övladını darda görüb ona əli çatmayan coşqun ata od püskürdü: “Bütün vəziyyətlərdən çıxış yolu var, Əzrayıl da gəlib qapını döysə ki, gəlmişəm aparam səni, onu da başa salmağın yolu var ki, onu tap və de ki, get, sonra gələrsən...” Başını qaldırıb tökmə beton zirzəminin pəncərəsiz dörd divarını hirsli-hirsli süzdü, bilsəydi ki, başını çırpıb o qalın divarda dəlik açə bilər – edərdi, sürünə-sürünə də olsa, o dəlikdən sivişib canını qurtarardı, rəzalətə son qoyardı, ancaq yaman yerdə axşamlamışdı.

Zirzəmi-zindanın yuxarı başından gələn şaqqıltıdan duydu ki, dəmir qapının rəzəsi açılır. Dağ yerinin rütubətindən pas bağlamış qapının cırıltılı səsi ilə çöldən gələn təmiz havanın xoşluğu eyni anda üzünə çırpıldı. Gözlərini yumub, dərinə nəfəs aldı: “Fürsətdi, bol-bol nəfəs al, burnunla yox; ağzını aç, havanı diri-diri ud, bəlkə də son dəfədir bu dünyanın təmiz havası ilə qucaqlaşırsan.”

– Ey, atası qaraqoyunlu, anası ağqoyunlu türk, bayıra! – Gözətçi Qarabağ ermənisi ləhcəsində azərbaycanca xoruzlandı.

Erməni gözətçidən bu üç gündə eşitdiyi ən mülayim səs-söz idi. Hər iki əlini düşünlənib, yerə sıxdı, dirənib qalxmaq istədi, heyi çatmadı, tarazlığını itirib yançağı üstə yerə dəydi, dığırlandı yan divarla toqquşdu.

– Səninlə deyiləm? Qoyunbinəli, cəld ol, çıx bayıra, yoxsa gəlib meyidini sürüyəcəm.

– Suren, həddini bil, düş kömək elə, qoçuluq vaxtı deyil. – Qadın səsi idi. Başını dikəldib qapının ağzındakı adam kölgəsinə zilləndi. Qaranlığa öyrəşmiş gözləri çölün işıq selindən qamaşdı, kölgəni tam seçə bilmədi, dirsəyi ilə gözlərini qapadı. – Eşitmədik, ona kömək eləyin, bayıra çıxardın.

Azər eşitdiklərini başa düşməsə də, qadının zabitəli görünüşü və qətiyyətli ahəngindən dərk etdi ki, buralarda söz sahibi olanlardan biridir, o da özünü toparladı. Qadın qarşısında pinti, qozbel vəziyyətdə durması onu bir az da üzdü.

Suren yanına bir nəfər köməkçi alıb altı-yeddi pilləkən yerə girmiş zirzəmiyə düşdü, əsirin ağrıdan bağırışqlarını kəsən halına fikir verməyib, iki tərəfdən qoltuqladılar və sürüyə-sürüyə pilləkən yuxarı dartdılar, qadının bərabərində saxladılar. Qadın onu vuran pis qoxudan çimçəşdi, burnunu tutub iki addım geri çəkildi:

– Həkimdən?! – Amiranə səslə soruşdu.

– Həkiməm.

– Nə həkimisən?

– Cərraham.

– Bakıda işləyirdin? – Cavab gözləmədən özü dedi: – Semaşkoda?

– Yox, 4 nömrəli xəstəxanada... – İstəmədən dilindən çıxdı, xəlif yalandan xəcalət çəkib qızardı, ancaq bunu özündən başqa heç kim sezmədi. Qadın “Semaşko” deməsəydi, onun da dili çaşıb 4 sayılı xəstəxana deməzdi, lakin sözü çöndərməyə lüzum görmədi, əsas o idi ki, peşəsini danmamışdı. Bakıda deyil, Yevlax xəstəxanasında çalışmasının özündən başqa heç kimə aidiyyəti yox idi. Solğun baxışlarla qadına baxdı.

Qadın başı ilə sorğu-sualından istədiyini eşitdiyini təsdiq etdi. Bunu görüb toxtadı.

– Gətirin içəri, – deyib özü qabağa düşdü. – Onu bu vəziyyətdə uşağın yanına aparmaq olmaz. Aparın onu vanna otağına, su tökün əl-üzünü yusun,

mən də baxım görüm münasib nimdaş paltarlardan nə var evdə. Onun əyin-başını dəyişin, Akop, sən bir ülgüc, qayçı-daraq tap, onun saqqalını da abıra salın, adam cildinə düşsün.

Qadının erməni dilində nə dediyini başa düşməsə də həmin səsdəki həyəcanı, əsəbi, gərginliyi duymuşdu. Sorğu-sual yeri deyildi. Başının üstünü cəllad kimi kəsdirib, onun yuyunmağına tamaşa edən Surenə gözücu baxdı, amma ondan da heç nə soruşmadı, bilirdi ki, əgər ağzını açıb nəsə soruşsa, cavabı təhqir, ya da qapaz olacaq. Özünə qarşı münasibətin qəfil dəyişdiyinin səbəbini minbir yerdən yozurdu, ancaq heç bir səbəbi heç cür qətiləşdirə bilmirdi. Suren yerli ləhcədə qırıq-salxaq Azərbaycan dilində dedi:

– Bizim komandirin arvadıdı, gördüm ki, ər-arvad çıxılmaz vəziyyətə düşüblər, sənin həkim olduğunu onların yadına saldım, ümidləndilər, gözlərinin ağrı-qarası bir övladları var, oğlandı, on dörd yaşını üç gün qabaq qeyd elədik, bizimkilər səni ona ad günü hədiyyəsi gətirmişdilər, bilirsen, amma ayağın düşmədi, həmin günün axşamı elə bil uşağa nəzər dəydi, ağıllı uşaqdı, məktəbdə ondan yaxşı oxuyan yoxdu, qızdırıb partlamaya düşdü, düz üç gündür qıvrılıb yorğan-döşəyin içində yumrulanıb. Burda dağın başında onun dərini bilən yoxdu, ətraf rayon, şəhər xəstəxanalarına zəng edib təcili kömək istədilər, biləndə ki mülki şəxsdi, hətta komandirin oğlu olmasına da qiymət vermədilər, bir bəhanə ilə sabah-sabaha saldılar, qarınlарının ağrısı nədi, başa düşmək olmur, öz aramızda deyirəm bunları, bir qarabağlı kimi. İndi uşaq gözlərimizin qabağında kilsə şamı kimi əriyib yox olur. Məcburluqdan onu sənə göstərirlər. Komandirimiz qəddar adamdı, Yerevandan gəlmədir, amma arvadı yaxşı qadındı, bizlərdəndi. Bizim Qarabağdandı. Bu Yerevan erməniləri ki var, yaman qəddar olurlar, təkcə sizə qarşı yox, elə bizə qarşı da əzazildirlər, özlərini ağa cəllad, bizi qul kimi görürlər, hamısının xariclə əlaqəsi var, orada qohum-əqrabası olanlar çoxdu, imkanlıdırlar, sovet dövründən başlayaraq evlənmək üçün həmişə bizim Qarabağa gəlib ən gözəl qızlarımıza evlənilər, özləri yekə, donqarburun, qara pı-s-pısı, qıllı bədən, keçəlbaş, amma arvadları ağappaq, göyçək, həm də ağıllı. Adamın paxıllığı tutur bu yaraşmazlara...

– Nə oldu, hələ qutarmamırsız, – əlindəki nimdaş paltarları vanna otağındakı asılqana keçirdi, - bəs Akop harda itib-batıb? – Akop əlində bir birdəfəlik ülgüc, qayçı-daraq, qaça-qaça özünü yetirdi. - Həkim, - mənim adım Nonadır, bəs səninin adın nədir?

– Azər.

– Birbaşa mətləbə keçirəm, oğlum xəstələnib, əlimiz heç yana çatmır, hamının başı erməni genosidinin yüzüncü ilinin hazırlıqlarına qarışıb, yubiley mətəmi bütün ətrafımızı, Yerevanqarışıq, digər işlərdən ayırır, dünya erməniləri 24 aprel hayındadır, mənim övladımsa burda gözüüm görə-görə əldən gedir, bir kimsə də halıma acımır, sən onu müayinə etməlisən. Dərini də, ona uyğun hərəkət edək... – Üzünü çevirib zirək addımlarla geniş dəhlizin o biri başına - xəstə yatan otağa tərəf şığıdı. Arxasınca təkrar etdi:

– Tələsin!

Azər elə bil yatmışdı, oyandı. Həkimliyə başlayandan nə qədər tarım vəziyyətə olurdusa-olsun, xəstə qarşısına çıxanda, gözləri irilirdi, nurlanırdı, beyni günün olar-olmazından arıtlanırdı. İndi də belə oldu, əllərini irəli uzadıb diqqətlə müşahidə etdi: daha əsmirdi, böyürlərinin ağrısı da itmişdi. Donqarlaşmış beli dikəlmişdi, ac-susuz olduğunu da unutmuşdu, Ramazan ayının hikməti və qüdrətini yaşadığı hala düşmüşdü. Başını əlləri bərabərində qaldıraraq, niyyətinin

saflığını ağ yolla üzüyuxarı ismarladı. Vaxt getməsin deyə, üzünü tamam tərəş etmək istəmədi, saqqalını qayçı-daraqla yüngülləşdirdi. Üst-başını da dəyişib, çəkələk istədi. Dəhlizin başındakı köndələn otağa girməmişdən qabaq ayaq saxlayıb, pəncərədən səmaya baxdı, göy üzü aydın idi, Günəş çox-çox yüksəkdə, ondan sağ tərəfə əyilmişdi, durduğu yerdən yarım bədən burulub, qibləni müəyyənləşdirdi, ora tərəf çönüb ürəyində Allahı çağırır, ona sığındığını məsum-məsum etiraf etdi. Qapını ehmalca döyüb cavab gözləmədən içəri girdi.

Nə böyük, nə də kiçik bir otaq idi, yuxarı başda divara bitişik enli çarpayıda üz-gözü pörtmüş yeniyetmə uzanmışdı. Gözləri yumulu idi. Yaxınlaşıb, əlinin arxasını alnına dirədi.

– Adı nədir? – Nonadan soruşdu.

– Armen, – pəsdən cavab gəldi.

– Rusca bilir, onunla rus dilində danışa bilərəm?

– Bilir, bilir, – sonra özü erməni dilində nəsə dedi. Armen gözlərini açıb, könülsüz həkimə tərəf baxdı. Nona bu dəfə rus dilində əlavə etdi: – Həkim gəlib, onunla söhbət elə, Armencan, səni müayinə edəcək, nə soruşsa ətraflı, dəqiq cavab ver, çəkinmə, özün də istədiyini soruşa bilərsən.

Armen gözcü təzə adama baxdı, həkim ona tanış gəldi, amma heç nə soruşmadı, yenidən gözlərini yumdu, mədəsi çöndü, qaytarmaq istədi, üz-gözünü turşutdu, ödə ağzına gəldiyindən turşumuş, kifli qoxu onu əzdi. Suren cəld əyilib çarpayının yanındakı balaca ləyəni qarşısına tutdu, Armenin ağzından sapsarı zərdab ləyəne yayıldı. Azər tumbanın üstündəki salfet kağızlardan birini götürüb, özü Armenin ağzından çənəsinə süzülən sarı zərdabı sildi, dörd büküb tumbanın bir böyrünə qoydu. Onun bu nəzakəti Nonanın diqqətindən yayınmadı.

Azər uşağın balıncını götürüb kənara qoydu ki, xəstə düm-düz vəziyyətə düşsün, yorğanını da qasığına qədər aşağı çəkdi, gecə köynəyini yığıb çənəsinin altında bükdü, – Suren, bunu tutub saxla, – dedi, uşağın qarın boşluğunda əzələ gərginliyi o dəqiqə diqqətini cəlb etdi, bu ona şübhələndiyi diaqnozu müəyyənləşdirməkdə ilk ciddi əlamət oldu. Digər əlamətləri də yoxlayıb, fikrində tutduğunu dəqiqləşdirmək üçün uşağın özü ilə təmasa keçdi:

– Armencan, dilini göstər, – qupquru və büsbütün ağappaq idi. – Yaxşı, ağzını geniş aç, boğazına da baxım, əla. Qarın ağrımır ki? Ürəyin bulanır? – Azərin bütün suallarına uşağın yerinə anası cavab verirdi:

– Xəstəliyə qarın ağrısı ilə başladı, iki gün əvvəl, sağ böyrünü göstərüb deyirdi ki, küt ağrılar var. Elə bildim yeməyini qarışdırıb, ya da yağlı yeməyin üstündən soyuq su içib, mədəsi pozulub, üç gün əvvəl gecə yarısı məni çağıranda gördüm ki, uşaq od tutub yanır, qarınını tutub yatağında qıvrılıb.

– Qurdu olub Armenin? – Əli ilə uşağın nəbzini tutdu.

– Olub, amma bir neçə il qabaq, müalicə edib hamısını tökdüm. İndi qurddan əziyyət çəkmir, rəngi-rufu da açılmışdı uşağın.

Azər başını yırğalamaqla başa düşdüyünü anlatdı. Sonra əlini sivişdirib Armenin sağ böyründən bir az aşağına usdufca sıxdı və cəld əlini geri çəkdi. Xəstə zarıdı. Bu, Azərin qərar qəbul etməsi üçün həlledici an oldu.

– Nona xanım... – Cavab gözləmədən qapı səmtinə çöndü, qapını açıb, Nonaya yol verdi. – Boğaz vəzləri qızarıb və şişib, tez-tez angina olurdu? Qızılca çıxarır? Sonuncu dəfə nə vaxt yemək yeyib? Kiçik bayıra gedəndə ağrılar hiss edir? Yəqin şirniyyat həvəskarıdır. – Fikirlərini qətiyyətlə söyləyirdi. Nona Azərin suallarına başı ilə təsdiq cavabı verir, onun dəqiq və sadə sorğularının arxasında, nəhayət, dərinə dərman verə biləcək birisinin tapılacağına inanırdı.

Azər usdufca, lakin qəti səsle söhbəti kəsələşdirdi:

– Pertonitli qanqrenoz appendisit! Təcili əməliyyata götürmək lazımdır.

Nona “əməliyyat” sözünü eşidər-eşitməz, yerində dondu, özü-özünü ittiham etdi: “Bu dağın başında, kənd yerində hansı cərrah əməliyyat apara bilər?” Hönkürdü, ümidləri alt-üst oldu, yenicə tanıdığı yad kişinin, həm də bir əsir qarşısında aciz durumunu göstərmək istəmədi, üzünü əlləri ilə qapayıb pəncərəyə çevirdi, qəlbini dağlara açdı: “Balam əlimdən gedir...” Lakin dərdə təslim olmaq istəmədi, özünü ələ aldı, iradəsini toplayıb Azərin yaranmış vəziyyəti öz əlinə almasını dolayısı ilə anlatdı:

– Beynim kütləşib, həkim, ağılımı itirmişəm, sən özün bir variant fikirləş, mənə de, açıq deyirəm, hazırda vəziyyətdən çıxmağa səndən başqa heç bir güvənəcəyim yer yoxdur. – Başını qaldırıb, göz yaşı içində boğulan baxışlarla Azərə baxdı.

Azər sussa da, Armeni müayinə edib diaqnozu qətiləşdirdiyi andan içində götür-qoy edirdi, əmin oldu ki, xəstənin halı ağırdır, həm də hər an daha da ağırlaşa bilərdi, irinləmiş bağırsaq partlayıb çirkini daxilə yaya bilərdi. Baxışları ələcsiz ananın gözlərində dayandı, “əməliyyat” sözündən sarsılan Nona da təhlükəni hiss etmişdi, əlacı köməksizliyini göz yaşları ilə Tanrı hüzuruna çatdırmağa qalmışdı. Sükutu Azər özü pozdu:

– Vaxt əleyhimizə işləyir, hər ehtimala qarşı antibiotik ehtiyatı görmək lazımdır. – Sözünə ara verdi. Nona hiss etdi ki, həkim nə işə fikirləşib, özlüyündə bir daha hərtərəfli götür-qoy edir. İşıq ucu duyub bir qədər toxtadı.

Areqin əsəbi və qəzəbli səsi onların söhbətini yarıda saxladı.

– Nona, nə qərara gəldin? – Areq yaralı qaban kimi şığıyıb arvadı ilə burun-burun mışlandı. – Bu türk nə deyir? Uşağa nə olub?

– Vəziyyət gərgindi... Hər an iltihablı bağırsaq partlayıb qanını zəhərləyə bilər... Təcili operasiya... – Hıçqırıq nitqini kəsdi, sözünün ardını gətirə bilmədi, məsumcasına Azərə baxdı, yəni sən davam elə, həkim, mən danışa bilmirəm.

Azər, Nonaya danışmış kimi, səmtini ona sarı tutdu, xəstəni təcili yaxınlıqdakı hər hansı bir xəstəxanaya çatdırmağın vacib olduğunu təkid etdi.

– Bura ən yaxın rayon Mardakertdir...

– Neçə saatlıq yoldur?

– Saat nədir, ən çoxu 40 dəqiqə... Ancaq yol narahatdır, kələ-kötür, əyri-üyrü daş yoludur...

– Aydındır, əlavə, heç olmazsa, cərrahiyyə şöbəsində iş təcrübəsi olan yerli şəfqət bacılarından birini tapıb xəstəxanaya çağırmaq vacibdir. – Vəziyyətin ağır, ancaq çıxılmaz olmadığını Areq də başa salmaq üçün özünə inamlı səsle tələbini qətiləşdirdi: – Özüm əməliyyat edəcəm, əgər burda ən sadə şərait olsaydı, uşağa əziyyət verməzdim, elə şam işığına onu əməliyyat edərdim burda, təəssüf ki, bizim durumda ən optimal variant Ağdərəyə yetişməkdir.

Areqi sanki ildırım vurdu, əsəbi idi, daha da əsəbiləşdi, “Ağdərə” sözünü eşidəndə sanki dünya başına fırlandı, cin atına mindi, Azərin üstünə qıcandı, Nona cəld tərپənib onun qarşısına keçdi:

– Areq, sən nə edirsən, özünə gəl, indi zorbalıq etmək durumunda deyilik...

– Görmürsən, türk köpəyi, içimizdə, üzümüzə qarşı “Mardakert”ə “Ağdərə” deyir. Beynini sərçə yumurtası kimi bir çırtma ilə əzərəm, keçiotaran. Bəxtin gətirib ki, oğlumun xəstə vaxtında qarşımda durmusan, taleyinlə oynama...

Ər-arvad ermənicə söz gələşdirirdi. Heç nə başa düşməsə də, Nonanın ona qahmar çıxdığını anlayırdı. Areq özünə nəzarəti itirməmək üçün onlardan bir qədər aralandı.

Dönüb Surene baxdı, Suren də rahat-rahət Nonaya diqqət kəsilmişdi, qadının cəsarətindən razı qaldığını toxtaq görkəmilə bürüzə verirdi. Lakin ər-arvad arasına girməyə cəsarət etmədi, gərginliyi soyutmaq üçün imkan gözlədi.

– Bizim Akopun arvadı Tamara operasionnuda medsestradır, Akopa deyin, məsələni yoluna qoysun. – Surenin yerində araya girməsi Areqi əsəb dünyasından qopardı, elə bil başına soyuq su tökdülər. Cızığından çıxdığının fərqinə vardı. Sakit səsle Akopu yanına çağırıb bərk-bərk tapşırdı, xidməti maşınını onun ixtiyarına verib Ağdərəyə yola saldı.

Azər qətiyyətli səsle tapşırıqlarının davamını söylədi:

– Təcili yardım maşını tapın, – üzünü Surene tutdu, – içində uşaq beşiyinə oxşayan asılqanlı yataq yeri düzəltmək lazımdır ki, maşın hərəkət edəndə xəstəni atıb-tutmasın, həmin şəfqət bacısına da tapşırın ki, biz çatana qədər gedib cərrahiyyə otağını hazırlasın, alətləri sterilizə eləsin, növbətçi həkimə deyən ki, biz yarım saata gəlirik, o da əməliyyat üçün ilkin işləri gördürsün. Suren, sən də bizdən əvvəl get ora, demə həkim azərbaycanlıdı, de ki, Areq tapıb, bilmirəm hardan gəlib, işimizi qurtaraq, sonrasına baxarıq, heç kim, ən azı əməliyyat qurtarana qədər, mənim azərbaycanlı olduğumu bilməməlidir. Bunu Armenin xətrinə edin, xahiş edirəm.

Areq Azərin bu darmacalda incə məqama toxunmasından məmnun oldu, içində “Bu türk axmaq deyilmiş”, - fikri qabardı və tez də yox oldu. Əvvəlki cırtqozluğundan peşmançılıq çəkdi.

Armen iri bir beşiyə uzanmışdı, ağrısı da dözürdü, Azər, Nona və əsgərlərdən biri təcili yardımın salonunda həmin beşiyin iplərindən yapışıb yırğalanmasına imkan vermirdilər. Sürücünün yanında oturmuş ikinci əsgər onları izləyirdi.

Maşın xəstəxanaya varanda, qaş qaralmışdı, adda-budda yerlərdə işıq yanırdı. Armeni təkərli xərəyə köçürüb, birbaşa əməliyyat masasına çıxarmalarını Nonaya tapşırdı. Növbətçi həkim onları giriş qapısında qarşıladı. Ermənəcə nəse dedi, Azər başa düşmədi, məsuliyyəti daha da artırmaq üçün susdu, bir qədər aralanandan sonra Suren ona yavaşca tərcümə elədi ki, əməliyyat otağı hazırdı, geyim, dava-dərman da yandakı otaqdadır. Azər yan otağa keçib, üst paltarlarını çıxartdı, asılqandakı ağ dizlik-köynək bitişiyi geyinib, üzünə maska taxdı, şəfqət bacısından ümumi vəziyyəti soruşdu, keyidici iynənin vurulmasını tapşırdı. Cavabdan hiss etdi ki, naşı deyil, toxtadı, əllərini yaxşıca yuyub-quruladı, spirtləyib havada yellədi, şəfqət bacısı tibbi əlcəkləri əlinə keçirməkdə ona kömək oldu.

– Adın nədi? – Rusca xəbər aldı.

– Tamara.

Başqa heç nə soruşmadı. Əllərini göyə qaldıraraq dua etdi, irəli uzadıb diqqətlə izlədi, əsmirdilər, “Şükrlər olsun!” – deyib qətiyyətlə əməliyyat otağına keçdi. Tamaranın matı-qutu qurumuşdu. Gördüyünü dilinə gətirməkdən qorxdı: “İlin-günün bu vaxtı Mardakert hara, müsəlman həkim hara...” Sonra fikirləşdi ki, yəqin Areqin İrandakı dostlarından biri müsəlman cərrah-həkim tapıb bura göndərüb, bəs iranlı həkim rus dilini haradan bilir? Qatmaqarışlıq fikirlər içində itib-batdı. Gördükləri ilgim qoynunda qabardı, tez də yox oldu, nələr düşündüyündən qorxdı, xətadan-bələdan uzaq olmağı üstün tutdu, öz-özünə: “Övlad dərdi adamı düşmənlə qapısına da aparar,” – belə yerdə deyiblər, - fikri onu sakitləşdirdi.

Həkimin alnında tumurcuqlanmış tər damcılarını pambıq yumağa hopdurdu. Azər başını qaldıraraq, boynunun quluncunu qırdı, rusca astaca başa saldı ki,

Nonanı arxayınlaşdırmaq lazımdır, get de ki, diaqnoz təsdiqləndi, əməliyyatın ən ağır mərhələsi arxada qalıb.

Nona əməliyyat otağının qapısını kəsdirib durmuşdu. Göz yaşlarının sifətində açdığı bulanıq, enli cığır qurumamışdı, yaş idi. Şəfqət bacısının onlara sarı gəldiyini görüb, özünü onun üstünə atdı. Tamara uzaqdan sağ əlinin baş barmağını yuxarı tutub, "Lav, axçik, lav" - , şadyanalığı yaydı, sonra da balaca şüşə qabın içində sapsarı tuluqlanmış kiçik bir qanlı bağırsaq parçasını göstərdi.

– Bu da həmin çirkli zibil, 15-20 dəqiqəyə yekunlaşdıracaq, ən çətini keçildi. Əlləri qızıl imiş bu həkimin, onu hardan tapdız?! – əri Akopun qəzəbli baxışlarını üzündə hiss etdi, cavab gözləmədən qayıdıb özünü içəri saldı. Azər yaranı tikməyə hazırlayırdı.

Nona yanındakı əsgəri Areqə zəng etməyə göndərdi:

– Nə eşitdinsə sözbəsöz ona çatdır, toxtasın.

Azər qapıda görünəndə, Nona az qaldı özünü onun üstünə atsın, boynuna sarılıb öpüşlərə qərq etsin, özünü zorla saxladı, həkimin nə deyəcəyinə qulaq kəsildi. Azər tibbi maskanı üzündən çıxarıb, sol əlinə aldı, başındakı ağ çalmanı da çıxartdı:

– Allaha çox şükür, qurtardıq, indi səbrlə sağalmağına dəstək verilməlidir, burda münasib bir otaq yəqin ki, tapılar, şəfqət bacısı indi onu gətirəcək, kefi yaxşıdı, soruşdu ki, həkim, qurtardız, "hə" eşidəndə həтта zarafat da elədi, - başqa heç nəyi kəsmədik ki, - dedi, yaxşı oğlandı, Allah qorusun.

Nonanın üzünə xəfif təbəssüm qondu, son günlərdə ilk dəfə dodaqları qaçdı, oğlunun incə zarafatları sevdiyini bilirdi, ancaq cərrah masasında zarafat etmək – bu, təzə idi onun üçün. Xoşhal oldu, ancaq onun üçün vacibi bundan sonra olacaqlar idi, ona görə də rahatsızlığı hələ də qalırdı.

– Həkim, siz özünüz, bir də mən, başqa heç kimi bu palataya yaxın buraxmaram – ikimiz Armenin yanında olacağıq, siz həkim kimi, mən xəstəyə xidmətçi kimi, bu iki-üç gündə gördüyüm biganəliklərdən sonra heç kimə etibarım qalmayıb.

Azər Nonanı kənara çəkib dərini açdı:

– Nona xanım, onsuz da buradakılar bizim ermənicə deyil, rusca danışığımızdan şübhələnilər, mən də ki, rusa oxşamıram, şəfqət bacısı da əməliyyatdan əvvəl mənim müsəlman duası etdiyimi gördü, sabah bütün ətrafınız bunlardan danışacaq, sizə problem yaranacaq, mən buna əminəm, məni qaytarın kəndə, zindana, Armenin xatirinə, heç olmazsa övladınızı, özünüzü qoruya biləsiniz... Doğrusu, Armeni bu vəziyyətdə qoyub getməyi mən də özümə sığışdırmıram. Mən də onun yanında qalmaq istərdim, amma nə etməli, uşağı bu vəziyyətdə evə də aparmaq olmaz, ən azı bir həftə burda qalmalı, həkim nəzarətində olmalıdır...

– Heç nə eşitmək istəmirəm, dedi-qodu yayanların həyatını başlarına dar edərim, əgər biri sənə güldən ağır söz desə, özüm onların cavabını verəcəm, narahat olma, elə başa düşürəm ki, bundan sonra Areqin də sənə münasibəti dəyişəcək, lazım gəlsə, atama da deyərəm, bizi köməksiz qoymaz, Mardakertin derderidir, sözünü eşidirlər, əminəm ki, camaatı başa salacaq... Həm də sən Tanrı hədiyyəsisən, rahib atamın dualarının yekunusan, bilirəm ki, o da belə düşünür... – Sözünə bir az ara verib, nəfəsini dərdi, fikrini daha dərinəndən əsaslandırmaq üçün açıq danışdı. – Bizim camaat haqqı nahaqdan seçməyi bacarır, sən müharibə apardığımıza baxma, Qarabağ camaatı gizləndə bu müharibəyə nifrət edir. Hər şeyi yerli-yataqlı biləndən sonra özləri sənə də, mənə də, Ar-

mənə də dua edəcəklər, kilsəyə gedib şükranlıq şamı yandıracaqlar, mən buna əminəm... o ki qaldı hərbcilərə, xüsusilə də Yerevana bağlı olanlara – heç və-cimə də deyillər, birinci, əvvəl onlardan kömək istəmişdim, necə cavab verdik-lərini özləri məndən yaxşı bilirlər, hünərləri var, bura gəlib mənə hədə-qorxu gəlsinlər... Biz ikimiz burada Armenin yanında qalırıq, sonra aparırıq evimizə, daha sonrası asan olacaq... Etiraz qəbul olunmur!

Suren yaxınlaşıb Nonanın qulağına nə isə pıçıldadı, Nona razılıq elədi:

– Mən özüm sizə qulluq edəcəm, apar həkim əl-üzünü yusun, özünə gəlsin, sizi dəvət edəcəm.

Dağlara qaranlıq tez düşür və qəfil də yayılıb ucalığı ilə qürrələnən dağ-
daşı qara örtüyə bürüyür. Ağdərənin də üzərinə qaranlıq göz qırpımında yayıldı. Güneş ən gözəl rənglərini içinə yığıb yuvasına çekildi, dağ döşündə eninə yayılmış şəhərin işıqlarının dalbadal çoxalması bir anda oldu, sayrışır, sonra bir-birinə qovuşaraq, dərə boyu yuxarı - dağlara sarı işıq seli yaradırdı. Sanki lap dərinliklərdəki kəhkəşanlı səmadan azman bir ulduzlu xalça qopub dağların zirvəsinə çadır çekmişdi. Gündüzün xəfif çən-çiskini əriyib yox olmuşdu, ən uca qarlı dağın zirvəsi apaydın görünürdü, göyün yeddinci qatından da uzaqlardan boylanıb Yerə baxan Ay öz növbəsini gözləyirdi. Azər bu mənzərəni həssaslıqla seyr edirdi. Çox keçmədi ki, Ay da səmada yerini tutdu, səthindəki kələ-kötür yollar, dağlar, qurumuş çay yataqları adi gözlə də görünürdü, Azərin daxilində oranın yetimləşmiş Kəlbəcərin Allah dərğahında şəklə olması fikri bədirləndi. Xəstəxananın həyətinə çıxıb bu gözəllikləri genişlikdən seyr etmək keçdi qəlbindən. Lakin ani sərbəstliyin üzərində əsir adlı bir zalımın durması onu təbiətin cəlalından ayıraraq reallığa qaytardı. Ayazıymış hava alınıb döyəcəyib özünə qaytardı. İçindən soyuq bir sızıltı boyaboy keçib onu əməlli-başlı üşütdü. Əlini uzadıb pəncərənin nəfəsliliyini bağladı, elə bil əyninin nazik olmasını indi dərk etdi. Həm də ac idi. Əməliyyatın gərginliyindən onu basan soyuq tər bütün bədənini buzlatmışdı. Utandığından heç kimə deməmişdi ki, ona dəyişik versinlər. Nonanın verdiyi nimdəş pəncəyi çiyinə saldı, bu da imdadına çatmadı. Bir qədər aralıda durub yan-yөрələrindən keçənləri müşahidə edən Suren onun nəşə axtardığını hiss etdi, başa düşdü ki, həkim üşüyür:

– Həkimcan, kepini pozma, bu dəqiqə sənə isti paltar tapıb gətirəcəm. – Ərklə növbətçi həkimin otağına keçib, qəhvəyi rəngli bir qalın əsgər sırtıqlısı ilə qayıtdı. – Götür geyin, soyuqlayarsan, amma əsas məsələ canın içəridən qızmasıdır ki, onu da indi həll edəcəyik. - Sanki Azəri təpikləyib döyən, hər fürsətdə aşağılayan Suren qeyb olmuşdu, hiss olunurdu ki, hər dəfə Azər onun adını çekəndə xəcalətindən yerə girir. Nonanın incə səsi hər ikisini özlərinə qaytardı:

– Uşaqlar, buyurun, siz başlayın, 5-10 dəqiqəyə mən də sizə qoşulacam...

– Azər Nonaya baxdı, aramsız süzülən bulanıq göz yaşlarından soluxmuş ağappaq, yumru və dolu sifətdə iki əyri-üyrü nazik cığır qalmışdı. O cığırın başladığı nöqtədə iki qəhvəyi rəngli məlahətli göz parıldayırdı, həyat eşqi saçırı. “Gözəllik üstünə gözəllik qatan yaxşı gün deyilsə, bəs nədir?!” – öz qənaətini özü də təsdiq etdi. – Bu axşam Azər həkimin şəərəfinə azərbaycan-sayağı qulluq edəcəyəm, əvvəlcə armudu stəkanda çay, – əlindəki iki stəkan-nəlbəkədən birini Azərin, digərini isə Surenin qarşısına qoydu, – bu dağların moruq mürəbbəsi ilə. Təbriz paxlavamız da var. İrandan gələn sürücülər gətirirlər bunu. Şam yeməyindən sonra çay dəsğahında onun da dadına baxarsız, əlbəttə, Azər həkimi paxlava ilə təəccübləndirmək olmaz, hər halda, onun şəərəfinə bunu təklif etməyinə sevinirəm... Suren, bəs pendir yoxdu, həə, tapdım, zənbilin küncünə düşübmüş, sizin paxlava, bizim pendir – əla cütlükdü

bu dağlar qoynunda, əlvida, bütün pisliklər, yaşasın yaxşılıqlar... – Sözüne ara verdi, dediklərinin yersiz olmadığını yoxlayırmış kimi, sınaıçı nəzərlərlə ətrafına baxdı, əli boş durmasın deyər, yemək çeşidlərini bir daha masada ehmalca nizamladı. – Həkimcan, Surenin anası ilə mənim anam, xalaqızıdırlar, – Nonanın ağız dolusu bölüşdüyü söhbətlərin məhrəm səsliliyi Azərin diqqətindən yayınmadı – dadlı əli var, mənim ata evimdə məclis qurulanda anam həmişə Surenin anası Siranuş xalanı çağırardı. Demək istəyirəm biləsən ki, Suren özgə adam deyil. Bundan sonra o, sənə mənim qardaşım kimi yanaşacaq. Ailədə tək övladam. Surenlə bacı-qardaş kimi böyümüşük...

Xəstəxananın həyətinə hərbi "UAZ" dayandı. Qapısı açılanda əvvəl əsgər papağı göründü. Sonra saqqallı sifət, daha sonra sıırıqlıya bürünmüş iri bir cüssə peyda oldu. Geniş addımlarla girişə doğru şığıdı. Sürücü arxa oturacaqdan bir bağlama götürüb, həmin cüssənin arxasına düşdü. Səs-küy xəstəxananın o başındakı dəhlizdən yayıla-yayıla onlara tərəf yaxınlaşırdı. Areq idi, o, otağa daxil olanda, Azər hələ çay içirdi.

– Çay deyil, konyak vaxtıdır, həkim. Mənə məlumat çatdı ki, əməliyyat yaxşı keçib. Armenə baş çəkim, gəlirəm. – Nona Armenin yuxuya getdiyini dedi, ona da sakit davranmağı işarət barmağını dodaqlarına yapışdırmaqla tövsiyə etdi. Areq ayaqlarının ucunda palataya yaxınlaşdı, qapını azca aralayıb oğluna baxdı, uşağın səhər gördüyü pörtmüş sifəti indi ayazımızdı. Nonaya baxdı:

– Hərərəti enib, qan itirdiyindən rəngi soluxub, keçib-gedəcək.

Birlikdə qayıtdılar masa başına.

– Bu gündən burada əsir türk yox, həkim var... – Nona baxışları ilə Azəri saxladı, təzəcə dediyi sözlərin yerini tapmasından məmnun qaldı. – Bugünkü uğurlu əməliyyatın şərəfinə çəlləkdə, təbii yolla yetişmiş ondördillik konyak gətirmişəm... Həm mənim, həm də babasının diqqəti olaraq... Oğlumun yaşıdı olan mirvaridir. Niyyət etmişdik ki, toyunda açarıq çəlləyi, ancaq... nə isə... Armen sağ-salamat ayağa qalxsın, səninlə qədəh-qədəhə vuracam, o şərəfə nail olmaq üçün yaxşı başlamısan, həkim. Bu dəfə Suren və mənim məhəbbətim Nona sənə yoldaşlıq edəcək. – Fikrinə təsdiq almaq üçün təbəssümlə çönüb Nonaya baxdı. Şənliyi əriməyə başladı. Sifəti dəyişdi. Baxışları Nonanın son günlər ilk dəfə səliqə ilə daranmış saçlarına dirənib donmuşdu. Bayaqqı özündənrazılıqdan əsər-ələmət yox idi. Sanki dilini udmuşdu, səsi quruyub qırtlağına yapışmışdı. Heç nə demədən, sakitcə durub qapıya yönəldi. Azər də, Suren də mat qalmışdılar, günahsız günahkarlar kimi bir-birinə baxdılar.

Nona da çaşbaş qalmışdı, Areqin ardına düşdü, ümid etdi ki, bəlkə təklikdə əri qəfil narahatlığının səbəbini anladacaq, onu dəhlizin ortasına qədər arxadan yola saldı, Areq isə arxasına baxmadan başını aşağı dikib ayaqlarını çıxışa doğru sürüyürdü. Nona ərinin şən gəlib, kor-peşman qayıdışına pərt olmuşdu, amma səbəbini soruşmadı, bildirdi ki, son vaxtlar Areqin əsəbləri tarıma çəkilib, onun atalıq hissi ilə hərbi mövqeyi qarşı-qarşıya durmuşdu, bu da onu üzürdü, gərginləşmiş tərəddüd vəhşicəsinə içini sökürdü, oğlunu ölümün caynağından qurtarmaq istəyirdi, ancaq naçar vəziyyətdə qalıb heç nə edə bilmirdi, ümumerməni təəssübkeşliyi qarşısında bir ermənin taleyi ərki çatan insanlara xırda gəlirdi, bu da onu didib-parçalayırdı, kömək umduğu insanların biganəliyi onu hər şeydən küsdürmüşdü. Nona sualının yerinə düşməyəcəyindən ehtiyatlandı: yersiz olan hər şey erməni adına yaraşmayan bir hal yarada bilərdi. Həkim əsir olsa da, bir növ, qonaq idi, həm də adi qonaq deyildi, silah-silaha durduqları azərbaycanlı idi. Duz-çörək masası arxasında oturublar, süfrə açılıb – ildırım sürətilə beynindən keçən bu fikirlər onu daha nəzakətli olmaq

məcburiyyətində saxladı. Kor-peşman yemək masasına qayıtdı. Fikri hələ də olub-keçənlərin yanında qalmışdı. Ərinin baxışı Azərin bu gün əməliyyatdan sonra ona necə diqqətlə baxdığını xəyalında canlandırırdı, ehtiras kimi qəbul etdiyi o ilk fikirdən pərt oldu. Şəfqət bacısı ona xoş müjdə gətirəndən sonra toxtayıb əl-üzünü yumaq, daranıb özünü azacıq da olsa səliqəyə salmaq istəmişdi. Güzgüdə saçlarına dən düşdüyünü görəndə hövlnak olsa da, “Armenimin yolunda bir neçə təl yox, bütün saçımın ağarmasını qurban deyərdim” – ana amalını içində təsdiqlədi, kefini pozmadı, Areqi də, həkimi də indi başa düşdüyünü qəlbində etiraf etdi, ağarmış saç dərd deyil, övlad itirməkdir dərdlərin dərdi. Azərin baxışlarına başqa yozum verməsindən xəcalət çəkdi. Qəlbinin sorğu-suallarını, suya danışmış kimi, bitirib, yenidən qəlbinin dərinliyindəki bir gizlədə yuvaladı.

Azər çayını axıra qədər içdi, Areqin qəfil gəlişi və gedişinin səbəbinin ağaran saçlar olduğunu təxmin etdi, çünki onun Nonaya baxışlarının ərin öz arvadına baxışları olmamasını duymuşdu, dərdin üsyanının ağ saçlarla nəticələnməsi ona tanış idi, yəqin mənim də ağ saçlarımın sayı artıb bu günlərdə, eh, həyat belədir, bir dövr qapanar, yeni bir dövr açılar, ağaran isə saçlar olur, təki saçlar ağarsın, həyat sönməsin. – O da dodaqaltı apardığı söz güləşinə son verib, diqqətini yemək masasına yönəltdi.

– Suren, bu gün aprelin 24-dür, bilirəm, onu da bilirəm ki, axşam saat 8-i keçib, mətəm ibadətləri sona çatıb, yeni bir günün astanasındayıq, Tanrının sayəsində sabahımız daha işıqlı olacaq... – Nonanın eyhamlı sözləri Sureni də xəyalından ayırdı:

– Həkimcan, mənim öz əlimlə çəkdiyim tut arağı, yoxsa Areqin gətirdiyi konyak?

– Heç biri, – Azər etiraz etdi. – Mən nə əməliyyatdan əvvəl, nə də sonra, heç vaxt spirtli içki qəbul etmirəm. Bu mənim özümə peşə qadağamdır, Allahın köməyi ilə Armen sağalar, onu evə apararıq, bax, onda kiçik dostumun şərəfinə bir qədəh vuraram... əlbəttə, imkan yaransa, sizinlə olsam...

Nona da, Suren də sakitcə bir-birilərinə baxdılar, Azərin kübar düşüncəsi Nonanın ona olan rəğbətini daha da ucaltdı. Nona Azəri Armeni müayinə edən andan müşahidə edirdi, indi də gözaltı yemək masası arxasında davranışına nəzər yetirirdi. Nona kübarlığı kişiliyin əsas xarakterlərindən biri kimi dəyərləndirdiyindən, həkim barədəki ilkin qənaətlərində yanlış olmadığından məmnun qaldı.

Suren qarşısındakı kiçik qədəhi özündən kənarlaşdırdı, çaya həvəsli olmadığından, qalıb soyumuş çayı iri bir nimçəyə boşaldıb, armudu stəkanı ağzına kimi tut arağı ilə doldurdu, Nona göz işarəsi ilə konyakı nişan verdi. “Ağır keçən günlərin uğurlu sonluğu şərəfinə” – Nonanın incə səsi və içki dolu qədəhlərin cingiltisi qoşalaşdı. Azər eşitdiklərinin içində özünün də olduğunu anladı, bir az sərbəstləşdi, pəsdən “Şərəfə!” deyib onlarla həmrəy olduğunu bildirdi. Suren sadəcə açılmış, lakin bol süfrənin eşqinə dilə gəlmişdi:

– Yaşamaq gözəldir, elədir, həkim?!

– Bəzən! – Azərin cavabı qısa oldu, ancaq son günlər yaşananların içindəki insanların heç biri buna etiraz etmədi, susmaq razılıq əlamətidir – şam yeməyi Azərin cavabı üzərində davam etdi.

Tut arağı Surenin iştahını açmışdı, o, növbəti stəkan üçün meydan hazırlamağa girişmişdi. Nona əlindəki çəngəl-bıçaqla nimçədəki pendir və ev sucuğunu xırda-xırda kəsərək kiçik çörək dilimləri ilə nuş edirdi. Ev sucuğu Azərin də xoşuna gəlmişdi. Kənardan baxan elə bilirdi ki, ətrafda müharibə getmir, köhnə zamanlardakı kimi əmin-amanlıqdır, ölüm-itim də yoxdur bu

həndəvərdə, açılan atəşlər ölüm ovuna çıxmırlar, ermənilər də, azərbaycanlılar da, əllərində qədəhlər, sevinc atəşfəşanlılığına eşq elan etməyə tələsirlər, hərbiçilərin ixtiyarına verilmiş xəstəxanada deyil, dağ ətəyində, təbiətin qoynunda, bulaq başında süfrə açıblar, ətrafdakılar da yaralı əsgərlər deyil, dost-düşməne araçılıq edən köhnə dostlardır. Yenə Suren sükutu pozdu:

– Həkimcan, heç nədən çəkinmə, bütün yeməklər müsəlman üçün hazırlanıb. Bizim Ağcabədidə, Avşarlarda ailəvi dostumuz, açıq deyim də, kirvəmiş var. Əvvəllər hər il bir neçə dəfə bir-birimizə gediş-gəlişimiz olardı. Yaylaq-qışlaq vərdisi atalarımızı dost eləmişdi. Ona görə də biz sizləri necə qonaq etmək lazım olduğunu yaxşı bilirik. Bax, bu basdırma dananın can ətindəndir. – Loxmasını udub sözünə davam etdi. – Çox ləzzətlidir. Görürəm, sən də ağzının dadını yaxşı bilirsən... – Əlini uzadıb basdırma dolu tabağı Azərə tərəf çəkdi. – Əlimi geri qaytarma. Bizim tərəflərin pendirinə də söz ola bilməz, toyuq soyutması isə, Nonanın şəxsi sifarişidir, tapşırdı ki, həkimə birdən-birə yağlı, ağır yeməklər olmaz...

– Anaaa! – Armenin səsi idi. Nona yeməyinə ara verib cəld bitişik palataya keçdi. – Yadıma düşdü, məni müayinə edən həkim həmin əsir kişidir.

– Təkcə müayinə edən yox, həm də səni əməliyyat edən həkim...

– Həə, üzünə maska taxıb, başına da kolpak keçirsə də, onu tanımışdım, olar onu bura çağırıasan, təşəkkür etmək istəyirəm.

– Əlbəttə, oğlum, indi süfrə arxasındadır, şam yeməyi qurtaran kimi, sən istəyini ona bildirərəm. Bunu yaxşı fikirləşmişən, özümü elə itirmişəm ki, belə bir vacib məsələ yadıma düşməyib. – Əlinin arxasını Armenin alnına toxundurdu. İstiliyi vardı, amma yüksək deyildi, toxtadı, Armenin yorğanını boğazınacan çəkdi. – Özünü soyuğa vermə, əməliyyatdan çıxmısan, zəifləmişən, pəncərənin nəfəsliliyini açmışam. – Ayaqlarının da üstünü bürələyib süfrəyə qayıtdı.

Azər baxışları ilə vəziyyəti soruşdu.

– Narahatlığa səbəb yoxdur, Armen sizə təşəkkür etmək istəyir. – Nona qürurlandı, söhbətin əvvəlini bilərəkdən demədi ki, Azər əsir olduğunu xatırlayıb qanı qaralmasın. Sözünə bir az ara verib əlavə etdi. – Hərərəti var, ancaq yüksək deyil.

– Hərərətinin olması normaldı, günü-gündən 36-37 civarına qayıdacaq... Gədim gənc dostumun təşəkkürünü qəbul edirəm, sonra çay içərəm.

Azəri qapıda görən kimi, Armenin gözləri də güldü, yerində qurcuxub dirsəklənmək, həkiminə hörmətini uzanıqlı yox, heç olmazsa dikələrək bildirmək istədi. Azər ailə tərbiyəsini duydu, amma ona əzəllərini dartmağın təhlükəli olduğunu başa saldı, uzanıqlı vəziyyətinə qayıtdı. Uşaq pörtdü, utancaq görkəmdə, səmimi tərzdə Azərə ürək sözlərini bildirdi. Armenin yaşından böyük düşünmə qabiliyyəti, ədəb-ərkanı, sərrast danışığı Azərin kefini daha da durultdu. Bütün bunları arxadan seyr edən Nona göyün yeddinci qatında idi. Azər xoş sözlərin səmimiyyəti ilə Armenin hərərətini ölçdü – 37.7. Xəstəlik vərəqində qeyd apardı. Saat 10-da sənə bir iynə vuracaqlar, bir az göynədəcək, ancaq sən dözümlü oğlansan, səni qorxutmasın. Əgər vacib bir sual yaransa, qonşu otaqdayam, anan sənə qonşu çarpayıda qalacaq, Suren isə azad bir quşdu, kefi istəyən budağa qona bilər. – Gülüşdülər bu təqdimata. – Bu gün ancaq limonlu, kəməşirin, qaynanmış su, çay qaşığı ilə, üç gündən sonra soyutma toyuq suyu, ondan da iki gün sonra az-az yüngül, pəhriz xörəyi. Danışdıq. Əla. Hamı eşitdi və razılığını verdi. İndi hər şey, Armencan, sən həkim məsləhətlərinə necə əməl edəcəyindən asılı olacaq. Həkim və sözbəxan xəstə – ikisinin cəmi tez sağalmağın əsas şərtidir!

Əməliyyatdan sonra ilk gecə idi və bu gecə sakit keçirdi, Ağdərənin başı üstünü almış qara buludlar bir az əvvəl yükünü boşaldıb ağarmışdı, topa-topa bölüşüb rayona ağ buludlardan çadır çəkmişdi, buludlara təslim olmaq istəməyən göy üzünü açıq idi, səma aramla yerini səhərin ilk şəfəqləri ilə bölüşməyə hazırlaşdı. Yorğun və gərgin olmasına baxmayaraq, Azər tez oyanmışdı, ona elə gəldi ki, çətinliklər sovuşub, ağır günlər arxada qalıb. Soyuq beton döşəmədən sonra xəstəxana çarpayısı ona qu tükündən döşək kimi gəlirdi, yenidən gözlərini yumdu, əlinin arxasını alnına dirədi, bir çimir yuxu alıb dincəlmək istədi. Lakin qapqara bir rahatsızlıq onu sakit buraxmırdı...

Səhər xeyirlə açılmadı. Başa düşmədiyi dildəki çığır-bağırlar onu əməlli-başlı əndişələndirdi. Paltarını geyinib, Armen olan palataya diqqət kəsildi, orada sakitlik idi, qapını döydü, içəridən "gəl" kəlməsini eşidib, içəri girdi, Arməndən hal-əhval tutub sakitləşdi, hərarətini ölçdü: 37,5. Armen və Nona səs-küyün səbəbini anlamışdılar. Armenin gülər üzünü ciddiləşmişdi. Nonanın rəngi ayazıymışdı. Surenin çağıraraq cəld Areqə zəng edib buraya çağırmasını tapşırırdı. – Areqi tap, vəziyyəti başa sal. – Onların təşvişi iliklərinədək işləmişdi.

Vəziyyət tarıma çəkilmişdi. Areqin gözlənilmədən xəstəxanada görünməsi gərginliyi bir qədər yumşaltsa da, hiss olunurdu ki, yetərli deyil. Ancaq Nona ərinin gəlişinin yerinə düşməsindən rahatlandı. Az sonra qoca rahib də onlara qoşuldu. Nona atasını görcək, daha da ürəkləndi. Derder sakitcə "borev" deyib birbaşa Armen tərəfə keçdi, xəstəyə yaxınlaşmadı, uzaqdan əl yellədi:

– Özüm çox yaxına gəlmirəm... Sağal, yenə köhnə qaydamızda görüşərik. – Üzünü Areqə tutdu, sakit tərzdə, lakin qətiyyətlə tapşırırdı: – Areq, bu gəncləri başa sal ki, bura xəstəxanadı, vəziyyəti ağır olanlar var, əsəbləri pozulanlar var, səs-küyün yeri deyil. – Areq baş həkimin otağında olacağını deyib palatadan çıxdı. Rahib söhbətini Nona ilə davam etdirdi: – Mənə dedilər ki, bizim yerli həkimlər türk həkimin əməliyyat aparmasını özlərinə qarşı hörmətsizlik, özbaşınalıq, vətənpərvər olmamaq kimi dedi-qoduya çeviriblər. Neçə gündür minbir bəhanə ilə yaxalarını qırağa çəkənlər indi cin atına miniblər. Səhər açılar-açılmaz, burda bir qanqaraçılıq salacaqları gözlənilirdi. Ona görə yubanmadan bura gəldim, yaxşı ki, Areq də vaxtında özünü yetirib, yoxsa sevimli qızım və əziz nəvəm bu qarışıqlıqda pərişan qalardılar.

Tibb bacısı onların söhbətini kəsdi:

– Nonacan, bizim həkimlər konsilium tələb edirlər, odur ki, indi bura gələcəklər, Armenə tapşır bütün suallara ətraflı cavab versin, ola bilsin, səndən də, Surendən də bəzi şeylər soruşsunlar, bu türkü də başa salın...

Həkimlər dəstəsini çox gözləmək lazım gəlmədi. Maraqlandıqları sualları verib, Armenin yarasına baxdılar, xəstəlik kağızını oxudular. Xəstənin hüzurunda əlavə heç bir söz deməyib, Azəri də baş həkimin otağına çağırıldılar. Azər sellofan torbaya bükülmüş bir qabı da özü ilə götürdü. Asta, kiçik addımlarla erməni həkimlərin ardına düşdü. Sağında Nona, solunda Suren, yanaşı gedirdilər. Dəhlizin hər iki tərəfinə səpələnmiş yaralı əsgərlərin, tibb işçilərinin tənəli baxışlarını öz üzərində hiss edirdi, lakin çəkinmirdi, həm yanındakıların mərdanəliyindən, həm də düzgün qərar qəbul etdiyinə, savadlı əməliyyat apardığına bütün varlığı ilə əmin olduğundan başını dik tutmuşdu. O, konsilium otağının önündə ayaq saxladı, içəri əsir kimi deyil, peşəkar azərbaycanlı həkim kimi şəstlə daxil oldu. Nona, Suren və rahib də onlara qoşuldular. Onların bu hərəkəti Azərə təpər verdi. Baş həkim birbaşa mətləbə keçdi:

– Cənab həmkarlarım, konsiliyuma əməliyyatı aparmış şəxsin hesabat sözü ilə başlamamız doğru olardı. Danışsın görə, niyə məhz belə bir ağır diaqnoz

qoyulub xəstəyə, hansı əsasla belə bir məsuliyyətli əməliyyat təkbəşinə, bizim nümayəndəmiz olmadan aparılıb? Növbətçi həkimin işə qarışmasına icazə verilməyib? Biz hamımız Mardakertdə yaşayırdıq, xəstəxananın beş-on addımlığında, heç birimizə bu barədə heç nə deyilməyib? Bu nə rəzalətdir! Nəhayət, xəstənin durumu necədir? Buradakı bütün iştirakçıların fikir bildirməsi vacibdir. – Başını qaldırıb, nəzərlərini Azərə tuşladı, onu eşitməyə hazır olduqlarını anlatdı.

Azər müayinə prosesinin bütün detallarını, pertonitli qanqrenoz appendisit diaqnozunun əlamətlərini tibbi terminologiya ilə şərh etdi. Sonra bəzi detalları da aydınlaşdırmaq qərarına gəldi:

– Növbətçi həkim və digər burada səsləndirilən vacib məqamlara da aydınlıq gətirmək istərdim, çünki əməliyyat prosesinin ümumi vəziyyətinə təsir göstərə biləcək məzmunlardır... Növbətçi həkimin peşə verdişini bilmədiyim üçün risk etmədim, burada ağır xəstələrin gözlənilmədən həkim müdaxiləsinə ehtiyacı yaranacağı halda, mən yenidən tək qala bilərdim və bu, məni əməliyyatın ritmindən çıxarardı, proses uzanar, xəstənin ümumi vəziyyəti psləşərdi. Belə bir fors-major situasiyadan heç bir həkim sığortalana bilməz və bu gözlənilməzlik əməliyyat prosesinə ancaq mənfi təsir göstərə bilərdi, buna görə də onu öz işindən ayırmadım. Həmçinin, bildiyim qədərincə, xəstə barədə bir neçə gün öncə buraların hərbi və tibbi personalına məlumat verilsə də, onun müayinəsi məsələsi 24 apreldən sonraya keçirildiyindən, xəstənin valideynləri problemi daha optimal variantda həll olunmasına üstünlük vermişlər. – Divar boyu yan-yanı düzülmüş ağköynək stullarda əyləşmiş həkimlərə baxdı, hamısı başını aşağı dikmişdi. Onlar heç cür durumun bu şəkildə dəyişəcəyini gözləməyirdilər, susduqlarını görüb, haqlı olduğunu sandı. – İndi isə digər mətləbə keçirəm, hiss etdim ki, bir az da ləngisəm, xəstənin qanı zəhərlənə bilər, bilirsiniz də bunun sonu nə vəd edir, – üzünü Nonaya çevirib ağırlı danışığı üçün üzrxahlıq etdi. – Məsələnin digər tərəfini də açıq deyəcəyəm: Əsirlik taleyim heç bir nikbinlik vəd etmir, ona görə də zaman sözün geniş mənasında mənim ixtiyarımdan çıxmış, bir növ, öz əhəmiyyətini itirmişdir, məkan isə - xəstəxana, ağır xəstə faktı, cərrahiyyə palatası ön plana keçmişdi, bu, məndən daha operativ və qətiyyətli mövqe bildirməyi tələb edirdi. Zamanın mənasızlaşdığı, məkanın ciddiləşdiyi anımda Allahımın bir Adəm övladını xilas etmək imkanı verməsini bütün ruhumla duydum və mövlamın sınağı olaraq çağırışı qəbul etdim, bir müsəlman, bir azərbaycanlı kimi qəbul etdim, sizin dediyiniz kimi, bu ağır məsuliyyəti taleyin bəlkə də son yükü kimi çiyinlərimə aldım, şükürlər olsun ki, Allahım dualarıma, Adəm övladına olan səmimi duyğularımın qarşılığında məni rəzil görməyə köklənmişlərə fürsət vermədi... – Araya qərribə gərginlik çökmüşdü. Özü də bunu anladı. Ancaq fikrini axıra qədər deməkdən vaz keçmədi. – Əminəm ki, əgər mən əməliyyat qərarını qəbul etməsəydim, siz bu gün məni qorxaqlıqda, şəriştəsizlikdə, türk xəyanətində, azərbaycanlı düşmənciliyində günahlandırıb, aləmi bir-birinə qatacaqdınız. Sizlərə xəbər verilsəydi, töküləşəcəydiniz bura, xəstə kənarda qalacaq, mənimlə haqq-hesab çürüdəcəydiniz, əməliyyatın necə başlayıb, necə qurtaracağı bəxtin ümidinə qalacaqdı. Yeniyetmə erməninin taleyinin, bir erməni ailəsinin qara günlərinin bütün acı məsuliyyətini mənim ayağıma bağlayacaqdınız. Ancaq mən öncə Azərbaycan insanı adına, sonra isə Hippokrat andıma sadıq qaldım. – Artıq danışmaq istəmədi, əslində, başqa əlacı da yox idi. Azərin son sözləri Nonanı mənəvi yük altında əzdi... əzdi... Nona gözlənilmədən dəhşətlə hönkürdü. Çöhrəsindən üzəşığı süzülən göz yaşları

Azərin qəlbinə qor oldu. Areq cib dəsmalını çıxarıb Nonaya uzatdı. Araya çökmüş kövrək sükutu baş həkim özü pozdu:

– Sən bizimlə həkim kimi danış, sənün cümə moizəni eşitməyə yığılmamışıq. Bəlkə deyəsən ki, sevimli peyğəmbəriniz Mardakertə gəlib, o qarşı dağların zirvəsində bardaş qurub sənün apardığın əməliyyata rəhbərlik edib? – Öz sözlərinə gülümsədi, tosqun simasında özündənrazılıq qabardı, ona elə gəldi ki, həmyerliləri onun bu kinayəsinə qəhqəhə çəkəcəklər. Yanılmışdı.

– Kinayəli sözlərə ehtiyac yoxdu, peyğəmbərimizə toxunmayın, mən həkiməm və fikirlərimi də həkim kimi anladım, sonra isə insan olaraq mövqeyimi bildirdim ki, buradakılara hər şey aydın olsun, bütün bunları necə başa düşmək sizin öz işinizdir, görünür, fikrimi başqa səmtdən də anlatmaq lazım gələcəkdir, bilirsiniz ki, bizim peşədə tibbi biliklərlə yanaşı, həkimlik duyğusunun da böyük önəmi var, bu duyğu bütün həkimlərdə olmur. Mən bunu Allah vergisi kimi dəyərləndirirəm. Sizi bilmirəm, amma yeri gələndə imdadıma çatır, biliyim, təcrübəm tərəddüd edəndə, o, mənə qətiyyətli edir. Mən hər dəfə əməliyyata girəndə Göydəki Haqqı çağırır, Yerdən halallıq istəyirəm, bu vərdiş çətinliklərlə təkbətək qoymur məni, belə tərbiyə almışam... İndi isə, necə istəyirsiniz, elə də yozun dediklərimi...

– Övladlarım, – vəziyyətin idarəolunmaz hala keçəcəyinə imkan verməmək üçün derder nüfuzundan istifadə etdi, gur səs hamını özünə çəkdi. – Siz həmkarınızın işinə münasibət bildirməyə yığılmısınız, həkim söhbəti edin, dini heysiyyətə toxunulacaq yer deyil, açıq deyin, xəstənin qohumları da eşitsinlər: “Konsiliumun nəticəsi nə oldu? Nə qərara gəldiniz? Deyin, həkimin diaqnozu düzgün olub, yoxsa yox? Əməliyyat uğurla keçib, yoxsa yox? Narahatlığa səbəb nədir? Əgər bir problem varsa, onu necə həll etmək olar?”

Yerli həkimlər bir-birinin üzünə baxdı. Konsiliumun bu məcrada kəsəlməsinə heç biri gözləmədi. Heç birində birinci danışmaq cəsarəti tapılmadı.

Derderin müdaxiləsi ən çox hələ də ayaq üstə olan Azəri rahat elədi. Özündən asılı olmadan sükutu pozdu:

– Unutmuşdum, əlavə edim ki, əməliyyat zamanı kəsib götürdüyüm iltihablı hissə yanımdadır, göstərə bilərəm, onu görüb diaqnoz müəyyənləşdirməkdə haqlı olduğumu təsdiqləmək mümkündür. – Əlindəki sellofan torbanı açıb, cüssəsini bir az aşağı əydi ki, geniş kreslodə yayxanmış baş həkimə əli çatsın, belinin, böyürlərinin ağrısından az qaldı zarısını, özünü zorla ələ aldı, dözdü, ancaq əzab çəkdiyini gizlədə bilmədi, gərginləşmiş çöhrəsi sirrinin üstünü açdı. Baş həkim bunu duysa da, əhəmiyyət vermədi, şüşə qabı əlinə alıb o tərəf-bu tərəfə fırladı:

– Partlayıb ki, – baş həkimin ittiham pərdəsinə bükülmüş istehzası ortalığı daha da gərginləşdirdi, növbəti hücumə hazırlıq kimi cingildədi. – Siz qarın boşluğuna dağılmış çirki tamamilə təmizləmişiniz? Tamaranı bura çağırın! O, bizə niyə iltihablı hissənin partlaması barədə heç nə deməyib?!

Nona özünü tamamilə itirmişdi. Bu çox ciddi məqam idi, ondan da gizlədilməsinə həm inandı, həm də inanmadı. Azərə baxdı, Azər də ona sarı çevrildi, baxışları ilə anladığı ki, yalan söhbətədi. Nona sağ əlini üyrinin üstünə aparıb, “Tanrıma şükürlər olsun”, - dedi, xaç çevirdi.

Tamara içəri girəndə onun qorxduğu açıq-aşkar hiss edilirdi. Qapının ağzında, divar boyu düzülmüş stulların sol küncdə qurtaran hissəsində sakitcə durmuşdu. Azər yavaşca çönüb ona baxdı, qorxmamasını gözlərilə ismarladı, onu tək qoymayacağını qiyabi bildirdi. Bu darımacılda Tamaranın dərsi bilməyən şagird kimi lövhə qarşısında ələcsiz durması acınacaqlı idi. Baş

həkimin ermənəcə ittihamlı səslə dediyi sözləri Azər başa düşmürdü, ancaq qəzəbli səsin məzmununu anlada bilirdi. Tamara rus dilində cavab verməklə Azərə ipucu ötürdü, onu özünə dayaq çağırırdı:

– Cərrah xəstəni yaranda iltihablı hissə tuluqlamışdı, amma partlamamışdı, hiss olunurdu ki, bir an məsələsidi bu, əgər 5-10 dəqiqə də gecikilsəydi, partlaya bilərdi, cərrah onu kəsib şüşə qaba yerləşdirəndə, orada partladı...

Hamı bir-birinin üzünə baxdı. Hiss olundu ki, konsiliyuma nəticə deyil, digər səbəb daha maraqlıdır. Tamara necə qorxa-qorxa gəlmişdisə, elə də çıxdı. Araya bir gərginlik çökmüşdü. Yerli həkimlər arasında ən yaşlı olduğu üzünün qırıqlarından bilinən həkim sükutu pozdu:

– Kolleqa, – rusca danışdı, baş həkim onun bu gözlənilməz sərbəstliyindən və düşməyə səmimi müraciətindən, üstəlik də rusca danışmasından razı qalmadı. Ancaq derdinin və Areqin hüsurunda həddini aşmağa da cəsarəti çatmadı. – Siz peşəkarcasına və ən vacibi də, cəsurcasına fors-major situasiyada ağır məsuliyyəti öz üzərinizə götürmüşünüz... Bunun ancaq bir qiyməti var: Bravo!.. Mən yaraya baxdım, kiçik yer açmısınız, yara yeri də qupqurudur. Xəstənin hərəkəti enişə meyillidir. Nəbzi normallaşmış, qan təzyiqi bu tip xəstələr üçün qaydasında hesab edilir. Bütün bunlar xəstənin ümumi vəziyyəti barədə nikbin danışmağa əsas verir. Növbətçi həkimin əməliyyata cəlb edilməməsi barədə: “Gənc həkimdir, terapevtidir, məsələyə peşəkarlıq səviyyəsindən yanaşmanız və durumu dəyərləndirməyiniz başadüşüləndir. Digər məsələyə toxunub vəziyyəti ağırlaşdırmaq istəməzdim. Necə deyərlər, sonu yaxşı qurtaran hər şey yaxşıdır. Mənə elə gəlir ki, konsiliyumu yekunlaşdırmaq olar. Kolleqa, icazə verin, əlinizi sıxım. – Yerindən qalxıb, Azərə tərəf gəldi, əlini uzadıb onun əlini əlinin içinə aldı, bir an buraxmadı, bumbuz, nəcib əl nəzərindən yayınmadı, bir az öncə Azərin qamətini əyərəkən əziyyət çəkdiyi də diqqətindən yayınmamışdı, niyyətini bəhanəyə çevirib Azərin əlinə peşə marağı ilə baxdı, nazik, uzun barmaqlar gömgöy göyərmişdi. Gördü ki, Azər əməliyyatdan öncə hətta dırnaqlarını da tutub. Əlini yaxşıca spirtlədiyindən dərisi bəzi yerlərdə soyulmağa başlayıb. – Əsl cərrah əlləridir. Peşənizin də vurğunuzuz. Siz xəstə deyilsiz ki, soyuqlamısınız, kolleqa?

Nona fürsətdən istifadə edib söhbətə qarışdı:

– Nikolay Nikolayeviç, həkimlər də xəstələnilər. Ola bilsin, bizim həkim də buraların dağ havasına öyrəşməyib. Çox həyəcan keçirdiyindən immuniteti də zəifləyib. Onu müayinə etməyinizi rica edirəm.

– Nonacan, xahiş nədir, kolleqamın dediyi kimi, bu mənim Hippokrat andıma sədaqətim ola bilər. – Üzünü Azərə tutdu. – Köynəyini qaldır və kürəyini mənə çevir. – Azər Nonadan utandığından gözdən iraq yer axtardı, otağın küncünə çəkilib, üzünü divara çevirdi. Bütün döş qəfəsi göy-qara rəngə boyanmışdı. Nona özünü saxlaya bilmədi. İçində: “Bu nə rəzalətdir”, - dedi. İttihamlı baxışlarla Areqi süzdü. Areq fakt qarşısında qaldığı üçün heç nə deyə bilmədi. Çiyinlərini çəkdi, “Mən nə biləydim” – etirafı da onu Nonanın qəzəbli baxışlarından qurtara bilmədi. Yerli həkim:

– Təcili rentgen olunmalıdır.

Azər etiraz etdi:

– İş günü yeni başlayıb, sizə qarşı əlavə suallar yarana bilər, siz öz xəstələrinizlə işinizi görün, boşalanda xəbər edərsiniz, gələm və rentgendən keçərəm...

Baş həkim başını bulaya-bulaya kreslosunda vurnuxur, dilinin altında giley-lənirdi: “Nə qədər çalışırıq bu şurduvatları ağıllandıraq, alınmır ki, alınmır!..”

Areq yaxınlaşıb qayınatasına minnətdarlığını bildirdi. Mürəkkəb vəziyyətdən müdrikcəsinə çıxdıqlarından Nona da məmnun qalmışdı. Azər özünü peşəkar və müdrik aparması isə onu valeh etmişdi. Bəcid addımlarla Armenin palatasına doğru getdi. Azər dəhlizin tən ortasında aram-aram o biri başa irəliləyirdi. Dəhlizdəkilərin baxışlarında əvvəlki qəddarlıqdan əsər-ələmət qalmamışdı. Ürəyində etiraf etdi: "Deməli, insanlıq insanı tamam tərk etməyib." Palataya yetişəndə, Armenin ətrafındakı gurluğu görüb, yarızarafat-yarıciddi bildirdi:

– İkinci konsiliumdu? Xəstə olan otaqda çoxluq yaratmaq hələ tezdir.

Suren sevincək söhbəti başqa yönə saldı:

– Həkimcan, bütün Mardakert, xəstəxana səndən danışır, onu deyirəm Armenə, camaat deyir ki, bir türk əsir həkim Areqin oğlunu ölümdən xilas edib. İlin-günün bu vaxtı heç kimin ağılına gələcək hadisə deyil. Müharibənin qızğın çağında türk erməniyə həyat bağışlayır... Areq deyir ki, söhbət gedib Yerevana da çatıb. Bu gün şəhərin gözü açılmamış, oradan ona zəng ediblərmiş...

Azər susdu, heç nə demədi. Əslində, olmuşların İrəvana da çatdırılacağı ürəyinə dammışdı. Ancaq oradakıların necə hərəkət edəcəklərini, hansı qərar qəbul edəcəklərini qabaqcadan müəyyənləşdirmək onun üçün çətin idi. Areq burda komandir idi, amma onun burda da, İrəvanda da komandirləri çox idi, sual dolu baxışlarla rahibə baxdı, o, burda bir rayonun dini rəhbəri idi, İrəvanda onun da başının ağası vardı. Başını çevirib Nonaya da baxdı. Nona tərəddüd içində idi. Məsələ onların nəzarətindən çıxıb bilərdi. Duruma rahib qarışırdı:

– Səbrli olun, övladlarım, Tanrıya daha sıx sığınmağın vaxtıdır.

Areq söhbəti qırıldığı yerdən başladı. Azər onların danışığından heç nə başa düşməsə də, "Krasniy krest" sözünü tuta bilmişdi. Vəziyyət gərginləşsə, "Qırmızı xaç" Cəmiyyətinə sığınmağın təhlükəsiz variant kimi müzakirə olunduğunu fəhm etdi. Onun taleyinə etinasız qalmayan insanları bir-bir süzdü, söhbətin ciddiliyi onu aparanların gərginləşmiş üz cizgilərindən açıq-aydın hiss olunurdu. Söhbət başa düşmədiyi dildə getdiyindən, sivişib Armenə yaxınlaşdı, ümumi vəziyyəti yoxlayıb qonşu otaqda olacağını dedi. Ayaq üstə çox durduğundan ağrıları başlamışdı. Çarpayıya uzandı, nə vaxt yuxuya getdiyini hiss etmədi. Köhnə yuxusu yenə ona qonaq gəlmişdi... Yenə özünə divan qurmuşdu: Ölüm dərdi ilə olum dərdi iç-içə pərçimlənib qayıbanə səs çıxarırdılar.

Tamara onu səsləyəndə, hövlək gözlərini açdı, ağır yuxudan özünü itirəndə, tez ələ alınmağı bacardı, vaxtı soruşdu:

– Saat neçədir?

– İkinin yarısı. Rentgen səni çağırır.

– Gəlirəm. Ən azı bir saat yatmışam, bu lap yerinə düşdü. – Belini düzəldənə qədər ağrılarla çarpışdı, əzəb-əziyyətlə yerindən qalxıb, vanna otağına keçdi, üzünə sərin su vurub, özünü ayıltı, sifətinin şişini götürməyə çalışdı.

Qoca həkim onu təbəssümlə qarşıladı. Bir daha əlini sıxdı, ikisindən başqa kimsənin eşidə bilməyəcəyi tərzdə, erməni ləhcəsində azərbaycanca dedi:

– Mən tibb təhsilimi Bakıda almışam. Sovet dövründə, Heydər Əliyevin vaxtında. Bizim doğma Tibb İnstitutunda. Beş il Bakıda oxumuşam, bir il də internada Semaşkodada çalışmışam... – Tamaranın onlara yaxınlaşdığını görüb, söhbəti dəyişdi. – Xalatını çıxart, köynəyini də yuxarı çək, keç kabinetə... Rentgen həkimi, – xaricdə təhsil almış gənc nəsil, indi biz onunla birləşib kolleqamızın dərdinə çarə axtaracağıq. – Gənc rentgenoloq ömründə ilk diri azərbaycanlı görürmüş kimi, Azəri təcrid-dırnağa süzdü. İşini yarıkənül başa vurub, neqativi çıxarmaq üçün qonşu otağa keçdi. Qoca həkim Azərlə çıxdı, Tamaraya tapşırırdı ki, neqativ hazır olanda onu götürüb gətirsin.

– Hmm, vəziyyət ürəkaçan deyil. – Divardan asılmış şəffaf dördkünc lövhəyə yapışdırıldığı neqativi Azərlə birgə öyrənməyə başladı. – Sağ tərəfdə dördüncü, sol tərəfdə beşinci qabıqların orta hissələrində kiçik çat var. Görürsən? – əlindəki qırmızı sensorlu qələm-çubuqla zədəli yerləri Azərə göstərdi. – Yataq rejimi, qəfil və kəskin hərəkətlər olmaz, əslində, gips qoyulmalıdır, amma indiki durumda, burada... Özün başa düşürsən də... Buna görə də sən özün vəziyyətə uyğun olaraq özünü qorumanısan, dediyim kimi, qəfil hərəkətlər qəti qadağandır, spirtlə kompres, sutkada iki dəfə, bax, bunu nəzərə cərpədən edə bilərik. – Tamaranı səslədi. – Hər gün səhər-axşam kolleqamıza spirtli kompres qoyarsan, heş olmazsa göyərmiş yerləri normal vəziyyətə sala bilək. Yubanmadan, nə lazımdırsa özünə götür, qaldığı palatada kompres qoy, dincəlsin...

Konsiliumun gərginliyindən sonra kompres lap yerinə düşdü, canı rahatladı, yatdığını qəfil səs-küyə gözlərini açanda anladı. Palatanın pəncərəsindən çölü süzdü, qaranlıq düşmüşdü. Dəhlizdə isə mübahisə ara vermirdi. Nonanın səsinə tanıdı. Üreyinə damdı ki, bu xına o xınadan deyil. Ağır-ağır yerindən dikəldi, xəstəxana xalatını geyindi, Tamara onun böyür-başını bərk-bərk sarıdığından, hərəkətlərində lənglik vardı, çəkəliyini ayağına keçirib, sağ əlini çarpayının baş tərəfinə dirədi, birtəhər özünü toparlayıb dikəldi, palatanın ortasında dik durdu, cəlladını gözləyən məhbusa oxşayırdı, sanki hiss etmişdi ki, bütün bu səs-küyün arxasında o durur. Nonanın həyəcanlı səsi də yaxşı bir şeydən xəbər vermirdi. Necə güman etmişdisə, elə də oldu. Üç silahlı erməni əsgəri içəri soxuldu. Nona onlara mane olmaq üçün keçib qapıda hər iki əlini eninə açdı, keçidi bağladı. Azərə vəziyyəti başa salmaq üçün rus dilində od püskürdü:

– İmkan verməyəcəyəm! Ancaq mənim meyidimin üstündən apara bilərsiniz! Suren, Areqə, atama zəng elə, denən yubanmadan xəstəxanaya gəlsinlər...

– Nona Minasyan, əgər səni, ailəni, atanı tanımasaydıq, davranışından deyərdim ki, türksən, müsəlmansan... Biz əsgərik, əmrə tabeyik, nə deyirlər, onu da icra edirik. Əsirlə davranış qaydaları pozulub, ona görə də əmr gəlib ki, o, Yerevana göndərməlidir. Həm də məsələ böyüyüb və daha da böyüyə bilər. Türklər bütün beynəlxalq təşkilatları ayağa qaldırıb, əsiri mütləq geri alacaqlar, özlərini hörmətli, bizi isə hörmətsiz edəcəklər, bunu dəfələrlə əməldə göstəriblər, bizim tərəf dünənə kimi türk mülki hakiminə əsir götürdüyünü danırdı, bu gün isə beynəlxalq ictimaiyyətə yalan məlumat verməkdə günahlandırılırdı, onun burada əməliyyat aparıb hissə komandirinin oğlunu ölümdən xilas etməsi dünyanın bir nömrəli xəbərinə çevrilib... Bütün bunları incəliylə ona görə deyirəm ki, biləsən, məsələ tək cə əsir məsələsi deyil, siyasiləşib, böyüyüb, Yerevan onu öz nəzarətinə götürmək qərarına gəlib.

– Yerevana deyirəm ki, oğlum gözümün qabağında şam kimi əriyəndə, əcəl qapımı kəsəndə, onlara yalvardım, göz yaşı tökdüm, kömək edin dedim, "Başımız qarışıqdı, mülki xəstə müayinə etmək xırda şeydi, özünüz yerində həll edin", – dedilər, mərasimdən sonra... cavabını verdilər... İndi məni başa salın, siz də ya valideynsiz, ya da övladsız, mənim həyatımı, analıq duyğumu özümə qaytaran bir insanı bütün bunları çeynəyən insanlara necə tapşıra bilərəm, onu sonu belli olmayan yola öz əlimlə necə yola sala bilərəm, sizin qürreləndiyiniz "Krasniy krest"ə də inanmıram. O, əsir olsa belə, hərçənd özünüz də yaxşı bilirsiniz ki, mülki şəxs hərbi əsir ola bilməz, Azər orduya yaralılara kömək olacaq mülki şəxs, könüllü həkim kimi gəlib, dinc peşə sahibidir, sizin əsgər yoldaşlarınız isə onu səhra qospitalından oğurlayıb, əsir adıyla buraya gətiriblər, buraya gətiriləndə əynundə hərbi geyim deyil, adi

şalvar-köynəyin, bir də qana bulaşmış ağ xalataın içində idi. Bunları sizlər dana bilərsiz, mən isə heç vaxt dana bilmərəm, bütün qanunları pozan sizlərsiz...

– Nonacan, bizi pis vəziyyətdə qoyursan, axı, səndən eşitdiklərimiz erməni qadınının, bir xristianın, rahib qızının adına, erməni hərbcisinin arvadına yaraşmır...

– Erməni adına mən deyil, sizlər kölgə salırsız... – Nona əsəbindən necə sərt danışdığıının fərqiində deyildi, sanki ürəyini boşaltmağa fürsət tapmışdı. – Açıq deyirəm sizə, nə mən, nə də mənim övladım, bu müharibənin iştirakçısı deyilik, siz bizi zorla ora dartırsız, yüz il bundan qabaq baş vermiş ölüm-itim hadisələrinə bütün varlığınızla qapana bilirsiniz, ancaq bu gün gözünüzdün qabağında sıralanan tabutları vecinizə də almırsızsa, heç kimin göz yaşlarına məhəl qoymursuz, nə ata-ana, nə də bacı-qardaş ah-naləsinə ürək yandırırırsız, gedin sizə əmr edənlərə deyın, deyın ki, Nona həkimi bizə vermədi, deyın ki, Nona, erməni olmasından imtina etdi, millətim – Ana millətidir deyib durdu, xristian deyiləm, dinim – Ana dinidir deyə hayqırdı, heç qadın da deyiləm – Anayam dedi, üsyan etdi. – Əsəbdən dili-ağzı qurumuşdu. Hikkəsindən burnundan qan açıldı. Masadakı kağız salfetin bir neçəsini qomalayıb burnuna sıxdı. Azər Surene su gətirməyi tapşırdı. Nona buz kimi suyu birnəfəsə başına çəkib sakitcə əlavə etdi. – Əsirin həkim olması, özü də cərrah olması, bütün yaxşılıqların zirvəsidir mənim üçün, onu hərbi qənimət kimi buradan apara bilməzsiz, heç bir ana, sizin ananız daxil, sizi xilas edən insanı, hətta düşmən olsa da, beləcə səssiz-səmirsiz gedər-gəlməzə yola sala bilməz. İndi isə gedin, Yerevana xəbər verin ki, Nona Minasyan Mardakertdə Ana milləti, Ana dini adından üsyana başlayıb!.. – Arxasında hənirti duydu. Areq və atası onun qəzəbinə şahid olmuşdular. Əsgərlərdən heç biri çınqırını çıxara bilmədi.

Azər içində qovrulurdu. Səbr hər dərdə dərmandır fikrinə bağlandı, özünü daha çətin duruma salmaq istəmədi. Hikkəsini içinə dağıtmaqdan başqa güman yeri qalmamışdı, gücü yumruğu boyda olan ürəyinə çatdı, onu fikir savaşı meydanına çevirdi: “Sizin ruhunuz ölüb, ölümə, öldürməyə sitayışı yeni bir din etmisiniz, Tanrınız, bax, buna çox əsəbidir, ona görə də qəzəbi başınızın üstündən əskik deyil. Ruhunuzu qara yellərlə sovdurub, boş bədəne bürünmüşüz, qəlbən müflis olmuşuz... Bu neçənci dəfədir, bilmirəm, ancaq onu bilirəm ki, nə birincidir, nə də sonuncu, od-alov içində qovrulan yola çıxmırsız, bizi də arxanızca dartırsız... Allah axırını xeyir eləsin... – Fikirlərinə bir qədər ara verib, onu aparmağa gələnlərin üz cizgilərini oxumağa çalışdı, agah olanlardan peşman oldu, ağılına batın son durum onun özünə divan tutdu. – Ey, ata-anası Cənnətdən qovulmuş Həzrət Adəm ilə Həzrət Həvva olan adamçıqlar, axı, Cənnətdən qovulmuşların övladları necə Cənnətə düşə bilərlər? Taleyi qıldan asılı olanlar, başı hər gün cəllad kötüyündə rahatlanan, sonra da gözəgörünməz kənar əllə qırağa sivişdiriləndən də kitab övladı yetişə bilər, özünüzdü didib-dağıtmayın Cənnət yolunda, əzab verdiyiniz hər anınıza görə tövbə edin, tövbə edin və bir daha ölüm və dirim arasında sərgərdan düşən kitab eşqinə xəyanət etməyin...”

Derderin gözlənilmədiyi məqamda görünməsi Azəri aparmağa gəlmiş əsgərlərin qətiyyətini zəiflətdi. Gur səs əsgərlərə əsgər olduqlarını unutturdu, şənbə ibadətine qulaq asan kilsə mənsubu qılafına saldı.

– Övladlarım, insanın dəyişdirə biləcəyi şeylər var və dəyişdirə bilməyəcəyi şeylər var. İnsan, olacaq bir işə ola bilməz əmri verəcək qüdrətə malik deyil. Bir hadisə ki, Tanrı dərğahında ölçülüb-biçilib, onu dəyişdirməkdə hamımız acizik. Ana, bütün canlı-cansız aləmdə Tanrıya daha yaxın olan varlıqdır. Ananı

övlad məhəbbəti qarşısında sınağa çəkmək Tanrıya xoş gəlməz. Digər tərəfdən, qaranlıq düşüb. Siz əsiri buradan aparsanız da, gecə yola düşüb Yerevana getməyəcəksiz. Stepanakertə gedib orada zindana salacaqsız, səhər yola düşəcəksiz. Olmaz ki, elə gecəni burada qalsın, yolunuz onsuz da bu həndəvərdən keçəcək, səhər gəlib yolüstü onu da götürərsiz... – Sözüne qısa ara verib, daha kəsərli danışdı. – Müdriklər deyərlər ki, səndən olanı sevmək asandır, səninlə olanı sev ki, seviləsən! –Derderin fikri şapalaq kimi səsləndi. Aramla çönüb sinayıcı nəzərlərlə Azərə baxdı. Anadolu türkcəsində əlavə etdi. – Göy guruldayar, şimşək çaxar, yağış tökər – bu sancıların hamısını tək torpaq sinəsinə çəkməyi bacarar... İcazənizlə, nəvəmə baş çəkim.

Areq gözcü Nonaya baxdı, sonra da Azəri süzdü. Nədənsə onda belə inam yarandı ki, əsgərlər derderin sözündən çıxmayaqlar. Ona görə də onları bu qərarlarında ürekləndirmək üçün astadan dilləndi:

– Derderin tövsiyəsi ağlabatandır. Sabah səhər yolunuzu buradan salıb gedə bilərsiniz. Heç kim Yerevanın iradəsinin ziddinə deyil. Burada eşitdiyiniz digər sözlər əsəbdən söylənilmişdir. Elə bilin ki, eşitməmişiz... İndi isə hərə öz işinin başına...

Əsgər çəkmələrinin tappıltısı xəstəxananın çıxışına doğru getdikcə zəifləyib yox oldu. Nona qulaqlarına inanmadı, pəncərə önünə keçib boylandı. Üstü brezentli “UAZ” gətirdiyi sənişinləri götürüb gəldiyi yola çıxana qədər gözünü maşından ayırmadı. Areq ağır yükün altından çıxmış kimi idi. Həm ruhən, həm də cismən əzilmişdi, arvadını, övladını o yox, başqa birisinin, qohum olsa belə, müdafiə etməsi, onu büzüşdürüb bir küncə soxmuşdu. Dağlarda axşam soyuğu olmasına baxmayaraq tər onu basmışdı. Nona salfetlə ərinin alnında tumurcuqlanmış xəcalət təri damcılarını sildi, yenilərinə götürdü, hərbi köynəyinin yaxasının nəm hissələrini qurutmaq üçün bir neçə quru salfeti birləşdirib Areqin çənəsinin altında iki tərəfdən sərdi. – Bir az qalsın, sonra çıxarıb atarsan, – dedi və yavaşca əlavə etdi. – Suren bu gecə də bizim yanımızda qalsın, əsgərlər qayıda bilərlər...

Areq nə “hə” dedi, nə də “yox”. Sakitcə salfetləri yaxasından çıxarıb Nonaya uzatdı, sırtqlısının yaxasını düymələyib çıxdı.

Səhər, gözlərini açıb özünü göstərmək həvəsi ilə ağarmağa tələsirdi. Günəş dağların arxasından boylanmağa hazırlaşdı, ancaq şəfəqləri hələ heysiz idi. Çox-çox uzaqlardan aşağıya doğru can atsalar da, yarıyolda qırılıb qaranlığa tabe olur, obaşdanlıq yuxusunun ömrünü uzadırdılar. Dünənki ağır gündən sonra daş yuxusuna gedən Azəri onu çiyindən tutub silkələyən qüvvə ayıltı. Sureni başı üstündə görüb, gözlərini açdı. Suren şəhadət barmağını ağzına yaxınlaşdırmaqla anlatdı ki, sussun.

– Dur geyin, gedirik, – dedi. – Nona səni gözləyir. – Azər geyinə-geyinə sual verib marağını cözmək istəsə də, Surendən ağlabatan bir cavab ala bilmədi. Suallarının əbəs olduğunu hiss edib sakitləşdi, soyuqqanlı olmağa çalışdı, əynini geyinib qonşu qapını döydü, içeri keçdi, Nona da geyinib pəncərədən alatoran çölü müşahidə edirdi. Armen yatmışdı. Azər ehmalca ona yaxınlaşıb, əlinin arxası ilə hərəkətini ölçdü, yüksək deyildi. Baxışları ilə Nonaya qovuşdu. Nona onun da hazır olduğunu görüb, astaca – Getdik – dedi. Azər Armeni oyatmamaq üçün susmuşdu. Dəhlizə çıxanda marağının basqısına dözə bilmədi.

– Nona xanım, hara gedirik?

– Səni öz tərəfinizə keçirəcəm! – Nona birbaşa cavab verdi. – Suren bu yaxınlıqda çoxdan istifadə olunmayan gizli bir cığır tanıyır. Əvvəllər əsgərlər istifadə edəmişlər, sizin tərəf bunu aşkar edəndən sonra diqqətdən kənarda

qalıb... Sən o cığırda öz tərəfinizə keçə bilərsən. İndi isə yubanmaq olmaz, şəhərin gözü açılmamış, dünənkilər gəlib qapını kəsəcəklər. Təcili yola düşmək lazımdır ki, işıqlaşanda, camaat, əsgərlər oyananda bizi görməsinlər.

– Bəs sonra?.. Siz necə olacaqsınız?..

– Bizdən nigaran qalma, biz başımızın çarəsinə baxarıq. İndi əsas məsələ sənsən, Suren səni evlərin arası ilə hərbi postdan bir az aralıda yola çıxaracaq, bu əsgər sıırıqlısını, papağı geyin, şübhələnməsinlər, oradan mən sizi götürəcəm...

Şəhərin çıxışındakı hərbi postda sükan arxasındakı Nonanı tanıdıqlarından dialoq qısa oldu:

– Stepanakertə gedirəm, şəhər xəstəxana işə başlayana kimi bəzi dərman, sarğı materialları gətirməliyəm...

Şlaqbaum yuxarı qalxan kimi ağ “Niva” yeri çıırmaqlayıb irəli şığırdı. Postda duran əsgərlərdən birinin – O niyə sağa deyil, sola döndü? – deməsi əsgərlərin diqqətini ağ maşına tərəf yönəltdi, doğrudan da, komandirin arvadı niyə sola buruldu, təəccübləndilər, fıstırıq, qışqırıq bir-birinə qarışdı. – Geri dön, Stepanakert yolu sağda qaldı. – Digər bir əsgərin – Yəqin dərəaşağı kəsə yolla gedəcək, – fikri hamının ağına batdı. Sakitləşdilər.

Nona Surenlə Azərin yol kənarındakı kölgəsini uzaqdan görmüşdü. “Birinci maneəni problemsiz adladıq” – içində özünü bir qədər sakitləşdirdi. Ancaq bütün bədəninin gərginliyini sifətindən gizlədə bilməmişdi. Bərabərlərində əyləci sıxıb, tələsdiyindən ön qapını özü açdı, niyyət yoldaşlarını da götürdü.

– Suren, qabaqda sən otur, həkim arxada otursun, ora çatan kimi, cəld düşüb keçirsən irəli, həmin cığırı tapırsan, Azəri özüm sənə arxanca gətirəcəyəm...

Yarım saat oldı asfalt yoldan çıxıb, daş yola düşmüşdülər. Dağ yerinin qarı-yağışı onu didib-parçalamış, yararsız hala salmışdı. Nona tələsirdi, əsəbi idi, maşını sürətlə sürürdü. Nəyin bahasına olursa-olsun, gözə dəyən yerlərdən uzaqlaşmaq istəyirdi, yol işlək olmadığından, maşın tez-tez çala-çuxura düşüb, Azərin ağırlarını artırsa da, o, bunu bürüzə verməməyə çalışırdı. Ətraf ağarmaq üzrə idi. Dərəaşağı dağ döşləri yaxından aydınlaşmağa başlamışdı.

– Çatdıq, – Suren dedi. – Burdan o yana maşın yolu azdı. Nonacan, sən maşını yolun ortasında çəpinə saxla, hər ehtimala qarşı, başqa maşın gəlsə, qarşısı alınsın... – Sanki ürəyinə nəsə dammışdı. Nona da o deyən kimi etdi, Azərin də maşından düşməyini gözləyib, sükanı axıra qədər sola burdu, ağ “Niva” yolun tən ortasında heykəlləşdi. –Təxminən üç-dörd yüz metr piyada getməliyik, dərə boyu. Bax, o dikə tərəf. – Əli ilə irəlindəki təpəliklər arasında yerin dibindən ayrıca pırtlayıb qürurla dikələn zirvəni göstərdi. – Həkim, sən buşlatı çıxart ki, ağırlıq etməsin, buralardan tez uzaqlaşmaq lazımdır, patrula rast gələ bilərik, həm də yorulmayasan, bir də ki, sizin əsgərlər bu alatoranlıqda səni görəndə çasmasınlar... – Azər erməni əsgər sıırıqlısını əynindən çıxarıb, Surene uzatdı. Suren onu alıb, yol qırağındakı iri bir qaya parçasının üstünə atdı, əcələ edib önə keçdi, qəddini əyib şəhli kol-kos arasında ləpirçi kimi cığır yeri axtarmağa başladı. Nona və Azəri geridə buraxmışdı. Nona Surenin aramla ətrafın kol-kosunu əlləyib it-bata düşmüş köhnə cığırı aşkar etməkdə gecikməsindən xeyli əndişələnmişdi. Dişləri ilə dodaqlarını gəmirirdi.

– Tapdım, – Surenin qəfil səsi onu qarmaqarışıq fikirlərindən daşındırdı, ümidləndirdi. İrəli keçib, sağ əlini Azərə uzatdı:

– Əlini mənə ver, ağrısan da tələsmək lazımdır, bax, o yalın o biri üzündə sizinkilərdi, yubanmadan dırmanıb o tərəfə keçməlisən.

Azər sakit, sözbəxan uşaq kimi Nonanın bütün göstərişlərinə əməl etmək durumuna düşmüşdü. Suren 15-20 addım irəlində iki köhnə cığır ayrıcında dayanmışdı, onları gözləyirdi. Nona və Azər tövşüyə-tövşüyə ona çatıb, qamətlərini düzəltdilər. Suren birbaşa mətləbə keçdi:

– Həkim, hər iki cığır bu dağın başına aparır, çaşmayasan, sola gedən birbaşa yoxuşdu, sağa döənən isə burula-burula yalı aramla aşmağın yoludu, çox vaxt aparar, sən sol cığıra keç, əziyyətli olacaq, ancaq qısadır... tez çatarsan, Tanrı köməyin olsun, - həyəcanı səsini boğdu, hələ də tövşüyürdü, son nəfəs halına düşsə də “yolun açıq olsun, həkim” deyə bildi...

Azər onların yoxuş dırmanmaqdan pörtmüş çöhrələrinə baxdı, razılıqları doluxmuş gözlərinə hopmuşdu.

Dili qurumuşdu, söz tapa bilmirdi. Bir-iki addım arxası üstə dikə tərəf irəlilədi. Sanki ayaqları sözünə baxmırdı:

– Nona xanım, üç gündən sonra Armenin tikişlərinin ikisini sökdürün, o qoca həkimə tapşırın, nəzarət etsin, qalan üçünü də beş gündən sonra sökdürərsiz, iki gün də palatada nəzarətdə saxlayıb sonra evə apararsız... – Onun son sözləri bir az aralıdan gəldi. Nonanın gözləri dolmuşdu. Heyi qalmamışdı. Hıçqırıq içində boğula-boğula Azərbaycan dilində dedi:

– Qaç, Azər, qaç!..

Azər doluxsunmuş baxışlarını onlardan gizlətmək üçün başını aşağı salıb üzü cığıra tərəf çöndü, irəli addım atdı, ayağı sürüşdü, ləngimək məqamı deyildi, əlini yerə dirəyib özünə dayaq verdi. Nona onun arxasınca xaç çevirdi, dua etdi, Suren də ona qoşuldu, xaç çevirdi, hər ikisi bir-birindən xəbərsiz, gözlənilmədən pəzəvəng qayalar arasında diz çökdü: “Ulu Tanrım, sənə sığınırım, onu öz qanadlarının altına al, qoru onu, quş olub sağ-salamat bu dağların arxasına keçməsinə yardım et, ulu Tanrım, kömək olmağı sevensən, ana yalvarışlarımla sənə sığınırım...”

Qəfil güllə səmindən hər ikisi diksindi, dağlarda əks-səda dalğalandı, dərə boyu yayılıb kəsildi. Nona da, Suren də qeyri-ixtiyari güllə səsi səmtinə çöndü, sonra da cəld çevrilib Azərin dırmandığı yoxuşa baxdılar. Azər səndirlədi, diz üstə çökdü, ancaq xilas olmaq eşqi ona təpər verdi, başını qaldırıb yuxarı baxdı, dikin başına lap az qalırdı, sonra arxa tərəfə çöndü, Areqin vücudu dumanlar içində gözüne hopdu, zillət arxada, hür qarşıda hissi canına can qatdı, bir cəhd də etsə, yalı aşacaq, əminliyi iradəsinə hakim oldu, bütün gücünü topladı, əlini irəli uzatdı, əli boş çıxdı, yenidən yerə sərildi, gücü tükənmişdi, nəfəsi daralırdı, gözüne qaranlıq çökdü, qulaqlarına hənirti gəldi, iki kölgənin yalın başından ona tərəf süründüyünü gördü, qulağına dəyən doğma səsə tərəf zilləndi. Əsgərlərdən birinin: “Bu ki bizim cərrah Azərdir,” – sözlərini aydın eşitdi və yuxusuna girən ruh müsafirini xatırladı. Gözlərini iri açdı, heyi qalmasa da, nəfəsi gedib-gəlirdi, bütün gücünü toplayıb dedi: “Atəş açmayın, orada ana var.” Bayıldı.

Nona onu qolları arasında qamarlayıb qurtulmağa imkan verməyən ərinin sir-sifətində salamat yer qoymamışdı. “Burax məni, ...” dili gəlmədi “qatil” desin, ona görə yox ki, atəş açan əri idi, ona görə ki, Azərin ölümünə inanmaq istəmirdi, bütün hirsli ilə ərinə döyəcəyir, ondan qurtulub, dik yuxarı qaçmaq istəyirdi, üzü üstə sərilməmiş Azərin boynundan düşmüş başını soyuq, nəmli qara torpaqdan qaldırıb, dizi üstünə qoymaq, hönkür-hönkür ağlamaq istəyirdi, istəyirdi ki, Azərin ölmədiyini hamıdan əvvəl özü görsün, əmin olsun, isti və duzlu göz yaşları ilə Azərin yarasına məlhəm yaysın, uşaq vaxtı oxuduğu erməni nağıllarından yadında qalmışdı ki, ananın göz yaşları döyüşçünün

yarasına məlhəmdir. O, qəlbən bu fikrə inanmışdı, başını dikəldib göylərə hayqırdı, bundan başqasına gücü qalmamışdı. Bu, onun uca göylərdən son istəyi olacaqdı, bunu da ucadan dedi, həyatında bir daha o uca dərgahdan heç nə ummayacağına bütün ölənlər və dirilər qarşısında and içib ana ismətilə söz verdi, anıdan bayıldı...

Areq hələ də onu sinəsinə bərk-bərk sıxmışdı. Nona güclü qollar arasında çırpındı, özünə gəldi, bağı yarımaq həddinə çatmışdı...

Areq açdığı atəşlə təkcə qadınını deyil, yeganə övladını da itirdiyinin fərqi gec vardı. Özünə atəş açdığını, özünü məhv etdiyini anladı. Belə bir şərəfsiz intihardan cılızlaşdı, qorxaqlaşdı: əsgər Areq ata Areqi məhv etmişdi. Özünü lənətlədi. Qolları boşaldı, ancaq Nonanın hələ də sinəsindən asıldığına çaşdı. Başa düşdü ki, indi Nona onu qolları arasına alıb bərk-bərk sıxır. Nonanın necə güclü olduğunu ondan sıyrıla bilmədiyindən duydu. Nona qolları ilə Areqi sıxır, həm də başını çevirib, dağlar qoynunda tənha nicat dağının təpəsinə baxmağa çalışırdı, gözücu da olsa, son aqibəti görmək istəyirdi, iki Azərbaycan əsgərinin Azərə tərəf süründüyünü o da görürdü, sakitləşdi, Areqi qolları arasında daha bərk-bərk sıxdı ki, qurtulub yenidən atəş açmasın, əsgərləri geri oturtmasın. Qəlbində Azərin xilas olacağına ümidləndi. Suren, Nonanın Areqin əlindən vurub yerə saldığı snayper tüfəngini götürüb, daş parçasına çırpdı, çilik-çilik etdi. Nona Areqin silahsız qalmasını görüb, qollarını boşaltdı, ehmalca sivişib yerə düşdü, nəzərlərini Azərin vurulduğu nöqtəyə zillədi, heç bir ins-cins görməyib qarışıq fikirlər burulğanında üzünü ərinə tərəf çevirdi, hikkəsi soyumamışdı:

– Areq, mən sənə ərə gələndə arzum idi ki, səni güclü edim, özüm də sənin yanında güclü olum, güclü övlad atası görmək istəyirdim səni, sən isə əlinə silah götürüb güclü olmaq istədin. Bir gün gələcək, o dağların arxasındakı silahlar həyəcan təbilinin sədaları altında üstünə sığıyacaqlar, öz silahın üzünə qayıdacaq, silahların qəzəbi sənə cinayətkar qürurunu məhşər ayağına çəkəcək, bax, onda sənə necə mağmun olduğun görünəcək. Uca Tanrıya and olsun, bunları dilə gətirmək Ana qeyrətimə ağır gəlir. Mən, yeganə övladımın atasının rəzalətinə dözə biləcəyəmmi?! Bax, bundan əmin deyiləm. Düşmənin gözündə baxdığımız bir insan sənə övladını həyata qaytardı, sənə atalıq mövqeyini xətdən qurtardı, bəs sən nə etdin, dost, millət eşqin, silah haqqın sənə, ailənə, yeganə övladına hansı qiyməti verdi?! Məni üzən budur... – Əllərinin arxası ilə yaşla tuluqlanmış gözlərini sildi, sinəsinin örtülü yerində saxladığı kiçik dəsmalı çıxarıb, üzünü quruladı, ağlar baxışlarını bir daha ümid dağının zirvəsinə çevirdi, heç kimi görmədi, toxtadı, dağlarla pıçıladaşdı: “Güvənim ancaq sizsiniz, ona zaval toxunmasın...”

Suren yaxınlaşıb Nonanın qolundan tutdu, səndirləyib yıxılmasına imkan vermədi. Areqin yanından səssiz-səmirsiz ötüb, gəldikləri tərəfə yol aldılar.

Nona dilinin ucunda öz-özünə pəsdən etiraf etdi: “Silah – güc deyildir, məhəbbətdir – güc!..”

***Bakı, aprel-may 2020,
“COVID-19”-a qarşı karantin dövrü***

ƏBƏDİYYƏT YOLÇUSU

*Yuxarıdakı daş bünövrə daşını inkar edə bilməz,
inkar edərsə, özü yuxarıda dura bilməz.*

Üzeyir bəy Hacıbəyli

Mədəniyyətimizdə, incəsənətimizdə, ədəbiyyatımızda, təhsilimizdə BÜNÖVRƏ DAŞI olanlardan biri də, heç şübhəsiz, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevdir. İctimai xadim, yazıçı-dramaturq, tərcüməçi, pedaqoq Əbdürrəhim Əsəd oğlu Haqverdiyev 17 may 1870-ci ildə Şuşa qalasının Ağbulaq kəndində, özünün yazdığı kimi, «Dolus bulağı» adlanan çeşmənin kənarında bəy ailəsində doğulmuşdur. Ancaq onun dünyaya gəlişi ilə Haqverdiyevlər ailəsinin sevinci cəmi üç il çəkmişdi. Üç yaşında ikən atası Əsəd bəy vəfat etmişdi. Balaca Əbdürrəhimi sonralar “əmim” deyə xoş xatirələrlə andığı Əsəd bəyin böyük əmisi Əbdülkərim bəy öz himayəsinə götürmüşdü. Əbdülkərim bəy varlı və savadlı bir şəxs idi. Ədəbiyyatşünas Kamran Məmmədovun yazdığına görə, Əbdülkərim bəyin öz övladı olmadığı üçün balaca Əbdürrəhimi doğma balası qədər çox istəyir, qayğısına qalırdı. Ancaq elə ki üç ildən sonra Əbdürrəhimin anası Hüsniqülcahan xanım kənd çinovniki Həsənəli bəy Sadıqova ərə gedir, bu izdivacdən narazı qalan Əbdülkərim bəy balaca Əbdürrəhimə anası ilə görüşməyi qadağan edir. Əbdürrəhim bəy bu barədə həyatını başa vurduğu 1933-cü ilin aprelində qələmə aldığı ömürnaməsində yazır: «Neçə sənə əmim evində qalmaq mənim üçün bir əzab idi. Əmimin arvadı bir yandan və qardaşı oğlu bir yandan əmimdən bixəbər mənə olmazın əzablar verirdilər. Əmimə şikayətlənməkdən qorxurdum. Çünki şikayətdən sonra ikiqat əzabını alacaq idim. Axır bir gün davam etməyib ayaqyalın, başıaçıq birbaşa anamın yanına qaçdım. Anamın ikinci əri məni öz oğlu kimi qəbul edib, həqiqətdə öz oğlundan ayırmayıb, mənim tərbiyəmlə məşğul oldu və mən o kişinin tərbiyəsi sayəsində oxuyub 1890-cı sənədə Şuşada və 1891-ci sənədə Tiflisdə realni məktəbi bitirib ali təhsil üçün Peterburqa getdim».

Gənc Əbdürrəhim bəy Peterburqda Yol Mühəndisləri İnstitutuna daxil olur. Eyni zamanda, Peterburqda oxuduğu illərdə azad müdavim kimi universitetin Şərq fakültəsində dövrünün tanınmış alimlərinin mühazirələrini dinləyir. Hələ Şuşada realni məktəbdə oxuduğu illərdə teatra maraq göstərən Əbdürrəhim bəy

Peterburqda dövrün ən mükəmməl Aleksandrinsk teatrının tamaşalarına getdikdən sonra teatra olan vurğunluğu ömrünün axırına qədər onu tərk etmir.

Əbdürrəhim bəyin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olan hər kəs onun nə qədər təvazökar, dürüst bir insan olduğunu görər. Bu böyük ədibin illər öncə yazıya aldığı səmimi etirafları bu gün də çox örnək olası bir xasiyyət kimi qəbul ediləndir. Böyük ədib yazır:

«Aleksandrinski teatrosunun mənə böyük təsiri oldu. Bu təsir sayəsində Peterburqda iki əsər yazdım: «Yeyərsən qaz ətinə» və «Dağılan tifaq». «Dağılan tifaq»da həm Ostrovskinin və həm də Şekspirin təsirlərini görmək mümkündür. «Yeyərsən qaz ətinə» komediyası 1892-ci sənədə, fevralın 15-ci günündə; «Dağılan tifaq» isə 1896-cı ildə tamam olunub. Peterburq şəhərində çap olunubdur və çap xərcini Peterburq sərvətdarlarından alim Mirzə Maxsudov öhdəsinə götürdü. Haman əsər 1907-ci sənədə mart ayında birinci dəfə olaraq Bakıda tamaşaya qoyuldu. 1895–1896-cı sənələrdə Avropa ədəbiyyatında simvolizm üsulu modaya düşdü. Birinci dəfə Hautmanın «Qərqli Naqos» əsəri rus dilində Peterburqda oynandı. O gündən simvolizmə aşıq olub, indi də ayrılı bilmirəm».

Burada Əbdürrəhim bəyin «Dağılan tifaq» dramının «1907-ci sənədə mart ayında birinci dəfə olaraq Bakıda tamaşaya qoyulan» şəhadətinə kölgə salmadan (ola bilər ki, ədib Bakını nəzərdə tutaraq belə yazmışdır) deyə bilərik ki, bu əsər daha əvvəl Şuşada səhnəyə qoyulmuşdur. Biz bu fikrə Ceyhun bəy Hacıbəylinin «İlk Azərbaycan operası necə yarandı» xatirəsinə əsaslanaraq gəlirik. Ceyhun bəy hələ uşaq ikən qardaşı Üzeyirlə «Dağılan tifaq» tamaşasında səhnəyə çıxdıqlarını xatırlayaraq yazır: «O ki qaldı teatra, biz hələ məktəb skamyasında oxuyarkən Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin məşhur «Dağılan tifaq» pyesinin ilk tamaşasında iştirak edərkən (vokalçı kimi) teatrla ilk dəfə tanış olmuşduq. Bu tamaşa Şuşadakı rus-tatar məktəbinin baxıcısı Həşim bəy Vəzirovun yorulmaz əzmkarlığı və təşəbbüskarlığı sayəsində həvəskarların (əsasən müəllimlərin) qüvvəsi ilə hazırlanmışdı. Yeri gəlmişkən, biz ilk təhsilimizi həmin məktəbdə almışıq.

Bizim rolumuz o qədər də mürəkkəb deyildi: biz meşədə gəzə-gəzə aşağıdakı sözlərlə başlanan bir mahnı oxumalıydıq:

**Əsmə badi-səba,
Dəymə tellər, o tellərə,
Şanə vurma o tellərə,
Dad əlindən...**

Biz səhnə arxasında oxuyurduq. Səhnəyə çıxanda isə Nəcəf bəyin oğlunun meyitini görüb qışqıra-qışqıra qaçmalı idik: vay, burda bir ölü var!

Bütün bunlar o qədər də çətin deyildi və biz öz rolumuzun öhdəsindən uğurla gəldik (bizi çox təriflədilər), lakin bu epizod bizi teatra yaxınlaşdırdı».

İllər sonra Üzeyir bəy də «Opera və dramın tərbiyəvi əhəmiyyəti haqqında» adlı ikinci məqaləsində «Dağılan tifaq» əsərinə yüksək qiymət verərək yazırdı: «Vətəndaş Əhliyevin 10 il bundan əvvəl rus dilində gördüyü «Otello»ya 20 il qabaq Şuşa şəhər teatrında ana dilində tamaşa etmişəm. Axundovun «Xan Sərab», «Məstəli şah», «Hacı Qara», məşhur dramaturqumuz Ə.Haqverdiyevin «Dağılan tifaq» (bunu cəsarətlə dram ədəbiyyatımızın şedevri adlandırı bilərik) dramları mənim inkişafımda böyük rol oynamışdır».

1899-cu ildə Peterburqda təhsilini başa vurub doğma şəhərinə – Şuşaya qayıdan Əbdürrəhim bəyi iki il sonra gah Bakıda, gah Gəncədə, gah Ağdamda, gah Tiflisdə, gah Dağıstanda, gah İrəvanda yaşayıb işləyən görürük. 1901-ci

ildə Bakıya köçüb 3 il müəllimlik edən Əbdürrəhim bəy yenidən Şuşaya qayıdıb bələdiyyə idarəsinə üzv seçilir. 1906-cı ildə isə Əbdürrəhim bəy Gəncə quberniyasından Rusiya Dövlət I Dumasına deputat seçilir. Tam əminliklə deyə bilərik ki, bu və bundan sonra ona tapşırılan, etibar edilən vəzifələr Əbdürrəhim bəyin cəmiyyətdəki mövqeyinə, yüksək savadına və bacarığına görə idi. Biz ədibin tərcümeyi-halı ilə tanış olanda onun sanki, iş axtarmadığını, əksinə, hansısa vəzifəyə, işə cəlb olunduğunun şahidi oluruq. Çar tərəfindən Duma buraxıldıqdan sonra «Nadejda» sığorta və nəqliyyat cəmiyyətinin müfəttişi olur və işi ilə əlaqədar olaraq Gəncə şəhərində yaşayır. Ədibin Dövlət dumasında nümayəndə olarkən isə yeganə qazancı Peterburq Dövlət kitabxanasında «Ağa Məhəmməd Şah Qacar» faciəsi üçün material toplaması olub. «Nadejda» cəmiyyəti bağlandıqdan sonra Əbdürrəhim bəyə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Kür-Xəzər Gəmiçiliyi İdarəsində müfəttiş vəzifəsi təklif olunur və ədib bu təklifi qəbul edir. O, 1911-ci ilə qədər bu vəzifədə çalışır. Özünün yazdığı kimi, bu sonuncu iş yerləri yazıçıya Qafqazın, Orta Asiyanın, İranın çox yerlərinə səyahət etməyə və dəyərli arxiv materialları, məlumatlar toplanmasına fürsət olur.

1911-ci ildə Kür-Xəzər Gəmiçiliyi İdarəsində mühəndis işləyən qarabağlı Lütfuli bəy Behbudovla H.Z.Tağıyev arasında məhkəmə çəkişməsi olub. Bu səbəbdən H.Z.Tağıyev müəssisələrində çalışan qarabağlıları, o cümlədən Əbdürrəhim bəyi işdən azad edir.

Əbdürrəhim bəy işdən çıxarıldıqdan sonra 1916-cı ilə kimi Ağdamda yaşayır. Məişətinin ağırlaşdığını görən Əbdürrəhim bəy Tiflisə gedib, rus dilində nəşr olunan «Şəhərlər İttifaqının Qafqaz şöbəsi xəbərləri» aylıq toplusunun redaktoru vəzifəsində çalışır. 1917-ci ildə Rusiyada baş verən Fevral inqilabından sonra Əbdürrəhim bəy Tiflis İcraiyyə Komitəsinə və onun Mərkəzi Şurasına üzv seçilir. Elə həmin ildə özəl Zaqafqaziya Komitəsi Əbdürrəhim bəyi Borçalı qəzasına müvəkkil təyin edir. Yazıçı Şulaver qəsəbəsinə gedərək ilyarım orada fəaliyyət göstərir.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra hökumət Əbdürrəhim bəyi Bakıya dəvət edərək onu Dağıstana, tanınmamış Qafqazın Dağlı Xalqlarının Birliyi Cümhuriyyətinə səfir göndərir. Təəssüf ki, bir müddətdən sonra çağırılmamış çar generalı Denikin Dağıstanda peyda olur və Əbdürrəhim bəyin bir səfir kimi işləməsinə mane olur. Əbdürrəhim bəy tərcümeyi-halında yazır ki, «orada mənim işləməyim Denikinə xoş gəlməyib onun əmri ilə 24 saatda Bakıya sürgün olundum. Bakıda bir az qaldıqdan sonra məni Ermənistanə göndərdilər». Lakin ədib burada da səfir kimi uzun müddət işləyə bilmir.

1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Əbdürrəhim bəy bir çox vəzifələrdə çalışıb. O, 23 iyun 1920-ci ildən Azərbaycan Dövlət Türk Teatrının komissarı, 11 may 1921-ci ildən isə Xalq Maarif Komissarlığı İncəsənət şöbəsinin müdiri işləyib. Əbdürrəhim bəy bu mühüm vəzifələrdə çalışmaqla yanaşı, 1921-ci ildən 1930-cu ilədək indiki Bakı Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsində Azərbaycan dili və ədəbiyyatından mühazirələr oxuyub. Onu da deyək ki, Əbdürrəhim bəy yalnız burada müəllimlik etməyib, həmçinin Teatr texnikumunda diksiyadan, Tibb institutunda, özünün yazdığı kimi, «qeyri-azərbaycanlılara» Azərbaycan dilindən dərs deyib. Əbdürrəhim bəy görkəmli dramaturqumuz Cəfər Cəbbarlıya, şair, ədəbiyyatşünas alim Cəfər Xəndana, Xalq artisti, bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyliyə, Xalq artisti İsmayıl Dağıstanlıya dərs demişdir. Sonralar adlarını yad etdiyimiz bu şəxslər Əbdürrəhim bəy haqqında xatirələrini yazaraq dövrü mətbuatda çap etdirmişlər. Əfrasiyab Bədəlbəyli illər sonra müəllimi haqqında «Üç görüş» adlı xatirəsində yazırdı: «Tezliklə mənim həyatımda mühüm hadisə baş verdi. Mən Şövkət

Məmmədovanın açdığı teatr məktəbinin dinləyicisi oldum. Əbdürrəhim bəy bizə diksiyadan dərs deyirdi. Hərçənd onun özünün diksiyası aydın deyildi. Lakin o, şeirləri qeyri-adi oxuyardı. Çünki Azərbaycan şeirinin ritm ölçüsünü çox gözəl bilirdi. O, şeir oxuyanda biz nəfəsimizi çəkmədən dinləyerdik. Onun dərslərini həmişə səbirsizliklə gözləyerdik».

Cəfər Xəndan müəlliminə həsr etdiyi «Unudulmaz xatirələr»ində Əbdürrəhim bəyin universitetdə Azərbaycan ədəbiyyatı və Şərq poetikasıdan dərs dediyini qeyd edərək yazır ki, «Ə.Haqverdiyev o zaman ədəbi ictimaiyyətimizə az məlum elə misallar çəkirdi ki, biz onun hafizəsinə heyran qalırdıq».

Cəfər Xəndanın bu dəyərli xatirəsindən onu da öyrənirik ki, Əbdürrəhim bəy fransız dilini də mükəmməl bilirmiş. Cəfər Xəndan yazır ki: «Bir gün xəbər verdilər ki, Fransa proletar şairlərindən Pol Bayyan Kutyure Bakıya gəlir. Biz onu qarşılamaq üçün vağzala getmişdik. Əziz qonağın gəlişi münasibəti ilə Ə.Haqverdiyev fransız dilində nitq söylədi».

Şair, ədəbiyyatşünas Əli Nəzmi yazırdı ki, «Mən, Əbdürrəhim bəy kimi bir rəqiq (həssas – M.Ç.) qəlbli, incə, nəzakətli, mehriban bir dost, mü sahibə bu vaxta qədər çox da rast gəlməmişəm. Mən uzun tanışlığımız müddətində bu saf ürəkli insanın dilindən kimsənin haqqında nəzakətsiz bir kəlmə eşitmədim».

... Ədib Şərq mədəniyyətinin yaxşı cəhətlərindən, Şərq şairləri və mütəfəkkirlərindən, Avropa mədəniyyətindən, ədəbiyyatından tez-tez və həyəcanla bəhs edər, bizi həvəsləndirərdi».

Əbdürrəhim bəy olduqca yumorsevər bir şəxs idi. Bu barədə Abdulla Şaiq «Xatirələr» kitabında yazır: «Əbdürrəhim bəyin tənəffüs zamanlarında müəllimlərə şirin lətifələr söyləyib güldürmək adəti idi».

İnqilabdan sonra hər ikimiz Ali Pedaqoji İnstitutda bir müəllim kimi çalışırıd. O, hələ də öz köhnə vərdişini buraxmamışdı, hətta bir az da üstünə artırırmışdı. Böyük tənəffüslərdə söylədiyi şirin lətifələrlə müəllimləri güldürür və kəlməbaşı atalar sözündən bir misal çəkərdi. O, xalq həyatını, xalq ədəbiyyatını çox gözəl bilirdi. Ondan eşitdiyim lətifələri yazmış olsaydım, böyük bir kitab olardı. Bu qədər lətifəni haradan öyrəndiyinə və zəhnində necə saxladığına heyrət edirdim».

Əlbəttə, Əbdürrəhim bəy hər şeydən öncə, istedadlı yazıçı-dramaturq idi. O, «Bəxtsiz cavan», «Dağılan tifaq», «Pəri cadu», «Ağa Məhəmməd şah Qacar», «Ac həriflər» kimi dəyərli səhnə əsərləri yazmış, aktyor, rejissor Hüseyn Ərəblinskinin xahişi ilə «Qəzəvat», «Yəhudilər», «Soltan Osman» pyeslərini doğma dilimizə tərcümə etmişdi.

Əbdürrəhim bəy bütün ömrü boyu Azərbaycan teatrının, musiqisinin inkişafında yorulmadan çalışmışdır. Yusif Vəzir Cəmənzəminli «Teatr pərəstişkarı» adlı məqaləsində yazırdı: «Əbdürrəhim bəy teatra xidmət etdikdə heç bir zaman özü üçün maddi məqsəd təqib etməmişdir. Ancaq xeyriyyə işləri üçün çalışmışdır. Bir yerə müvəqqəti getmiş olsaydı, teatrı unutmazdı».

Məhz Əbdürrəhim bəyin rəhbərliyi ilə 1897–98-ci illərdə Şuşada «Məcnun Leylinin qəbri üstündə» musiqili səhnəcik hazırlanmışdı. Bu səhnəciyin xorunda yeniyetmə Üzeyir də iştirak etmişdi. Əbdürrəhim bəyin tərtib etdiyi bu musiqili səhnəcik Üzeyir bəyin gələcəkdə «Leyli və Məcnun» adlı opera yazmasına bir təkan olmuşdur.

Görkəmli yazıçının 1901-ci ildə Şuşada, 1902–1903-cü illərdə isə Bakıda Tağıyev teatrında keçirdiyi «Şərq konsertləri» çox geniş əks-səda doğurmuşdu. Əbdürrəhim bəy bu «Şərq gecələri»ni təşkil etməklə həm də xalq xanəndə və musiqiçilərini, aşığı ilk dəfə səhnəyə çıxartmışdı. Ə.Haqverdiyev bu «Şərq konsertləri»ndə Ağdamın Abdal-Gülablı kəndindən Aşıq Nəcəfqulunu, Aşıq Abbasqulunu və onların dəstəsini, xanəndələrdən Cabbar Qaryağdıoğlunu, Keçəçi Məhəmmədi, Şəkili Ələsgəri, bakılı Seyid Mirbabayevi, məzhəkəçi Abdal Qasımı

böyük səhnəyə çıxartmışdı. Bu ədəbi-bədii gecələr haqqında vaxtında dövrü mətbuatda çoxlu sayda təqdiredici yazılar dərc olunmuşdu.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin 12 yanvar 1908-ci ildə «Leyli və Məcnun» tamaşasına dirijorluq etməsi də təsadüfi deyildir. Əbdürrəhim bəy hələ gənclik illərində klarnet, sonralar isə fleyta çalmağı öyrənmişdi. O, Şuşada realni məktəbdə oxuyarkən tələbə orkestrində klarnet, Peterburqda oxuyanda isə yaxın dostlarının məclislərində fleyta alətində çalmağı sevdi. Əlbəttə, Əbdürrəhim bəy peşəkar dirijor deyildi. Bununla belə, musiqiyə aşıyan idi. Peterburq ədəbi mühiti, Aleksandrinsk teatri onun dünyagörüşünün formalaşmasında böyük rol oynamışdı. Musiqini sonsuz məhəbbətlə sevin böyük ədib hətta vaxtı ilə «Lakme», «Toska», «Romeo və Cülyetta», «Səfa» operalarının librettosunu ana dilimizə tərcümə etmişdir.

1907-ci ildən başlayaraq Üzeyir bəy «Leyli və Məcnun» operası üzərində müntəzəm çalışırdı. Qardaşı Ceyhun bəy də bu işdə ona yaxından kömək edirdi. Mütərəqqi gənclik o zaman İsmayıl Mahmudzadənin «İslamiyyə» mehmanxanasında yaşayan Üzeyir bəyin başına toplaşmışdı. «Leyli və Məcnun» operasının ilk məşqləri burada gedirdi. O günlərin təəssüratlarını Yusif Vəzir Çəmənzəminli, necə deyərlər, isti-isti, fərəh hissi ilə öz gündəliyində qeyd etmişdi:

«Axşam gənc kompozitorlardan Hacıbəyli qardaşlarının yanında idim. Özümün «Saranın hekayəsi» adlı yazımı düzəltmək üçün böyük qardaşa vermişdim. «İslamiyyə» mehmanxanasında 31-ci nömrəyə girəndə vəcdə gəldim, gənc qüvvələrimizi gördükdə ürəyim sevincə doldu. Kompozitorlardan başqa məşhur dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Ərəblinski truppasının artistləri, o cümlədən birinci opera artistimiz Sarabski də burda idi. «Gavə» əsərini Azərbaycan dilinə təbdil etmiş Süleyman Sani Axundovu da gördüm. Köhnə islamın yeni budaqlarını görərkən nə qədər səmimi sevinc hiss etdim. Birisi fortepianoda çalır, o birisi mandalınanı səsləndirir, notlar yerə səpələnmiş, o tərəfdən küncdə, şkaflın üstündə isə kitablar şairənə bir surətdə dağıdılmışdır».

İllər sonra Ceyhun Hacıbəyli «Leyli və Məcnun» operasının yaranma tarixindən bəhs edərkən Əbdürrəhim bəyin xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək yazırdı: «Bizim təşəbbüsümüzdən xəbərdar olan dostlarımız çox deyildi. Məşhur dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bu işdə iştirakı xüsusi ilə qiymətli idi.

O özü Avropa musiqisinə və not sistemə bələd olduğu üçün bizə dəyərli məsləhətlər verirdi. Sonradan o, hətta pyupitr arxasında Üzeyiri də əvəz etmişdi».

Yusif Vəzir Çəmənəminli Əbdürrəhim bəydən bəhs etdiyi «Teatr pərəstişkarı» məqaləsində onun opera teatrı tarixindəki xidmətini bir daha yad edərək yazırdı: «... Opera da Əbdürrəhim bəyin iştirakı olmadan keçmirdi. 1908-ci il yanvarın 12-də «Leyli və Məcnun»un ilk qoyuluşuna getdikdə Əbdürrəhim bəyi dirijor kürsüsündə gördüm».

Teatr Əbdürrəhim bəyin həyatının bir parçasıydı. O, sovet hakimiyyəti dövründə özünün də qurucusu olduğu Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyətinin sədr müavini və sədri vəzifəsində çalışmışdı (1923–1925). Təsədüfi deyildir ki, Əbdürrəhim bəy Azərbaycan teatr tarixini yazmaq fikrinə düşən ilk ədibimizdir. O, rus dilində «Azərbaycanda teatr» adlı məqalə yazmış, bu məqalə onun vəfatından bir il sonra Moskvada «Teatr, dramaturgiya» jurnalında (1934-cü il, №12) çap edilmişdir. Bu məqaləni sonralar sənətsünaslıq doktoru Cəfər Cəfərov ana dilimizə tərcümə etmiş, yazıçının «Seçilmiş əsərləri»nə daxil edilmişdir.

Əbdürrəhim bəyin bir sıra görkəmli aktyorların – Hüseyn Ərəblinskiyin, Hüseynqulu Sarabskinin, Mirzağa Əliyevin, Sədqi Ruhullanın, Hacığa Abasovun, İsmayıl Dağıstanlının və b. sənətkarların yetişməsində böyük xidmətləri olmuşdur. Bunu onlar özləri də ədib haqqında yazdıqları xatirələrində etiraf edirdilər. SSRİ Xalq artisti Sədqi Ruhulla «Haqverdiyev haqqında xatirələrim» məqaləsində etiraf edir ki: «Ə.Haqverdiyevin mənim səhnə yaradıcılığında həlledici təsiri olmuşdur. Ostrovski və Maksim Qorki rus artistlərini və rus teatrlarını bir bağban kimi yetişdirdikləri kimi, Ə.Haqverdiyev də Azərbaycan teatrı və onun banilərindən Ərəblinskiyi yetişdirməkdə çox iş görmüşdür. Mən onun yaratdığı gözəl əsərlər və obrazlar üzərində çalışmaqla boy atmışam. Ağa Məhəmməd şah Qacarın, Qurbanın, Nəcəf bəyin, Cahangir ağanın mənim yaradıcılığımıza böyük təsiri olmuşdur. Mən səhnə fəaliyyətimi Əbdürrəhim bəyin ölməz obrazları üzərində inkişaf etdirmişəm».

Əbdürrəhim bəy xüsusi təhsil görməmiş, ancaq fitrətən istedadlı olan bu sənətkarlara zamanında ruhdan düşməməyi, mübariz olmağı tövsiyə edirdi. Yazıçının Sədqi Ruhullaya ünvanladığı tövsiyə bu gün də öz dəyərini itirməyibdir: «Artist Ruhulla bəradərimə. Bəradərim, dünyada insaniyyətə, millətə və mədəniyyətə ən böyük xidmətlərdən biri artistlikdir. Artist özünü unlayıb acı həqiqətləri sənətin şəkəri ilə şirinlədib camaata yedirdir. Bu cəhətdən artistliyin yolları nə qədər ağır, tikanlı olsa da, qiymətlidir. Çünki nəticəsi parlaqdır. Bu sözləri həmişə xəyalında saxla».

Xalq artisti Hacığa Abasov da Əbdürrəhim bəyə həsr etdiyi «Biz hamımız onu sevirik» sərəlvhəli xatirəsində ədibin xidmətlərini yad edərək yazır:

«O, 1920-ci ildə Xalq Maarif Komissarlığında incəsənət şöbəsi müdiri olduğu zaman yeni teatr ocaqları açmağa, aktyorların maddi həyatının yaxşılaşmasına böyük qayğı göstərirdi. Bakıda 1921-ci ildə «Tənqid-təbliğ» teatrı yaratmaq işini Ə.Haqverdiyev mənə tapşırdı. Teatrın təşkilindən sonra o özü də böyük həvəslə kollektivimiz üçün «Padşahın məhəbbəti», «Altun öküz», «Baba yurdu» və s. əsərlər yazdı».

Teatr texnikumunda Əbdürrəhim bəyin tələbəsi olmuş Xalq artisti İsmayıl Dağıstanlı illər keçəndən sonra müəllimini belə xatırlayırdı: «1930-cu ilin aprel ayında biz texnikumu bitirdik. Buraxılış tamaşamız Sabunçu klubunda oldu. Tamaşadan sonra Ə.Haqverdiyev səhnənin arxasına gələrək bizi bir-bir qucaqlayıb təbrik etdi. Sevincdən gözləri yaşarmış halda özünü bizə tutaraq dedi:

– Sağ olun, övladlarım, afərin sizə, çox yaxşı keçdi.

Ə.Haqverdiyevin dərslər verib yetişdirdiyi tələbələrin çoxu indi Vətənimizin müxtəlif şəhərlərində – Bakıda, Daşkənddə, Yerevanda, Aşqabadda görkəmli aktyorlar olmuşdur. Onlar öz sevimli müəllimini həmişə xoş duyğularla xatırlayırlar. Ə.Haqverdiyevin xatirəsi bizim üçün həmişə əzizdir və əziz olaraq da qalacaqdır».

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev görkəmli dramaturq olmaqla yanaşı, həm də incə ruhlu, şirin dilli yazıçı idi. Yazıcının «Aydın şahidliyi», «Bomba», «Şeyx Şəban», «Mirzə Səfər», «Çeşmək», «Qoca tarzən», «Qiraət» hekayələri və «Xortdanının cəhənnəm məktubları» povesti nəsrimizdə klassik nümunələrdir. Bu ədəbi nümunələri bircə dəfə oxumaq kifayətdir ki, heç vaxt unutmayasın. Bu hekayələrdə yazıcının zərif lirizmi ilə yanaşı incə yumoru, dilinin şəhd-şirəsi, təbiiliyi, qəhrəmanların təqdimatı dərhal oxucunun ruhuna sirayət edir. Yazıçı, ədəbiyyatşünas alim Mir Cəlal Paşayev hələ 1943-cü ildə «Kommunist» qəzetində çap etdirdiyi «Unudulmaz ədib» məqaləsində Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin nəsr yaradıcılığına yüksək qiymət verərək yazırdı: «Ə.Haqverdiyevin nəsr dili bütün realist nasirlərimiz üçün nümunədir. Bu dildə sünilik, idarəçilik, zahiri bəzək, əcnəbi təsir yoxdur. Canlı danışmaq dilimizi, onun gözəl xüsusiyyətlərini, onun zəngin ehtiyatını, məsəllərini, həkimanə sözlərini bu qədər cəsarətlə yazan, bədii ədəbiyyata gətirən iki ədibimiz varsa, biri Ə.Haqverdiyevdir. Ona görə də dili əlvan, söyləmə üsulu şirin, ifadəsi sadə, ədəsi xoşdur».

Əbdürrəhim bəy hekayələrində incə yumorla yanaşı, eyhamlardan, rəmzlərdən, xalq ruhunun bariz ifadəsi olan atalar sözlərindən, məsəllərdən də böyük ustalıqla istifadə etmişdir. Yazıcının 1906-cı ilin may ayında «Həyat» qəzetində çap etdirdiyi «Aydın şahidliyi» hekayəsində işlətdiyi rəmzlərə diqqət edin: «Düzlərdə əkilmiş taxıl nəsimin qabağında o yan-bu yana yatıb dəryatək mövcilənirdi və dolu sünbüllər məzlum-məzlum başlarını aşağı salıb, qətlinə fərman verilmiş müqəssirlərdən cəlladları olan biçinçilərə müntəzir idilər. Tək-tək boş sünbüllər başlarını yuxarı qalxıb qürurla sairələrinə baxırdılar. Amma səhv edirdilər; onlar da cəllad əlindən qurtara bilməyəcəkdilər. Ancaq dolu baş, boş başdan artıq kəsiləcəkdi...

Kənd yatmışdı. Nə xoruzlardan, nə itlərdən, nə sair heyvandan bir səs çıxmırdı. Qəflətən kəndin ayağında bir xoruz banladı. O saat fikrimə gəldi ki, yaqın sabah bu xoruzun bivaxt banlamağına görə başı cəllad əlində gedəcək: əlbəttə, bir yerdə ki, camaat hamısı yuxuya məşğuldur, küy qaldırıb səs salanın başı gərək kəsilsin!»

Çar Rusiyasının əsarəti altında olan xalqımız yazıcının «boş» və «dolu» sünbüllər, «bivaxt banlayan xoruzun başı cəllad əlində gedəcək» deyimində yazıcının nəyə işarə etdiyini oxucuları gözəl anlayırdı. Çünki görkəmli yazıçı xalq qəflətdən oyatmaq istəyən fədailəri, fikir adamlarını incidən, asan, kəsən, Sibirə sürgün edənlərin ünvanlarını rəmzlərlə çox sərrast göstərirdi.

Əbdürrəhim bəy hekayələrinin hər birində elə ilk cümlədən qəhrəmanın portretini yaradır, onun hansı mühitin yetirməsi, necə bir düşüncə, məfkurə sahibi olduğunu dərhal diqqətə çatdırır. Əbdürrəhim bəy məşhur «Şeyx Şəban» hekayəsini belə bir dialoqla başlayır:

«– Şeyx Şəbanı siz tanıyırsınız mı?

– Xeyr!

– Heyif, səd heyif. Mən haman Şeyx Şəbanı deyirəm ki, yolun qırağındakı məhəllə məscidinin qabağında əyləşib pineçilik edirdi».

Azacıq Şeyx Şəbanın pineçiliyindən danışan yazıçı qəhrəmanın digər keyfiyyətlərindən də söz açır. Həm də bu təqdimatında oxucusunu da unutmur, ona üz tutub müraciət edir:

«Deyəsən yavaş-yavaş yadınıza düşür? Bir toy, bir ehsan Şeyx Şəbansız keçməzdi. Meyit qabağında Şeyx Şəban «la hövlə və la qüvvətə» deyəndə səsi şəhərin o biri qapısında eşidilirdi».

Əlbəttə, yazıçının oxucusuna bu cür xəlqi dillə müraciəti onu mütaliyəyə, Şeyx Şəbanın taleyini sona qədər izləməyə sövq edir.

Əbdürrəhim bəy «Mirzə Səfər» hekayəsində ədəbi qəhrəmanını bizə belə təqdim edir: «Ağ çuxalı, ağ arxalıqlı, ikiüzlü Buxara dərisindən papaqlı, şişman göbəyi üzərində gümüş kəmərlə Mirzə Səfəri hamı tanıyırdı. Hər görəndə ona salam verirdi. Hər bir ziyafətdə Mirzə Səfər isbatı-vücut edərdi. Mirzə Səfərin söhbətlərinə hamı aşırıq».

Yazıçının hekayələrindəki dialoqları da çox təbii və çoxmənalıdır. Bu dialoqlarda hər bir obraz öz qəlb aləmini, xarakterini, həyatdakı yerini, əqidəsini öz sözü ilə sərgiləyir. Yazıçı qəhrəmanlarının danışığına, özünüifadəsinə müdaxilə etmir. «Danış, səni görüm» prinsipinə əməl edir.

Əbdürrəhim bəyin dialoqları o qədər təbii və dəqiq ifadə olunub ki, poeziya nümunəsi kimi yaddaşlarda yaşayır və aforizmə çevrilə bilər.

Budur, «Mirzə Səfər» hekayəsində Həsən ağanın qohumu dəftərxanaya girib Mirzə Səfərə müraciət edir:

- «Mirzə, mənim kağızımı, mümkün isə, yaz aparım.
- Dayan, bu saat yazaram, əlimdə özgə işim var.
- Bilirsiniz, mən Həsən ağanın qohumuyam?

Mirzə qələmi əlindən buraxıb kişinin gözlərinin içinə baxdı.

- Doğurdan Həsən ağanın qohumusan?
- Doğurdan.
- Sən Allah, Həsən ağanın qohumusan?

– Vallah, doğru deyirəm.

- Sən Həzrəti Abbas, Həsən ağanın qohumusan?
- Həzrət Abbas haqqı Həsən ağanın qohumuyam.
- Deyinə sən öl, Həsən ağanın adamıyam.
- Sən öl, Həsən ağanın adamıyam.

– Bəs elə isə gəl mən mənim boynuma. Neyləyim Həsən ağanın qohumusan, gözlə, vaxtında kağızın hazır olar, apararsan».

Yəqin ki, əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

«Xortdanın cəhənnəm məktubları» povestində də yazıçı öz üslubuna sadıq qalaraq əməlinin cəzası olaraq cəhənnəmə düşmüş tipləri öz sözləri ilə ifşa edir. «İblisi arakəsməyə salmış» cəhənnəm əhli günahı özlərində deyil, İblisdə görürlər: «Biri deyir:

- Sən olmasaydın, mən bu dini qoyub, o biri dinə qulluq eləməzdim.

... O birisi deyir:

– Mən yüz il yüz ilə qalaydım, rüşvət alıb Vətəni pula satmaz idim, hamısını eləyən sən sən.

Birisi deyir:

– Xudavəndi-ələmin lənəti sənə canına gəlsin. Məgər sən olmasaydın, mən bir kəllə qəndə, bir girvənkə çaya, on manat pula aldanıb Ramazanın kəbinli arvadını Şəbana, ya Rəcəbin kəbinli arvadını Səfərə verərdimmi?»

Yazıçı bax bu cür dialoqlarla hər bir tipi öz dili ilə ifşa edir.

Nəhayət, bu ikiyaqlı şeytanların iftirlərindən bezən İblis deyir:

– «Ay camaat, məndən əl çəkin! ...Dünyada baş verən bəd əməllərin çoxundan nə mənim xəbərim var, nə də mənim övladımın. Gedin öz içinizi axtarın, görün nə qədər şeytanlar taparsınız ki, mən onların əllərinə su tökməyə yaramam. Budur ha! Birisi gəlir, baxın görün şeytan odur, yoxsa mən?»

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev 1907-ci ildə «Molla Nəsrəddin» jurnalında hissə-hissə nəşr etdirdiyi bu povestində cəsarət edərək rus qoşununu, generallarını, hətta imperator Nikolayı da «cəhənnəmə» gətirir:

«Cəhənnəm əhlinin birindən xəbər aldığ:

– Oğlan, bu nə əhvalatdır?

Dedi:

– Nə olacaq, rus qoşunu cəhənnəmə dolur. Bundan sonra gərək hamımız cəhənnəmdən baş götürüb qaçaq.

Baxdıq ki, rus kazakları, soldatları, əsgərləri, yaranaları dəstə-dəstə cəhənnəmə dolmaqdadır. Axundlar əllərini göyə qalxızıb, keşişlər əllərində xaç bunlara dua edirlər. Bəylər, ağalar, dvoryanlar hamısı ikiqat olub gələnlərə baş əyirlər. Yaranalardan biri səsləndi:

– Camaat, sakit olun! Əlahəzrət imperator İkinci Nikolay həzrətləri lütf edib cəhənnəmə buyururlar».

Doğrudan da bundan məzmunlu, bundan gözəl final olarmı?! Siz bir sətiraltı sözün gücünə baxın: rus qoşunu gör necə qəddarlıqlar törədib ki, cəhənnəmə girdikləri üçün cəhənnəm əhli oranı tərk etmək fikrinə düşür.

Əbdürrəhim bəy həm də mahir publisist idi. Onun «Bizim yabılığımız», «Ədəbi dilimiz haqqında», «Mirzə Fətəlinin faciəsi», «Mirzə Fətəli Axundovun həyat və fəaliyyəti», «Azərbaycanda teatr» kimi məqalələri bu gün də öz dəyərlərini qoruyub saxlayır.

Mirzə Fətəli Axundzadəyə, onun ədəbi irsinə ilk dəfə dəqiq qiymət verənlərdən biri (bəlkə də birincisi) Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev idi. O, Mirzə Fətəlinin vəfatının 50 illiyinə həsr etdiyi «Mirzə Fətəlinin faciəsi» məqaləsində böyük mütəfəkkir və dramaturqa yüksək qiymət verərək yazırdı: «Mirzə Fətəlinin ömrü ictimai sahəyə qədəm qoyandan axır nəfəsinə qədər böyük bir faciə içərisində keçmişdir.

Epolitlər, imtiyazlar, xaç və medallarla bəzənmiş paltarın altında od tutub alışmaqda olan bir ürək döyünməkdə idi».

Görkəmli yazığının Mirzə Fətəli Axundzadə barədə məqalələr yazmağı da təsadüfi deyildi. 1928-ci ildə Mirzə Fətəlinin vəfatının əlli illik yubiley komitəsinə Əbdürrəhim bəy başçılıq edirdi. Məqalə yazmaq, yubiley tədbirləri keçirmək öz yerində, Əbdürrəhim bəy dahi mütəfəkkirin, dramaturqun o vaxta qədər yazılmamış mükəmməl tərcümeyi-halını yazmaq üçün nəvəsində olan arxivinin açılması üçün çalışırdı. O, bu münasibətlə o zaman Tiflisdə yaşayan Əziz Şərifə məktub yazaraq xahiş edirdi ki, «Səndən xahişim budur: Rzaqulu ilə bəhəm Fətəlini görüb ondan xahiş edəsiniz ki, babasının mükəmməl tərcümeyi-halı yazılmaq üçün o arxivi bir həftənin müddətində mütaliə üçün mənə versin. Əgər razı olsa, mən yanvar tətilində bir həftəliyə, ya on günlüyə Tiflisə gəlib, sənin və Rzaqulun köməyi ilə mühüm sirişlərdən surət alaram. Mirzə Fətəlinin mükəmməl tərcümeyi-halı, dost-aşna ilə əlaqəsi, irsal-mərsulətinin cəm olub ortalığa çıxması nəinki yubiley komisiyaya, bəlkə tamam insaniyyətə və tarixə lazımdır. Mən yəqin edirəm ki, Fətəlitək ziyalı bir oğlan bunu bizdən də yaxşı düşünür və mənim təklifimi də qəbul edəcək. Əsasən bir tərcümə-nəvis axtarmaq onun öz vəzifəsidir, vaxta ki, qıraqdan öz söylərini, zəhmətlərini təklif edənlər var, gərək daha da məmnuniyyətlə qəbul eləsin. Rzaqulu ilə söhbət elə, məsləhət olsa, mən Fətəlinin özünə də bir məktub bu xüsusda yazım. Xülasəyi-kəlam, mənim bu kağızıma gərək fəvri, başıvın yarısı tüklü, yarısı qırılmış əncam edib mənə cavab verəsən».

Mirzə Fətəli Axundzadənin nəvəsi Fətəli ilə dostluq edən professor Əziz Şərif yazığının ona göndərdiyi məktubun məzmununa münasibət bildirərək illər sonra çap etdirdiyi «Keçmiş günlərdən» kitabında yazmışdır:

«Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev yazdığı kimi, M.F.Axundovun nəvəsi Fətəli Axundovda babasından qalma iri bir sandıqda səliqə ilə saxlanan olduqca zəngin arxiv var idi. O da bu arxivi göz bəbəyi kimi saxlayır, heç kəsə inanıb vermir, lakin özü də ədəbiyyat aləmindən uzaq yaşadığı (Fətəli mühəndis idi və o zaman Tiflis şəhər şurasının yerli sənaye şöbəsində işləyirdi) və ərəb əlifbasını bilmədiyi üçün bu qiymətli xəzinədən istifadə edə bilmirdi».

İftixar hissilə onu da deyim ki, o zaman Azərbaycan və Zaqafqaziya İcraiyyə Komitəsinin sədri Səmədağa Ağamalıoğlu da Mirzə Fətəlinin bu arxivini dövlət vəsaiti hesabına nəvəsindən alıb gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanmasını istəyirdi. Əbdürrəhim bəyin də, Səmədağa Ağamalıoğlunun da o zamankı bu fəaliyyətləri böyük vətəndaşlığın nümunəsi idi.

Əbdürrəhim bəy qələm yoldaşlarına dəyər verməyi bacaran həssas ürəkli bir yazıçı idi. İlk dəfə 1906-cı ilin noyabr ayında Cəlil Məmmədquluzadə ilə Şuşada tanış olan, 1907-ci ildən başlayaraq onun redaktoru olduğu «Molla Nəsrəddin» jurnalı ilə əməkdaşlıq edən Əbdürrəhim bəy «Molla Nəsrəddin haqqında xatiratım» adlı çox dəyərli məqaləsində qələm dostu haqqında deyir: «Mirzə Cəlil zəif az danışan, böyük məclislərdən qaçan, yığıncaq xoşlamayan, təklif sevən bir şəxs idi. Bununla bəhm, düşmənlə də görüşüb bir az söhbət etdikdən sonra düşmənin ürəyini ələ alıb, özünə şərik etməz idisə də, jurnal düşmənlindən çəkindirərdi».

Görkəmli ədib dahi satirik şairimiz Mirzə Ələkbər Sabiri də yad edərək yazmışdır: «Molla Nəsrəddin»in rəvəqinə və rəvacına səbəb olan amillərdən biri də Sabirin əsarı idi. Sabirlə mənim yavıq rəfaqətim var idi: onunla çox görüşüb çox müsahibədə bulunurdum. Sabirin təbinə, qafiyəpərvazlığına, bədahətən şeir söyləməsinə söz olmazdı. Sabir həqiqət şeirdə böyük məharət yetirmiş bir şair idi. Sabir «Molla Nəsrəddin»dən çox qabaq şeirlər yazardı. Nəhayət, Sabiri «Sabir» edən «Molla Nəsrəddin» oldu. Təb Sabirin idi, qafiyəpərdazlıq Sabirin idi, istedadı-şeiyyə Sabirin idi, fəqət mövzu verən «Molla Nəsrəddin» və Mirzə Cəlil idi».

Çox dəqiq müşahidədir.

Əbdürrəhim bəy 1913-cü ildən başlayaraq «Molla Nəsrəddin» jurnalının ikinci redaktoru olmuş şair Əliqulu Nəcəfzadə Qəmküsarı da istedadlı bir insan kimi xatırlayır. 1919-cu ildə onun Gürcüstan qəraravoyları tərəfindən öldürülməsini yana-yana xatırlayır: «O biri otağa keçib gördüm: döşəmənin üstündə Əliqulu Nəcəfzadənin beş-altı güllə ilə deşilmiş nəşi düşüb, onun həmişə gülər dodaqları ki, lətifələr mənbəyi idi, həmişəlik yumulub, onun həmişə fərəhlə dolu və gələcəyə ümidvar gözləri bir nöqtəyə dayanıb baxırlar, guya ki, mərhum, dünyaya, fəlayə, təbiətə və cəmi məxluqata mühüm bir sual verib, cavab gözləyir: – Əcəba, məni nə üçün öldürdülər?!»

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev qohumu Mamo bəy Mamoyevin qızı Tüzgəban xanım ilə ailə qurmuşdu. Təəssüf ki, onların övladı olmamış, bacısı uşaqları Hüseyn bəyi və Fatma xanımı böyüdərək tərbiyə etmişlər.

Görkəmli ədib Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev 11 dekabr 1933-cü ildə dünyasını dəyişib və Bakıda Fəxri Xiyabanda dəfn olunub.

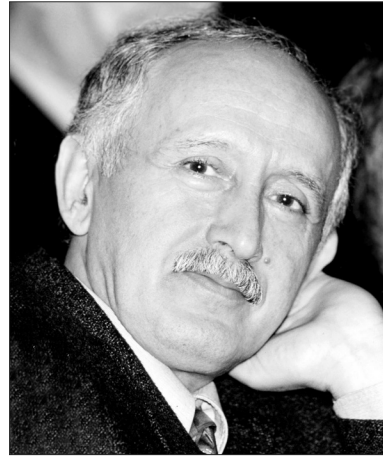
Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev bütöv yaradıcılığı və unudulmayacaq əməlləri, xalqına göstərdiyi xidmətləri ilə Əbədiyyət yolçusudur.

Mustafa ÇƏMƏNLİ
30 iyul 2020-ci il

◆ Dost təbriki

77-ci paralel

Köhnə kişilərdən kimsə çox yaxşı deyib ki, bu dünyada üç adam istədiyi kimi rəftar eləyir bizimlə: onlardan biri başımızı etibar elədiyimiz dəlildir, o biri camadardır – ona da bədənimizi etibar eləyirik, nəhayət üçüncüsü, ad günümüzdə haqqımızda söz deyən adamdır ki, ona da özümüzü bütünlüklə etibar edirik... Ona görə də mən ehtiyatlı olacağam, çalışacağam ki, ömrünün 77-ci paralelinə çatmış səbəbkərin etibarından sui-istifadə etməyim. Səbəbkarsa kimdir? İntiqam.

İntiqam Qasımcı... Redaktor, tərcüməçi, publisist, ssenarist və maraqlı esselər müəllifi. Ədəbiyyatı, bədii sözü incəliyi ilə duyan, gözəl zövqü və ölçü hissi olan bir insan. Nəslən ədəbiyyatçıdır, ədibdir – atası Böyükağa Qasımcı qısa, lakin mənalı kişi ömrü yaşamış (cəmi 41 il!) şair və tərcüməçi, yeni Azərbaycan ədəbiyyatının bünövrəsini qoyanlardan olub. İntiqam həm də siyasətçidir – siyasətçi olmasaydı, uzun illər ölkənin əsas ədəbi-bədii jurnalına necə rəhbərlik edərdi?! Və o, gözəl dostdur, yoldaşdır – yarı yolda qoymaz adamı. Üstəlik, nümunəvi ailə başçısıdır; gözlərinin ağı-qarası iki qızı və nəvələri üçün üreyi gedir, yarım əsrə yaxındır ki, həyat yoldaşını ən etibarlı qalası sayır və özü də onun üstündə nanə yarpağı kimi əsir.

İntiqam həm də incə qəlbli, çox həssas, ədalətli və sözünün ağası olan bir insandır. Bəli, bugünkü yubilyarın, mənim dostumun belə yüksək keyfiyyətləri var.

Əziz dostum, uzaq Kaliforniyadan, günəşli Los-Ancelesdən bizim salamlarımızı və təbriklərimizi lütfən qəbul et. Sən buralarda, təəssüf ki, olmamısan, amma bil, burda səni tanıyan və hər zaman xatırlayan insanlar var.

İllər keçir, indi biz ad günlərində dəhşətli rəqəmlər gətiririk dilə. Məsələn, başqa vaxt heç ağılıma gəlmirdi ki, bizim səninlə ilk tanışlığımızdan artıq qırx beş il keçir. Yadındadır, düz qırx beş il bundan əvvəl biz eyni vaxtda Yazıçılar İttifaqına işə gəlmişdik; eyni gündə əmrimiz verildi. Düzdür, qonşu redaksiyalara, amma bu, heç bir neçə gün keçməmiş, bizim tanış olmağımıza və az sonra da dostluğumuza mane olmadı. Mən fəxr edirəm ki, bütün bu illər ərzində bizim dostluğumuz adi insani dostluqdan savayı, həm də yaradıcılıq dostluğu olub.

Amma bəri başdan deyim ki, sənə ünvanladığım bu təbrikdə mən daha çox birgə işlərimizdən danışacağam – onlar barədə, təbii ki, daha yaxşı məlumatlıyam. Əminəm ki, oxucular sən ssenarilərin əsasında çəkilmiş filmlərdən, tərcümələrindən, esselərindən və uşaqlar üçün çap olunmuş 20 cildlik ensiklopediyanın hazırlanmasında çəkdiyin titanik zəhmətindən də xəbərdardırlar.

Düz on iki il biz səninlə Azərbaycan televiziyasında “Bayatı” adlı ədəbi almanax apardıq. Verilişin müəllifləri də, aparıcıları da özümüz idik. Almanax “Дружба” (“Dostluq”) redaksiyasının xətti ilə hazırlanırdı – redaksiyanın rəhbəri Tamilla Həşimova idi; zənnimcə, biz onda yaxşı bir trio idik. Ayda bir dəfə, düz bir saat efirdə olurduq. On iki il ərzində bir dəfə də verilişin vaxtını ötürmədik. Hər buraxılışda dörd-beş süjet olardı və bu süjetlərin əksəriyyətinə qonaqlar dəvət edərdik. Beş yüzdən artıq qonağımız olmuşdu; Azərbaycanın, demək olar ki, bütün görkəmli, tanınmış yazıçıları, istedadlı gənclər, bir çox elm və mədəniyyət xadimləri; Moskvanın, ozamankı ittifaq respublikalarının yazıçıları və daha kimlər, kimlər... Təəssüf, çox təəssüf ki, o verilişin arxivi qorunub saxlanmayıb – orda bugünün tamaşaçıları üçün də maraqlı ola biləcək qiymətli süjetlər, dəyərli fikirlər və kadrlar vardı.

İntiqam, bilirsən bir də nəyi mən məmnuniyyətlə xatırlayıram? Birlikdə düşünüb əsas prinsiplərini müəyyənləşdirdiyimiz layihəni; Azərbaycan dilini öyrənmək üçün linqafon kurslarını – bu, bizdə ilk belə layihə idi. Sağ olsunlar, onu biz görkəmli dilçi alimlərimizin, təcrübəli müəllimlərin və sənət adamlarının köməyi ilə həyata keçirdik. Sonra biz “İşgüzar Azərbaycan dili” adı altında iki kitabça buraxdıq; ona ön sözü gözəl yazıçı və görkəmli ictimai xadim, akademik Mirzə İbrahimov yazdı.

1992-ci ildə mən ABŞ-a köçəndən sonra da bizim əlaqələrimiz kəsilmədi, hətta yaradıcılıq əməkdaşlığımız da davam etdi. Mən artıq Los-Ancelesdə yaşayanda sən ABŞ və Azərbaycan sənədli kino xadimlərinin birgə yaradıcılıq işi olan, Azərbaycanın Ümummilli lideri, müstəqil Azərbaycanın möhkəmlənməsi üçün çox böyük işlər görmüş unudulmaz Heydər Əliyevə həsr edilmiş 5 seriyalı “Prezidentin qeyri-rəsmi portreti” filminin ərəsəyə gəlməsində də əlindən gələni əsirgəmədin, öz filmin kimi can yandırdın; o filmin Azərbaycan mətnlərinin müəllifi də sənsən – İntiqam Qasımzadədir. Əlbəttə, bütün bunlar diqqətəlayiq yaradıcılıq əməkdaşlığının bəhrələridir və sözsüz ki, sən böyük ürəyindən, bir incəsənət xadimi, bir vətəndaş kimi hər zaman kərpic üstə kərpic qoymaq istəyindən irəli gəlir. Amma sən həyatında, heç şübhəsiz, ömrünün 45 ilini – onun da 24 ilini baş redaktor vəzifəsində – həsr etdiyin “Azərbaycan” jurnalının xüsusi yeri var. Bu barədə ayrıca danışmağa ehtiyac duyuram. Əsl redaktorda, mənim zənnimcə, əsas hansı keyfiyyətlər olmalıdır? Əvvəla, yüksək ədəbi zövq; sonra tələbkərlilik və günün ədəbiyyatının ən yaxşı əsərlərini seçmək qabiliyyəti; o, ədəbi prosesi ən səviyyəvi xüsusiyyətləri ilə təqdim etməlidir ki, jurnalı müntəzəm izləyən oxucu Azərbaycan ədəbiyyatının ümumi mənzərəsini görə bilsin. Sən bunu edə bilirsən. Bu, həmişə çox çətin məsələ olub, bu gün isə qat-qat çətinidir. Çünki ədəbiyyatda, daha doğrusu, ədəbiyyatın həndəvərində həmişə bolluca qrafomanlar hərələniblər, ədəbiyyata soxulmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxıblar. Onlar bütün vasitələrə əl atıblar və indi də atırlar ki, çap olunsunlar, adlarının üstünə bir yazıçı möhürü vurulsun; xülasə, tanınsınlar. Hələ neçə illər bundan öncə, İntiqam tənqid şöbəsinin müdiri olduğu vaxtlar belələrinə qarşı amansız mübarizə aparırdı: bəzən hətta dava-dalaşa çıxırdı, bəzən isə hiyləyə əl atırdı... Kimlərsə, çox nüfuzlu şəxslərin təzyiqi nəticəsində belələrinin cizma-qarası hərdən dərc edilirdi və onda o, çox məyus olurdu.

İndi isə... İndi isə internet qrafomanlara geniş meydan verir. Bu yaxınlarda Moskvada İntiqamla görüşümüz zamanı mənə nə desə yaxşıdır? Deyir: “Təsəvvür edirsən, Saşa, indi qrafomanlar kefə baxırlar! Nə istəyirlər yazırlar, özləri özlərini çap eləyirlər, özləri biri-birlərini guya müzakirə edirlər, tərifləyirlər. Onların öz dəyər meyarları var. Bir də aralarında ağır çəkili öz nüfuzlu başbirlənləri...”. Dedim: “Lap yaxşı, sən jurnalda işin yüngülləşər, zəhləni tökməzlər, başın ağrımaz”.

İntiqam gülümsəyərək əlini yellədi: – “Hardaydı o xoşbəxtlik?! Yenə gəlirlər... Kökü kəsilən deyil onların...”.

Hə, yeri gəlmişkən, Moskvadakı o görüşümüz barədə... Biz orda köhnə dostumuz – ssenarilər müəllifi və redaktor Saveli Kolmanovskinin yubileyində görüşdük; hər ikimiz dəvətli idik. Dostumuzun qızı – əfsanəvi “Yandeks”in təsisçilərindən biri Yelena Kolmanovskaya yubileyin şən və mənalı keçməsi üçün nə mümkün sən, eləmişdi. Yubiley proqramına gəmi ilə Moskva çayında gəzinti də daxil idi. Yaraşıqlı, rahat gəminin böyük salonunda masalarda qəlyanaltı etmək üçün cürbəcür təamlar düzülmüşdü. Gəmi körpüdən aralanandan az sonra – təxminən 20-25 dəqiqə sonra masalardan birinin arxasında kimsə Şərq poeziyası, onun ahəngdarlığı barədə söhbət saldı, amma hiss olunurdu ki, qonaqların mövzu ilə bağlı məlumatları yoxdur.

İntiqam söhbətə qarışdı. Əvvəlcə çox təmkinlə, astadan danışdı. Sonra yavaş-yavaş qızıxdı, səsi də yüksəldi və başladı Füzulidən, Həsənoğludan deməyə. Və bu zaman, deyərdim ki, möcüzə baş verdi – İntiqam Qasımzadənin oturduğu masanın ətrafına xeyli adam toplaşdı. Heç kim gəminin irəlilədikcə arxada buraxdığı sahil mənzərələrinə, nadir memarlıq incilərinə tamaşa etmədi – acgözlüklə İntiqamın klassik Azərbaycan şeirinin ahəngdarlığı, ritmik çalarları, qafiyyə və rədif sistemi, əruz vəzninin müxtəlif qəlibləri və başqa forma incəlikləri haqqında emosional söhbətini dinləyirdilər. O, yalnız nəql etməklə kifayətlənmir, əyani olaraq oxuduğu qəzəlin ritmini əli ilə masanın üstündə tutmağa çalışırdı və bu, onda əla alınırdı. Onun hazırlıqsız – başdan-başa improvizə şəklində etdiyi o çıxışının neçə dəqiqə davam etdiyini – 20 dəqiqəmi, 30 dəqiqəmi, bilmirəm – deyə bilmərəm, amma orası dəqiq yadımdadır ki, dinləyiciləri İntiqama öz minnətdarlıqlarını sürəkli alqışlarla bildirdilər. Gəmi gəzintisi qurtardıqdan sonra da qonaqların bəziləri yanaşdı ona suallar verirdilər; adətən konsertdən sonra məşhur müğənnilərə belə yanaşırlar. Bir çoxları hətta İntiqamın köhnə həmkarı kimi niyə öz xoş təəssüratlarını mənə söyləyir və minnətdarlıqlarını bildirirdilər. Mən də onlara izah eləyirdim ki, bu gün dinləyicilərin bəxti gətirdi – İntiqam Qasımzadə təvazökar adamdır və auditoriya qarşısında çıxış etməyi sevmir. Məhmanxanaya qayıdanda yaxın dostum, sırdaşım Eldar Krıman yolda mənə dedi ki: “İntiqam – sadəcə, Böyükağa oğlu deyil. O özü Böyükdür!”.

Axşam banket zalında Savanın yubileyi oldu. İntiqam orda da hamını heyran qoydu. Uzun illər dostluğumuz ərzində onun necə oxuduğunu mən nadir hallarda eşitmişdim. Yubilyarın şərəfinə şux bir mahnı oxudu:

**Bakı isti, Bakı tüstü,
Sənsiz, yarım, Bakı pısdı.
Cümə günü öləcəydim,
Birdən dostum qoyun kəsdi.**

**Çöldə kabab, dadı başqa,
Araq doldu çaşka-çaşka.
Sənsiz, yarım, Narzan oldu
Öküz yıxan pollitrovka.**

Oxudu, sonra da oynadı... Əksəriyyəti moskvalı olan yubiley əhlinin heyranlığını təsəvvür etmək çətin deyil...

İntiqamın daha bir gözəl xüsusiyyətini qeyd etmək istəyirəm – o, dostluq etməyi də bacarır, dostluğunu dostlarla bölüşməyi də. Onun vasitəsilə mən böyük şair Fikrət Qoca ilə tanış oldum; onunla dostluğum, tanışlığım böyük tapıntıdır mənim üçün. Və çox xoşbəxtəm ki, Fikrət Los-Ancelesdə mənim qonağım olub. Onu da heç zaman unutmuram ki, məhz İntiqamın dost süfrəsi arxasında mən çox-çox illər öncə Fikrətin necə gözəl şeir oxumağını eşitmişəm – sonra da onları rus dilinə tərcümə etdim; beləcə, yaradıcılıq əməkdaşlığımız başladı.

Daha bir unudulmaz görüş – mən, İntiqam və Azərbaycanın dahi şairi Səməd Vurğunun böyük oğlu Yusif Səmədoğlu bir masa arxasında oturub şirin-şirin

söhbət edirik... Daha çox Yusifi dinləyirik; incə yumoru olan gözəl bir insan idi rəhmətlik. Allah heç nəyi ondan əsirgəməmişdi; istedad da vermişdi, zahiri gözəllik də. İntiqam demişkən: "Allahın nur payı" idi. Yusif onda orijinal bir söz dedi; dedi ki: "Bilirsən, Saşa, biz bir şey fikirləşib "Bakı – Los-Anceles" sürət qatarı təşkil eləyərək və bir-birimizə qonaq gedib-gələrik..."

Çox vaxtsız getdi Yusif... Əfsus, o illər dostluq etdiklərimizin çoxu artıq yoxdur bu dünyada. Amma Yusif bəy elə bil görürmüş bu günləri – mənimçün "Los-Anceles – Bakı" sürət qatarı indi real olaraq mövcuddur. Məni bakılı dostlarım unut-murlar, müxtəlif tədbirlərə dəvət edirlər; görüşürük, heç elə bil ayrılmamışıq.

Bir neçə il öncə mənə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin yubileyində iştirak etmək şərəfi nəşib oldu. Mən bu gün fəxr edirəm ki, Solmaz xanım İbrahimovanın baş redaktoru olduğu "Literaturnı Azərbaycan" jurnalının redaksiya heyətinin üzvüyəm.

Bir gün İntiqamla mənim doğma şəhərimin – Bakının küçələrini gəzib-dolaşırdıq (orasını mütləq qeyd etməliyəm ki, Bakı son illər xeyli gözəlləşib). Hə, küçələri gəzib-dolaşanda yolumuz Nigar Rəfibəyli və Rəsul Rza küçələrinin tinindəki keçmiş kitab passajının yanından düşdü; bu binanın 2-ci mərtəbəsində Azərbaycanın adlarını çəkdiyim iki böyük şairi yaşayırdı bir zamanlar. Hər ikimiz redaksiyalarımızın işi ilə bağlı onlarda olduğumuzu xatırladıq. Onu da deyim ki, mənə hər iki gözəl şairin şeirlərini tərcümə etmək xoşbəxtliyi də nəşib olmuşdu. Onlarla işləmək böyük bir məktəb idi.

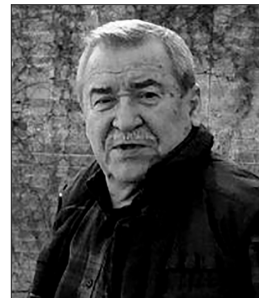
Rəsul Rza küçəsindən biz Xaqani küçəsinə buruluruq, Yazıçılar Birliyi bu küçədə yerləşir – Xaqani 25-də. İllərlə bu küçə ilə işə gedib-gəlmişik. İntiqam yenə də bu yolu gedib-gəlir; dediyim kimi, düz 45 ildir. Onun "Azərbaycan" jurnalına, deməli, Azərbaycan ədəbiyyatına bu sədaqətini, xidmətini Azərbaycan dövləti, şəxsən Heydər Əliyev yüksək qiymətləndirib, 2003-cü ildə onu Azərbaycanın İncəsənət xadimi adına layiq görüb.

İllər, kimisi üçün yavaş, kimisi üçün sürətlə ötüb keçir. İntiqamın məni Amerikaya yola salmağından 28 il keçib. Bu illər ərzində Azərbaycan vətəndaşlarının yeni nəsli yetişib; Müstəqil Azərbaycan Respublikasında böyüyüb boya-başa çatmış ilk nəsil. Bu gənclərin əvvəlki nəsillərdən, o cümlədən də İntiqam Qasımsadənin təmsil etdiyi nəsildən öyrənəsi şeylər az deyil. Amma onu da bilmək gerəkdir ki, bugünkü gənclərin fəaliyyət meydanları bambaşqadır, can atdıqları üfqlər də tamam başqadır – imkanları da eləcə... Onlar uzağa gedəcəklər. Uğur arzulayaq onlara.

Sənə isə, əziz dostum İntiqam, əlbəttə ki, ilk növbədə can sağlığı və dözüm arzulayıram. Sənə lazım olan başqa şeylər varındır. Yəhudilər demişkən: "120 il yaşa, sonrasına baxarıq". Qoy azərbaycanca da deyim də: "İntiqam bəy, əzizim, sağ ol, var ol, xoşbəxt ol!"

P.S. Oxucular üçün yəqin ki, maraqlıdır: 77 yaşın tamamında bu nə yubiley təbrikidir? Bu saat izah edim. Nə vaxtsa – çoxdan yubileylər haqqında söhbət düşmüşdü, İntiqam dedi ki: "65, 75, 85 – bu nə yubileylərdir belə, kim icad eləyib bunları? Şəxsən mənə qalarsa – 66, 77, 88 yubileyə yaraşan yaşlardır: 6-lar, 7-lər, 8-lər qoşa-qoşa – şəkli cəhətdən də gözəldir və baxımlıdır". Onun bu sözləri mənim yadımda qalmışdı. Odur ki, 77-sində İntiqamı təbrik etmək qərarına gəldim. O gün olsun 88-ini, 99-unu qeyd eləyək! Amin!!!

Aleksandr QRIÇ

♦ Ədəbi proses

Vaqif YUSİFLİ

SON İLLƏRİN DRAMATURGIYASI

Bəzi qeydlər

– 1 –

«Dramaturgiya ədəbiyyatın inkişafının ən yüksək pilləsi və incəsənətin tacıdır» - bu fikrin müəllifi görkəmli rus tənqidçisi V.Q.Belinskidir. Elə həmin XIX əsrdə bizim böyük mütəfəkkirimiz Mirzə Fətəli Axundzadə yazırdı ki: «Gülüstan» və «Zinətül-Məcalis» dövrü keçmişdir. Bu gün bu cür əsərlər millətin işinə gəlmir. Bu gün millət üçün faydalı və oxucuların zövqləri üçün rəğbətli olan əsər dram və romandır. Buna görə də bir para qəribə əsərlər yazmışam, onlardan ən mənfəətli və məhşuru dram, yəni teatr fənni şərəfindən olan əsərlərimdir ki, onun nəticəsi əxlaqı təmizləməkdir və bu günə qədər bu elm islam əhlinin arasında məlum deyildir».

Beləliklə, M.F.Axundzadə «islam əhlinin arasında məlum olmayan» bir janrı - dramatik növü Azərbaycan, ümumən Şərq ədəbiyyatına gətirdi və bu 170 il ərzində dramaturgiya sənəti elə onunla yaşıl nəslə və minillik yaşı olan poeziya ilə bir sırada «əxlaqı təmizləmək», mənəvi həyatımıza işıq saçmaq, tariximizin və bugününümüzün həqiqətlərini canlandırmaq, dövrün (və dövrlərin) insan tiplərini ədəbiyyata gətirmək, cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi, mənəvi-əxlaqi prosesləri əks etdirmək missiyasını yerinə yetirir. Biz bu 170 ildə milli dramaturgiyamızın keçdiyi yolları izləmək fikrində deyilik, məqsədimiz son illərin dramaturgiyası haqqında bəzi fikirlərimizi bölüşmək, müasir ədəbi prosesdə və ümumən milli-mənəvi varlığımızda dramaturgiyamızın və teatrımızın bu missiyanı necə yerinə yetirməsini açıqlamaqdır. Məlumdur ki, dramatik ədəbiyyat sintetik xarakter daşıyır, dramaturji material olmadan səhnə də, teatr da, rejissor da, aktyor da, hətta teatr rəssamı və bəstəkar musiqisi də ola bilməz. Ancaq bütün bunlarla yanaşı, dramaturgiya və teatr ədəbi tənqidsiz də keçinə bilməz. Ona görə də...

– 2. –

Gəlin, ötəri də olsa, ötən onilliklərə qayıdaq. Keçən əsrin iyirminci-otuzuncu illərində, professional tənqidimizin formalaşması dövründə həm dram əsərləri, həm də teatr tamaşaları barədə yazılar dərc olunurdu. Əsasən iki böyük dra-

maturqun - Hüseyn Cavidin və Cəfər Cəbbarlıının pyesləri və bu pyeslərin səhnə taleyi həmin yazılarda öz əksini tapırdı. Amma necə? Elə bircə Cavidə münasibəti izləsək, kifayət edər. Hənəfi Zeynallı, A.Şaiq, M.K.Ələkbərli, Ə.Nazim, M.Hüseyn, C.Cabbarlı, M.Quliyev, Xəlil İbrahim H.Cavidin dramaturgiyasından, Əsəd Tahirov, Kazımoğlu (Seyid Hüseyn), M.S.Kirvanşahlı, A.S.Manafli, İ.Cahangirov, S.Manafzadə, Əb.Sadiq və bir sıra başqa müəlliflər H.Cavidin teatrda tamaşaya qoyulan əsərlərinin səhnə taleyindən söz açırdılar. Məlumdur ki, birincilərin əksəriyyəti H.Cavidi tənqid edir, onun niyə «proletar qatarına» minməməsini, sovet insanını təsvir etməməsini, uzaq keçmişə qapılıb fəthlərdən, peyğəmbərdən yazmasını ona irad tuturdular, amma bunların sırasında H.Zeynallı, A.Şaiq H.Cavidin əsərlərinə obyektiv, professional tərzdə yanaşırdılar. Və ümumiyyətlə, adlarını çəkdiyimiz müəlliflərin heç biri Cavidin böyük sənətkar olduğunu inkar etmirdi. Məsələ həmin o «proletar qatarı»na H.Cavidin niyə oturmamasına gəlib çıxırdı. İkincilərə gəldikdə isə... Ədəbi tənqidin ayrılmaz bir qolu olan teatr tənqidi hələ tam formalaşmamışdı - çünki «Tiatro və musiqi» başlığı altında gedən yazıların əksəriyyətində teatr tamaşaları barədə deyil, H.Cavidin pyeslərinin sosioloji təhlili əsas yer tuturdu. Tamaşalardan söz açılarda isə, rəylərdə əsasən hansı aktyorun yaxşı oynaması, hansının isə öz rolunun öhdəsindən gələ bilməməsi bir neçə cümlədə nəzərə çarpdırılırdı. Bir sözlə, teatr tənqidi xırda, kiçik təfərrüatlardan uzağa getmirdi. Amma sonrakı onilliklərdə bu boşluğun aradan qaldırıldılmasında Məmməd Arif, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Məmməd Cəfər kimi yazıçıların, tənqidçi-ədəbiyyatşünasların rolunu unutmaq olmaz. Xüsusilə, M.Arifin C.Cabbarlıının və S.Vurğunun dramaturgiyası haqqında monoqrafiyalar indi də öz aktuallağını itirməyib, teatr tamaşaları barədə M.Cəfərin, M.Hüseynin məqalələri də diqqətəlayiq idi. Lakin dramaturgiyanın və teatr sənətinin öz mükəmməl tədqiqatçıları da yetişirdi və bu sahədə görkəmli teatrşünas Cəfər Cəfərovun adını birinci çəkmək lazımdır. Cəfər Cəfərovun həyatının və elmi-pedaqoji fəaliyyətinin böyük bir hissəsi məhz teatrla bağlı olub. Onu haqlı olaraq Azərbaycan teatrşünaslıq məktəbinin banisi hesab etmişlər. Azərbaycan teatrlar tarixinin də hələlik yeganə, mükəmməl tədqiqatçısı odur. "Azərbaycan teatrları - 1873-1973" - bu kitabda teatr və dramaturgiyamızın 100 illik tarixi əks olunur. Sonralar İlham Rəhimli də teatr tariximizlə bağlı məqalələr, monoqrafiyalar yazdı.

Cəfər Cəfərovun elə yazıları var ki, onlar teatr və dramaturgiyamızın güzgüsünü əks etdirən, oxucuya estetik zövq aşıllayan təkrarsız nümunələrdir. Onun yaşadığı illərdə, elə indi də teatr tamaşaları haqqında məqalələr, resenziyalar yazılır, amma o dövrdə «Antoni və Kleopatra», «Ölülər», «Sən həmişə mənimləsən», «Yalan», «Toy» tamaşaları ilə bağlı məqalələri professionallığın nadir nümunələridi. Cəfər Cəfərovun professionallığı dünya (Şərq və Qərb) dramaturgiyasına, teatrına bələdliyindən irəli gəlirdi, lakin bu yazılarda, ilk növbədə, milli dramaturgiyamızın və teatrlarımızın ənənələrinə bağlılıq ön plana çəkilirdi. Cəfər Cəfərov Hüseyn Ərəblinskiyi görməmişdi, amma böyük aktyor haqqında ən ciddi və ən sanballı yazını o yazmışdı. Dünya ədəbiyyatında Renessans hadisəsini və bu fonda Vilyam Şekspirin yaradıcılığını izləmək istəyirsinizsə, mənə, əlavə ədəbiyyata ehtiyac duymadan onun «Vilyam Şekspir» yazısını oxumaq kifayətdir.

Amma Cəfər Cəfərov tək deyildi, 60-cı illərdə Azərbaycan tənqidi və ədəbiyyatşünaslığına öz fərdi, bənzərsiz üslubuyla seçilən, ədəbi faktlara, hadisələrə yeni meyarlarla yanaşan, tənqiddə bir sıra stereotiplərdən, şablonlardan, ənənəvi modellərdən imtina edən Yaşar Qarayev gəldi. Onun «Azərbaycan ədəbiyyatında faciə janrı» monoqrafiyası elmi təfəkkürlə bədii-estetik zövqün vəhdətini

əks etdirirdi. Yaşar Qarayevin tənqidçi portretini yaratmaq istəsək, bircə sözün üzərində daha çox dayanmalı olarıq: Müasirlik. Onun sözləridir: «Sənətdə, estetik, poetik anlayışda müasirlik istilahı zəngin və çoxcəhətli bir məzmunu ifadə edir. O, insan və zaman, yazıçı və zaman arasında, üstəlik olaraq həm də ictimai-ədəbi dövrlər və zamanlar arasındakı münasibətləri nəzərdə tutur... Müasirlik sənətin məhərinə o zaman çevrilir ki, müasirliyin ruhu bu əsərə hopur, epoxanın məzmunu, ziddiyyət və sualları öz əksini və cavablarını bu əsərdə tapır». Bu fikirlər Yaşar Qarayevin həm müasir əsərlər, həm də klassik ədəbiyyatla bağlı yazılarında da əks olunurdu. Onun nəzərinə, İlyas Əfəndiyevin «Sən həmişə mənimləsən» pyesi də müasir idi, Füzulinin «Leyli və Məcnun»u da. Çünki «Leyli və Məcnun»da ədalət və gözəllik ideali müasir əxlaq problemləri ilə səsleşir. Yaşar Qarayevin «Səhnəmiz və müasirlərimiz» silsiləsindən olan məqalələri də müasirliyin dramaturgiyada və teatrda inikasının, təzahürünün əks-sədası idi. «Səhnəmiz və müasirlik problemi», «Cabbarlı müasirliyi», «Düşündürən «Ölülər», «Tolstoy ittiham edir», «Hüseyn Cavidin «Xəyyam»ı», «Kəndçi qızı», «Boy çiçəyinin ətri», «Ayrılıq unudulmur», «Günlər və «gündəlik»lər, «Küləklər gülürlər» - bu yazılar 60-80-ci illər Azərbaycan teatrının yeni intibahını təsdiqləyən yazılar idi. Və bu yazılarda Yaşar Qarayevin kamil bir teatr tənqidçisi obrazı da diqqətdən yayınmadı. Dramaturq, rejissor, aktyor – hər hansı tamaşanın uğurlu amili bu üçlüyün vəhdətindədir. Bir misal: «Ömər Xəyyam Cavid üçün, Cavid isə bizim üçün klassik irsdir. Bu iki klassik irsə vəhdətdə nəzər salmaq ikiqat müasirlik duyğusu tələb edir. Narahat, fəal bir müasirliyi Cavidin poetik fəlsəfəsində və Xəyyamın söylədiyi ağsaçlı həqiqətlərdə axtararkən teatr həm Xəyyamı, həm də Cavidə bizim günlər üçün yenidən kəşf edə və mənalandıra bilirmi?... Rejissor (Mehdi Məmmədov - V.Y.) demək olar ki, heç yerdə mətnə müdaxilə etmir. Müasirlik daha çox onun hadisələrə verdiyi qiymətdə, obrazlara aktyor və rejissor münasibətinin ifadəsində öz əksini tapır. Bu rejissor dəst-xəttində Şərqi və Cavidə yaxşı bilən bir mütəxəssisin zəhmətinin bəhrəsi duyulur... Xəyyamın qocalığı, kamal dövrü Mehdi Məmmədovun ifasında həqiqi zirvəni təşkil edir. Mühtədən ayrılan bir dahi kimi Xəyyam onun ifasında öz əhatəsindən çox-çox yüksəklərə qalxır».

Cəfər Cəfərovun və Yaşar Qarayevin bu «teatr təlimi» sonrakı onilliklərdə onların ardıcılıqları hesab etdiyimiz İlham Rəhimlinin, Məryəm Əlizadənin, Aydın Dadaşovun, Aydın Talıbzadənin, İsrail İsrailovun və b. teatr tənqidçilərinin də yazılarında hiss olundu.

– 3 –

İndi isə, ilk növbədə, son illərin teatr və dramaturgiyasına ədəbi tənqidin münasibətini izləyək. Bu gün şeir və nəsr haqqında ədəbi dərgilərdə, mətbuat səhifələrində xeyli yazılar çar olunur (rəylər, resenziyalar, məqalələr, icmal yazıları, ədəbi portretlər), amma bu janrlarla müqayisədə dram əsərləri və teatr tamaşaları ilə bağlı yazılar nisbətən azlıq təşkil edir (təki az olsun, yaxşı olsun!). Elə «Azərbaycan» jurnalının 2014-cü il mart sayında «Çağdaş Azərbaycan dramaturgiyası: problemlər, mülahizələr» adlı geniş müzakirəsi də (iştirakçılar: Əli Əmirli, Firuz Mustafa, İntiqam Qasımzadə, Südəbə Ağabalayeva, Bəhram Osmanov, Əsəd Cahangir, Gümrah Ömər) bu problemləri əhatə edirdi: dramaturgiyanın mahiyyəti nədir, əsl dramaturgiya nədən və nə zaman yaranır, dram həyatın güzgüsüdürmü, doğrudanmı modernist dram estetikası ənənəvi sənəti üstələyib, dram əsərlərində fəlsəfi mühakimələr, yoxsa fəlsəfi ruh əsas olmalıdır, çağdaş Azərbaycan dramının ictimai həyata təsiri varmı, dra-

maturqlarla teatr arasında əlaqələr necədir, rejissor işinin səviyyəsi qaneedicidirmi, qeyri-adi rejissor traktovkaları ilə qarşılaşırıqmı, gənc dramaturqlara meydan verilmirmi, teatrlara niyə tamaşaçı az gəlir, dram sənəti doğrudanmı elitarlaşıb, niyə zəif əsərlər səhnəyə yol tapır və s. məsələlər. Göründüyü kimi, teatr və dramaturgiya ilə bağlı əksər problemlər bu müzakirənin hədəfinə çevrilib və həmin müzakirənin polemik ruhda davam etməsi təbii idi. Müzakirədə nikbin notlar da səsləndi, pessimist fikirlər də... Müqayisələr aparıldı ki: sovet dövründə teatrın ictimai gücü çox önəmli rol oynayır, buna səbəb sənətin ideoloji aparatın tərkib hissəsinə çevrilməsiydi və sovet hökuməti teatrın ictimai gücündən çox məharətlə istifadə edirdi. Amma teatrın bu gün ictimai həyata təsir gücü azdır. Amma bu fikrin doğru olmadığı da məlumdur, vəziyyət yaxşılığa doğru getməkdədir (bunu dramaturq Əli Əmirli söyləyirdi).

Bizim fikrimizcə, bu müqayisəni aparmağa ehtiyac yox idi. Sovet dövrünün özünəməxsus xüsusiyyətləri vardı və o dövrdə dramaturgiyanın və teatrın müəyyən mənada ideoloji rupora çevrilməsi təbii və qanunauyğun idi. Amma indi ilə müqayisədə ən şedevr tamaşaların («Vaqif», «Od gəlini», «Sən həmişə mənimləsən», «Unuda bilmirəm», «Xəyyam», «Şeyx Sənan», «Səyavuş», «Dəli yığıncağı», «Ölülər», «Kəndçi qızı», «Yalan», «Toy», «Şəhərin yay günləri» və s.) məhz sovet dövründə böyük uğur qazanması heç bir ideologiya ilə bağlı deyildi.

«İndi təkcə bizdə yox, bütün dünyada başqa bir cəmiyyət, başqa bir insan formalaşır. Bu insanın artıq kumirə, ideala marağı yoxdur» (rejissor Bəhram Osmanov söyləyirdi). İndi belə bir sual: bu yeni cəmiyyət və bu yeni insan teatr və dramaturgiyada necə görsənir? Bədii-teatral təcəssüm hansı səviyyədədir? Əlbəttə, yeni cəmiyyət, yeni müstəqillikdən keçən bu otuz il ərzində bir vaxt lənətlədiyimiz, indi isə qoynunda «şad-xürrəm» yaşadığımız kapitalizm dövrü dramaturgiyada az-çox öz əksini tapır. Elçinin doxsanıncı illərdə qələmə aldığı komediyalarında, Əli Əmirlinin «Meydan», «Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular», «Köhnə ev», «Varlı qadın», «Ünvansız qatar», Firuz Mustafanın «Qəfəs» «Tabut», «Müqəvva», Vaqif Əlixanlının «Dənizə baxan pəncərə», İlqar Fəhminin «Zümrüd parıltısı», «Şokolad market», «Hər şey tərsinə və ya Müsibəti-Fəxrəddin», Aqil Abbasın «Ölülər» pyeslərində son otuz ilin Azərbaycan cəmiyyətinin mənzərəsi müəyyən dərəcədə əks olunub. Amma yeni insan tipi hələ dramaturgiyada tam formalaşmayıb, müsbət insanlar (obrazlar) var, amma onları bu dövrün ədəbi qəhrəmanları kimi səciyyələndirmək olmur. Təbii ki, biz sovet dövrünün «müsbət qəhrəman»larını arzulamırıq, «Bununla belə, biz yenə də qəhrəman arzusundayıq, halbuki, bu gün qəhrəmanlığın yox, liderliyin zamanıdır, qəhrəmandan fərqli olaraq, lider heç nəyi qurban vermək fikrində deyil, əksinə, tələb edir» (Südəbə Ağabalayevanın müzakirədən sonrakı «Meyar unudulmasa» yazısından).

Doxsanıncı illərlə müqayisədə ikiminici illərdə dram yazanların sayı az qala «həndəsi» silsilə ilə artır. Elə birçə 2012-ci ildə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin keçirdiyi dram müsabiqəsinə 140 pyes təqdim olunmuşdu. Əsasən, gənclərin pyesləri idi. O pyeslərdən, deyəsən, yalnız biri səhnəyə yol tapdı. Fikrimizcə, burada qorxulu bir şey yoxdu, «afişada ad, teatrda müəllif lojası, tənənəli premyera» - bunlar sovet dövründə də vardı, indi də. Ona görə də, yeni imzalar-dan çəkinmək lazım deyil, hamı yazır, çox gözəl, amma hamı Cabbarlı deyil ki. Amma o müsabiqəyə təqdim edilən pyeslərin içində ümid doğuran, perspektiv vəd edən nümunələr də tapmaq olardı. Hərçənd ki: «Dramaturji təfəkkürü, teatr mədəniyyəti, ən əsası, güclü teatr sevgisi olmayan yazıçı üçün yaxşı pyes yazmaq çətin, hətta mümkün deyil. Görürsən, adam yazır, yazır... Hər şey ilk

baxışda yerindədir, amma yazdığı sevilir, uğur qazanmır. Səbəb çox sadədir, həmin dediyim sehr yoxdur həmin əsərlərdə» (bunu da Əli Əmirli söyləyirdi)... Müqayisə bəlkə də yerinə düşür, on səkkiz-iyirmi yaşlarında bir şairin və nasirin parlamaşı mümkündür, amma C.Cabbarlıdan başqa bu yaşda hansı dramaturqumuzun adını çəkə bilərik? «Amma bir tərəfdən cavan dramaturqları qınamaq da olmur. Mühit olmalıdır, istedad mühitdə inkişaf edir, məsələn, heç olmasa, master-klaslar olmalıdır ki, professional dramaturq öz təcrübəsini gənclərlə bölüşə bilsin» (Südabə Ağabalayeva). Yaxud: «Dramaturq olmaq üçün istedadlı doğulmaq kifayət etmir. Savadsız adam, nə qədər istedadlı olursa-olsun, dramaturq ola bilməz. Dramaturq həm ədəbiyyat, həm də teatrı dərindən bilməlidir. Bizdə bu gün niyə gənc dramaturqlar azdır? Çünki cavanlar oxumurlar, teatra gəlmirlər» (Firuz Mustafa). Bu fikirlərin hər birində müəyyən həqiqət var. Ancaq Firuz müəllimin «bizdə niyə gənc dramaturqlar azdır» deməsini anlamaq olmur. Məsələn, doxsanıncı illərdə Aygün Həsənoğlu adında cavan bir dramaturq vardı, onun pyesləri maraq doğururdu, onun «Mağara» pyesi hər hansı bir teatra təqdim edilseydi, uğur qazana bilərdi. Amma heç bir teatr onunla maraqlanmadı. Bəs ikiminici illərdə necə? Elə «Hədəf nəşrləri»nin keçirdiyi «Anamın kitabı» ədəbi müsabiqəsində gənc yazarların səkkiz pyesi təqdim olunub. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin keçirdiyi müsabiqədə 140 pyesin təqdim olunmasını da bir daha xatırlayaq. Onların içərisində gənc yazarlar əksəriyyət təşkil edirdi. Yox, gənc dramaturq azlığından şikayətlənmək olmaz - Sevinc Elsevər, Şəbnəm Tofiqqızı, Qan Turalı, Cavid Zeynallı, Ülviyyə Heydərova, Günel Eyvazlı, Nabat Hüseynova, Rəvan Tovhidoğlu, Pərvin Nurəliyeva, Samir Sədaqətoğlu və s. Ola bilsin, Firuz Mustafanın dediyi kimi, onlar hələ teatrı dərindən bilmirlər, amma söhbət Rəsul Rzanın ifadəsiylə desək: «qayğı sözü və qayğı özü» hiss olunmur.

Müşavirədə belə bir fikir ortaya çıxdı ki: «Son iyirmi ilin dramaturji tendensiyalarından biri modernist dram estetikasının ənənəvi sənəti üstələməsidir» (Əsəd Cahangir). Elçinin «Qatil», Firuz Mustafanın «Zaman», Afaq Məsudun «O mənə sevir», Elçin Hüseynbəylinin «Sezar» pyesləri, Elçinin «Şekspir» və çoxplanlı «Teleskop» pyesləri nümunə gətirilir və Azərbaycan dramaturgiyasında hətta postmodernizmin əsasını qoyan əsərlər hesab edilir. Razılaşırıq. Amma bu siyahıda gerek ki, Kamal Abdullanın pyeslərinin adları çəkilmir, həm öz nəsrində, həm də dramaturgiyasında postmodernizm «dalğasını» dramaturgiyamızın sahilinə ən çox gətirib çıxaran Kamal Abdulladır... Bununla yanaşı, qeyd edək ki, bu pyeslərin postmodernizmlə nə dərəcədə səsleşməsi barədə müşavirədə bir söz deyilmədi. Burada Aydın Talıbzadənin üç pyesini də əlavə edirik: «Tubino», «Xala», «Alma». Bu pyeslər modernist dram estetikasının dramaturgiyamızda əyani nümunələri sayıla bilər.

Nəhayət, teatr və tamaşaçı məsələsi. Bu xüsusda şikayətlənməyə dəyərmə? Məsələyə iki aspektdən yanaşmaq lazımdır. Birinci halda: teatr və dramaturgiyanın bütün komponentləri ilə (dramaturq, rejissor, aktyor) vahid və müştərek birliyi (bəzi zəif tərəfləri olsa belə)... Əgər teatrda yaxşı tamaşalar gedirsə, ora axın da güclü olacaq, tamaşaçı tearla nəfəs alacaq, teatr salonları boş qalmayacaq. Bunu biz 70-80-ci illərdə, teatra üz tutduğumuz aylarda, günlərdə hiss etmişik. Teatr salonunun ağzına qədər dolu olduğunu «Kəndçi qızı», «Unuda bilmirəm», «Şəhərin yay günləri», «Dəli yığıncağı», «Ölülər» «Vəqif», «Xanuma» tamaşalarında görmüşük. Musiqili Komediya Teatrında isə «Hicran» tamaşasına mütləq iki-üç gün əvvəl bilet almaq lazım idi. Bunun səbəbi o idi ki, teatr yetmiş-səksəninci illərdə parlaq istedadlarla zəngin idi, o illərdə Azərbaycan teatrı həm dramaturq, həm rejissor, həm də aktyor baxımından heç

bir çətinlik çəkmirdi. İlyas Əfəndiyev «erası» davam edirdi, Bəxtiyar Vahabzadə teatra maraqlı, mənəvi-əxlaqi problemlərdən söz açan pyeslər təqdim edirdi, Anar «Şəhərin yay günləri» ilə tamaşaçıların teatra axınını daha da gücləndirdi, teatrlarda dünya dramaturqlarının da əsərlərinə müraciət olunurdu. Azərbaycan aktyor sənəti otuzuncu illərdən sonra öz pik nöqtəsinə çatmışdı.

Əli Əmirli deyir ki: «Mif dövründən üzü bəri keçmiş həmişə daha gözəl görünüb, qızıl əsr kimi təsəvvür olunub. Lakin bu, sadəcə mifdir və bu mifin öz psixoloji motivi var». Qoy o dediyi kimi olsun, amma mən o keçmişə yaşamaq üçün bir daha dünyaya gələrdim. Və Azərbaycan rejissura sənətinin üç korifeyinin - Adil İsgəndərovun, Tofiq Kazımovun və Mehdi Məmmədovun, Gənc Tamaşaçılar Teatrında Ağakışi Kazımovun, Şəki Teatrında Hüseynağa Atakışiyevin, Lənkəran teatrında Baba Rzayevin, Musiqili Komediya Teatrında isə Şəmsi Bədəlbəylinin nəyə qadir olduqlarını bir daha görərdim. Və bir də Vaqif İbrahimovun...

İkinci halda: o illərdə ölkə teatr havasına köklənmişdi. Və bu proses təkcə yetmişinci illərdə deyil, sonrakı onillikdə də davam etdi. Teatr havası ailələrə, məktəblərə, ayrı-ayrı müəssisələrə də sirayət edirdi. Bəs indi necə? Əli Əmirlinin bu fikri ilə tamamilə razıyam: «Doğrudan da, bu gün teatr televiziya və internet, sosial şəbəkələr, insanların az qala vacib həyatı orqanına çevirmiş telefon, fast-fud xarakterli şou tamaşalar, gecə klubları, barları və sair əyləncə vasitələri qarşısında duruş gətirməyə məcburdu». Görəsən, duruş gətirmi? Teatr elə bir sehirli qüvvədir ki, ondan çox milli televiziya kanalları, o kanallarda göstərilən şou tamaşalar, internet resursları bu sehirli qüvvənin qarşısını ala bilməz. Əgər ala bilirsə, bunun səbəbini kənarda yox, teatrın özündə axtarmaq lazımdır. Yaxşı tamaşalara heç kim biganə deyil və mən də Elçinin, Vaqif Səmədoğlunun, Əli Əmirlinin Akademik teatrda, mərhum Hüseynağa Atakışiyevin Gənclər Teatrında vaxtilə hazırladığı tamaşalarda salonları boş görməmişəm. Amma ürekdən tikan çıxaran, tamaşaçını bütün tamaşa boyu öz itaətində saxlayan o sehirli qüvvənin iksiri sanki təsir gücünü itirib.

Mətləbdən uzaqlaşmayaq. Biz dram əsərləri və teatr tamaşaları haqqında tənqiddin münasibətindən söz açdıq. Bəlkə də, o «iksin» təsir gücünü itirdiyini tənqiddə axtaraq. Axtaraq. Və görürük ki, bilavasitə teatr tənqidində də böyük bir boşluq var. Son illərdə «525-ci qəzet»də bir neçə cavan müəllifin ayrı-ayrı tamaşalar haqqında yazılarını oxumuşuq. Bəs sonra? Yazıçılar Brliyinin hər qu-rultayından öncə dramaturgiya haqqında məruzəni dinləyirik, hər il Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda ilin ədəbi yekunları ilə bağlı elmi müşavirə keçirilir və cavan tədqiqatçı Aynurə Mustafayevanın dramaturgiya haqqında məruzələrini eşidirik. Bunlar «məcburi», «leqal», qabaqcadan planlaşdırılmış məruzələrdir. Təbii ki, bu məruzələrdə maraqlı, orijinal fikirlərlə qarşılaşırıq. Bu, həmin boşluğu aradan qaldırırmı? Amma bir müəllifin, dramaturgiyanı da, teatrı da mükəmməl bilən Aydın Talıbzadənin susmağına heç cür təhəmmül etmək olmaz. «Azərbaycan» jurnalının 2011-ci il yanvar sayında onun «Azərbaycanlıların müstəqillik sərgüzəştləri» məqaləsini oxumuşuq. Bu məqalə bütünlüklə Əli Əmirlinin dramaturgiyasına həsr olunmuşdu və o yazıda üç obrazla qarşılaşdıq. Birinci obraz Əli Əmirlinin obrazıydı ki, Aydın Talıbzadə onun bir dramaturq kimi nəyə qadir olduğunu və nəyə qadir olmadığını sübut edirdi. Məqalə bu cümlələrlə bitirdi: «Əli Əmirlinin komediyalarını oxuyub müasir azərbaycanlıları tanımaq və anlamaq olur. Əli Əmirlinin komediyaları xalqın müstəqillik və azadlıq sərgüzəştlərinin, eynilə də «xalqın mentaliteti» deyilən bir nəsənin güzgüsüdür, «xalqın mentaliteti» deyilən bir anlayışın içidir, tutu-mudur». Təbii ki, bu yazıda Əli Əmirlinin müasir dramaturq kimi özəllikləri daha

çox açıqlanır. İkinci obraz Əli Əmirinin pyeslərində canlandırılan müstəqillik dövrünün azərbaycanlılarıdır. Onların hər biri bizə çox yaxşı tanışdır. Aydın Talıbzadənin bu obrazlara, onların necə canlandırılmasına münasibətindən asılı olmayaraq, onlar bizim. Üçüncü obraz – Aydın Talıbzadənin özüdür. Jül Renarın belə bir kəlamı var ki: «Üslub bütün üslubların yaddan çıxarılması deməkdir». Aydın Talıbzadənin üslubu – yazı tərzini tənqidçi maneraları, fərdiliyi özünəməxsusdur və bu özünəməxsusluqda Aydın Talıbzadənin son dərəcə sərbəst düşüncə çalarlarını aydınca görürük. O, təhlillərini «Vay şələküm-məəlləküm» xalq oyununun konstruksiyası üzərində qurur və zənnimizcə, bu konstruksiya bəzi məqamlarda ciddilik kəsb etməsə də, hər halda, maraqlı təsir bağışlayır.

Aydın Talıbzadə yenə nə yazacaq, daha kimin (məsələn, tutaq ki ən məhsuldar dramaturq Firuz Mustafanın) dramaturgiyasından söz açacaq, bilmirik, amma təhəmmülün də bir sonu olmalı, gözləyək... (Aydın Talıbzadə gözəl nətiqdir, televiziya verilişlərində rejissorlar, aktyorlar və tamaşalar haqqında söz söyləyir, amma bunlar şifahi nitq nümunələridir, mətbuat isə tarixdir).

Bir neçə kəlmə də Aynurə Mustafayevanın müasir dramaturgiya ilə bağlı məqalə və icmalları haqqında. Onun 2016-cı ildə çap olunmuş «Axtarışlar soracağında» (İki mininci illər dramaturgiyası. «Azərbaycan» jurnalı, 2016, № 9) və «Müstəqillik dövrünün dramaturgiyası» - «Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı» toplusu, 2019, №2) məqalələri son otuz ilin dramaturgiyası haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Dramaturgiyamızı həm məzmun, həm də sənətkarlıq baxımından təhlil edən Aynurə bu janrdə yaranan irəliləyişi və həmçinin uğursuzluqları nəzərə çarpdırır, bu janrın əsas istiqamətlərini düzgün müəyyənləşdirir. Artıq hər il keçirilən «İlin ədəbi yekunları» müşavirəsinin materialları «Ədəbi proses» seriyasından olan toplularda öz əksini tapır və biz Aynurə Mustafayevanın hər ilin dramaturgiyası ilə bağlı məruzələrini eşidirik. Aynurənin icmal xarakterli məruzələrində dram əsərləri və tamaşalar haqqında məlumat verilir və o, bir neçə məruzəsində çalışır ki, təkcə məlumat verməklə, adları sadalamaqla işini bitirməsin, əsərlər və tamaşaları təhlil etsin, yeri gəldikcə, öz tənqidi münasibətini də bildirsin. Deyə bilərik ki, Aynurənin icmallarını sanki dramaturgiya haqqında birnəfəsə söylənilən monoloqlar da adlandırmaq olar. 2017-ci ilin dramaturgiyası haqqında icmal elə «Dramaturgiya haqqında monoloq» adlanır. «Monoloq» yunan sözüdür, təksəslilik, təkbəşinə danışmaq mənasını ifadə edir və dram əsərlərində baş qəhrəmanın əsas ideyanı ifadə etmək üçün söylədiyi nitq, müraciət kimi mənalanır. Bəli, Aynurə Mustafayeva monoloq söyləyir və onun monoloqları başdan-ayağa narahatlıq libasına bürünməkdədir. Nədən ötrü narahatdır, doğrumu, gerçəkmi, ya bəlkə doğru deyil? Və Aynurənin icmallarında dram yazmağın çətinliyi məsələsi başlıca xətt kimi keçir və çox hallarda hər ilin dramaturgiya nümunələrinin əksəriyyəti bu «çətinliyin» sınağından keçə bilmir. Hiss olunur ki, Aynurənin narahatlığında dram sənətini kamil, yetkin görmək arzusu dolanır. Onun bəyəndiyi əsərlər də var, bəyənmədikləri də və bəyənmədikləri bəyəndiklərindən çoxdur. O, İlqar Fəhminin «Hər şey tərsinə və ya Müsibəti-Fəxrəddin» pyesini bəyənir, çünki onun fikrincə, bu pyesdə İlqar Fəhminin Fəxrəddininin müsibəti dramaturgiyamızın ilk tragik qəhrəmanı olan Fəxrəddinin müsibətindən daha dərinidir. O, İlqar Fəhminin «Son reportaj» pyesini də bəyənir və hətta belə bir fikir də irəli sürür ki, 2016-cı ilin dramaturji materialları içərisində «Son reportaj» pyesi olmasaydı, 2016-cı ildə dramaturgiyanın geriye doğru addımladığını demək olardı. O, Əli Əmirinin «Premyera», İlqar Fəhminin «Zümrüd parıltısı», Samir Sədaqətoğlunun «Həbsxanada bayram» əsərlərini də bəyənir, bu əsərlərin «səhnəyə çıxmaq şansı çox aşağıdır» deyir. Səbəbini belə izah edir ki, bu əsərlər «artıq yaşanmış, olub-bitmiş bir talelər haqqında hekayədir... Tamaşaçı

üçün bu həyat hekayələrinə qulaq asmaq nəinki maraqlı, hətta çox yorucudur, hətta ona baxmayaraq ki, bu hekayələrdə bəzən çox ağırılı məqamlar var və onlar psixoloji gedişlərlə müşayiət olunur». Yanlış və subyektiv fikirdir, çünki bu əsərlərdə onun fikrincə, «çox ağırılı məqamlar» varsa, «və onlar psixoloji gedişlərlə müşayiət olunursa», daha nə lazım imiş?

Bəzən onun icmallarında əsərlərin təhlili yox dərəcəsinə enir, məsələn, 2018-ci ilin dramaturgiyası haqqında məruzəsində, lap əvvəldə həmin ildə çap olunan və olunmayan 14 pyesin və teatrlarda tamaşaya qoyulan 7 əsərin adı çəkilir, lakin onların heç biri öz təhlilini tapmır, əvəzində isə teatr və dramaturgiya haqqında ümumi söz-söhbət baş alıb gedir. Onun tənqidi qeydlərində də bəzən ifrat-utilitar fikirlər öz əksini tapır və biz Aynurənin az qala «heç nə yoxdur, yazmağa dəyməz» nidasını eşidirik. 2017-ci ilin dramaturgiyası haqqında məruzəsində Aynurə dramaturgiyamızın M.F.Axundzadə yaradıcılığı ilə milli-ictimai düşüncəmizin əsrlərin ətalətindən çıxmasını təqdir edir. Çox gözəl! Amma sonra yazır ki: «Bu gün isə dram özünün dialoqa girmək, müzakirə qurmaq dilini itirərək sanki bədii düşüncədə hissin, təxəyyülün cövlan edib, təfəkkürün mürgü döydüyü min il əvvələ qayıdır. Zamanın gərdişi bizi hara aparırsa, qələmimiz də ora yan alacaqs, təfəkkürümüz gərdişin gətirdiklərinə pusqu quracaqs, dramın bu günə dönüşü, sabaha gedişi çətin olacaq. Çünki zamanın axarında gələnləri elə zamanın axını da yuyub aparır». Belə çıxır ki, Aynurə bədii düşüncədə hissin, təxəyyülün «cövlan etməsinə» qarşı «müharibə» elan edir, ədəbiyyatımızın hal-vəziyyətini «təfəkkürün mürgü döydüyü» min il əvvəlki durumuyla eyniləşdirir. Belə deyil, Aynurə xanım! Min il əvvəl, ya bir əsr sonra Rudəki, İbn-Sina, Nizami, Xaqani, Tusi heç də mürgü döymürdülər, Şərq İntibahının incilərini yaradırdılar. Ümumiyyətlə, bəzi məqamlarda Aynurə Mustafayevanın ədəbiyyat tariximizin keçmiş mərhələlərinə, inkişaf tendensiyasına bələdliyi zəif hiss olunur.

Biz də o fikirdəyik ki, müasir dramaturgiyamızın bir çox nümunələri bizi təmin etmir, amma hər halda, gəlin yaxşılar təqdir edək, zəif əsərləri isə «zamanın axını yuyub aparacaq».

– 4 –

Bu yazı (məruzə) əslində, son iki ilin dramaturgiyasına həsr olunacaqdı. Yəni 2018 və 2019-cu illərdə müasir dramaturgiyamızın qısa bir zamanda keçdiyi yolu işıqlandırmalıydı. Ancaq bu iki il təqvimdə təkcə iki il kimi səciyyələnmə bilməz, yəni yaxın illərin dramaturgiyasına da müxtəsər nəzər yetirməklə ümumi inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirə bilərik. Bəzi müəlliflərin dediyi fikirlərin ziddinə olaraq qətiyyənlə söyləyirik ki, müasir dramaturgiyamız müasir şeirimizdən, müasir nəsrimizdən xeyli dərəcədə geri qalır, biz heç də o fikirdə deyilik ki, dramaturgiyada bir məktəb yaratmış, müasir Azərbaycan dramaturgiyasının banisi - əlli il ərzində Azərbaycan teatrının repertuarını xeyli dərəcədə zənginləşdirən İlyas Əfəndiyevin vəfatından sonra dramaturgiyamızda böyük bir boşluq, ya çat yaranıb, biz heç də o fikirdə deyilik ki, Azərbaycan teatrı öz ənənələrindən uzaqlaşmış və biz heç də o fikirdə deyilik ki, dramaturgiyamız müasir həyat məsələlərinə biganədir... Hər bir ədəbi janrın zamanla, ictimai-siyasi proseslərlə, daha geniş mənada - quruluşun, formasiyanın dəyişməsiylə bağlı özünün də yeni bir inkişaf mərhələsinə daxil olmağı şübhəsizdir. Müasir Azərbaycan dramaturgiyasının da şeirimiz və nəsrimiz kimi, belə bir yeniləşməyə ehtiyacı vardı. Azərbaycanın müstəqilliyi həm də ədəbiyyatımızın müstəqilliyidir, - deyirik.

Dramaturgiyanın bir ədəbi janr kimi özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Əsər yazılır, əksər hallarda çap olunur, bu əsərlərin müəyyən qismi teatrlara da təqdim olunur və bəyənən əsərlər səhnəyə də yol tapır. Heç də vacib deyil ki, bir dram əsərinin «tərcümeyi-halının son cümləsi» səhnədə tamamlansın. Zəif pyes zəif şeir və hekayə kimi diqqətdən kənarda qalacaq. Bəs onda bu əsərlər niyə yazılır - sualını da vermirik.

Müstəqillik dövrü dramaturgiyaya da öz mövzularını gətirdi. Həyat, ictimai münasibətlər dəyişmişdi. Həm sosializmdən keçən neqativlər, həm də kapitalizmin özü ilə gətirdiyi və insanların hələ alışa bilmədiyi bir çox «yeniliklərin», müəyyən xaosun, hərcmərcliyin, mənəvi eroziyanın yaranmasını, bir sözlə, təzadlı dünyanın Azərbaycana məxsus mənzərəsini Elçin «Ah, Paris, Paris», «Mənim ərim dəlidir», «Dəlivanadan dəli qaçıb», «Mən sənənin dayınam» komediyalarında əks etdirdi. İkimininci illərdə isə Elçin «Qatil», «Şekspir», «Cəhənnəm sakinləri» «Teleskop», «Arılar arasında» pyeslərində tragik və komik situasiyalar, gərgin və dramatik hadisələr bir-birini əvəz edir. Elçinlə yanaşı, Əli Əmirlinin, Firuz Mustafanın, Afaq Məsudun, Elçin Hüseynbəylinin, ikimininci illərdə isə İlqar Fəhminin, Aydın Talıbzadənin dramaturgiyaya gəlişi maraqlı dram əsərləri ilə diqqəti cəlb etdi. Hər bir janrda yeni ədəbi mərhələ ilk növbədə, iki amillə bağlı olur. Mövzular yeniləşir, yeni dövrün ab-havası, gerçəklikdə cərəyan edən hadisələr, yeni insan obrazları gündəmə gəlir. İkincisi isə, bədiiyin, sənətkarlığın, janrın forma xüsusiyyətlərinin yazılan əsərlərdə hansı yeniliklərlə müşayiət olunmasıdır. Lakin bu iki amili birləşdirən bir xətt var - o da müasirlikdir.

Görkəmli tənqidçi Yaşar Qarayev yazırdı: «Müasirlik - müasirlərimizi narahat edən, düşündürən suallara cavab verməkdir... Həm də müasirlik - hər cür zaman yox, bizim iztirabları və həyəcanları ilə yaşadığımız, qayğı və suallarına cavablar axtardığımız öz doğma və məhrəm mənəvi ömür vətənimiz deməkdir».

İlk növbədə, biz də belə bir suala cavab verək ki, bizim dramaturgiyada müasir həyat və müasir insan necə əks olunur. Görkəmli ədəbiyyatşünas Firudin bəy Köçərli yazırdı ki: «Şairi-kamil və ədibi-fazil öz əsrinin müəvvir və nəqqaşı mənziləsinədir». İllər keçəcək və bizlərdən sonrakı nəsil ikimininci illərin dramaturgiyası ilə tanış olanda ilk növbədə fikirləşəcək ki, otuz il, qırx il bundan əvvəl yaranan dram əsərlərində Azərbaycan gerçəkliyi necə əks olunub? Amma otuz-qırx ili gözləməyək, o suala bu gün cavab verək. Bunun üçün son yeddi-səkkiz ildə yaranan dram əsərlərinə (dəxli yoxdur, onlar teatrların repertuarında yer tutub, yoxsa yox) müraciət edək.

Təkcə görkəmli nasir kimi deyil, həm də istedadlı bir dramaturq kimi tanıdığımız Anar «Şəhərin qış gecələri» pyesini («Azərbaycan», 2019, № 10) 20 Yanvarın 30 ilyinə həsr edib. Yəqin ki, xatırladınız: yetmişinci illərdə Anar «Şəhərin yay günləri» pyesini yazmışdı və o pyes gəmidə oturub gəmiçi ilə dava eləmək gücündə idi. Anar o dövrün sosial mənzərəsini, mənəvi-əxlaqi problemlərini bu pyesdə əks etdirirdi və ali məktəb müəllimi Qiyas Zeynallının obrazında öz əqidəsindən dönməyən, əgər təbii caizsə, deyək ki, ideal bir insan obrazı yaratmışdı. Anar o qəhrəmanı «Şəhərin qış gecələri»nə gətirir, yenə həmin adam, dəyişən zamanədir. Qiyas Zeynallı isə dəyişməyib, indi Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparır. Əlbəttə, bizə - tamaşaçılara məhz belə ədəbi qəhrəmanlar hava və su kimi lazımdır. Görəsən, yeni nəsil dramnəvisləri öz əsərlərində müasir həyatda, cəmiyyətdə, yaşadığımız mühitdə baş verən hadisələri, müasirlərimizin duyğu və düşüncələrini necə canlandırırlar?

– 5 –

Əli Əmirlinin pyeslərindən başlayaq. Əli Əmirli artıq bir dramaturq kimi öz yaradıcılığının zirvəsindədir, əsərləri teatrların repertuarından düşmür. Onun pyesləri, əgər belə demək mümkünsə, major tipli, yəni yüksək əhval-ruhiyyə ilə qələmə alınan pyeslərdir. Əli Əmirlinin «Meydan», «Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular», «İyirmi ildən sonra», «Premyera», «Köhnə ev», «Kişi və qadın», «Varlı qadın», «Bala - bəla sözündəndir?», «Onun iki qabırğası», «Yeddi məhbusə», «Sevgilim Sumqayıt» pyeslərinin mövzusu müasir həyatdan alınmışdır. Doğrudan da, tənqidçi-teatrşünas Aydın Talıbzadənin qeyd etdiyi kimi, Əli Əmirlinin pyeslərində müstəqillik dövrü azərbaycanlılarının sərgüzəştləri süjetin məzmununu təşkil edir. Özü də bu əsərlərin janrı Əli Əmirlinin təyini üzrə müəyyənləşdirilir: «Bala - bəla sözündəndir?», «Varlı qadın», «Kişi və qadın», «Onun iki qabırğası», «Yeddi məhbusə», «Köhnə ev», «Premyera» komediya, «Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular» məhəbbət dramı, «Gözəllik imperiyası» nikbin dram, «Sevgilim Sumqayıt» şəhər dramı adı ilə təqdim olunur. Hansı janra üstünlük verdiyini Əli Əmirli özü yaxşı bilir, göründüyü kimi, o, komediyaya daha çox meyil edir və doğrudan da, onun komediyalarında gülüş boldur, məzhəkə üstünlük təşkil edir. Onun gülüş hədəfləri isə çoxşaxəlidir: ailələrdə, iş yerində, ümumiyyətlə, kiçik bir məkanda baş verən və doğrudan da, gülünc hadisələrlə, anlaşılmazlıqlarla şərtlənən olaylar və bütün bunların iştirakçıları olan insanların hər birinin öz komediyası diqqəti cəlb edir. Əli Əmirli yeni dövrün qayda-qanunlarına, əsasən pul, var-dövlət üstündə bərqərar olan maddi üstünlüyünə dözməyib əzab çəkən insanların ağlamalı vəziyyətlərindən faciə yox, komediya düzəldir. Çünki faciədə tragik qəhrəman, tragik konflikt və tragik ölüm əsas rol oynayarsa, komediyada komik obraz, komik situasiyalar olması mütləqdir. «Bala - bəla sözündəndir?» komediyasında Əli Əmirli bir ailənin – Atanın, Ananın və əsgəri xidmətə getməkdən boyun qaçıran Oğulun düşdüyü gülünc vəziyyətləri göstərir. Oğlunu əsgərliyə aparmasınlar deyə ata, ana ona qız paltarını geyindirir, Cəmil adını Cəmilə ilə əvəz edirlər. Gülməli, məzəli səhnələr bir-birini əvəz edir, amma Əli Əmirli bu gülüşün arxasında çox ciddi bir mətləbə işarə edir - fərariliyi, kökdən, mənşədən uzaq düşməyi ataya da, anaya da, oğula da xatırladır.

Əli Əmirlinin pyeslərində hadisələr bir evdə, bir iş yerində, həm də dar bir məkanda cərəyan edir, amma cəmiyyətdə baş verən hadisələr ailədə də, iş yerində də öz izini buraxır. «Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular» dramında iki nəsil arasında düşmənçilik, didişmə, bir-birinə nifrət hissi yaranıb, burada Şekspirin «Romeo və Culyetta» faciəsinin süjetinin təsiri duyulsa da, Əli Əmirli bu süjeti milli əraziyə, özü də fərqli şəkildə «köçürür». Bütün hadisələr siyasət fonunda davam etdirilir. Müəllif bu süjeti bir-birinə qənim kəsilən iki nəslin təkcə qan düşmənçiliyi fonunda deyil, həm də doxsanıncı illərin əvvəllərinə təsadüf edən siyasi partiyaların mübarizəsi, seçki kampaniyasında amansız rəqabət kimi davam etdirir. Səhnədə sanki iki rəngin mübarizəsi gedir, ağqoyunlular hamısı ağ, qaraqoyunlular isə qara kostyumdadırlar. Amma dəxli yoxdur, onların məramı və niyyəti arasında eyni məqsəd durur: «Sülh», «Müstəqillik» şüarı altında Vətəni parçalamaq, doğmaları bir-birindən ayırmaq və nəticədə deputatlıq kürsüsünə nail olmaq. Qaraqoyunluların Fəridi, Ağqoyunluların Fidanı - bir-birini sevən bu iki gənc də həmin siyasətin qurbanına çevrilirlər.

Əli Əmirli komediya və dramlarına yaşadığımız dövrün panoramını gətirməyə çalışır və əlbəttə, buna müəyyən dərəcədə nail ola bilir. Məlumdur ki, keçid dövrü insanların həm maddiyyat, həm də mənəviyyat sınaqlarından necə adlandığını, ya da açıq-aşkar məğlubiyyətlərini aşkarlayan dövr idi. Maddiyyat –

pul - var-dövlət, sərvət toplamaq ehtirası, kasıblığa, işsizliyə məhkumluq da yanaşı addımlayırdı. Əli Əmirli pulun cəmiyyətdə, ailələrdə oynadığı dağıdıcı rolu bir neçə pyesində əks etdirib. İyirmi ildən sonra vaxtilə bir-birini tanıyan iki insan - Kişi və Qadın rastlaşırlar. Kişi səfir işləyir, var-dövlət başından aşır, qadın isə ailəsi ilə birgə yoxsul, acınacaqlı həyat yaşayır. Bu melodramda konflikt öz şiddəti və gərginliyiylə seçilir. Ailənin başçısı Otellodur, bu ad da təsadüfi deyil. Otello Xalq artistidir, Şekspir faciələrində həmişə baş qəhrəman rollarının ifaçısı olub, Şekspiri sevdiyi üçün qızına Ofeliya, oğluna Hamlet adlarını qoyub. Amma indi ruzigar dəyişib, pulsuzluq, maddi ehtiyac həddini aşıb, Otello toylarda tamadalıq edir, bəzi aktyor dostları kimi alverçi, ya kommersant deyil və olmaq da istəmir. Deyir ki: «Birdən-birə hər şey dəyişdi, istedadlı aktyorun şöhrəti qəlp pul kimi mənasızlaşdı, axı, hər bir inqilab, hər bir çevriliş ilk zərbəsini sənətkara vurur. Bəli, sınaq dövrü yetişdi. Şöhrət qılafından çıxmış aktyor əla libasını soyunub lüt-üryan qalmış qocaya bənzədi. Təbiidir ki, həmin zavallı qocanın məhəbbət, sədaqət tələb etməyə haqqı yoxdur». Ailədaxili konfliktin yaranmasında isə adı işıq olan qadının böyük rolu olur. Vaxtilə yaraşıqlı, Şekspir qəhrəmanlarını böyük məharətlə oynayan Hamletə vurulduğu üçün digərinə etinasızlıq göstərmişdi. İndi isə onu maddi qayğılar düşündürür, maddiyyat mənəviyyəti sıradan çıxarıb. İstəyir ki, artıq bir aktyor kimi nüfuzunu itirmiş əri pul qazansın - amma «Ay camaat, mən bu vaxtacan bilmirəm kimdi mənim ərim? Otellodur, Hamletdir, Maqbetdir, yoxsa Kefli İsgəndərdir? Vallah, elə bilirəm ki, bir gün Otello ilə, bir gün Şekspirlə, o biri gün Şillerlə yatıb dururam». Bəli, pul... Burada mərhum satirik şairimiz Rüşət Zəbioğlunun «Pul» şeiri yada düşür: Dayı öz bacıoğlusuna deyir ki: «Qulaq as, yaxşı eşit sən dayının sözlərini, Ərzəni yazma qələmlə, pozular, yaz pul ilə. Ağladır dərdli aşıqları hönkür-hönkür, Segaha, bəlkə də lap Rasta dönür caz pul ilə, Sənə pul göstərərəm, Yalta bilərsən Ələti». Əli Əmirlinin «Varlı qadın» «qara» komediyası da keçid dövrü ziyalıların faciəsini əks etdirir və Əli Əmirli bu komediyada yenə də pulun, Karl Marksın ifadəsiylə desək, qocanı cavana, cavanı qocaya çevirdiyinin şahidi olur. Yenə yoxsul bir ailə, yenə ehtiyac hər gün qapını döyür, ailənin başçısı Sarı elmlər doktoru olsa da, zillət içində yaşayır, bir ayağı şikəst olan arvadı Həvva Zərlinkaya da hər gün deyir, ərinı bivec adlandırır. İntihara əl atır, özünü öldürmək istəyəndə qapı döyülür, Vəkil içəri daxil olur və Həvvaya bildirir ki, onun qohumu - Almaniyada yaşayan milyonçu Bibixanım fən Zərlinki - Braun Həvva xanıma bir milyard dollar vəsiyyət edib. Və bundan sonra çox sürətlə dəyişilmə prosesi gedir, bir milyard dollar hələ bankdan çıxarılmamış, ailənin hər bir üzvü yüz həştad dərəcə mənəviyyatsızlığa yuvarlanır.

Əli Əmirlinin ən yaxşı komediyası «Köhnə ev»dir və bu komediya ailəçi macəra komediyası kimi qələmə alınsa da, obrazların qarşılıqlı münasibətləri fonunda cəmiyyət hadisələrinin təsirini hiss edirik. Köhnə ev - iki mənada anlaşılır. Sovet dövrünün Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Qüdrət kişi yeni həyat tərzini qətiyyənlə bəyənir və yaşadıkları evin satılmasına ciddi müqavimət göstərir. Ancaq keçmiş qaytarmaq mümkün deyil və kapitalist münasibətlərinin bu evə və ailəyə müdaxiləsini hiss edincə: «Mən daha bu evdə qala bilmərəm» - deyir. Köhnə ev - həm də yaşarın ənənələrin süqutu, milli dəyərlərin tənəzzülə uğraması deməkdir.

Əli Əmirli əsl oyun qurucusudur və onun əksər pyeslərində bu oyunlar öz dramatik həllini tapa bilir. Çünki dramaturqun qurduğu bu oyunlar real həyatın həqiqətləri ilə səsleşir. Amma bəzi hallarda onun oyun praktikası özünü doğrultmur. Məsələn, «Kişi və qadın» komediyasında, həmçinin «Yeddi məhbuse»də, fikrimizcə, oyun baş tutmur. «Kişi və qadın»da süni, qurama bir

«ideya» hakimdir, kişi bir qadını öz ölmüş arvadına bənzədir, onunla eşq məcərası qurmağa, beləliklə, keçmiş həyatını qaytarmağa can atır. «Yeddi məhbusə»də isə namusa, qeyrətə görə bir kişini döyüb həbsxanaya düşən bacıların didişməsi, dalaşması yadda qalır, konflikt isə həll olunmur (bunu Aydın Talıbzadə məndən əvvəl söyləyib).

Əli Əmirli müstəqillik dövrü azərbaycanlıların sərgüzəştlərini və onların yaşadıqları dövrün, bir-birilə qarşılıqlı münasibətlərinin fonunda xeyli personajları dram əsərlərinə gətirir, bunların içində mənfi tipajlar üstünlük təşkil edir: oğullarını əsgəriyə göndərməyən varlı, vəzifəli ata, onun arvadı, qan düşmənciliyi üzündən bir-birinə qənim kəsilən ağqoyunlular və qaraqoyunlular, «Köhnə evin» sakinləri, «Varlı qadın»da Həvva Zərinskaya - onun oğlu, qızı, «İyirmi ildən sonra»da bir-birini tapan Qadın və onu sevən varlı Səfir... bunların sayını artırır da bilərik. «Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular» pyesində Fərid və Fidan, «İyirmi ildən sonra»da Otello - yalnız bu obrazları göstərə bilərik ki, bu obrazlar pisliyə qarşı müqavimət göstərir, ancaq müqavimət, mübarizə yox. Xaraktercə zəif insanlardır. Sual olunur: yəni bu müstəqillik illərində Şəri dəf edəcək qəhrəmanlar yoxmudur? Bəlkə də, ümidimizi üzüb deyərdik ki, yoxdur. Amma 2013-cü ildə qələmə aldığı «Ünvansız qatar» dramında Əli Əmirli epizodik də olsa, belə bir obraz yaradır - adı həqiqətən Mixaylo olan və Qarabağ döyüşlərində yaralanmış keçmiş döyüşçü. O, Familin «Bilin, ay camaat, yuxarıdan göstəriş verilib ki, Qarabağ qaçqınlarını Bakıya buraxmasınlar. İndidən başınıza çarə qılın! Bir-iki saata erməni gəlib bura çatacaq» kimi tənqidatçı, satqın bir adamın dərslərini verir, deyir ki: «Camaat, heç uymayın tənqibata. Müharibə olan ölkədə qəhrəmanlar da olacaq, satqınlar da, casuslar da, məğlubiyyətlər də, qələbələr də!». Amma təəssüf ki, Əli Əmirli bu obrazı elə bu səviyyədə saxlayır, inkişaf etdirmir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, «Ünvansız qatar» Əli Əmirlinin 90-cı illər Azərbaycan gerçəkliyini real və inandırıcı şəkildə dramaturgiyada canlandıran, həm də azərbaycanlıları toplum halında təqdim edən ilk əsəridir.

Keçək Firuz Mustafanın dramaturji yaradıcılığına. Əli Əmirli kimi o da dramaturgiyaya nəsrədən gəlib və hər iki janrdə ədəbi fəaliyyətini davam etdirir.

Firuz Mustafa çox məhsuldar işləyir, yazdığı dram əsərlərinin sayına görə birincidir, Azərbaycanın Lope de Veqası olmağa can atır. 35 il ərzində birçə Akademik Dram Teatrından başqa Azərbaycanın bütün teatrlarının qapısı onun üzünə açıq olub. Hətta son illərdə Türkiyədə, Rusiyada və Ukraynada da pyesləri tamaşaya qoyulub. Bu yazıda onun bütün dram əsərlərindən söhbət açmaq mümkün deyil, yalnız bəzi pyeslərinə müraciət edəcəyik ki, onlar bizim zənnimizcə, F.Mustafanı müasir bir dramaturq kimi səciyyələndirir. Ancaq bir məsələni də qeyd edək ki, Firuz Mustafa öz dram əsərlərini müxtəlif adlarla təsnif edir. Baxın: mini-fars, monodram, dram-metamorfoza, dram komik faciə, qrotesk, dramatik komediya, ekzotik komediya, antikomediya, fars, mənzum komediya və s. Bu cür adlara biz Əli Əmirliyə də rast gəlmişik. Baxın: subyektiv xronika, qeyri-tarixi faciə, melodram, dramatik komediya, ideyasız məsxərə, qara komediya, epotaj komediya, ailə dramı, şəhər dramı, tale dramı, nikbin dram, musiqili yuxu-kollaj. Pyeslərin bu şəkildə təsnifi müəlliflərin öz istəyi ilə olsa da, hər halda, komediya komediyadır, faciə faciədir, dram da dram, komediyanın qarası olmur, epotajı olmur, dramın da şəhərlisi, ailəvisi... Ona qalsaydı, Mirzə İbrahimov «Kəndçi qızı»nı kəndli komediyası, Anar «Şəhərin yay günləri»ni şəhər komediyası adlandırırdı. Onsuz da mətndə hər şey belli olurkən bu adların elə bir önəmi varmı?

Mətləbdən uzaqlaşmayaq. Firuz Mustafanın pyeslərini iki bölgüyə ayırmaq olar. Birinci bölgüyə müasir dram mədəniyyətini əks etdirən, həyatı, gerçək aləmi,

müasirlərimizi dram vasitəsilə mənən saflaşdıran, təkcə ədəbiyyatın deyil, həm də teatrın yaddaşında yaşaya biləcək əsərlər daxildir. İkinci bölgüyə isə məzmunca əskikliyi olmayan, yeni müəyyən bir fikir aşılayan, lakin dramaturji nöqtəyi-nəzərindən nisbətən zəif təsir bağışlayan pyeslər daxildir. Təbii ki, bir belə «məhsuldarlığın» - əllidən artıq pyesin içində hər şey gözəl ola bilməz, hər şey istəyincə alınmaz. İkimininci illərin əvvəllərində yazdığı «Qəfəs», «Tabut», «Ağıllı adam», «Dəhliz», «İlğım», «Müqəvvə», «Qara qutu» pyesləri, zənnimizcə, Firuz Mustafanı bir dramaturq kimi tanıdan, həyat hadisələrini həm simvolik, həm də real şəkildə canlandıran əsərlərdir. Bu əsərlər bir sıra maraqlı hekayələri ilə diqqəti cəlb edən Firuz Mustafanı dramaturq kimi də tanıtdı və onun pyesləri çox tezliklə teatra yol açdı. Götürək cəmi bir iştirakçısı olan «Müqəvvə» monodramını (o, monodram yazmağı çox sevdi). Budur, müasir zövqlə bəzədilmiş bir mənşildə, yaxası açıq xaltda bir tənha qadın. Otağın küncündə bir kişi müqəvvəsi. Qadın zümzümə edə-edə müqəvvəyə yaxınlaşır, fenlə onun «uzun saçını» - parikini qurur. Bu görünüşdən sonra qadına zənglər olur. Zəng edənlər onun gözəlliyinə «aşiq» olan kişilərdir. Bu zənglərdə o kişilərin mənəvi puçluğu, əxlaqsızlığı bəlli olur. «Əsas zahiri görünüşdür, daxilə baş vuran kimdir? Kimə gərəkdir sənin için, daxilin, ürəyin, qəlbin» - qadının bu sözləri həmin kişilərin «əxlaq kodeksini», mənəviyyatsızlıq aləmini ifadə edir. Firuz Mustafa bu pyesin qəhrəmanını - o gözəl qadını həm düşünən, həm də etirazçı, daxilən üsyankar bir obraz kimi təqdim edir və bu obrazın vasitəsilə bir çox həqiqətləri bəyan edir. Bayırda izdiham var, səslər, şüarlar, «azadlıq» nidaları eşidilir. Əslində, bu nidalar maddiyyat tələbləridir. Qadın deyir: Siz həm pul qazanmaq istəyirsiniz, həm də azadlıq. Bu, necə ola bilər? Azadlıq adamın öz içindən başlayır. Əvvəlcə öz daxilinizi kinküdurətdən təmizləyin, sonra azadlıq istəyin! Ruhun köləsinə çevrilən azad ola bilərmi? Qulaq asın! Yer üzündə azad olan bir kimsə yoxdur. O ağac da, quş da, o ot da, o it də cəhənnəm əzabı çəkir. O ağac torpağın girovuna çevrilib, o quşsa göyün... Bəs nədən, haradan başlayır bizim azadlığımız? Öz nəfsimizdən, öz xislətimizdən, öz daxilimizdən, öz xaricimizdən başlayır. Əvvəlcə ürəyinizi azad edin, sonra ruhunuzu, sonra da bütün bədəninizi». Əlbəttə, qadının bu fikirləri ilə mübahisə də etmək olar, ancaq onun düşdüyü vəziyyətə uyğun səslənir bu çağırışlar. Firuz Mustafa filosofdur, bu elmin doktorudur və onun digər pyeslərində də bu tipli fəlsəfi çağırışlara adət etmişik. Pyesin sonu isə belə bitir ki, qadının otağında olan Müqəvvə canlı adama çevrilir, qadını qucağına alır, qadın canlı adamdan daha çox müqəvvəyə bənzəyir. Bu çevrilmə simvolik mənə daşıyır. Zənnimizcə, F.Mustafa demək istəyir ki, insan real həyatdan, cəmiyyətdən təcrid olunanda, passivliyə qapılındaq müqəvvəyə çevrilə bilər.

Firuz Mustafa da komediya janrına müraciət edir və hələ 2004-cü ildə «Komediya» adlı kitab da nəşr edib. Onun «Qarışqa tələsi», «Safari», «Kişiləri qoruyun» komediyalarında müəyyən əxlaqi məsələlər qoyulur və deyək ki, Firuz Mustafa bu komediyalarda janrın tələblərinə müəyyən dərəcədə əməl edir, çalır ki, təqdim etdiyi obrazların (hansı ki, ailədə, yaşadıkları mühitdə, cəmiyyətdə, əxlaqi məsələlərdə hədd bilmirlər) mənəviyyatsızlığını nəzərə çarpdırın. Və buna az-çox nail ola bilər. Amma bizim fikrimizcə, Firuz Mustafa bir dramaturq kimi komediyalarında yox, ciddi planda yazılan və müasir həyatın problemlərindən söz açan dramalarında daha çox uğur qazana bilər. Məsələn, son illərdə qələmə aldığı «Fotoqraf» və «Marian çökəkliyi» pyesləri, gülüşü bol, amma məzmunu kasıb komediyalarından (deyək ki, «Vida marşı»ndan) bizə daha xoş təsir bağışladı. Onun 2019-cu ildə «Azərbaycan» jurnalında çap olunmuş «Payız meşəsində vals» pyesi göstərdi ki, Firuz Mustafa bu gün dramaturgiyada nadir hallarda müraciət olunan hərbi vətənpərvərlik mövzusunda sanballı əsər

yazır. O pyesdə Firuz Mustafa dörd döyüşçü obrazını təqdim edir (ikisi Qarabağ döyüşçüsü, ikisi düşmən). Bu pyes hər cür şüarçılıqdan, plakatçılıqdan, ritorikadan uzaqdır, əsl vətənpərvərliyin bir dram əsərində təcəssümüdür.

Əli Əmirliyə və Firuz Mustafadan sonra dramaturgiyada bir imza da diqqəti cəlb edir və biz onun simasında təkə əruza, klassik ədəbiyyata, qəzələ meyilli olan, povest və romanları ilə də müasir nəsrimizdə də özünün fərdi üslubuyla, əsərlərinə gətirdiyi obrazların real və inandırıcılığı ilə, maraqlı süjet qurmaq kombinasiyası ilə seçilən, publisistikasında isə həm müasir dövrü (Bakı və bakılılar), həm də orta əsrləri (məsələn, Səfəvilər sülaləsini, qədim şəhərləri) əks etdirən bir yazıçı obrazı ilə qarşılaşırıq. Həmçinin o, bir sıra kinoserialların da ssenari müəllifi kimi tanınır. Onun istedadı dramaturgiyada da öz bəhrəsini verməyə başlayır. Məsələ burasındadır ki, İlqar Fəhmi dram əsəri üçün zəruri olan texnologiyayı yaxşı mənimsəyib, remarkalarda və ön sözlərdə bəzi dramaturqlar kimi uzun-uzadı nəsr parçaları təqdim eləmir (məsələn, Firuz Mustafanın «Üç canavar» pyesi iki səhifəyə yaxın «Proloq əvəzi» ilə başlayır, burada ensiklopedik məlumat kitablarından yırtıcı heyvan olan canavarlar haqqında məlumatla başlayır), pyeslərində personajların sayı o qədər də çox deyil. Deyə bilərsiniz ki, bunlar İlqar Fəhmini seçilən, özünəməxsus bir dramaturq kimi xarakterizə etməyə yarayarmı? Bəlkə də yox. Amma İlqar Fəhminin dram əsərlərində bir cəhəti xüsusi vurğulamaq istəyirəm. O da bundan ibarətdir ki, İlqarın dram əsərlərində obrazların düzgün tənzimlənmiş hərəkət ritmi ilə yanaşı, onların hər birinin özünəməxsus həyat təzi və düşüncə meyarı var. Bu baxımdan İlqar Fəhminin bir pyesində bir obraz digərinə bənzəmir. Onun müasir həyatdan bəhs edən «Zümrüd parıltısı» pyesində altı personaj iştirak edir. Onların hər biri həyatda istəklərinə çatmamışdır. Zümrüd anası vəfat edəndən sonra onun ailə prinsiplərini, qayda-qanunlarını hişf etməyə çalışır, amma buna görə həmişə müqavimətlə rastlaşır. Zümrüdün böyük qardaşı Əflatun pi-anodur, ən böyük arzusu beynəlxalq müsabiqədə iştirak etməkdir, amma ailəsindəki dedi-qodu və özünün sənətində passivliyi bu arzusuna sədd çəkir. Zümrüdün kiçik qardaşı Rauf isə biznesmendir və demək olar ki, mənən bu ailəyə yovuşmur. Ortancıl qardaşı Adil isə «ağıllı dəlidir», şikəst olsa da, bəzən elə sözlər danışır ki, onun xəstə olub-olmaması sual doğurur. Ailənin başçısı Tofiq müəllim isə, demək olar ki, sükanı əldə saxlaya bilməyən gəmi kapitanına oxşayır. Qardaşlar və ata qərara gəlirlər ki, bu evə bir tibb bacısı da gətirmək lazımdır ki, Tofiq müəllimin və Adilin qayğısına qalsın. Amma Zümrüd buna mane olur. O, atasının Maya adlı həmin qadınla evlənəcəyini düşünür. Əsər beləcə başa çatır. Evdə heç nə dəyişmir və finalda ölmüş ananın xəyalı görsənir. O, 10-17 yaş arası bir neçə uşağını oynadır və zəhmli səsi eşidilir. Heç nə dəyişilməsə də, bu ailənin hər bir üzvünün dəyişməz prinsipləri ilə rastlaşırıq. Bu prinsiplər ailədə Zümrüdün müqavimətinə tuş gəlir və konflikt də daxili aləmlərin gərgin toqquşması kimi nəzərə çarpır. Heç kim heç kimlə barışmır, amma Zümrüdün - ailənin böyük qızının «parıltısı»nı aradan qaldırmaq mümkün deyil. «Son reportaj» pyesində də ilk baxışda ciddi bir konflikt nəzərə çarpmır. Qocaman aktyor Əhəd Lütfizadə ilə yaxın dostu Kərim arasında münaqişə ilk baxışda nəzərə çarpmır. Kərim vaxtilə gözəl aktyor olub, Əhəd Lütfizadə ilə bir teatrda çalışıb. Amma Əhədin qardaşı Səlim böyük vəzifədə çalışdığı üçün Əhədi Kərimlə bir tutublar. Təbii ki, ruhu olmayan, yalnız zəhməti və Kərimin onu çalışdırması ilə şöhrətlənən Əhəd get-gedə şöhrət pilləsinə qalxır, Kərim isə ağır xəstələnir və səhnədən uzaqlaşır, indi sadəcə, rejissor köməkçisidir. Təyyar Nuri və Seymur Əhəd Lütfizadədən sənədli film çəkirlər. Onlar yaxşı bilirlər ki, Əhəd Lütfizadə istedadlı deyil, qardaşının dəstəylə bu pilləyə qalxıb

və filmdə onu ironiya hədəfinə çevirmək lazımdır. O pilləyə ki, Kərim qalxmalıydı, ora Əhədin qalxmağı ədalətsizlikdir. Ümumiyyətlə, həm «Zümrüd parıltısı», həm də «Son reportaj»da İlqar Fəhmi sanki belə bir sual ortaya qoyur ki, insan niyə xoşbəxt deyil? Onun xoşbəxt olmağına nələr və kimlər mane olur? Təbii ki, İlqarın bu iki pyesində həmin sual öz cavabını tapır. İlqar istedadlı, amma talesiz insanların faciələrini dramatikləşdirir. İlqar Fəhminin «Şokolad market» pyesində (özü bunu «sosial dram» adlandırmışdır) müəllif bir topdansatış şokolad mağazasında baş verən rüsvayçı hadisələri qələmə alır. Ona görə rüsvayçı hadisələr deyirik ki, bu pyesdə mənfiliklər ifrat dərəcədə şişirdilir. Təsəvvür edin, bir şokolad mağazasında işləyən qızlar təcavüzə məruz qalır, təhqir olunur, əmək-haqqı belə almırlar. «Şokolad market»in sahibi Tamara və mühafizə xidmətinin rəhbəri Ataxan hər cür zorakılığa əl atır, işçilərin hüquqlarını tapdalayırlar. Bəs bunlara kimsə öz haqq səsinə ucaldırmı? Satıcılardan biri - Mətanət və təmirçi-elektrik Kamran bu rüsvayçılığı görür, bu haqsızlığı anlayır, amma onların «mübarizəsi» sadəcə, bir-birləriylə dərcləşməklə bitir. Kamranı boğub öldürürlər. Mətanətin də qızı oğurlanır, sonra da qanaxmadan ölür. Doğrudur, «su çanağı suda sınır», Ataxan Tamaranın oğlunun ölümündə təqsirkar olduğu üçün Tamara onu zəhərləyir və Tamaranın özü də Ataxanın gülləsindən ölür. Finalda Mətanət Tamarayla Ataxanın meyidi üzərində şax görkəmlə dayansa da, bu, onun qələbəsi deyil. Yəni İlqar Fəhmi Şəri cəzalandırmaq üçün münasib bir üsul tapa bilməyib. Yenə də həmin məsələyə qayıdıraq ki, niyə bizim dram əsərlərində müsbət tendensiya belə zəif nəzərə çarpır?

Burada biz Afaq Məsudun «Qatarın altına atılan qadın» tragik dramına mü-raciət etmək istəyirik. Afaq Məsudun hələ on beş il əvvəl «Azərbaycan» jurna-lında çap etdirdiyi «Can üstə» pyesi təkcə keçmişdə və indiki zamanda baş verən hadisələrin, personajların bir-birilə zidd münasibətləri üzərində qurulma-yıb, həm də bu münasibətlərin kökünün, mahiyyətinin açıqlanması da süjetdə özünə yer tapır. Can üstə bir qoca – vaxtilə kommunist liderlərindən biri idi, o, hələ dünyasını tərk etmək fikrində deyil, sübut etmək istəyir ki, onun dövrünü hələ keçməyib, insanlara elədiyi zülmərə, haqsızlıqlara həmişə haqq qazandırır, deyir ki, bunu eləməliydim. Qoca onu yoluxmağa gələn yazıçı qadına da «tu-tarlı» iradlar söyləyir, ən qorxulusu odur ki, Qoca tək deyil, keçmişi və Qocanı yaşadan mühit bu günün içində də yaşayır. Afaq Məsudun «Qatarın altına atılan qadın» pyesi də keçmişlə bu günün arasındakı ziddiyyətləri əks etdirir. Hadisələr bir vağzal perronunu andıran məkanda baş verir. Gültəkin Sarabskaya yaşı yet-mişə çatan tanınmış aktrisa, onu qatarın altına atılmağa, intihar etməyə vadar edən nədir? O, heç cür öz keçmişini bağışlamır. Şekspirin qadın personajlarının mahir ifaçısı olan Gültəkin Sarabskayanı məcbur edirlər ki, sovet ideologiyasını əks etdirən rollar oynasın. O da əsl sənət yolundan uzaqlaşır, kolxozçu qadın, ordenli manqabaşçısı, komissar arvadı rollarının ifaçısına çevrilir. Müqəssir kimdir? Qocaman yazıçı Xasay Muradov. «Mənə istəmədiyim həyatı yaşatdın... Öz miskin, xırda iddiaların naminə! Şöhrətin naminə» - bu, Gültəkinin ittihamıdır. Xasay isə: «Sizi istəmədiyiniz rolları oynamağa, istəmədiyiniz həyatı yaşamağa məcbur eləmişəm. Amma axı mənə də məcbur edirdilər?! Mənim də başım üstündə cəllad baltası tək sivri dayanan ideologiya qılıncı hər an boynuma enməyə hazır idi?!» - bu da Xasayın cavabı. Sonda Gültəkin özünü qatarın altına atır. Təbii ki, burada intihar zəruri idimi, ya yox - bunun elə bir əhəmiyyəti yox. Sənətkarın faciəvi sonluğu - öz ideallarına çata bilməyəndə baş verir. Xasay Muradov - qocaman yazıçı isə artıq öz keçmişini itirib və vağzal ətrafında sərxoşluqla məşğuldur. Deməli, Afaq Məsud eyni problemi iki pyesində reallaşdırır. Keçmiş bu günün üzərində də öz qara kölgəsini əsirgəmir.

– 6 –

İndi isə, qısaca da olsa, tarixi dramlarımız haqqında söz açaq. Müasir tarixi romanlarda olduğu kimi, tarixi dramlarda da xalqın keçmişinin əlamətdar hadisələri və xalqın, millətin taleyində mühüm rol oynamış görkəmli şəxsiyyətlərin həyatı, fəaliyyəti əks olunur. Və yazıçı-dramaturq çalışır ki, öz əsərində qələmə aldığı dövrün ruhunu saxlasın, tarixi inkişafın qanunauyğunluqlarını əks etdirdirsin, mahiyyət təhrif olunmasın. Burada da əsas meyar müasirlikdir. Amma tarixi şəxsiyyət müəllifin müasir görüşlərinin rüporuna çevrilməməlidir. Polşa yazıçısı Tadeuş Qoluy yazır ki, tarix onun diqqətini ona görə cəlb edir ki, müasir hadisələrin mənasını daha dərinləndirən açar bilsin. Yəni keçmiş dövrə ona görə müraciət olunmalıdır ki, müasir həyat daha yaxşı anlaşılсын. Bizim görkəmli yazıçımız, Azərbaycan tarixi romanının banisi Məmməd Səid Ordubadi isə yazırdı ki, tarixdən bəhs edən bədii əsərlərdə yalnız vəziyyətlər və hadisələri nəql etmək kifayət deyildir, eyni zamanda, hər bir vəziyyət və hər bir hadisənin siyasi və ictimai qiymətini təyin etməklə onları vücuda gətirən amilləri aydınlaşdırmaq da lazımdır. Əlbəttə, bu fikirlər tarixi dram necə olmalıdır sualına doğru cavablardı, amma bir məsələni də qeyd edək ki, yazıçı-dramaturq tarixə müraciət edəndə tarixdə nə baş veribsə, olduğu kimi əks etdirmir, burada onun bədii təxəyyülü də öz sözünü deyir.

Əli Əmirinin «Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağsa Məhəmməd Şah Qacar», «Mesenat», «Hacı Murad», «Nuri-didə Ceyhun», İlqar Fəhminin «Şahnamə» və Firuz Mustafanın «Tarixin kölgəsi» əsərlərini müəyyən fasilədən sonra tarixi dram janrının yenidən dirçəlməsi, daha doğrusu, «bərpası» hesab etmək olar. İlyas Əfəndiyevin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Nəriman Həsənzadənin dramlarından sonra yenidən tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə müraciət zəruri idi. Adlarını çəkdiyimiz bu əsərlər həm tarixi dram janrının ənənələrini davam etdirmək, həm də tarixə münasibətin yeni baxış bucağını müəyyənləşdirməklə diqqəti cəlb edir. Mehdi Hüseynin heç vaxt köhnəlməyən bu fikirlərini xatırlamaq istərdik: «Əgər tarixçi ayrı-ayrı faktlar əsasında müəyyən elmi nəticələr çıxarmaq yolu ilə gedirsə, yazıçının çıxardığı nəticələr bədii surətdə əks etdirilən hadisələrin ümumi məntiqindən, fərdiləşdirilmiş insan surətlərinin bir-birinə qarşı münasibətindən doğur. Tarixçi dövrün ümumi ictimai münasibətlərini əks etdirirsə, yazıçı ən çox dövrün psixologiyasını təşrih edir. Tarixçi psixoloq deyildir. Lakin sənətkar psixoloq olmalıdır. Bunsuz tarix elmi yaransa da, tarixi-bədii əsər yarana bilməz! Bir qədər də sadə desək, tarixçi «nələr olmuşdur?» sualına cavab verirsə, sənətkar «nələr ola bilərdi?» suallarına da cavab verir».

Əli Əmirinin «Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağsa Məhəmməd Şah Qacar» tarixi dramı, adından da göründüyü, əksər tarixçilərin qeyd etdiyi kimi, qəddar və müstəbid, lakin bir insan və hökmdar kimi son dərəcə mürəkkəb bir şəxsiyyətin taleyinə həsr olunub və Əli Əmirli bu iki faktorı gizlətmir. Burada Qacara bəraət yoxdur, o, doğrudan da hakimiyyət uğrunda mübarizədə qardaşlarını və xüsusilə çox sevdiyi qardaşı Cəfərqulu xanı öldürmüş, atasının qatili Kərim xan Zəndin sümüklərini qəbirdən çıxartdırıb taxtının altında hər gün bastalayır və ürəyini sakitləşdirir. Və Qacarın iki dəfə Şuşaya hücum çəkməsi, Tiflisi odlara qərq eləməsi də tarixi faktlardır. «Qarabağnamə»lərdə bütün bu hadisələr öz əksini tapıb. Bu hadisələr Əli Əmirinin pyesində də xatırlanır. Amma Əli Əmirli «Qacar niyə qəddardır?» demir, «o, niyə qəddar oldu?» sualına cavab verir. Bu mənada Qacarın anası Ceyranla söhbətləri və pyesin sonunda, xidmətçisi tərəfindən qətlə yetirilməmişdən öncə söylədiyi monoloq, əslində,

onu müstəbid şah kimi yox, daha çox bədbəxt bir insan kimi səciyyələndirir. «Üzümə adil hökmdar deyib, xəlvətdə qəddar, xunxar söylədilər, səbəbini də xasiyyətimdə gördülər. Bir oğlunun boynunu vurdurub, ikisinin gözünü tökdürən Şah Abbasa, vəliəhd Rzaqulu xanın gözlərinə mil çəkdirib kor eləyən Nadir şah qəddar demədilər. Bu minvalla mənim xeyirə, mərhəmətə açıq qəlbimi daşa döndərdilər. Bitib-tükənməyən qovğalar, müharibələr, qisas alovu ilə şölələnən əməllərim çox şeyi unutturdu mənə, ruhumun kamilləşən yolunda görəcəyim işlər çıxdı yadımdan». Qacarın bu monoloqu təkcə qanlar tökən bir hökmdarın deyil, həm də bütün həyatı boyu dərin iztirablar və sarsıntılarla üzləşən bir hökmdarın faciəsini əks etdirir.

Əli Əmirli «Mesenat» dramında Azərbaycanın bütün tarix boyu ən xeyriyyəçi milyonçusu – mesenatı Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən və onun ailəsindən söz açır. Tağıyevin xeyirxah əməlləri və Azərbaycanın sosial, mədəni həyatında oynadığı misilsiz fəaliyyəti haqqında Nəriman Nərimanovun ona həsr etdiyi kitabdən, M.S.Ordubadinin «Gizli Bakı» romanındakı bir neçə səhifədən başlamış, Qılman İlkinin, Manaf Süleymanovun və digər müəlliflərin publisistik yazılarına qədər bildiklərimiz az deyil. Amma gəlin etiraf edək ki, Hacınin mükəmməl bədii obrazı hələ bədii ədəbiyyatda öz əksini tapmamışdı. Bu yolda Əli Əmirli ilk addımı atdı. «Ailə dramı» Hacınin xoşbəxt günlərindən başlayır və sonda biz onun – malı-mülkü milliləşdirilmiş bir milyonçunun öz portretinin qabağında kiçik monoloqunu dinləyirik: «Dərs almadım, məktəb görmədim, amma bu az ağılla bir mətləbi anladım. Hər kəs öz əməyinin girovudur. Yaxşı əməl, xeyirxah niyyət heç vaxt unudulmur, amma geci-tezi var, nəhayət, şeytanın da bir yorulan vaxtı olur. Mən şeytana mərhəmətimlə qalib gəldim». Pyesdə bir xronikallıq da var - belə ki, Hacınin milyonçularla söhbətində, Falçının dediklərində, həmçinin Nərimanovla dialoqunda bizim bildiklərimiz məlumatlar təkrarlanır, elə bil ki, müəllif Tağıyevlə bağlı nəyisə unudacağından ehtiyatlanır. Amma bununla yanaşı, «Mesenat» dramı Hacı Zeynalabdin Tağıyevi, M.S.Ordubadindən fərqli olaraq, mənfi planda deyil, bir Ata, bir ər kimi müsbət planda canlandırır.

Ümumiyyətlə, Əli Əmirlinin son pyesləri tarixə, tarixi hadisələrə və tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunur və bunu onun yaradıcılığında müsbət bir tendensiya hesab etmək olar. Onun «Hacı Murad» tarixi dramı Lev Tolstoyun eyni adlı povesti əsasında qələmə alınıb, «Nuri-didə Ceyhun» pyesi Ceyhun Hacıbəylinin qütbətdə keçən həyatından, «Ah, bu uzun sevda yolu» dramı isə Mikayıl Müşfiqin sənət taleyindən və ömrünün son günlərindən söz açır. Bu pyeslər maraqlı süjet xətti, konfliktləri ilə seçilir. Əlbəttə, Əli Əmirlinin «Hacı Murad»ı Tolstoyun povestinin səviyyəsinə çata bilməz, amma müəllif o dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini, Şeyx Şamil və Hacı Murad, Hacı Murad və ruslar konfliktini real və inandırıcı canlandırır. «Ah, bu uzun sevda yolu» pyesində də Müşfiqlə Dilbərin sevgisi aparıcı xəttə çevrilir, amma Müşfiqi təkcə sevgi-məhəbbət bucağından seyr etmək onu bir obraz kimi bütöv, daha canlı görməyə xələl gətirir. Bir də ki, bu pyesdə Müşfiqin şeirlərindən xeyli misallar gətirilir ki, bunlar sanki bir şeir gecəsini xatırladır.

Biz İlqar Fəhminin «Şahnamə»sini də oxuduq. İlqar Fəhmi orta əsrlər Azərbaycan tarixinin Səfəvilər dövrünə aid məqalələr silsiləsi ilə bizə tanışdır və deyək ki, o, tarixi hadisələri təkcə tarixi kitablardan oxumaqla işini bitirmir, həm də o, bir yazıçı fəhmi ilə tarixin gizlinlərinə də baş vurur.

Firuz Mustafanın «Tarixin kölgəsi» pyesində hadisələr əsasən 1920-1922-ci illərdə baş verir. Bu pyes iki mənada bizə gözlənilməz təsir bağışladı. Birincisi, əsərin həcmi 440 səhifədir, ola bilsin, dünya ədəbiyyatında belə həcmi böyük

pyeslər olub, amma Azərbaycan ədəbiyyatında bu, birinci hadisədir. Təbii ki bu əsər tamaşaya qoyulmaq üçün yox, oxunmaq üçün yazılmışdır. İkincisi, pyesdəki bütün iştirakçıların (Məmməd Əmin Rəsulzadənin, Nəriman Nərimanovun, Stalinin və onların yaxın qohumlarının) iştirak etdiyi pyesdə – daha doğrusu, dram-xronikada, bədii fantaziyaadan daha çox, sənədlərə, faktlara istinad olunur. Əsərdə, ön sözdə qeyd edildiyi kimi, bəhs edilən tarixi dövrün mənzərəsini əks etdirən sənədli yazılara, memuar və xatirələrə geniş yer verilmişdir. Nərimanov, Məmməd Əmin Rəsulzadə və Stalinin söhbətlərində əsasən siyasi məsələlər müzakirə olunur. Pyesdəki hadisələrin şərhçisi isə Məmmədəli Rəsuloğludur. O, mühüm tarixi hadisələrin iştirakçısı və müşahidəçisi olub. Məlumdur ki, Azərbaycanda Şura hökuməti qurulanda Rəsulzadə həbsdə idi, Stalinin Bakıya gəlişindən sonra o, həbsdən azad edilir və Stalin onu Moskvaya aparır. Vaxtilə Rəsulzadə Kobani - Stalini ölümdən xilas etmişdi. Amma təbii ki, Rəsulzadənin illər boyu Azərbaycanı müstəqil görmək arzusu və mücadiləsi ilə Stalinin mənsub olduğu kommunist ideologiyası bir araya sığmazdı. Ona görə də Rəsulzadə dostlarından birinin köməyi ilə Fin körfəzi üzərindən Finlandiyaya keçir, oradan Türkiyəyə yollanır, ömürlük mühacirət həyatı da 1922-ci ildən başlanır.

Pyes, qeyd etdiyimiz kimi, ancaq üç liderin söhbətləri, müzakirələri üzərində qurulmuşdur. Amma konflikt bu söhbətlərdə, müzakirələrdə nəzərə çarpan məsələlərdə, onların mahiyyətindədir. Stalin həm əməli, həm də nəzəri cəhətdən bolşevikdir, hətta onun üçün millət anlayışı yoxdur, o, hər vasitə ilə nə olursa-olsun hakimiyyəti ələ keçirmək və kommunist diktaturası yaratmaq uğrunda mübarizə aparır. Nərimanov da bolşevikdir və onun səhvi orasında idi ki, Leninə, kommunist ideologiyasına inanırdı, fəhlə-kəndli hakimiyyətinin gələcəyinə inam bəsləyirdi və Azərbaycanın müstəqilliyini də bu anlamda dərk edirdi. Moskva bunu anlayır və Nərimanova təzyiqləri artırırdı. Rəsulzadə isə müstəqillik ideyasını müdafiə edir, onun Stalinlə, Nərimanovla mübahisələri də məhz müstəqilliklə bağlı idi. Eyni məkanda olsalar da, bu üç liderin düşüncə tərzii eyni deyildi. Firuz Mustafa, öncə qeyd etdiyimiz kimi, tarixi faktlara, necə deyirlər, daşdan keçən sənədlərə istinad etmişdir. Amma pyesdə müəyyən dərəcədə uydurma təsiri bağışlayan səhnələr də diqqətdən yayınmır. Xüsusilə, Nərimanovun həyat yoldaşı Gülsüm xanımla Stalinin arvadı Alliluyevanın ədəbiyyat haqqında söhbətləri...

Bu yazıda mən müasir Azərbaycan dramaturgiyasının çapı və təbliğində «Azərbaycan» jurnalının fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək istədim. «Azərbaycan ədəbiyyatının güzgüsü» adlandırılan jurnalımız son on-on beş ildə demək olar ki, ötən onilliklərlə müqayisədə misli görünməmiş bir missiyanı yerinə yetirir. Jurnalın həm ayrı-ayrı saylarında, həm də ayrıca «Dramaturgiya» buraxılışında müasir Azərbaycan və dünya dramaturgiyasının yeni nümunələri ilə çap olunur. Təbii ki, bu sırada ilk dram əsərlərinin müəllifi olan cavanlar da görünür. Deyə bilərəm ki, heç bir nəşriyyatın və digər ədəbi dərgilərin görmədiyi işi «Azərbaycan» jurnalı təkbəşinə yerinə yetirir.

Son illərin dramaturgiyası haqqında bu icmal yazımızı nikbin notlarla bitirmək istəyirik: Azərbaycan dramaturgiyası yeni bir inkişaf mərhələsindədir. Dramaturgiyada yeni imzalar, yeni adlar görünür, teatrda isə klassik ənənələr də yaşayır, yeni, novator meyillər də. Oxucuları dram əsərləri ilə tanış olmağa, tamaşaçıları isə teatra dəvət edirik...

♦ Axtarışlar, tapıntılar

Paşa ƏLİOĞLU

“Gər qəbul etsə bizi...”

*Mirzə Baxış Nadim
haqqında yeni məlumatlar*

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Mirzə Baxış Nadim (1780-1878) həyat və yaradıcılığı, ədəbi irsi ən az öyrənilmiş sənətkarlarımızdan olmuşdur. Bunun əsas səbəbi ondan ibarət idi ki, son vaxtlara qədər şairin ədəbi irsi ortaya çıxarılmamış, nəşr edilməmişdi. Şairin adına biz Salman Mümtazın 1935-ci ildə nəşr etdirdiyi “El şairləri” kitabında rast gəlirik. Tədqiqatçı, onun tərcümeyi-halı, şəxsiyyəti və fəaliyyəti haqqında heç bir söz demədən bir neçə şeirini topluya daxil etməklə kifayətlənmişdir. Nadim haqqında nisbətən geniş məlumata akademik Feyzulla Qasımzadənin tədqiqatlarında rast gəlirik. O, “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabında Nadimin tərcümeyi-halının bərpasına, doğum və ölüm tarixlərinin, ədəbiyyatımızdakı mövqeyinin dəqiqləşdirilməsinə təşəbbüs göstərmişdir. F.Qasımzadə şairin bir neçə şeirinin (“Qışın təsviri”, “Ala cöngə”, “Mirablıq”, “Mahmud”, “Haray”, “Qoşarlar”) adını çəkib onlardan dörd nümunə gətirməklə kifayətlənmişdir. Alim gətirdiyi nümunələrlə sübut edir ki, çar Rusiyası tərəfindən Azərbaycan xanlıqlarının işğalını, ayrı-ayrı döyüş səhnələrini, Gəncənin tutulmasını, Azərbaycan kəndlərinin İran qoşunlarının tapdığı altında əzilib talan edilməsini, əmirlərin hüdudsuz ağalığını, feodal quruluşunun nəhayətsiz zülm və zorakılığını, çarizmin Azərbaycandakı hakimlərinin rüşvətxorluğunu təsvir edən Nadim realist sənətkar kimi çıxış etmişdir. Dövrünün nöqsanlarını, haqsızlıqlarını tənqid edən Mirzə Baxışın əsərləri onu ruhən Qasım bəy Zakirə yaxınlaşdırır. O, satirik poeziyamızın inkişafı tarixində özünəməxsus şərəfli yer tutmuşdur.

XIX əsr ədəbiyyatımızın başqa bir görkəmli tədqiqatçısı, professor Kamran Məmmədov “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira” monoqrafiyasında Nadimin satirik yaradıcılığı barədə heç bir yeni məlumat verməmişdir. Əlində kifayət qədər material olmadığı üçün alim Nadimin dünyagörüşü, satirik şair kimi onun yaradıcılıq xüsusiyyətləri barədə ümumi fikir söyləməklə kifayətlənmişdir.

Mirzə Baxış Nadim haqqında nisbətən geniş məlumata biz professor Mustafa Mustafayevin “Mirzə Baxış Nadim” adlı məqaləsində rast gəlirik. O, F.Qasımzadənin bəzi fikirlərini təkrar etməklə yanaşı, Nadimin irsi ilə hələ XX əsrin 20-ci illərində maraqlanan və ilkin olaraq onun əsərlərinin əlyazmasını üzə çıxararaq üzünü köçürən Ağakərim Canıbəylinin verdiyi məlumatlara

əsaslanaraq, şairin “Rəncbər” adlı müxəmməsini, “Murad xan” adlı qoşmasını və “Polkovnik İsmayıl bəyə” adlı mənzuməsini tam şəkildə oxuculara təqdim etmişdir.

F.Qasımzadə ilə M.Mustafayevin verdiyi məlumatların üst-üstə düşməsi sübut edir ki, onların hər ikisi eyni mənbədən – Ağakərim Canıbəylinin orijinaldan üzünü köçürdüyü əlyazmasından istifadə etmişlər. Həmin əlyazma hazırda AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda D-350/10327 şifri altında mühafizə olunur. Qeyd edək ki, apardığımız araşdırmalar nəticəsində Nadim şeirlərinin toplandığı, müəllifin əli ilə köçürülmüş B-4275/5900 şifrli 354 səhifədən ibarət cüngü də aşkar etmişik.

Filologiya elmləri doktoru Rəqub Kərimovla birlikdə Canıbəylinin əlyazması və bu cüng əsasında Mirzə Baxışın iki kitabdan ibarət şeirlər toplusunu tərtib etmişik. Şairin əsərlərinin əlyazmalarının ayrı-ayrı şəxslərdə saxlandığını ehtimal etmək tamamilə mümkündür. Lakin əldə olan və çap edilmiş şeirlərinin artıq Mirzə Baxış yaradıcılığının ən ümdə və səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə fikir söyləməyə imkan verdiyini bildirmək istədik.

Mirzə Baxış Nadim 1780-ci ildə vaxtilə gah Şamaxı, gah da Salyan qəzasına daxil edilən Nəvahi kəndində, zəhmətkeş ailəsində dünyaya gəlmiş, Şamaxıda təhsil almış, əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olmuş, həyatının çətin keçməsinə baxmayaraq uzun bir ömür yaşamış, 1878-ci ildə vəfat etmişdir. Daim özü kimi insanların içində olduğuna, ən ağır məqamlarda onlara həyan çıxaraq öz gücü və imkanı daxilində problemlərini həll etməyə çalışdığına görə insanlar onu sevmiş, həmişə ona müraciət etmişlər. Cəmaatin ona ehtiramını yüksək qiymətləndirən Mirzə Baxış, əldə olan məlumata görə dəfələrlə kəndlilərin mübahisəli torpaq məsələlərini müsbət həll etmək üçün günlərlə, bəzən aylarla Bakı, Salyan və Şamaxıda qalaraq yüksək vəzifəli məmurlarla görüşüb həmyerlilərinin problemlərini həll etməyə nail olmuşdur. Nadimin bu hərəkətlərini qəbul edə bilməyən istismarçı təbəqə nümayəndələri hər vasitə ilə ona qarşı mübarizə aparır və şairi el arasında hörmətdən salmağa çalışırdılar. Həmişə zəhmətkeş xalqın tərəfində durması, kəndliləri müdafiə etməsi onun şeirlərində özünün parlaq əksini tapmışdır. A.Canıbəylinin haqqında danışdığımız əlyazmasında Mirzə Baxışla bağlı bir əhvalatdan bəhs etmiş, bu münasibətlə şairin yazdığı şeir parçasını nümunə gətirmişdir: Bir dəfə Nadim kəndlilərin torpaq məsələsi ilə bağlı Şamaxıya gedir. Bu dəfə onun səfəri bir qədər uzun çəkir. Bundan istifadə edən düşmən qüvvələr camaat arasında şayiələr yaymağa çalışırlar. Camaat arasında narazılığın artdığını gören Mirzə Fərəculla təxəllüslü oğlu atasına məktub yazaraq onu vəziyyətdən xəbərdar edir. Nadim oğlunun məktubunu oxuyan kimi məsələnin nə yerdə olduğunu anlayır və oğluna nəzmlə cavab yazır:

***Desələr guşəd olma, mənə böhtandı, oğul,
Acığın dövlətə vardır zərəri, qan, oğul.
İki aydır məni salmışlar “bu gün”, “zaftra”ya,
Kəsmişəm qapusunu icz ilə mən “İvan”ın,
Mər eşitmüblər, oğul, zaftrasın Divanın.***

Bu şeir parçası XIX əsrin müqtədir şairi Qasım bəy Zakirin bəzi şeirlərini xatırladır. Nadim də Zakir kimi “İvan”ın “zaftra”sından, divanın – hökumət idarəsinin süründürməçiliyindən cana doyduğunu ifadə edir. A.Canıbəyli haqlı olaraq bu faktı və şeir parçasını Nadimin xalq yolunda fədakarlığının sübutu

kimi qiymətləndirir: “Zənnimcə, qırıq və natamam bir şəkildə oxuduğumuz bu beş sətir Nadimi, Nadimin səmimiyyətini və xalq uğrunda fədakarlığını müxtəsər də olmuş olsa bizə tanıdacaq bir vasitə ola bilər”.

A.Canibəyli də, F.Qasımzadə də şairin yardıqlılığından danışarkən onun “Murad xan” rədifli qoşmasından nümunələr vermişlər. Altı bənddən ibarət bir qoşmasında Mirzə Baxış rəncbərlərin zəhmət haqqını verməyən, sadə zəhmət adamlarını ağır məşəqqətlərə düçar edən Murad xanı, eləcə də onun timsalında digər müftəxorları kəskin satira atəşinə tutur. Onu kəpəyə yüyürən uzunqulağa, tayqulaq köpəyə bənzətməklə kifayətlənməyib “çoxdur sən kimi dərədə itlər” deyir. Həcvin beşinci bəndində şair “Biçinçi əhlinin olsa hikməti, Çəkdirərlər sənə dara, Murad xan!” deyərək bir qədər də irəli gedib kəndliləri öz hüquqlarını qorumağa, mübariz olmağa səsləyir.

Nadim “Kərbəlayi” adlı başqa bir şeirində də kəndlilərin mənafeyini müdafiə edir. Onun bu şeirdə hədəf seçdiyi şəxs adi mülkədar deyil, o, həm də Kərbəla ziyarətinə gedib gəlmiş, ictimaiyyətdə müəyyən nüfuzu olan şəxsdir. Lakin o da Murad xan kimi qaniçən zülmkardır. Onların hər ikisinin məslək və amalları eynidir – nəyin bahasına olursa-olsun, insanları istismar edib var-dövlət toplamaq. Nadim həmin şeirini Kərbəlayinin taxılını biçdirmək üçün Muğandan gətirdiyi biçinçilərin dilindən yazmışdır. Dörd bəndlik bu şeir biçinçilərin öz halal zəhmət haqlarını almaq üçün Kərbəlayiyə müraciətindən ibarətdir. Bu hadisədən bir qədər sonra Kərbəlayinin Nəvahiyyə gəlib Nadimin Kərbəlayi Salman adlı yaxın dostunu həcv etməsi şairi qəzəbləndirir və o, həmin şəxsin ünvanına “Kərbəlayi” rədifli başqa bir həcv yazır. Birinci həcvdən fərqli olaraq, ikincidə Kərbəlayinin şəxsi keyfiyyətləri tənqid olunur. A.Canibəyli haqqında danışdığımız əlyazmasında Nadimin “əhalinin ehtiyaclarını ruhunda yaşadan şair” adlandırır. Fikrini sübut üçün dostu Mahmuda yazdığı şeiri nümunə gətirir. Canibəyli şeirin yazılma səbəbini şərh edərək göstərir ki, Nadimin yaşadığı Nəvahi kəndinin qonşuluğunda ikinci bir Nəvahi kəndi var, qədim zamanlarda şahlara, xanlara rəncbər olduqlarından onlara indi də Rəncbər Nəvahi deyirlər. “Azərbaycan iranlıların təsərrüfündə olduğu zaman (hal-hazırda da) həmin Rəncbər Nəvahi camaatının əkinəcəyi olan Çarəkdar adlı yeri hökumətdən götürüb çarəkinə (dördüdə bir) əkəmişlər. Hasil olan çarəki (taxılı) döyüb, hazırlayıb şahlıq quyularına doldurmaq üçün hökumət məmurları həmin kənddən gündə üç nəfəri atı ilə bərabər biyara aparırlarmış. Bir gün növbə Mahmud adlı yoxsul bir kəndliyə düşür. Mahmud: - Atım yoxdur, məmur məni öldürmüyəcək ki, - deyərək biyara getməkdən imtina edir. Məmurun əmri ilə Mahmudun özünü aparıb o biri atlar ilə bir yerdə qoşdururlar. Bu hadisəni bir müddət sonra eşidən Nadim həqiqəti bilmək üçün Rəncbər Nəvahiyyə gedərək artıq ömrünün son günlərini yaşayan 90-95 yaşlı qoca Mahmudla görüşüb dostlaşır və məsələnin təfəsilatını öyrəndikdən sonra aşağıdakı mənzuməni yazıb ona göndərir:

***Mahmuda! Aya, rəncbərərə mərdi-yeganə,
Nahaq yerə rəncidə olub gəlmə fəğanə,
Xaliq sizi rəncbər yaradıbdır bəgə, xanə,
Hərçənd gərəkdir qoşalar at bu kotanə,
At olmasa, heç incimə, insan da qoşarlar...”***

Professor K.Məmmədov bu şeirin müəllifi Nadimin özünəməxsus kinayəli tənqid üsulu, əsərin təsir gücü barədə yazır: “Şeirlərindən əməkçi kəndli,

rəncbər qoxusu gələn, rəncbərlərin ağır güzəranını özünəməxsus kinayə ilə təsvir edən, yaradıcılığında həmin cəhətlə fərqlənən Mirzə Baxış Nadimin bir parça çörək üçün qul kimi çalışan yoxsul kəndli Mahmuda həsr etdiyi şeiri iztirabsız oxumaq mümkün deyil”.

A.Canıbəyli Nadimin “açıq fikirli və doğru danışan, ictimai işlərdə çalışan bacarıqlı, kimliyindən asılı olmayaraq eybini və hərəkəti-naməqbulunu üzünə deməkdən qorxmayan və çəkinməyən” bir şəxs olduğunu qeyd edir: Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə Nadimin düşmənləri günü-gündən çoxalırdı ki, bunların da əksəriyyəti cəmiyyətdə müəyyən mövqeyi olan mollalar və mülkədarlar idi. Onlar hər vechlə Nadimi xalqın gözündən salmağa, onu el-oba içində bihörmət etməyə çalışırdılar. Nadim isə sözünü deyir, xalqı istismar edən ağaların, mülkədarların, riyakar din xadimlərinin iç üzünü açırdı. A.Canıbəyli şairin ən çox mollalarla mübahisə etdiyini və çox zaman onları həcv atəsinə tutduğunu qeyd edir. “Buna görə Nadim dinsiz-imansız şəxs hesab olundu və ona “Molla Baxış” deyildiyi halda “Mirzə Baxış” deyə müraciət edilməyə başlandı. Şairin h.1297-ci ildə (m. 1879-1880) Nəvahidə baş verən aclıq və qəhətliliklə əlaqədar yazdığı şeirin sonunda

***Nadima, etmə şikayət belə ildən həqqə,
Nə xudavənd bilir fəslə, nə də peyğəmbər***

- deməsi onun düşmənlərinə fürsət verdi ki, onu hörmətdən salsınlar. Mollaların əlindən tənqəd gələn Nadim “Sənə nə” rədifli uzun bir mənzuməsini qələmə alır. Bu hərəkət mollaları daha da fəallaşdırır və onlar Mirzə Baxış ləkələyib aradan götürmək üçün əməli fəaliyyətə keçirlər. Tezliklə Nadim ailəsini müflis bir vəziyyətdə buraxıb naçar Nəvahiyyəni tərk etdi”.

A.Canıbəylinin fikrincə, Nadim yaradıcılığında “dini mövzulu şeirlərə, növhəyə, qəsidəyə əsla əhəmiyyət verməmiş və bu yolda pək az vaxt sərf etmişdir.” Son zamanlar AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutundan aşkar etdiyimiz Nadim şeirləri toplusu, B-4275/5900 şifri əlyazma əsasında tədqiqatçının bu fikrinin yanlış olduğunu deyə bilərik. Bu topluda şairin müxtəlif mövzu və janrlarda yazdığı yüzdən artıq şeiri köçürülmüşdür. Şeirlər içində Mirzə Baxışın dost və tanışlarına yazdığı mənzum məktubları xüsusi yer tutur. Əlyazmanın nəslə yazılmış giriş hissəsində Nadim Tanrının, Peyğəmbər və Həzrət Əlinin şərəfinə söz demiş, ibadətini vacibliyindən danışmışdır. Bununla yanaşı, o, müxtəlif tarixi hadisələrə toxunmuş, fəlsəfi məsələlərdən də bəhs etmiş, şeir, sənət haqqında düşüncələrini ifadə etmişdir. Şairin dini şeirləri Kərbəla müsibəti münasibətilə yazılan növhə və sinəzənlərdir.

Mirzə Baxış Nadimin şeirləri toplanmış hər iki əlyazmasında onun lirik aşiqanə mövzulu qəzəlləri də vardır. Şairin lirik qəzəllərinin bir neçə səciyyəvi xüsusiyyətlərini qeyd etmək istərdik. Nadimin qəzəlləri həcmnin böyüklüyü ilə diqqəti cəlb edir. Onun 8-10 beytlik qəzəlləri ilə bərabər 23, hətta 32 beytlik qəzəlləri də vardır. Bu əsərlər içində rədifli qəzəllərin (“Genə”, “Dəgə”, “Xəbər”, “Kimisən”, “Olmuşam”, “Eşq”, “Gəzməz”, “Üzrə”, “Nə olub?”, “Gəlsin”, “Gecə”, “Olur”, “Gözüm”, “Eylər”, “Çıxsun”, “Çəksün”, “Yatmaz”, “Çəkməz”, “Rövşəndir”, “Üzrə”, “Qorxar”, “Olmaz”, “Evinə”, “İstər”, “Tərəf”, “Dedi”, “Səba” və s.) çoxluğu diqqəti cəlb edir. Füzuli poeziyasından təsirlənən şair onun “Görünür”, “Oynar” və başqa rədifli qəzəllərinə nəzirələr yazmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, kifayət qədər dini mövzulu şeirlər yazmış Mirzə Baxış qəzəllərində sırf dünyəvi eşqi tərənnüm etmişdir. Sevgilisinə “Tapşururam Allaha, tökmə

nahaq qanımı” (6, s.92) deyən şair, məlum məsələdir ki, şeirini konkret bir gözələ müraciətən yazmışdır. Nadim qəzəllərində məşuqəsinə sədaqətindən, eşqində gördüyü hicran əzablarından danışır:

***Tarı bilsün, mən ona yari-vəfadar varam,
Gər qəbul etsə bizi yari-vəfadar hanı?..
Kişvərim ahü ələmdir, qoşunum möhnətü qəm,
Gəzdiren fəvci-bəla mən kimi sərdar hanı?..
Nadimi tənəyi-əğyara atıb etməyən ar,
Mən kimi arsıza ol kimi biar hanı? (6, s.86-87)***

Mirzə Baxış bir sıra qəzəllərini sevgilisine müraciətlə yazmışdır. O, şeirlərində bir tərəfdən aşıqlığında düşdüyü haldan danışır, digər tərəfdən məşuqəsinin gözəlliyini təsvir edir:

***Gəh xəyalbaz oluram, gah cünunluqdur işim,
Tarı bilsün, sərimə nəşeyi-sevda kimisən...

Göz qara, qaş qara, zülf qara, xal qara,
Bu qədər batma qaraya, şəbi-yelda kimisən.***

Mirzə Baxış bir sıra fəlsəfi, ictimai, həyata, məişətə dair fikirlərini də qəzəllərində ifadə etmişdir. Onun

***Vəsli xoş, hicri yaman dəhrdə olsa övlad,
Olmasa nəsil itər, olsa qalur baqi ad***

- beyti ilə başlanan qəzəlində insan həyatında övladın tutduğu yerdən bəhs edilir. Qeyd edək ki, Nadimin mürəbbə, müxəmməs, müstəzad janlarında yazdığı şeirləri də əsasən lirik-aşıqanə mövzudadır.

Uzun ömür sürmüş, 97 il yaşamış Mirzə Baxış Azərbaycan tarixində baş vermiş bir sıra hadisələrin şahidi olmuşdur ki, bunları da əsasən müxəmməs, nəzm şəklində qələmə almışdır. Onun “Hicri 1218 sənədən 1243 sənəyə kimi Qafqazda olan bir qəç tarixi hadisələr” başlıqlı 45 bənddən ibarət mənzuməsində 25 il ərzində 1803-cü ildən 1828-ci ilə qədər bu bölgədə baş verən hadisələrdən, çar Rusiyası qoşunlarının Qafqazı, Azərbaycanı işğal etməsindən bəhs olunur. Müəllif bu hadisələri yerli əhəlinin başına gələn fəlakət, müsəlmanların kafirlər tərəfindən məğlub edilməsi kimi dəyərləndirir. “Rus tarixdə döğül qalib olan müsəlmanə” deyən şair Azərbaycan türklərinin, Dağıstan xalqlarının Rusiya imperatorluğunun işğalı altına düşməsinə kədərlə, təəssüflə qarşıladığını bildirir. Nadim P.D.Sisyanov, A.P.Yermolov, M.Mədətov kimi çar sərkərdələrinin Azərbaycandakı vəhşiliklərini də təsvir etmişdir. Sisyanovun başçılıq etdiyi qoşunların say üstünlüyü və güclü artilleriyanın köməyi ilə Gəncə qalasını dağıdıb şəhərdə törətdikləri, Cavad xan və başqalarını öldürmələri barədə əsərdə belə yazılıb:

***Öldü mərhum Cavad xan, talanıb nüqrə, təla,
Qeyri biismətlik oldu hövlə illa vəla,
Dərü divarü küçə döndü tamam al qanə.***

Rusiyanın işğalçılıq siyasətini yaxşı başa düşən Mirzə Baxış çarizmin Gəncəni tutduqdan sonrakı məqsədlərini çox dəqiq ifadə etmişdir:

***Sakini-Gəncə olub, eylədilər fikri-Rəvan,
İrəvan düşsə ələ heç, bizimdir Tehran,
Quba, Dərbənd vəli Badkubə, həm Səlyan,
Cümlə Azərbaycan, həm İraqü Hindistan.***

Mənzumədə ayrı-ayrı Azərbaycan xanlıqlarının, eləcə də Qacar ordusunun rus qoşunlarına qarşı mübarizədə məğlub olduğundan danışan müəllif bütün bu hadisələri qəddar çərxin xalqdan üz döndərməsi, günahlara görə verilən cəza, tarixin kədərli səhifəsi adlandırır.

Səkkiz bənddən ibarət "Gedər" rədifli müxəmməsində Mirzə Baxış Quba və Dərbənd xanı Fətəli xanın oğlu Şeyxəli xanın rus qoşunlarına qarşı qəhrəmanlıqla döyüşməsindən, on bəndlik "Haray" rədifli digər müxəmməsində isə rus ordularını geri oturtmaq üçün Şimali Azərbaycana gəlmiş Qacar ordusunun yerli əhaliyə zülm etməsindən danışır.

Nadimin bir sıra şeirlərində, xüsusilə də rübailərində onun həyatın mənası, dünya və axirət barədə fikirləri əksini tapmışdır. Fars şairi Xəyyamın təsiri ilə yazılmış bu şeirlərin bəzilərində şair insan ömrünün müvəqqətiliyindən, dünya malının etibarsızlığından, hər cür qayğıların mənasızlığından bəhs edilir. Bəzi rübailərində isə o, insanın ömrü boyu axirət dünyasına hazırlaşmalı olduğunu bildirir:

***Ağla öz haluva sən, ey dili-qafili-qəmnək,
Öz əlinlə özünü əbədi çox etmə həlak.
Eylə ehsan bu halətdə, sora olma xəcil,
Çünki ehsan eliyən həşr günü çəkməz bak.***

Nadimin həyatının bəzi məqamlarını, onun ayrı-ayrı şəxslərlə münasibətlərini şeirlərindən öyrənmək mümkündür. A.Canıbəylinin qeydlərindən bilir ki, kəndlilərin mənafeyini müdafiə etdiyinə, onların adından yüksək vəzifəli məmurlara şikayət ərizələri yazdığına görə, yerli hakimlər onun bir müddət vətənidən uzaqlaşdırılmasına, əmlakının talan edilməsinə nail ola bilməmişdilər. Şairin bir sıra qoşmaları onun calayı-vətən olub qürbətdə yaşadığı zaman vətənə yazdığı mənzum məktublarıdır. "Mənimçün" rədifli qoşmasından öyrənirik ki, Mirzə Baxış Cara sürgün edilmişdi. Həmin şeirində şair gününün ağır keçdiyini deyir, həmyerlilərindən kömək istəyir:

***Car dediyin o arada bir mahal,
Əksik olmaz ondan müdam qeyli qal.
Fələk əlif qəddim etdi misli-dal,
Namə yazun havadarə mənimçün.***

Nadimin çar hökumətində bir müddət yüksək vəzifələrdə olmuş İsmayıl bəy Qutqaşınliya yazdığı "Polkovnik İsmayıl bəyə" adlı mənzum məktubunda işsizliyindən şikayət edir, iş tapmaqda ondan kömək istəyir. Görünür, bu məktubu şair sürgündən qayıtdıqdan sonra yazmışdır. Mirzə Baxış məktubunda deyir ki, ömrüm boyu münşi-katib vəzifələrində çalışmışam, yazı-pozu ilə məşğul olmuşam, ticarətlə, baqqallıqla məşğul olmaq əlimdən gəlmir. Xahiş edirəm

mənə müvafiq iş tapmaqda kömək edəsiniz. Lakin Nadimin bu cəhdi də baş tutmur. Bu çətin vəziyyətdə şair təsəllisini tanışlarından biri olan Molla Məhəmmədə yazdığı həcvdə görür. Bu həcv fərdilikdən daha çox ictimai xarakter daşıyır, müəllif burada Molla Məhəmmədi bəhanə edərək komendantı, çar üsuli-idarəsindəki süründürməçiliyi, rüşvətxorluğu tənqid atəşinə tutur:

Yazmışam dərdi-halım komendata...

Deyillər: "post paşol, zaftradır həm bavar".

Getdim naibimə surəti-halım deməgə,

O da bir şəxs döğul kim, gələ ondan bir kar...

Hər kəsə söz deyirəm, ovcun açır kim, mənə ver,

İstəyir qırxa başım misali-dəllər Ağayar.

Bütün cəhdləri boşa çıxan, işsizlikdən tənə gələn Nadim, nəhayət, ona layiq olmayan bir vəzifəyə - Pirsaat çayına mirab təyin olunmağa razılıq verir. Mirzə Baxışın bu işindən narazılığını bildirdiyi bir mənzum məktubu vardır. A.Canibəyli şairin ömrünün bu çağlarının onun həyatının ən ağır vaxtlarından biri olduğunu göstərmiş, bildirmişdir ki, bundan sonra Nadim hökumət qulluğunda işləmiş, kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmuş, ömrünün axır çağlarında Nəvahidə məktəb açıb müəllimlik etmişdir.

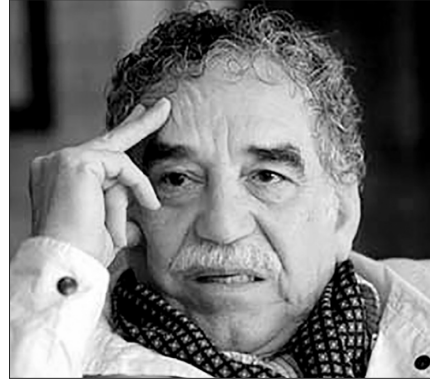
Mirzə Baxış Nadimin bəzi mənzum məktubları həcvdir, bəziləri kimdənsə nə isə almaq, bir hissəsi isə, sadəcə, hal-əhval tutmaq məqsədi ilə yazılmışdır. Qocaman bəyə, Mahmud ağaya yazdığı mənzumələrdə şair ov tulası, Molla Əzizdən ərzaq, şamaxılı Hacı Əbdürrəhmandan at, Kərbəlayi Paşa Səlyanidən kürk istəyir. Qeyd edək ki, Vaqif, Zakir, Qasir və s. kimi şairlərimizin əsərləri içində bu cür şeirlə yazılmış müraciətlərə rast gəlmək mümkündür. Bundan başqa, Mirzə Baxışın Məhəmmədəli bəy Muğanlı ilə şeirləşməsi də vardır.

Nadimin şeirləri janr əlvanlığı ilə diqqəti cəlb edir. O, şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarından qəzəl, qəsidə, əlif-lam, qitə, məsnəvi şəkillərinə müraciət etmişdir. Şairin bir qoşması deyişmə formasında yazılıb. Mirzə Baxış Füzulidən başqa Ağa Məsih Şirvani, Molla Baxış Xoyi, Molla Muxtar Pəjrinin şeirlərinə nəzirlər yazıb. Nadimin əldə olan iki əlyazmasında onun "Nadim", "Xəstə Baxış", "Xəstə Baxış Nəvahi", "Nəvahi Baxış", "Şikəstə Baxış", "Miskin Baxış" və "Baxış" təxəllüsləri ilə şeir yazdığını görürük.

Son zamanlara qədər XIX əsr ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndəsi Mirzə Baxış Nadimin yalnız bir neçə şeiri tədqiqata cəlb edilmişdi. Şairin iki əlyazmasının araşdırılması göstərir ki, o, klassik poeziyanın bir çox janrlarında, eləcə də şifahi xalq ədəbiyyatından gələn qoşma nəzm şəklində yüksək sənətkarlıqla əsərlər yazmışdır. Son zamanlarda qədər Nadim zəhmətkeşlərin mənafeyini müdafiə etdiyi, xalq amansızcasına soyan çar məmurlarını və yerli hakimləri, din xadimlərini tənqid və ifşa edən şeirləri ilə tanınırdı. Lakin məlum olur ki, o, həm də incə duyğuları, dünyəvi məhəbbəti tərənnüm edən lirik-aşıqanə qəzəllərin, şahidi olduğu tarixi hadisələrə dair vətənpərvərlik ruhlu mənzumələrin, fəlsəfi düşüncələrini əks etdirən rübailərin, ailə-məişət, dini mövzuda yazılmış şeirlərin, mənzum məktub və müşairələrin müəllifidir. Şairin əsərlərinin janr müxtəlifliyi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bütün bu sadalanan cəhətlərin ətraflı araşdırılması Mirzə Baxış Nadimin XIX əsr ədəbiyyatımızdakı mövqeyini düzgün müəyyənləşdirməyə yardım edəcəkdir.

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

MARKESİN TANITDIĞI KOLUMBİYA: “QAÇIRILMA” gerçəklər və...

*"Milano" hospitalını tanıyırsanmı?
Sizə yaxındırmı?*

Markesin tarixi əhəmiyyət baxımından böyük önəm kəsb edən əsərlərindən biri də “Qaçırılma” povestidir. Əsər 1980-90-cı illər astanasında baş verən böyük tarixi hadisələrin balaca pəncərələrdən – jurnalistlərin dünyasından görünən obrazının canlandırılmasına həsr olunub. 80-ci illər ümumilikdə Latin Amerikasının inflyasiya və xarici borclarla pəncələşdiyi bir dövr idi. Kolumbiyada artıq hakimiyyət liberalların yox, mühafizəkarların əlində idi və “La Violencia” qətlamından sonra illərlə davam edən liberal-mühafizəkar qarşıdurması qara camaatın qanı bahasına gedirdi. Maraqlıdır ki, indiyə kimi tarixi-siyasi hadisələrin aşağı təbəqələrin dünyasından görünən tərəflərini yazan Markes bu əsərdə hadisələri artıq burjua dünyasının nümayəndəsi kimi təsvir edir. Markes bu dövrdə artıq kifayət qədər güclü siyasi nüfuza malik idi. Əsərdəki adlar müəllif uydurması deyil, həmin hadisələri yaşamış real şəxslərin adlarıdır. Müəllif heç bir xarakterinin adını uydurmamağı seçib, adını bilmədikdə belə, həmin obrazı adsız canlandırır. Məsələn, qaçırılanlar arasında bir mulat qadın da var idi, lakin əsərdə çox iştirak etmir, epizodik səciyyə daşıyır. Bu ərəfələrdə Markes özü də püxtələşmiş, 10-a yaxın qəzet redaksiyasında təcrübə keçmiş peşəkar bir jurnalist idi. Buna görə də əsərdə magik mücərrədlik yoxdur, detallarına qədər dəqiq olan konkret faktlar var.

Müəllif əsəri artıq təhsil naziri olan Maruxa Paçonla yoldaşı Alberto Vilyamisanın sifarişi ilə yazır. Bu əsər, həm də müəllifin müasiri olduğu tarixi hadisələr haqqında yazdığı ilk əsəri hesab olunur. Burada hər nə qədər jurnalist dəqiqliyi müəllifin qələmini müəyyən çərçivələrə salsa da, Markes, haqqında bəhs etdiyi hadisələri özünəməxsus şəkildə obrazlaşdırmağı və öz yanaşmalarını qatmağı bacarmışdır. Əsərin qəhrəmanları jurnalist olsalar da, yüksək təbəqədən olan ailələrə məxsusdurlar. Məsələn, Maruxa Paçon – keçmiş prezident Qalanın dul arvadı, eyni zamanda, UNESCO səfiri olan Qloriya Paçonun bacısı (sonra təhsil naziri olur), Beatrisse – onun baldızıdır. Eləcə də Fransisko Santos (Paçito) “El Tiempo” qəzetinin əsas jurnalistlərindən biri və redaksiyanın baş direktoru Hernando Santosun oğlu, Diana Turbay – eks-prezident Xulio Sezar Turbayın qızıdır. Mariana Montoya isə Barko hökumətində əhəmiyyətli simalardan birinin bacısıdır.

Əsərdəki digər vacib obrazlar da bu qəbildəndir: Pablo Eskobar 80-90-cı illərdə əvvəl ABŞ-a, sonra bütün dünyaya narkotik satan, qazandığı pulları saxlamaq üçün ayrıca imarət tikdirən beynəlxalq miqyaslı narkotacir olub.

Əsərdə qaçırılan jurnalistlərə nəzərən çox az iştirak etsə də, böyük tarixi-ideoloji yükü var. Hökuməti lərzəyə gətirən, sərvəti dövlətin sərvətindən də çox olan, sifarişləri ilə mindən çox hökumət adamını öldürtdürən Eskobar, CIA hər yerdə axtarsa da, o, çəkinmədən Ağ Ev qarşısında şəkil çəkdirir, axtarışda ola-ola Kolumbiyaya və ABŞ-a müharibə elan edir, öldürülən hər polisə görə min dollar, hər amerikalıya görə 30 min dollar vəd edir, xoşu gəlməyən bir siyasətçinin təyyarəsinə bomba qoyub 110 nəfərin həyatına son qoyur. Onun qaranlıq əməllərinin sayı-hesabı yoxdur, amma xalqın rəğbətini qazanmış, xalqa yardım əli uzatmış bir narkotik monopoliyaçısıdır. Markesin də, yeri gəldikcə bu obraza heyranlığını əsərdə hiss etmək mümkündür (lakin qeyd edək ki, təyyarə partlayışından sonra Eskobar xalqın dəstəyini itirir).

Jurnalist qaçırılmasının kökündə duran səbəb nədir? Kolumbiya prezidenti Xulio Sezar Turbay (Diananın atası) kolumbiyalı cinayətkarların əcnəbi ölkəyə -- ABŞ-a ekstradisiyası ilə bağlı müqavilə imzalayır və bu müqaviləni ilk tətbiq edən prezident Belisario Betankur olur. Onun xələfi Virxilio Barko da bu siyasəti daha qətiyyətlə davam etdirir. Lakin ABŞ-da mühakimə və cəza şərtləri çox ağır olduğu üçün narkotacirlər yeganə çarəni öz ölkələri olan Kolumbiyaya sığınmaqda görürlər. Eskobar, ailəsinin dövlət tərəfindən təhlükəsizliyini və özünün "sifarişi" ilə hazırlanmış, təhlükəsizliyə tam zəmanət verildiyi bir həbsxanada cəza çəkməyi təmin etmək üçün həm terrorizm, həm də danışıqlar yolunu tutur. Lakin bu danışıqlar zamanı hökuməti ictimai və siyasi arenada müəyyən nüfuzu olan jurnalistləri qaçıraraq yola gətirməyə çalışırdı. Nəticədə, əsərdə Eskobar 9 jurnalisti qaçırdır. Onlardan biri yaşlı qadın olan Marina Montoya hökumətin vədlərindən birinə xilaf çıxdığı üçün öldürülür. Diana Turbay əsirlikdən qaçarkən atışma zamanı ölür. Maruxa, Beatris, Paço və Riçard sağ qalırlar.

Əsərdə Markes üslubuna müəyyən mənada zidd olan bir xüsusiyyət də ənənəvi süjet-kompozisiya sisteminin olması, hadisələrin düyn nöqtəsinə çatması, yüksələn xətlə inkişaf edən kulminasiyası, düynlərin açılması və sonda müəyyən nəticəyə gəlinməsidir. Əsərin xoşbəxt sonluğu - əsər boyu həm iş, həm də eşq həyatı ilə diqqət mərkəzində olan Maruxanın sağ qalması və ailəsinə qovuşması faktı da Markesin alışdığımız ənənəvi üslubundan müəyyən qədər fərqlənir. Ancaq digər əsərləri ilə oxşar olan cəhətlərdən ən başlıcası yadellilərə yazıçı münasibətidir. Mövcud vəziyyətlərin və baş verən hadisələrin, bir sözlə, kaosun səbəbkarının birbaşa yadellilər (Avropa və Amerika) olduğu digər əsərlərdə ("Patriarxın payızı", "Yüz ilin tənhalığı" və s.) olduğu kimi, bu əsərdə də yadelli obrazlar, demək olar ki, yoxdur. Lakin bir fərqli məqam var: digər əsərlərdə yadelli işğalçılar qitədə baş verən kaosun birbaşa səbəbkarlarıdır. Bu əsərdə isə xarici təşkilatların Kolumbiya hökumətinə təzyiq etməsinin səbəbi kolumbiyalı narkotacirlərin onlara narkotik satması idi. Bu özü də bir dilemmadır ki, bütün qiymətli sərvətləri, əlvan metal yataqları, dənizi belə, hansısa prezidentlərin hakimiyyətini sığortalamaq naminə xarici şirkətlərə satıldığı üçün tənəzzülə uğrayan Kolumbiya iqtisadiyyatında dirçəlməyin narkotik satmaqdan başqa hansı yolu ola bilərdi? Bəlkə də məhz buna görə bu əsərdə müəllif hadisələrin Amerika tərəfini deyil, sırf Kolumbiya tərəfini canlandırır. Çünki qarışıq və açılmağa möhtac düynlərlə dolu olan, hadisələrin məhz Kolumbiya tərəfidir. Burada hər şey o qədər bir-birinə qarışıb ki, kim dostdur, kim düşmən; kim xalqın tərəfindədir, kim iqtidarın - aydınlaşdırmaq çox çətindir. Bu gün xalqın tərəfində duran sabah xalqı qıran əl olacaq və yaxud əksinə. Məsələ burasındadır ki, nə əsərdə, nə də o dövr Kolumbiyasında xalq da yoxdur; nə vahid xalq var, nə də vahid mövqeyə malik

bütöv cəmiyyət. Cəmiyyət özü də saysız-hesabsız qruplaşmalar arasında parçalanıb və sonunda uçurum görünən bir axına qapılıb.

Əsərdə siyasi ideologiyadan çox, humanizm amili önə çəkilib. Böyük tarixi hadisələr kiminin həyat yoldaşı, kiminin anası, kiminin də oğlu olan jurnalistlərin məhkuma çevrildikdən sonra yaşadıkları həbs həyatlarının pəncərəsindən təhlil olunur. Maruxa və Beatris haqqında ilk bəhs olunan qaçırılan jurnalistlərdir. Əsər boyu yaşadıkları hadisələr ucbatından sarsıntı, kədər, bəzən ümid, bəzən məyusluq dolu bir sıra psixoloji mərhələlərdən keçirlər. Müəllif onları elə yaradır ki, oxucu da onlarla bərabər gah həyəcanlanır, gah əsəbiləşir, gah məyusluğa qapılır, gah yenidən həyat eşqi ilə dolub buradan çıxmaq planları düşünür, gah televiziya və ya radioda yaxınlarından gələn hansısa simvolik ismarıcı böyük intizarla gözləyir. Nəticədə, onlarla bərabər, oxucunun da həyata baxışı dəyişir. Azadlıqda ikən sənət eşqilə alışıb-yanan və kifayət qədər məşhur olan jurnalist Paço Santos məhkum həyatı yaşadığından sonra elə bir psixoloji inqilaba məruz qalır ki, bu peşəyə gəldiyi günə lənət oxuyur, birdən-birə jurnalistika gözündən düşür, indiye kimi yazdığı mətnlərin böyük əksəriyyətini cırıb atır. Çünki indiye kimi yaşadığı heç nədən xəbərsiz kor-koranə həyatın dərkinə varır. Çünki bu məhbus həyatı, sadəcə, narkotacirlərin piyadasına çevrilməyə biçilən bir dəyər deyildi, eyni zamanda, həm qaçırılanlar, həm də qaçıranlar üçün həyat məktəbinə çevrilmişdi. Bəs bu həyat məktəbi jurnalistlərə nə öyrətdi? Siyasi qruplaşmalara bölünmüş, həyatların dəyərinin şahmat fiqurlarına qədər endirilmiş bir cəmiyyətdə qarşıdakının siyasi kimliyinin deyil, insan olduğunun fərqi varılması. Bəs bu həyat məktəbi buna nə şəkildə nail oldu? Sevgi ilə. Qaçırmanın ilk günlərində hər iki tərəf bir-birindən qorxurdu. Ona görə də ilk günlərdə qatı nəzarət vardı. Lakin tədricən məhbuslarla onlara nəzarət edən mühafizəçilər arasında səmimiyyət yarandı, qaynaşmağa, söhbətləşməyə, hətta ailə sirlərini belə, bölüşməyə başladılar. Və bu şəkildə bir-birilərinə qarşı müəyyən bağ yarandı. Beləliklə, məlum oldu ki, bu mühafizəçilər elə xalqın özüdür, aldığı pulla ailəsini dolandıran, Eskobara sığınmaqla həyatda qalmağa çalışan, xəstə anasına dərman pulu qazanan qara camaatın nümayəndələridir. Çoxu da lisey uşaqları, yeni yetmələrdir. Nəhayət, onlar da insandır. Yoxsa "Rahib" ləqəbli mühafizəçi "Marina nəninin" öldürülməsinə niyə hönkür-hönkür aqlasın?.. Onlarla söhbət etdikcə Maruxanın da cavan yaşda cinayətə təhrik olunmuş bu uşaqlara rəhmi gəldi, ürəyi onlara isindi. Bu humanizmdən Pablo Eskobar da nəsibini alır. Həmin ərəfələrdə polis təşkilatı onlarla gəncə "Eskobarın adamı" damğasını vurub yolun ortasında öldürtdürdü. Siyasət arenasında Eskobara qarşı "həddini aşan" mindən çox siyasətçinin qətlinə fərman vermiş bu narkotacir yeni yetmələrin bu şəkildə öldürülməsinə dözə bilmir, insan haqlarının tapdanması kimi dəyərləndirib, onlara qarşı dirənir. Qaçırdığı şəxslər mediada onun əleyhinə çıxış edən jurnalistlər olduğu, hətta onlardan birinin – Diana Turbayın Eskobarı Amerikaya göndərəcək müqaviləyə imza atan prezident Xulio Sezar Turbayın qızı olduğu halda, onlarla sərt rəftar edib, amansız dustaq həyatı yaşatmır, işgəncə verib, ailələrinin ürəyinə dağ çəkmir. Onları "həbsdə olan qonaq" kimi qəbul edir, hər bir maddi ehtiyaclarını qarşılayır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Diana Turbay Eskobarın əmri ilə öldürülmür, qaçırıldığı yerdən qaçarkən polislə atışma zamanı güllə dəyib ölür. "Pul zibil kimi olduğu üçün" dustaqların saxlanıldığı malikanədə onların hər istədikləri təşkil olunurdu. Otaqlarına hətta televiziya və radio qoyulmuşdu.

Əsərdə ən böyük kinayə doğuran məqam budur ki, belə bir "nəhəngin" axırına din çıxır. Padre Qarsiya Herrerosun efirdə söylədiyi bir nitq Eskobarın təslim olmasında başlanğıc nöqtə olur. Pulun və hakimiyyətin döyünən ürəyini

ovcunda saxlayan şəxslərin, adətən, dini inancı olmayıb, özlərini, bir növ, Yer üzərindəki bütün qayda-qanunları bərqərar edən Allah kimi hiss ediblər. Dindən də müəyyən məqsədlər üçün istifadə ediblər. Elə şəxslərdən biri olan Eskobarda isə, vəziyyət əksinədir, onda güclü dini inanc olub. Onunla danışığa qorxa-qorxa gedən padrenin qarşısında Eskobar bütün silahdaşları ilə diz çökür və onların hamısına xeyir-dua verməsini istəyir. Hökumətin hər cür siyasi həmlələr işlədərək təslim olmağa vadar edə bilmədiyi Eskobarı təslim edən onun dini inancı olur.

Eskobar həm də ailəsinə bağlı bir şəxs idi. Qaçaq həyatı yaşadığı vaxtlarda polisin yerini təsbit edəcəyini bildiyi halda, oğlunun həsrətinə dözə bilməyib, onun səsinə eşitmək istəyir və... polis qapıda olanda Eskobar hələ də telefonda idi...

Eskobarın ölüm səhnəsi də müəmmalı təsvir olunur. Əslinə qalsa, belə tarixi əhəmiyyətə malik bir şəxsin ölüm səhnəsi əsərin finalının əsasını təşkil etməli, nəticədə, daha təfəsilatlı işlənməli idi. Lakin müəllif bunun üzərindən öteri fakt kimi keçib, finalı Maruxa – Vilyamisar xətti ilə bitirir. Səbəbi heç də müəllifin onu Maruxaya nisbətən az əhəmiyyətli obraz hesab etməsi deyildi. Görünür, müəllif özü də qəhrəmanın ölümünü vaxtsız hesab edir, buna inanmaq istəmir. Markes, demək olar ki, heç bir əsərində qəhrəmanlarının ölümünü (öldü, həyata vəda etdi, vəfat etdi, gözlərini əbədi olaraq yumdu və s.) yazaraq təsvir etmir. Eskobarın ölümü də bu ölümlər siyahısındadır.

“Əsəri çap olunduqdan sonra onu Markes Bill Klintonla təqdim edir. Əsərdəki humanist yanaşma Klintonun xoşuna gəlir. Elə kitabdakı əsas istiqamət bu idi.” Lakin dövrün tənqidçiləri Markezə bir neçə məsələdə qınadılar:

“Bu əsər sırf Boqota burjuaziyası və ABŞ üçün, yoxsa biz oxucular üçün yazılıbmı? Yoxsa romantik serialların ssenarilərinin yazıldığı məqsədlə yazılıb: biz oxucuları inandırın ki, dünyanın ən tanınmış, güclü, despot şəxsləri də bir insandır?!“ Ən qatı tənqidlər də, təbii olaraq, ABŞ-dən gəlirdi.

Mindən çox insan öldürmüş, hökumətə qarşı çıxaraq insan qaçırtmış, narkotik ticarəti ilə məşğul olmuş bir şəxs əsərdə mənfi qəhrəmana çevrilmək üçün kifayət qədər material verir. Lakin Eskobarın məhz mənfi obrazını yaratsaydı, Markes öz dəst-xəttinə xəyanət etmiş olardı. Bu, hadisələrin dar çərçivədən incələnməsi demək idi ki, bu da Markes tənqidiyə yad bir xüsusiyyət idi. Tənqidçilərin iddiası o zaman doğru olardı ki, Eskobarın ancaq bir istiqamətli obrazı yaradılaydı, obrazın əsərdəki bütün fəaliyyəti müəllifin müəyyənləşdirdiyi həmin bu istiqamətə xidmət edəydi. Lakin Eskobar bəzən müəllifin özünə belə, müəmmalı gələn bir obraz idi. Buna görə də Eskobar bu əsərdə fəaliyyət etibarilə bir canidir, qatildir, qəddar bir despotdur, ancaq eyni zamanda, xarakter olaraq, mənəvi-psixoloji kimlik olaraq bir insandır – dini inancı olan, ailəsinə bağlı olan, yeri gələndə insanlara kömək edən bir insan. Əsərdə, demək olar ki, mənfi qəhrəman yoxdur. Markesin digər əsərlərində qınanılacaq, bütün günahlardan məsul şəxslərin kimliyi bəllidirsə, burada əksinədir. Əsərdə çoxlu günahlar, cinayətlər var, amma tam mənası ilə günahkar yoxdur (ən azından xarakter etibarilə). Çünki hər şey bir-biri ilə elə bir şəkildə səbəb-nəticə zənciri ilə bağlanıb ki, bu zəncirin nə başını tapmaq mümkündür, nə ayağını. Geriyə, sadəcə, bu labirintin girintili-çıxıntılı yolları ilə sonu məchul olan axarlarında sürünmək qalır. Və bu vəziyyət hansısa romantik serialın ssenarisə deyil, tarixi gerçəkliyin özüdür.

Nailə MUSTAFAYEVA

Özbək şairinin Hadi qəzəlinə təxmisi

Füzuli şeirlərinə təxmisi yazanlardan biri də özbək şairi Əhmədcan Əli Məhərrəm oğlu Təbib (vəfatı:1910) olmuşdur. Böyük Azərbaycan şairinin vurğunu olduğundandır ki, o, Füzulinin "Həft cam" əsərini özbək dilinə çevirmişdir. Qeyd edək ki, bu əsər Azərbaycan dilinə tərcümə ediləndən təxminən yarım əsr əvvəl özbək dilinə çevrilmişdir. Təbib "Məcmueyi-şüərayi-Firuzşahi" məcmuəsinin, beş divanın, tərcümələrin müəllifidir. Özbək lirik poeziyasının gözəl nümunələrini yaratmış şairin əsərlərinin əlyazmaları Özbəkistan Elmlər Akademiyası Biruni adına Şərqşünaslıq İnstitutunda, eləcə də AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanmaqdadır. Ədibin "Məcmueyi-şüərayi-Firuzşahi" toplusuna Sədi, Sadiq, Bəyani, Aqil və s. sənətkarların, eləcə də onun özünün şeirləri daxil edilmişdir. Şairin beş divanından üçü özbək, ikisi farsca yazılmış şeirlərdən ibarətdir. Təbibin Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan avtoqraf divanı onu istedadlı şair, mütərcim, xəttat kimi dəyərləndirməyə imkan verir. Bu divanın mövcudluğu barədə məlumatı ilk dəfə professor Cənnət Nağıyeva vermişdir. Mətn bitdikdən sonra gələn vərəqdə oxuduğumuz farsca qeyd əlyazmanın müəllif tərəfindən köçürüldüyünü göstərir: "Divan dəstə-xəttə Təbib xoşxətt be zəbane özbək və həm bezəbane tacik" (Tərcüməsi: "Gözəl xəttə malik Təbibin dəsti-xətti ilə yazılmış özbək və tacik dillərində divan"). Təbib divanının Bakı nüsxəsi farsca və özbəkçə şeirlər toplusundan ibarətdir. Araşdırma göstərir ki, şairin divanının Bakı nüsxəsi onun lirik əsərlərinin hələ beş divana ayrılmaıdığı dövrün məhsuludur. Avropa kağızına şikəstə ünsürlü nəstəliq xətti ilə köçürülmüş divana müəllifin farsca 240 qəzəli, 22 müxəmməsi, 1 müstəzadı, 14 rübaisi, 15 təxmisi salınıb. Təxmislər Sədi, Rafei, Vəhabi, Kamal, Arif, Əmiri, Şahi, Cami və Sultaninin qəzəllərinə yazılıb. Bu hissə əlyazmanın 14a-53a vərəqlərini əhatə edir. 53a-175b vərəqlərində Təbibin özbəkçə şeirləri toplanıb. Buraya 515 qəzəl, 3 müstəzad, 20 müxəmməs, Ağəhinin 6, Munisin 2, Nəvainin 4, Füzulinin 3, Sultani, Rövnəq, Nadim və M.Hadinin hərəsinin bir qəzəlinə yazılmış təxmislər, 1 mürəbbə, 1 müsəbbə, 5 məsnəvi, 1 müəşşər, (Füzulinin beyti təzmin edilib) daxil edilmişdir.

Əhməd Təbibin Füzuli qəzəllərinə yazdığı təxmislər onun böyük Azərbaycan şairinin ədəbi irsinə, şeirin incəliklərinə bələdliyini göstərir. Onun müasiri və dostu, görkəmli Azərbaycan şairi Məhəmməd Hadinin qəzəlinə yazdığı təxmisi XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan-özbək ədəbi

əlaqələrinə dair fakt kimi böyük maraq doğurur. Təxmisi nəzərdən keçirdikdə müəllifin Azərbaycan türkcəsini yaxşı mənimsədiyi aşkarlanır ki, bu da, fikrimizcə, şairin Xarəzmdən olması ilə bağlıdır. Bəlli olduğu kimi, Xarəzmdə yaşayanların dili Azərbaycan dilinə yaxındır. Təbibî Hadinin doqquz beytlik qəzəlinə doqquz bənddən ibarət təxmisi yazmış, beytlərin ardıcılığını pozmamışdır. Əlyazmada təxmisi belə başlıqla verilmişdir: "Müxəmməsi-Təbibî qəzəli-Məhəmməd Hadi Şirvani". Tərcüməsi: "Məhəmməd Hadi Şirvani qəzəlinə Təbibî müxəmməsi". (Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdə, eləcə də sonrakı dövrlərdə təxmisi müxəmməs də adlandırılırdı - N.M.).

Hadinin "Saqiyyə bir niyazi-ricaməndnamə" başlıqlı həmin şeiri ilk dəfə "Füyuzat" jurnalının 6 fevral 1907-ci il nömrəsində çap edilmiş, sonra onun sağlığında, 1908-ci ildə nəşr etdirdiyi "Firdovsi-ilhamat" kitabına daxil edilmişdir. İlk sərlövhə "Saqiyyə bir ricayi-niyazməndanə" olmuşdur. Klassik poeziyada rast gəldiyimiz saqinamələrdə olduğu kimi, bu şeir də saqiyyə müraciətlə başlanır. Ənənədən fərqli olaraq, qəzəl janrında yazılmış bu əsərin sonunda müəllifin təxəllüsü qeyd edilməyib. Məlumdur ki, XX əsr şairlərimizin bir çoxu (o cümlədən, M.Ə.Sabir) klassik janrlarda yazdıqları şeirlərin sonunda təxəllüsdən istifadə etməmişlər. Dərin fəlsəfi mənaya malik olan şeir əqli olan, əqidəli, ziyalı insanların anlamaq dərdinə, dünyanı dərk edən insanların həyatının ağır keçməsinə həsr olunub. Qeyd edək ki, "anlamaq, dərk etmək insanı qəm dəryasına düşür edir" deyən Hadi laqeydliyi, heç nəyi vecinə almamağı təbliğ etmir. Müsbət idealların, cəmiyyət üçün xeyirli əməllərin, fədakar, mütəfəkkir insanların, parlaq zəkalı şəxsiyyətlərin belə bir kinayəli üsulla təbliği ənənəsi artıq orta əsrlər Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında mövcud idi. Özbək şairi Təbibî Hadinin şeirinin dərin mənasını yüksək dəyərləndirərək ona təxmisi yazmışdır. Şairin yaradıcılığına hörmət etdiyi, özünə ustad saydığı sənətkarın şeirini nümunə götürməsi, ideya-məzmun xüsusiyyətləri, dil, üslub və istifadə etdiyi poetik fiqurları ilə kamil saydığı əsərə təxmisi yazması ədəbiyyatda sələf-xələflik münasibətlərinin ən bariz göstəriciləridir. Təxmisi klassik poeziyanın ayrıca bir janrıdır (Onun müxəmməsinin bir növü olduğunu hesab edənlər də vardır - N. M.). Hər bəndi nümunə şeirin beytinin əvvəlinə forma və məzmunca uyğun üç misranın əlavəsiylə beş misradan ibarət olan təxmislər orijinal əsərə yeni həyat vermək, onu yeni zövqlərə uyğunlaşdırmaq, dövrlər arasında körpü yaratmaq istəyi ilə meydana çıxmışdır. Hər hansı bir şair ustad sənətkarın əsərinə təxmisi yazmaqda onunla, elə bil ki, yarışa, sağlam bir rəqabətə girir, öz gücünü, istedadını nümayiş etdirir, bu yolla sənətdə inkişaf edir. İstedadlı şairlərin Nəsimi, Nəvai, Füzuli kimi qüdrətli sənətkarların əsərlərinə təxmisi yazmaları onların yaradıcılıqda inkişafına kömək edirdi. Sovet ədəbiyyatşünaslığında belə hesab edilirdi ki, təxmisi yazan şairlər formanın tələbinə uyğun olaraq yaradıcılıq cəhətdən bir qədər çərçivədə olduqlarına görə, çox vaxt fikir, məna orijinallığına diqqət yetirə bilmirlər, forma məhdudluğundan çıxıb bilmirlər. Forma məhdudluğundan çıxıb bilməmək isə onların təxmislərinin məzmunca sönük çıxmasına səbəb olur. Orta əsrlərdə çox işlənən bu forma XIX-XX əsrlərdə tədricən aradan çıxmış sovet dövründə isə, demək olar ki, işlənməmişdir. Bu fikrin yanlış olduğunu bildirmək istədik. Əvvəla, istənilən nəzm şəkli, o cümlədən

təxmis müəyyən forma məhdudiyyəti deməkdir. Şairin sənətkarlığı öz ideya və fikirlərini, hiss və həyəcanlarını bu forma məhdudiyyətləri çərçivəsində çatdırmaqdan ibarətdir. İkincisi, təxmis XIX-XX əsrlərdə nəinki sıradan çıxmadı, əksinə, inkişafını davam edirdi. Təəssüf ki, sovet dövründə bir sıra nüfuzlu tədqiqatçılar bu janrın lazımı səviyyədə araşdırılmasına fikir verməmişlər. Təxmis yazmaq ənənəsi bu gün də şairlərimiz arasında davam etməkdədir. Hadi haqqında danışdığımız şeirinin əvvəlində saqiyyə üz tutaraq deyir: Bizə əqli başdan aparan şərəbin bədəsini ver, aqıl, hüşyar olan adam həyatın ağır yükünü çəkə bilməz. Əhməd Təbibî beytə əlavə etdiyi misralarla bu fikri təsdiqləyir, deyir ki, ağıldan, düşüncədən uzaq olanların bu dünyada heç bir dərdi yoxdur, onlar eyş-işrət üçün yaşayırlar:

***Hər kim ki, xirəddən bu cahan içrə cüdadır,
Tün-gün qılıban eyşü tərəb kami rəvadır,
Lakin bizə can ta ki, şibu cism aradır,
“Sun bizlərə ol bədəm kim, əqlrübadır,
Hüşyar olan adəm çəkməz bari-girani.***

Hadi qəzəlinin üçüncü beytində deyir ki, arifin, bilən adamın ürək bədəsini şərəblə doldurmaq lazımdır ki, gizlinlərin sirrini aşkar etsin. Yəni, insan biliyini artırmalıdır ki, həyatın, təbiətin yeni-yeni sirlərini kəşf etsin. Təbibî bu beytlə əlavə etdiyi misralarda deyir ki, dünyadan xəbərdar olmaq istəyirsənsə, kitaba, biliyə meyl et, cəhalət odu ilə bağrını yandırıb kabab etmə:

***Agahliğ istərsən əgər, meyli-kitab et,
Yəni, özünü elm ilə məqbul hesab et,
Cəhl oti bilə bağrını deman ki, kabab et,
“Səhbayi-dili-arifi ləbrizi-şərab et,
Ta ərzi-cəmal eyləyə əsrari-nihani”.***

Qəzəlinin sonrakı beytlərində də Hadi aqillərin qəm-qüссə içində yaşamasından, üzlərinin gülməməsindən danışır. Şair belə bir sual verir: Nə üçün zəkali şəxs həyatda möhnətlərə dözməlidir, ağıl nə zamana qədər cavanı qocaltmalıdır? Bu beytə artırdığı misralarda özbək şairi maarifçilik ideyalarını təbliğ etməkdə davam edir, əql ilə şöhrətə sahib olmaqdan danışır, insanları elmin bəxş etdiyi fəzilətlərə sahib olmağa səsləyir. Üçüncü keçid misrasıyla (“Hər necə ki, yox möhnəti-dünyayə nəhayət”). Təbibî Hadi beyti arasında əlaqə yaradır. İki şairin fikri belə bir sualda birləşir: Dünyanın möhnətinin sonu olmayan bu zamanədə aqilin əziyyətlərə dözməyə məcbur olması normal bir haldır mı? Özbəkçə və Azərbaycan türkcəsindəki sözlərin birləşdiyi bu bənd belədir:

***Ey əql ilə birkəm öziğə dəhr ara şöhrət,
Kəsb et nəfisini tapmağ ilən ənvai-fəzilət,
Hər necə ki, yox möhnəti-dünyayə nəhayət,
“Qabilmidir aqıl olan tabəvəri-möhnət,
Əql olsa cavan, pir qılar şanlı cavanı”.***

Şeirinin səkkizinci beytində Hadi yenə də bilən, arif insanların faciəsindən, anlamaq dərindən danışır, biliyin cənnəti də cəhənnəmə çevirdiyini deyir. Qeyd etdiyimiz kimi, bu, əlbəttə ki, insanları biliksizliyə çağırış deyil, mövcud faciəli vəziyyətin kəskin, şiddətli tənqididir. Bu beytə əlavə etdiyi misralarda alimin qəlbinin feyzlər kanı, xəzinəsi olduğu, onun bütün dünyadakı insanları müalicə etməyə qəbul olduğu bildirilir. Üçüncü misra Hadi beytinə keçid kimi səslənir. Hadinin biliyin faciəyə səbəb olması barədə sözlərindən öncə gələn özbək şairinin “Ey kim, sənə xatirdə xirəd nuri-əyandır” (“Ey ağıllı nur hesab edən”) misrası gəlir. Təbibinin misralarındakı fikirlə Hadinin beytində təzad özünü daha qabarıq göstərir. Təbibin biliyin xeyrindən, Hadi isə ağıllı adama ziyanından danışır. Əslində bu, təzad zahiridir. Mahiyyətdə isə bu iki şair həmfikirdir: Əqlə, maarifə, dünyanı dərk etməyə çalışmaq lazımdır. Təəssüf ki, ağıllı olmağın faciəsi də vardır:

***Alim kişi könlü ki, neçə feyzgə kandır,
Andən həmə aləm elə behbudistandır,
Ey kim, sənə xatirdə xirəd nuri-əyandır,
“Bilmək nə demək?! Salibi-asayişi-candır,
Bilmək edər, əlbəttə, qəmabad cinanı”.***

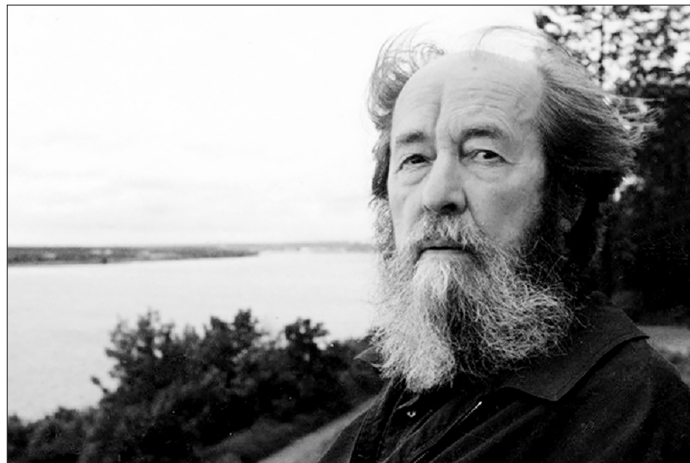
Təxmisin sonuncu beytində də özbək şairinin əlavə etdiyi misralar Hadi beyti ilə təzad təşkil edir.

Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin qədim tarixi vardır. Əsrlər boyu özbək şairləri Azərbaycan sənətkarlarının əsərlərindən bəhrələnmiş, bizim şairlərimiz də özbək şairlərindən təsirlənmişlər. Yazılı abidələrin, əlyazmaların tədqiqi göstərir ki, bu qarşılıqlı təsirlənmə XX yüzilliyin əvvəllərində də mövcud olmuşdur.

XIX əsrin ikinci yarısı - XX əsrin əvvəllərində yaşamış özbək şairi Əhməd Təbibinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan divarının avtoqraf əlyazmasında onun Füzulinin bir neçə qəzəlinə, eləcə də Məhəmməd Hadinin bir qəzəlinə təxmisləri vardır. Hadi ilə Təbibin arasında dostluq münasibətləri olmuşdur. Özbək şairinin təxmis göstərir ki, o, Hadiyə həm də əqidəcə yaxın olmuşdur. Əhməd Təbibin Hadinin mütərəqqi ideyaların sahibi olan zəkali, əqidəli, ziyalı şəxslərin faciəsindən, anlamaq dərindən bəhs edən qəzəlinə yazdığı təxmisdə onun fikirlərini təsdiqləyir. Bu təxmis iki qardaş xalqın ziyalısının, görkəmli şəxsiyyətinin eyni problem üzərində düşündüyünü göstərir.

◆ Ədəbi kaleydoskop

Aleksandr Soljenitsın

● XX əsr rus ədəbiyyatının görkəmli simalarından Aleksandr Soljenitsın 1918-ci il dekabr ayının 11-də Qafqazın məşhur kurort şəhərlərindən Kislovodskda anadan olub. Hələ o dünyaya gəlməmiş, atası ov zamanı ehtiyatsızlıq üzündən dünyasını dəyişib.

● Aleksandr Soljenitsın məktəbdə oxuyarkən kilsəyə getdiyinə və boyunda xaç gəzdirdiyinə görə yaşlıları tərəfindən təqib olunurmuş. O, balaca uşaq ikən pioner olmağı arzulayırmış və nəhayət, komsomol sıralarına qədər gedib çıxır və elə ədəbiyyata marağı da bu dövrdə yaranır.

● Rostov universitetinin riyaziyyat fakültəsində təhsil alan yazıçı, sən demə, əvvəlcə aktyor olmaq arzusunda imiş, amma imtahanlarda müvəffəqiyyət qazana bilmədiyi üçün bu arzusu ürəyində qalır.

● A.Soljenitsın ali təhsilə başladıqdan sonra şeirlər yazmağa başlayır. Bu baxımdan onun "Prussiya gecələri" kitabı çox maraqlıdır.

● II Dünya müharibəsi başlayanda tibbi komissiya onu hərbi xidmətə yararsız hesab etsə də, o, dönməz təkidlərindən sonra istəyinə nail olur və müharibəyə yollanır. Döyüşlərdəki rəşadətinə görə A.Soljenitsın "Qırmızı ulduz" və "Şərəf" ordeninə layiq görülür.

● Həbs olunmasının əsas səbəbi yazdığı məktublarda Stalini tənqid etməsi, müharibədən sonra leninizm ideyalarına geri dönməyin vacibliyi haqda qeydləri olmuşdur. Nəticədə o, 1945-ci ildə əsir düşərgəsinə göndərilir. Düşərgədə ona yazmaq qadağan edilsə də, mətnləri əzbərləyib muncuqlara çəşidləyirmiş.

- Yazıçı düşərgəyə göndərildikdən üç il sonra həyat yoldaşı ondan birtərəfli qaydada boşanır. Həbs müddəti bitdikdən sonra onlar yenidən evlənir və 13 il birlikdə yaşayırlar.
- Yazıçı həbs olunduqdan sonra, onun əlyazmalarını amerikalı diplomat xaricə sızdırır. 1974-cü ildə Soljenitsin “Qulaq arxipelaqı” əsərinə görə SSRİ-dən qovulur. DTX əsərin çapına qadağa qoymasına baxmayaraq, roman Parisdə işıq üzə görünür.
- 1969-cu ildə Soljenitsin Yazıçılar İttifaqından çıxarılır. Növbəti il isə o, ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülməsinə baxmayaraq, Avropaya mükafatın dalınca gedə bilmir. Yazıçı qorxur ki, Avropaya gedərsə, SSRİ-yə qayıda bilməz.
- Məşhur yazıçı Tvardovski vaxtilə Soljenitsinin əsərlərinin dərcinə görə xeyli səy göstərmişdi. Amma sonralar Soljenitsinin dissident mövqeyinə görə peşman olduğunu da qeyd etmişdir.
- A.Soljenitsin vətəninə yalnız 1994-cü ildə qayıda bilir və vəfatınadək (2008) burada yaşayır.
- Soljenitsin 1998-ci ildə rus hökuməti tərəfindən yüksək mükafata layiq görülsə də, onu qəbul etmir və ölkəni çətin vəziyyətə salan hökumətdən heç nə istəmədiyini bildirir.
- Soljenitsina “Qulaq”-dakı həyatı haqda romanını çap etməyə 1953-cü ildən 1964-cü ilə kimi Sov.İKP MK Baş katibi olmuş Nikita Xruşşov kömək etmişdi.
- Moskvada adı əvvəllər “Böyük kommunist” adlanan küçə 2008-ci ildən Soljenitsinin adını daşıyır.

Zümrüd ƏHMƏDOVA

♦ Kitab rəfi

MEHMAN HƏSƏNLİ

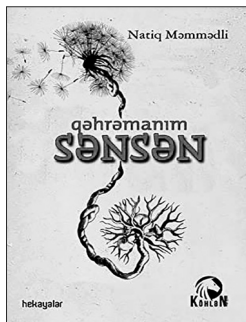
ÇİNGİZ AYTMATOV FENOMENİ VƏ AZƏRBAYCAN”
(Monoqrafiya)

BAKİ, “ELM VƏ TƏHSİL” nəşriyyatı, 2020

Monoqrafiyada dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun həyatı, bədii yaradıcılığı (hekayələri, povestləri, romanları, dramaturgiyası və poeziyası) tam şəkildə araşdırmaya cəlb edilib. Tədqiqat işində eyni zamanda Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı kontekstində repressiya, dünya müharibəsi kimi mövzuların

Azərbaycan-qırğız nəsrində inikası, yazıçının Azərbaycanla ədəbi-mədəni əlaqələri, əsərlərinin ölkəmizdə öyrənilməsi, tərcüməsi və nəşri məsələləri araşdırılıb.

“Sənətkarın elmi pasportu” seriyasından işıq üzü görən nəşrin elmi redaktoru və “Əbədi mogikan” adlı “Ön söz”ün müəllifi AMEA-nın birinci vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyliydir.

NATİQ MƏMMƏDLİ

“QƏHRƏMANIM SƏNSƏN” (hekayələr)

BAKİ, “KÖHLƏN” nəşriyyatı, 2020

Kitabda müəllifin yeni, habelə, müxtəlif vaxtlarda qələmə aldığı otuza yaxın seçilmiş hekayəsi yer alıb. Kitab yazıçının "Mənim oxucum mənim qəhrəmanımdır" devizilə oxucularına müraciəti ilə başlayır. "Qəhrəmanlar təkcə müharibələrdə yetişmir. Adi həyatlarını yaşayan elə səssiz, elə təvəzökar qəhrəmanlar var ki, bəlkə də hər gün yanıımızdan ötüb keçirlər, amma biz onların fərqi

varmırıq. Heç özlərinin də öz hünərindən xəbərləri olmur. Onların qəhrəmanlığı qəfil bir anın içərisinə sığmayan, ömür boyu davam edən şücaətdir. Onlar qeyri-adi heç nə etmirlər, sadəcə, oxuyurlar və mənəvi dünyamızdan gurultulu sözlər danışmağı sevməzlər, lakin onun sərhədlərini qoruyarlar. Onlar məsləhət vermir, öz şəxsiyyətləriylə nümunə yaradırlar. Mən səssiz qəhrəmanların yazıçısıyam", - deyər yazıçı oxucularına xitab edir.

ƏJDƏR OL

“LO” (roman)

BAKİ, “QANUN” nəşriyyatı, 2020

Əsər 1988-1993-cü illəri əhatə edir. Bir-birini izləyən hadisələrdə öz adı ilə iştirak edən qəhrəmanlar milli azadlıq hərəkatının, dövlət müstəqilliyinin, Qarabağ müharibəsinin fəal iştirakçılarıdır. Hadisələrin şahidi olan müəllif soydaşlarımızın taleyini dəyişən, evlərimizə qədər gəlib çıxan qanlı-qadalı hadisələri geniş panoramda təsvir edib.

